

П. М. Шпілеўскі

БЕЛАРУСЬ
У АБРАДАХ
І КАЗКАХ

*Светлай памяці
Г. В. Кісялёва прысвячаю...*

П. М. Шпілеўскі

БЕЛАРУСЬ У АБРАДАХ І КАЗКАХ

Пераклад
з рускай

Мінск
«Літаратура і Мастацтва»
2010

УДК 39(=161.3)
ББК 65.3(4Бел)
Ш83

Пераклад з рускай мовы

Аляксандра Вашчанкі

- Шпілеўскі, П. М.**
Ш83 Беларусь у абрадах і казках / П. М. Шпілеўскі ; пер. з рус.
Аляксандра Вашчанкі. — Мінск : Літаратура і Мастацтва,
2010. — 304 с.
ISBN 978-985-6941-92-7.

Вяртаннем на родную мову можна назваць кнігу перакладаў выбраных твораў вядомага беларускага пісьменніка, этнографа, краязнаўцы, фалькларыста, журналіста і тэатральнага крытыка Паўла Міхайлавіча Шпілеўскага, які ў самыя змрочныя часы нашай гісторыі адстойваў самабытнасць і таленавітасць свайго народа і спрыяў папулярызаванню фальклорнай спадчыны беларусаў сярод адукаваных чытачоў. Яго творы былі раскіданы па старонках расійскай перыёдыкі сярэдзіны XIX стагоддзя і зараз, праз паўтара стагоддзя, упершыню надрукаваны ў роднай пісьменніку Беларусі.

Творы Паўла Шпілеўскага належаць да залатой скарбонкі беларускай этнаграфіі, фальклору і краязнаўства, таму яны будуць цікавыя не толькі навукоўцам, а і ўсім тым, хто неабякава да гісторыі роднага краю і вуснай народнай творчасці беларусаў.

УДК 39(=161.3)
ББК 65.3(4Бел)

ISBN 978-985-6941-92-7

© Шпілеўскі П. М., 2010
© Вашчанка А. П., пераклад на
беларускую мову, 2010
© Афармленне. РВУ «Літаратура
і Мастацтва», 2010

АД ПЕРАКЛАДЧЫКА

Вяртаннем на родную мову можна назваць кнігу перакладаў выбраных твораў вядомага беларускага пісьменніка, этнографа, краязнаўцы, фалькларыста, журналіста і тэатральнага крытыка Паўла Міхайлавіча Шпілеўскага. Гэтыя творы былі раскіданы па старонках расійскай перыёдыкі сярэдзіны XIX стагоддзя і зараз, праз паўтара стагоддзі, упершыню сабраны ў адной кнізе. Шпілеўскі не пісаў на роднай мове, бо ў тыя змрочныя часы не існавала беларускай літаратурнай мовы, але народныя песні, прыказкі, прымаўкі, якія ён ужываў у сваіх творах, заўсёды выдзяляў курсівам і перадаваў з усімі арфаэпічнымі асаблівасцямі роднай мовы.

Павел Міхайлавіч Шпілеўскі нарадзіўся 12 лістапада (31 кастрычніка па старым стылі) 1823 года ў вёсцы Шыпілавічы Бабруйскага павета Мінскай губерні (цяпер Любанскі раён Мінскай вобласці) у сям'і праваслаўнага святара Міхаіла Іванавіча Шпілеўскага і яго жонкі Еўдакіі Васільеўны. У сям'і, па дадзеных за 1843 год, было сямёра дзяцей. Па тых часах — звычайная сям'я. Дакументы захавалі нават імя няні будучага пісьменніка. Гэта прыгонная сялянка Слуцкага Траецкага манастыра, якому належала вёска Шыпілавічы, Агата Касьмінава. Яна была цудоўнай апавядальніцай, і іменна з яе

вуснаў маленькі Павел пачуў першыя беларускія народныя казкі і песні. Як важна, каб у кожнага дзіцяці ў маленстве была свая Арына Радыёнаўна, бо з чыстых крыніц вуснай народнай творчасці нараджаюцца будучыя Пушкіны і Купалы.

Бацька Паўла, Міхаіл Іванавіч Шпілеўскі, вызначаўся дзёрзкім норавам, не заўсёды выконваў загады кансісторыі, і таму яго часта пераводзілі на новыя месцы службы. Пасля Шыпілавіч быў Ігумен (з 1923 года — Чэрвень), а потым Лошніца, што на Барысаўшчыне. Дзякуючы гэтым пераездам, Павел ужо ў дзяцінстве добра пазнаёміўся з рознымі куточкамі Цэнтральнай Беларусі, куды ён прыязджаў да бацькоў на канікулы. Вось што ён пісаў пра тыя шчаслівыя часы: «Мне ўспомніліся тыя цудоўныя дні, поўныя невыказнай вяселасці, зразумелай толькі таму, хто сам гэта адчуў. Дні, у якія я спяшаўся з губернскага горада на канікулы ў аддалены павет і мог з поўнай свабодай раз'язджаць па вёсках і сёлах, дзе па якойсьці трапяткой неўсвядомленай ахвоце да вывучэння народных павер'яў і казак прыслухоўваўся да гукі каў гарманічнай, пявучай роднай мовы, запісваў словы і апаведы з вуснаў сялян — дамарослых *баянов* і *знахарей*, прабіраўся ў беларускія *хаты* і *клеты*, знаходзіў задавальненне гутарыць за сціплай вясковай трапезай з сівавалосымі старымі і маршчынстымі бабулямі... Што цягнула мяне туды, у гэтыя хаціны бедных людзей? Не ведаю... Я любіў гэтых добрых людзей, я знаходзіў уцеху ў іхняй павольнай, лянівай гаворцы, у іх песнях, прыказках і прымаўках. Мне было вясела жыць з імі, дзяліцца чыстым захапленнем іх душ. Мне не хацелася пакідаць іх хат, мне шкада было развітвацца з іх кутамі, дзе я пачуў столькі дзівосаў і цудаў пра заварожаных князёў і *зачарованых* князёўнаў, пра недаступныя скарбы і пачвар, што іх пільнуюць, пра чароўныя лёхі і знахароўведзьмакоў... Колькі новага, чаго нельга даведацца за школьнай лаўкай, я спасціг у гэтым народным вучылішчы, багатым разнастайнымі прадметамі і навукамі аб роднай зямлі і мове, аб старажытным жыцці-быцці продкаў, дзядоў, аб пераваротах у розныя эпохі гісторыі Заходняй Русі.

І я забываў з імі пра губернскі горад, пра таварышаў па школе, пра знаёмых і нават сваякоў. Я жыву з імі, я рос сярод іх»¹).

У тыя часы дзеці святароў звычайна ішлі па слядах сваіх бацькоў, таму Павел Шпілеўскі ў 1837 годзе паступае ў Мінскую семінарыю. У ліку лепшых выпускнікоў семінарыі ён быў рэкамендаваны для паступлення ў Пецярбургскую духоўную акадэмію, дзе вучыўся з 1843 па 1847 год. Акрамя багаслоўскіх навук ён вывучаў філасофію, царкоўную і агульную славеснасць, матэматыку, фізіку, царкоўную і агульную гісторыю, яўрэйскую, грэчаскую, лацінскую, нямецкую і французскую мовы. Кандыдат багаслоўя Павел Шпілеўскі атрымаў грунтоўную падрыхтоўку, асабліва па мовах, што потым дало яму магчымасць выкарыстоўваць у сваіх працах розныя іншаземныя крыніцы.

У двух нумарах часопіса «Маяк» за 1844 год (т. 16, 17) былі змешчаны дзве публікацыі: «Белорусские поверья» і «Волшебные яблоки», падпісаныя прозвішчам Эгилевский. Пад гэтым псеўданімам адбыўся літаратурны дэбют Паўла Міхайлавіча Шпілеўскага, на той час — студэнта другога курса Санкт-Пецярбургскай духоўнай акадэміі. У іх акрэсліўся асноўны накірунак творчасці будучага пісьменніка, фалькларыста, этнографа і журналіста — збіранне і вывучэнне вуснай народнай творчасці і міфалогіі беларусаў.

«Белорусские поверья» складаюцца з невялікіх нарысаў, прысвечаных каляндарным святам, звычаям, замовам, прыкладам вуснай народнай творчасці і апісанню персанажаў міфалогіі беларусаў. Асноўная частка гэтага матэрыялу была пазней выкарыстана аўтарам пры публікацыі «Белорусских народных поверьев»²).

Мы ведаем пяць чарадзейных казак у запісах Шпілеўскага: «Сестра чаровница», «Медвежье ушко», «Волшебный цветок», «Золотая щука», «Глебушкины слезки» («Белоруссия в характеристических описаниях и фантастических поверьях». — Пантеон, 1853—56 гг.). Іх асаблівасцю з'яўляецца тое, што яны літаратурна апрацаваныя, а магчыма,

і часткова дапісаныя самім пісьменнікам. Тое ж характэрна і для «Волшебных яблок» Эгілеўскага, але разбойнікі ў гэтай казцы размаўляюць на чыстай беларускай мове! І гэта вельмі цікава, таму што, на жаль, пазней Шпілеўскі перайшоў да поўнай літаратурнай апрацоўкі казак. Апраанаючы простую сялянку-казку ў шаўкі літаратурнай мовы, ён хацеў узняць якасць вуснай народнай творчасці беларусаў да ўзроўню мастацкай літаратуры, што, наогул, было характэрна для многіх прадстаўнікоў рамантычнага падыходу да фальклору. Да разумення, што лепшае — аўтэнтчнае, трэба было яшчэ расці і расці...

У 1845 годзе Шпілеўскі склаў «Словарь белорусского наречия», куды ўваходзіла і «Краткая грамматика белорусского наречия». Мабыць, тады ж гэтыя рукапісныя працы былі перададзены ім у Расійскую акадэмію навук. У прадмове аўтар піша, што матывамі, заахвоціўшымі яго ўзяцца за складанне слоўніка, былі «любоў да радзімы і спачуванне землякам», а таксама імкненне пазнаёміць навуковыя колы Расіі з беларускай мовай, якая сама па сабе і створаная на ёй пісьмовыя помнікі, вусныя паданні і легенды могуць даць даследчыкам багаты матэрыял для вывяснення асобных пытанняў мовы, гісторыі і, наогул, культуры іншых славянскіх народаў, перш за ўсё рускага, бо захоўваюць у сабе многа рэшткаў сівай даўніны. На пасяджэнні Аддзялення рускай мовы і славеснасці Акадэміі навук гэтыя працы разглядаліся толькі ў красавіку 1853 года. Акадэмік Берднікаў адзначыў, што Слоўнік і Граматыка «састаўлены наскара і таму патрабуюць уважлівага перагляду». Акадэмік І. І. Сразнеўскі выказаў жаданне пазнаёміцца з рукапіснымі працамі Шпілеўскага. У слоўніку ён удакладніў тлумачэнне значэнняў некаторых слоў і на палях дапісаў каля 450 новых. Да друку працы, відаць, не былі рэкамендаваны, але ў парадку заахвочвання аўтару выдалі 60 рублёў срэбрам.

У 1846 годзе ў дадатку да «Журнала Министерства народного просвещения» пачалі друкавацца «Белорусские народные поверья». Гэта, бадай, самая спрэчная праца мала-

дога аўтара, якая да гэтага часу выклікае дыспуты сярод навукоўцаў. Адны называюць яе фальсіфікацыяй, другія — самым поўным даведнікам па міфалогіі беларусаў. У прадмове Шпілеўскі піша: «Прайшло некалькі стагоддзяў пасля ўвядзення хрысціянства ў Расіі, а паданні пра багоў, духаў, таямнічыя сілы, ведзьмаў і іншых страшыдлаў не зніклі, а з цягам часу толькі ахіналіся паэтычнай выдумкай і ў вуснах апавядальніка прымалі маляўнічы каларыт. Колькі змен адбылося ў рускім народзе з часу ўвядзення хрысціянства і распаўсюджання адукацыі; колькі бедаў перанесла Русь ад манголаў, літоўцаў і іншых народаў, і нягледзячы на гэта, паданні аб вераваннях старажытных рускіх славян захаваліся амаль у першапачатковым выглядзе ў рускім народзе. Мы ўжо казалі, што ў Кіеве і, наогул, па Дняпры, дзе знаходзіліся ідалы і капішчы старажытных рускіх славян, паданні аб іх захаваліся асабліва дакладна: па рэках Прыпяці, Сожы і, часткова, па Заходняй Дзвіне, у Мінскай, Магілёўскай, часткова ў Кіеўскай, Віцебскай і Чарнігаўскай губернях»³⁾.

Праца Шпілеўскага з'яўляецца своеасаблівым энцыклапедычным даведнікам, дзе ў алфавітным парадку дадзены апісанні 52 багоў, бостваў і духаў беларускай міфалогіі, даюцца іх характарыстыкі і знешні выгляд, прыводзяцца паданні, звязаныя з імі, і абрады іх ушанавання, а таксама прымаўкі, у якіх упамінаюцца гэтыя персанажы. Цікава, што многія з гэтых персаналіяў увайшлі ў сучасны энцыклапедычны слоўнік «Беларуская міфалогія» (Мінск: Беларусь, 2004). Гэтую працу Шпілеўскага можна было б назваць сапраўдным навуковым адкрыццём: па колькасці бостваў беларускі міфалагічны пантэон выйшаў на вядучыя месцы сярод усіх славянскіх народаў. Можна было б, каб не наступныя акалічнасці: аўтар не паведамляе, дзе і ад каго ён запісаў паданні; яны не падмацоўваюцца старажытнымі літаратурнымі крыніцамі; і сюжэты большасці беларускіх язычніцкіх міфаў, якія прыводзіць аўтар, болей нідзе не зафіксаваны. І ўсё ж у «Белорусских народных поверьях» прасочваецца навуковы падыход да вывучэння народнай культуры, характэрны для першай палो-

вы XIX стагоддзя, а самымі цікавымі мне бачацца раскіданыя ў іх дыяменты вуснай народнай творчасці. Песні, танцы, абрады, прымаўкі, малавядомыя ў этнаграфічнай літаратуры, патрабуюць уважлівага вывучэння і ніколі не страцяць сваёй каштоўнасці.

Невялікі артыкул аб ваўкалаках з «Белорусских народных поверий» пазней перарастае ў Шпілеўскага ў грунтоўную працу «Исследование о вовколаках на основании белорусских поверий»⁴⁾. У гэтым творы, як, дарэчы, і ў многіх іншых, аўтар выступае гарачым патрыётам Беларускага краю і звяртаецца да навуковай грамадскасці Расіі з заклікам да вывучэння вуснай паэзіі беларусаў: «Беларусь такая багатая паданнямі, легендамі, прымхамі і забабонамі, што, ведаючы пра ўсё гэта, міжволі пашкадуеш, чаму да гэтага часу нашы вучоныя не хочуць звярнуць увагі на гэты край і вывучыць яго ва ўсіх галінах айчынай старасветчыны... На старонках нашых часопісаў пастаянна з'яўляюцца розныя даследаванні пра старажытныя Афіны і Рым, строі, звычаі і нават пра баляванні іх жыхароў... А старажытнасці Заходняй Расіі, асабліва Беларусі, як быццам лічацца амаль нічога не вартымі... Не ведаю, чым растлумачыць такую абьякаваць нашых вучоных да Беларусі»⁵⁾.

Аднак і тут Шпілеўскі зноў піша аб гістарычнай выключнасці беларусаў, аб нейкім асаблівым шляху іх развіцця; у беларускіх легендах ён бачыць сляды ўцалелых да гэтага часу родавых адносін. А багатая фантазія дазваляе яму, спасылаючыся на Герадота, лічыць неўраў продкамі беларусаў, сцвярджаць, што беларуская мова пайшла ад «*гетского наречия*» і што Авідзій некалі жыў у пячоры на высокай гары каля цяперашняга горада Пінска. Такімі вось антынавуковымі пастулатамі Шпілеўскі псаваў уражанне ад цікавай працы.

«Исследование о вовколаках...» Шпілеўскі напісаў ужо ў Варшаве, дзе з 1847 па 1853 год ён працуе выкладчыкам славеснасці ў павятовым духоўным вучылішчы. Ён піша: «...пераехаўшы ў Варшаву па прызначэнні ўрада, я прысвяціў сябе далейшым і канчатковым пошукам беларускіх старажытнасцяў»⁶⁾.

Варшаўскі перыяд у біяграфіі Шпілеўскага найменш да-
следаваны. Дзе і як ён шукаў «беларускія старажытнасці»,
якімі літаратурнымі і навуковымі крыніцамі карыстаўся?
Можна толькі меркаваць, што адной з асноўных крыніц збі-
рання беларускага фальклору былі яго падарожжы па роднай
Беларусі, куды ён кожны год ездзіў на адпачынак да бацькоў.
І іменна з апісання свайго падарожжа на дыліжансе з Варша-
вы пачынае сваю чарговую кнігу «Путешествие по Полесью
и Белорусскому краю», якую потым назавуць яго візітнай
карткай. Як слухна заўважыў Г. В. Кісялёў, які адкрыў чы-
тачам асноўныя біяграфічныя звесткі аб Шпілеўскім: «Для
многіх гэта была ардынарная турботная паездка, для яго —
падарожжа, гэта значыць нешта няспешнае, засяроджанае,
узнёслае па мэтах і душэўным настроі»⁷⁾.

У нашым імклівым жыцці, калі ў час паездак за вокнамі ва-
гонаў або аўтобусаў мільгаюць назвы населеных пунктаў, мы
не бачым і сотай часткі таго, што бачыў падарожнік XIX ста-
годдзя. А калі яшчэ гэты падарожнік глядзеў на Божы свет
вачамі чалавека, улюбёнага ў бацькаўшчыну, ён мог данесці
да чытачоў самыя тонкія перажыванні свайго гарачага сэр-
ца. Іменна такім падарожнікам быў Павел Шпілеўскі. Кожная
паездка на родную Міншчыну абвастрала цёплыя лірычныя
пачуцці ад сустрэчы з радзімай. «Па дарозе мне сустрэкаліся
знаёмыя твары і ўборы, чулася родная беларуская мова, якая...
шчаслівыя часы!.. некалі ў гады маленства і дзяцінства гуча-
ла ў вушах маіх, калі добрая бабуля-няня закалыхвала мяне
фантастычнымі казкамі пра шапку-невідзімку, пра заклятых
князёў і князёўнаў, пра бабу-ягу — касцяную нагу...

Пачуўшы даўно знаёмую мне беларускую гаворку, я мі-
маволі спыніўся і, здавалася, удыхаў у сябе гукі меладычнай
пявучай мовы, што чуліся ў паветры; у душу маю вось так
і прасіліся водгаласы слоў, што вымаўляюцца, па звычцы бе-
ларусцаў, нараспеў, працяжна»⁸⁾.

«Путешествие...», нягледзячы на тое, што гэтая кніга
насычана як гістарычнымі, так і этнаграфічнымі звесткамі,
можна назваць энцыклапедыяй краязнаўства Беларусі пер-

шай паловы XIX стагоддзя. Брэст, Белавежская пушча, Кобрын, Палессе, Клецк, Нясвіж, Слуцк, Шчорсы, Мір, Мінск і Мінская губерня, Заслаўль, Лошніца, Барысаў, Ігумен — вось няпоўны пералік гарадоў, мясцін і населеных пунктаў, аб якіх падрабязна расказаў Шпілеўскі.

Па багаці і разнастайнасці звестак аб Беларусі «Путешествие...» не мае сабе роўных не толькі ў дарэвалюцыйнай краязнаўчай літаратуры, але і да нашага часу застаецца выдатным літаратурным помнікам сваёй эпохі.

Трэба зазначыць, што жанр падарожжа быў папулярным ва ўсе часы як у літаратараў, так і ў чытачоў. Аддаў яму належную ўвагу і Шпілеўскі. Артыкул «Мозырщина»⁹⁾ з'явіўся працягам апісання падарожжа па родным краі. Мазыр, Петракаў, Тураў, Давыд-Гарадок, іх гісторыя і сучасны побыт, род заняткаў мясцовых жыхароў, іх звычкі і строі, легенды і паданні — усё гэта цікавіла пісьменніка.

Вось што ён піша аб цяжкім жыцці простага людю: «Каб яшчэ больш упэўніцца ў атупенні мазырскага народа, трэба зазірнуць у яго бедныя хаты, па большай частцы, курныя, пабудаваныя без усялякіх зручнасцяў і неабходных гаспадарчых прылад. Мазырскі селянін цясніцца са сваёй сям'ёй, з хворымі дзецьмі ў адным пакоі, які асвятляецца лучынай ледзь не поўны дзень, таму што, нярэдка, у хаце маецца толькі адно маленькае акенца.

...Нельга не пашкадаваць, што гэты добры, сумленны, рэлігійны народ, прывязаны да радзімы, які жыве ў багатым краі, шчодра надзеленым ад прыроды ўрадлівай глебай, жыватворным кліматам, цудоўнымі пашамі і векавымі лясамі, пакінуты на волю лёсу і не знаходзіць сімпатыі ў сваіх уладальнікаў»¹⁰⁾.

Як бачым, ад залішняй ідэалізацыі сялянскага жыцця з цягам часу Шпілеўскі прыходзіць да апісання суровай рэчаіснасці.

Я б назваў Паўла Шпілеўскага адным з першых беларускіх пісьменнікаў-экалагаў. Ён узвышаў свой голас супраць бязлітаснай высечкі векавых лясоў, знішчэння баброў і іншых звяроў, бескантрольнай лоўлі рыбы. І ўзвышаў нездарма:

праз 150 гадоў у беларускіх рэках няма ні бялуг, ні асятроў, ні сцерлядзі, пра якіх узгадваў пісьменнік, а векавых дубоў захаваліся адзінкі...

Але вернемся да біяграфіі пісьменніка. У чэрвені 1852 года ён звальняецца Мінскай кансісторыяй у свецкае званне і са снежня 1853 года ўладкоўваецца на працу пакаёвым наглядачыкам у Галоўным педагагічным інстытуце Санкт-Пецярбурга, дзе жыла нейкая радня Шпілеўскіх. Павел Міхайлавіч быў памочнікам прафесара польскай мовы Дуброўскага. Задача маладога выкладчыка была ў тым, каб практыкаваць у польскай мове студэнтаў, якіх спецыяльна рыхтавалі для Варшаўскай навучальнай акругі. Шпілеўскі кватараваў пры інстытуце і быў сваім чалавекам сярод студэнтаў, якія паважалі яго як літаратара. Да гэтага часу адносіцца яго знаёмства са студэнтам Дабралюбовым, ад якога ён даведваўся пра літаратурныя навіны паўночнай сталіцы.

У красавіку 1855 года пакаёвы наглядачык Шпілеўскі быў пераведзены на пасаду настаўніка школы пры экспедыцыі нарыхтавання дзяржаўных папер, дзе і працаваў прыкладна да 1858—59 гадоў. А потым быў нялёгка хлеб журналіста.

Асобнае месца ў творчасці Шпілеўскага займаюць «Западнорусские очерки»¹¹⁾. Гэта шэсць белетрыстычна-этнаграфічных нарысаў, якія маюць усе адметныя рысы сапраўдных апавяданняў і да таго ж цікава ілюстраваны мастаком Паўлам Аненскім. Нарыс «Краснослупский комиссар и мужик Аксён» апявае добрага пана Коржыка, які пазбавіў мужыка Аксёна і яго аднавяскоўцаў ад прыгнёту камісара з «гаворачым» прозвішчам Хапункевіч. «Кум и кума», «Ребе-Хаим и Кузьма-бобыль» і «Арендарь Пейсах» носяць яўнае адценне антысемітызму. А вось нарысы «Дударь» і «Пинчуки», напісаныя дабротна і майстравіта, заслугоўваюць да сябе большай увагі беларускага чытача. Цікава, што ў «Дударе» Шпілеўскі адным з першых этнографіаў дае не толькі апісанне такога сакральнага для беларусаў музычнага інструмента як дуда, але і падрабязна спыняецца на асобах дудароў, асабліва на постаці апетага ў паданнях дудара Петруся па мянушцы Красны Сіротка.

Пісьменнік пакінуў пасля сябе даволі важкую літаратурную спадчыну, але ёсць дзве галоўныя працы, якія атаясамліваюцца з прозвішчам Шпілеўскага. І калі першую — «Путешествие по Полесью и Белорусскому краю» — можна смела назваць энцыклапедыяй краязнаўства Беларусі першай паловы XIX стагоддзя, то другая — «Белоруссия в характеристических описаниях и фантастических поверьях» — энцыклапедыя беларускага фальклору. Яна складаецца з 17 артыкулаў, якія з 1853 па 1855 год друкаваліся ў Санкт-пецярбургскім часопісе «Пантеон». Ужо адны іх назвы паказваюць, што гэта самае поўнае на той час апісанне каляндарных звычаяў, абрадаў і чарадзейных казак беларусаў. Самае каштоўнае ў гэтай працы — этнаграфічныя нарысы, бо ў чарадзейных казак, якія аўтар называе паданнямі, адзін апавядальнік — сам Шпілеўскі.

Апошнія гады жыцця Павел Шпілеўскі цалкам аддаў журналісцкай дзейнасці. Ён супрацоўнічаў з часопісам «Театральный и музыкальный вестник», дзе шэраг артыкулаў прысвяціў мінскім тэатрам. Свой вялікі праект «Дневник знакомого человека» — летапіс культурнага і грамадскага жыцця Санкт-Пецярбурга і часткова Расіі — Шпілеўскі пачаў у часопісе «Сын Отечества» і потым у 1858—59 гадах прадоўжыў у «Иллюстрации», куды ў якасці штатнага супрацоўніка яго запрасіў галоўны рэдактар У. Р. Зотаў. Выданне вызначалася цудоўнымі ілюстрацыямі і гравюрамі, якія рабілі лепшыя расійскія мастакі, але ідэйная накіраванасць часопіса вагалася паміж дэмакратыяй і лібералізмам. Такімі ж эклектычнымі былі пагляды як Зотава, так і самога Шпілеўскага. У сваім «Дневнике знакомого человека» Шпілеўскі заўсёды знаходзіць месца, каб апісаць навіны з роднай Беларусі, якія прыходзілі ад яго ўдзячных землякоў-чытачоў.

Памёр Павел Шпілеўскі 17 кастрычніка 1861 года, крыху не дажыўшы да свайго 38-годдзя. Толькі праз працяглы час у пецярбургскім «Месяцеслове» з'явіўся без подпісу кароткі некралог на смерць пісьменніка. Біяграфія Шпілеўскага захавала шмат белых плям: мы не ведаем яго сямейнага стану і месца

пахавання, не захаваўся ягоны партрэт. Тут справа за руплівымі даследчыкамі і літаратуразнаўцамі.

Асноўная заслуга Паўла Міхайлавіча Шпілеўскага мне бачыцца ў тым, што ў самыя змрочныя часы нашай гісторыі ён адстойваў самабытнасць і таленавітасць свайго народа, захаваў для нас перліны вуснай народнай творчасці беларусаў і спрыяў іх папулярызацыі сярод адукаваных чытачоў.

Нагадаю, што Шпілеўскі словы беларускага паходжання выдзяляў курсівам і стараўся перадаць з усімі арфаэпічнымі асаблівасцямі роднай мовы, у кнізе мы пакідаем усе яго выдзяленні.

Найбольш складанай для перакладчыка з'яўляецца перадача тэкстаў песень, бо пры прывядзенні фальклорнага твора да сучаснага правапісу парушаюцца асаблівасці вымаўлення, уласцівыя для пэўнага рэгіёна. У ідэале тэксты песень трэба было б даваць у два слупкі: злева — тэкст Шпілеўскага без усялякіх змяненняў, а справа — тэкст, прыведзены да сучаснага правапісу. Сваю галоўную задачу як перакладчыка я бачу ў папулярызацыі творчасці Паўла Міхайлавіча Шпілеўскага і гэтае выданне лічу навукова-папулярным, таму пры перадачы песень і слоў беларускага паходжання я захоўваю ўсе асаблівасці тэкстаў Шпілеўскага, але ў, *ер* — даю ў сучасным правапісе.

Каментарыі аўтара пазначаны арабскімі лічбамі ⁽¹⁾, а каментарыі перакладчыка — арабскімі лічбамі з дужкай ⁽¹⁾. Яны змешчаны ў канцы кнігі.

Псеўданімы і крыптанімы П. М. Шпілеўскага: Эгилевский, Древлянский, П. Древлянский, П. М. Древлянский, Знакомый человек, Барон Икс, П. Ш., П. Ш-ий.

Асноўнымі крыніцамі для перакладаў паслужылі наступныя працы:

1. Археологическая находка // Санкт-Петербург. ведомости. — 1857. — № 18.

2. Белоруссия в характеристических описаниях и фантастических поверьях // Пантеон. — 1853, т. 8, кн. 4, с. 71—73, 83—96; т. 9, кн. 5, с. 1—20; т. 9, кн. 6, с. 19—34; т. 10, кн. 7, с. 21—56; 1854, т. 15, кн. 5, с. 31—44; кн. 6, с. 47—68; 1856, т. 25, кн. 1, с. 1—30; т. 26, кн. 3, с. 1—9.

3. Белорусские народные поверья // ЖМНП. — 1846, кн. 2, с. 4—25; 1852, кн. 4, с. 85—125; 1852, кн. 3, с. 37—68.

4. Белорусские пословицы: Сборник П. Шпилевского // Изв. ОРЯС. — 1853. — Т. 2. — С. 173—192. Также: отдельное издание. — СПб., 1853. — 26 с.

5. Волочобники в Витебской губернии // Рус. дневник. — 1859. — № 101.

6. Волшебные яблоки // Маяк. — 1844. — Т. 17, кн. 34. — С. 76—80.

7. Дневник знакомого человека // Иллюстрация. — 1858—1859.

8. Западнорусские очерки // Иллюстрация. — 1858, т. 2, № 43—44; 1859, № 52, с. 22—23; № 55, с. 73—75; № 59, с. 134—135.

9. Исследование о вовколаках на основании белорусских поверий // Москвитянин. — 1853. — Т. 2, № 5. — Отд. 3. — С. 1—30.

10. Народные пословицы с объяснением происхождения и значения их // Москвитянин. — 1852. — Т. 4, № 16. — Отд. 3. — С. 125—136.

11. Мозырщина. (Из путешествий по Западнорусскому краю) // Архив истор. и практ. сведений, относящихся до России. — 1859. — Кн. 3. — Отд. 2. — С. 1—49.

12. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. — СПб., 1858. — 242 с.

БЕЛАРУСКІЯ ПАВЕР'І

Няўдзячны мужык. Адзін мужык *знаўся* (быў *знаёмы*) са змеем, які насіў яму ўсякі дзень грошы, так што той мужык сльў багацеем на ўсю вёску. Калі змей нанасіў даволі грошай мужыку, то той ужо не з такою ласкаю прымаў і частаваў яго. Але аднойчы ён нават зусім не прыняў і не пачаставаў змея. Справа вось у чым. Змей дамовіўся дастаўляць мужыку грошы, вядома, па-сяброўску, але з тым, каб ён усякі раз гатаваў для яго яечню, так што калі б мужык і сышоў куды са двара, то ўсё-ткі ён павінен быў паставіць яечню хоць на двары, *на стрехе* (даху).

Аднойчы мужык для выпрабавання задумаў зусім не частаваць змея. Таму, выходзячы з хаты, ён нават не прыгатаваў для яго яечні. Змей прыляцеў, кінуў праз комін мяшок грошай і, у чаканні пачастунку, узвіўся над дахам хаты. Але чаканне яго было дарэмным: ён не дачакаўся яечні і са злосцю паляцеў.

На наступны дзень уся вёска спяшалася на дапамогу багатаму мужыку. То быў самы жудасны нязгасны пажар.

Усе намаганні сялян, якія збегліся на дапамогу, засталіся дарэмнымі. Багацей зрабіўся бедняком.

Пярун. Просты народ яшчэ дагэтуль помніць імя Перуна — старажытнейшага кіеўскага язычніцкага вярхоўнага бога. Не гаворачы ўжо аб тых клятвах, праклёнах, у якіх ужываюць імя Перуна, так *напр.*: *штоб цябе Перун узяв* (каб цябе Пярун узяў, забраў да сябе, забіў), *штоб Перун цябе треснув* (каб цябе Пярун забіў). Варта згадаць аб вераванні простага народа адносна гromу.

Так, калі загрыміць гром, то мужыкі, і старыя, і малыя ляцяць стралою ў свае хаты, прамаўляючы: «Ай, Пярун заб'е!» Па іх меркаванні — гэта Пярун (бог) раз'язджае па небе і, дзе ўбачыць, што людзі беззаконнічаюць, разбівае скалы (малыя нябёсы) і праз гэта месца наводзіць на зямлю агонь-маланку. Акрамя таго кажуць: «Гэта Пярун пускае стралу з неба». Таму-то і ў будынках, куды яна трапляе, шчыліны сапраўды такія ж, якія бываюць толькі ад стрэл. Зрэшты, яны не вераць, што гэты агонь, па-нашаму маланка, такі моцны, як звычайны агонь. Гэта толькі напамін чалавеку пра абавязкі перад Богам.

Карагод. У дзень вялікапакутніка Георгія пякуць вялікі круглы пірог, упрыгожваюць яго рознымі кветкамі, якія толькі можна мець у гэты час. Потым збіраецца карагод маладзціц, выбіраюць прыгожага хлопца, апранаюць яго ў зеляніну і даюць яму гэты пірог несці на галаве. Падчас іх шэсця выбраны хлопец ідзе наперадзе з паходняй, за ім рухаецца карагод маладзціц, якія прытанцоўваюць і спяваюць нейкую¹ песню, дзе згадваюць св. Георгія. За імі, нарэшце, ідуць старэйшыны вёскі.

Калі прыйдуць на засеяную ніву, то з урачыстасцю і напевамі тры разы абыходзяць вакол яе. Потым старыя раскладваюць у вялікім крузе агонь, пакідаючы пасярэдзіне пустое месца. Падчас гарэння знічу (якое нагадвае язычніцкае запальванне знічу ў дубравах і гаях) хлопец і дзяўчаты з дзіцячай замілаванасцю стаяць і глядзяць на гэты абрад. Затым старыя здымаюць з галавы хлопца пірог і кладуць яго на пустым месцы ў крузе агню. Дзяўчаты ж у гэты час кідаюць жменяй жыта або, наогул, якое-небудзь збожжа — таксама з прыпевамі! Пасля ўсе садзяцца вакол агню, пачынаюць пасвойму баяваць. Нарэшце, разыходзячыся, бяруць пірог і дзеляць яго на ўсіх.

Каляда. Напярэдадні Новага года апранаюць чатырох мужчын: двух па-старэчаму — прыладжваюць ім сівыя валасы (з ільну) і бараду, а іншых двух — па-юначаму, начапляюць махроў, чырвоных стужак і інш. Першых двух накрываюць доўгім покрывам, а іншых двух, не накрываючы, пакідаюць так. Як з першых двух, так з двух другіх адзін апрануты багата, на галаве мае вянок з поўнага жыта, кішэні яго *свитки* (верхняя вопратка) дапаўна набіты розным збожжьем і *добром*. А другі з тых і з іншых у абарванай *свитке*, на галаве таксама вянок, але ўжо з адной саломы, кішэні яго пустыя.

Абраныя для цырымоніі водзяць гэтых чатырох мужчын па вёсцы і тых двух, што з покрывам, уводзяць у кожную *хату*, а іншых двух пакідаюць ля варот. Зайшоўшы ў хату, прадстаўляюць гаспадару права выбраць каго-небудзь з гэтых двух старых з покрывам. Калі гаспадар (не ведаючы, зразумела, нічога) выпадкова вылучыць таго, які з вянком з поўнага жыта і багата прыбраны, то карагод маладзіц і хлопцаў пасылаюць гэтага вылучанага да тых дваіх, каб адзін з іх — той, што з вянком з поўнага жыта, у багатай *свитке* і з набітымі кішэнямі, — прыйшоў у хату гаспадара без покрыва, радуючыся такому яго выбару. Як толькі той увойдзе ў хату, то, звяртаючыся да гаспадара з прывітаннем, усе спяваюць наступную песню:

Да вжеж тут будзе
Щасьце, усяка доля,
Бо ў ёго на грудзех
Усё, што Боська воля.

Потым, звяртаючыся да прыбранага хлопца:

Ой ты, богацько каледа!
Дзякуй цябе за твое дабро;
Бо вжеж наша череда,
Штоб было ў госьця (гаспадара) повно гумно.

Калі ж гаспадар вылучыць, насупраць, абадранага хлопца, то, не пасылаючы ўжо да варот, пакідаюць яго тут жа. Потым, зняўшы покрыва, звяртаюцца да хлопца і спяваюць:

Идзи, идзи, ты наш стареньки,
Ты нам ни як не взнадобеньки.
Як ты спаткаешся там з им.
Нехай ён вернется туды к своим.
Нам треба той другій,
Штоб дав нам повны коробы.

Заговорванне хворых зубоў. Па вёсках ёсць так званыя *знахари-целители* (тыя, хто валодае сакрэтамі лячэння). Да ліку гэтых знахароў належаць і *знахари-целители от* зубов. Вось як яны лечаць. Знахар бярэ хворага з собою на раздарожжа, (але гэта толькі ныйначай як у поўню), паварочвае хворага да маладога месяца (маладзіка) і пачынае гутарыць з месяцам — зразумела, уся гэтая гутарка ціхая — шэптам:

Знахарь: Новы, новы месячку,
Чи ты быв на небечку?
Будто бы месяц отвечает — но сам же знахарь:
Быв —
Бог не крив.
Знахарь за себя:
А чи есть же людзи там?
За месяца:
Есць — я видзев сам.
Знахарь за себя:
Чи баляць в их зубы?
За месяца:
Не — мой любви!
Знахарь: Нех у себеж не боляць,
Звяртаючыся да хворага: А як в их седзяць!
(Дакладна да слова)

Вядома, такое лячэнне несапраўднае, але хворы заўсёды сцвярджае, быццам бы пасля такіх *шептаній* знахара зубы перастаюць балець.

* * *

Пачынаючы ад Ражства Хрыстова да Новага года, просты люд не варыць *зацюрки* (рэдкай поліўкі з якой-небудзь мукі —

зацёртай). І вераць, што калі хто адважыцца *затираць зацирку*, то ў таго рука затрэцца.

* * *

Напярэдадні Новага года маладзіцы карагодам збіраюцца ў адну хату і размаўляюць там да поўначы. Апоўначы ідуць за сяло, несучы кожная свой абутак — *лапаць* (з лыка) або чаравік. Тут кожная з іх кідае свой абутак у розныя бакі і глядзіць, куды ён паляціць. І *верят*: калі якая-небудзь з дзяўчат на наступны дзень знойдзе свой *лапаць* або чаравік, то тая яшчэ застанецца ў дзеўках на гэты год, а якая не знойдзе, то той ужо не *сыщёт дома маці*, гэта значыць — яе возьмуць замуж.

* * *

В день новаго года дзяўчаты пякуць вялікі блін. Спёкшы, яны карагодам ідуць у *хлев*, дзе трымаюць скаціну. Кожная з маладзіц упоцёмку адломвае частку бліна і дае жывёліне, якая першай трапілася. Потым уваходзіць другая з агнём і разглядаюць: якога полу жывёліна — бык або карова? І *верят*: калі маладзіца дае частку бліна быку, то выйдзе замуж, а калі карове, то застанецца ў дзеўках.

* * *

У дзень Вадохрышча *не едят под дымом*, гэта значыць, у хаце да самага вечара не паляць у печы, таму і дыму няма, а ўвечары, калі запаліць у печы, нельга есці да таго часу, пакуль не выгараць дровы, пакуль ёсць дым. Калі ж выпаліць у печы, то гаспадар хаты перад тым, як усе садзяцца есці, сыпле на сярэдзіну і ў кожны з чатырох кутуў хаты рознае *збожжье*. Скончыўшы такую цырымонію, гаспадар і ўся сям'я садзяцца за багата прыбраны стол і вячэраюць.

* * *

У дзень Вадохрышча дзяды запальваюць саламяныя факелы і ідуць з імі на вольнае паветра. Трымаючы паходню роўна і нерухома, яны назіраюць: куды кідаецца полымя і куды ляцяць яго іскры. І *верят*: у які бок кідаецца полымя або ляцяць іскры, адтуль прыляцяць да іх пчолы. На гэтай жа

падставе яны ставяць улетку вулеі на тым баку, куды кідалася польмя. Вядома, што ў нас мужычкі ставяць вулеі ў лесе на дрэвах, рэдка хто ставіць ля хаты: у садзе або ў агародзе.

* * *

У дзень Вадохрышча маладыя хлопцы запальваюць у царкве свечку і падсмальваюць сабе валасы на скронях. Адноўчы здарылася мне самому бачыць гэты звычай.

— Для чаго гэта ты робіш? — спытаў я хлопца.

— *Гэта на тое, што Хрещосскій (Вадохрышчанскі агонь) цепло даець нам грэшным, щасце, розум і звыклена робиць Пану (гэта для таго, каб Вадохрышчанскі агонь даў нам грэшным шчасце, розум і ахвоту выконваць загады пана памешчыка).*

Акрамя таго некаторыя дадаюць, што ад гэтага агню іх валасы робяцца прыгажэйшымі, так што з самых рудых быццам бы зробяцца чорнымі: *«Шерсцинне робиць пригожэй, из рыжаго переробляець на чёрное, штоб дзевки полюбили».*

* * *

На першы дзень Светлага Уваскрэсення Хрыстова (Вялікадня, Вялік-дзень) дзяўчаты карагодам збіраюцца на вуліцу, бяруцца за рукі і становяцца ўпоперак вуліцы: частка — з аднаго канца вуліцы, астатнія — з іншага, так што перагароджваюць вуліцу на абодвух яе канцах. Стаўшы такім чынам, яны пачынаюць спяваць песні, як бы пытаючы адзін аднаго:

Одна часть: Володарь- Володарночку,

Отчини да варотачки!

Другая: А хтож из за ворот кличе?

А хтож из за ворот кличе?

Первая: Панскіе служечки!

Панскіе служечки!

Другая: А штож да за дар даеце?

А штож да за дар даеце?

Первая: Каня вороного

В золото убраного.

Другая: А хтож да на том кане?

А хтож да на том кане?

Первая: Молодый Панич!

Молодый Панич!

Другая: А кудыж ён паедзе?
А кудыж ён паедзе?
Первая: В поле ратное –
В поле ратное.
Другая: А чагож ён паедзе?
А чагож ён паедзе?
Первая: Вáрягуб Вáрягу бици².
Вáрягуб Вáрягу бици.
Другая: А штож да за дар ему?
А штож да за дар ему?
Первая: Красную Панну.
Красную Панну.

* * *

Ёсць яшчэ адзін напеў паміж простымі дзяўчатамі. Гэты напеў хатні: яны вельмі часта ўжываюць яго. Тут распавядаецца аб тым, як быццам бы адна маці мела такога дурнога сына, што калі пасылала яго ў Пецярбург, то ён заўсёды вяртаўся да яе за парадамі. *Вот он:*

Пашов Васи́линка,
Пашов Космы́линка
До Пи́цера гарада —
Три саке́ры за поя́сом
И тапо́р у рука́х.
Шов ён шов,
Аж и нашов:
Людзи боб мало́цяць,
Людзи боб мало́цяць.
Это ён узявши,
Шапочку знявши
Богу помо́лився,
По хрисци́вся (и сказа́в):
«Да́й вам Бо́же — с гэтой до́брыны
Сто боча́к мяки́ны
А решето́ бобу,
А решето́ бобу».
Били его́ били,

Ледва не забили.
Узяли за хвост,
Выкинули за плот.

Возвращается домой к матери со слезами:

Он: Маці мая, маці,
Маці Василица,
На што мене вучила
На ўсякое лихо?
Мать: Сынку мой, сынку!
Сынку дурнище!
Чиж я цябе ўчила
На ўсякое лихо?
Було цябе ўзяци,
Шапочку зняци—
Похрищится,
Помолхится (и сказать):
«Дай вам Боже з гэтаго добра
Щасьця, долю —
И коники патомица,
И колёсы поломица».

Опять отправился.

Пашов Василица,
Пашов Космылица
До Пицера-гарада,
До Пицера-гарада.
Тры сакеры за поясом
И тапор у руках.
Шов ён шов,
Аж и нашов:
Людзи мертваго ховаюць,
Людзи мертваго ховаюць.
Это ён узявши,
Шапачку знявши,
Похрищився,
Помолився (и сказал):
«Дай вам, Боже, з гэтаго добра,
Щасьце, долю,
И коника потомица,
И калёсы поломица!»

Били его, били,
Ледва не забили.
Узяли за хвост,
Выкинули за плот.

Опять домой.

Он: Маци мая, маци,
Маци Василиха.
На што мене вучила
На ўсякое лихо?
Мать: Сынку мой, сынку!
Сынку дурнице!
Чиж я цябе ўчила
На ўсякое лихо?
Было цябе взяци,
Шапачку зняци,
Похрисчится,
Помолится (и сказать):
«Дай вам, Боже
С этгья беды
И коников нетомицы,
И калёс не ламицы».

Опять отправляется.

Пашов Васи́линка,
Пашов Касмы́линка
До Пи́цера-гарада....
..... *нашов:*
Там людзи дзиця хрисцяць,
Аж там людзи дзиця хрисцяць.
Это ён узявши,
Шапочку знявши,
.....*похристився* (и сказал):
«Дай вам, Боже, с гэтыя беды
И коников нетомицы,
И калёс не ламицы!»
Били яго били,
..... *за плот.*

Возвращается домой.

Он: «Маци моя, маци –
Маци Василиха!

На што мене вучила...»

Мать: «Сынку мой, сынку!

Сынку... похрисцивса...

(и сказаць):

«Дай вам, Боже, з гэтаго добра

Радосць и пацеху,

Здоровье и болей

Гэтой радосци!»

Опять в дорогу.

Пашов Василица...

..... *нашов:*

Аж там людзи пажар тушатся,

Аж там людзи пажар тушатся.

Это ён узявши...

.....похрисцивса, (и сказал):

«Дай вам, Боже, с гэтаго добра

Радосць и пацеху,

Здоровье и болей

Гэтой радосци!»

Били его били...

..... за плот.

Опять домой.

Он: «Мама моя — мама...

..... *лихо».*

Мать: «Сынку мой, сынку,

Сынку дурнище,

А лезь же ты за печище

Сынку и Космылицу!»

И глупый сын более уже не отправлялся в Питер¹⁾.

ЧАРАДЗЕЙНЫЯ ЯБЛЫКІ

Беларускае павер'е

У некаторым царстве жылі-былі кароль і каралева: у іх былі тры прыгажуні дачкі — дзве разумныя, а трэцяя — дурнічка.

Аднойчы кароль і каралева кудысьці з'ехалі, пакінуўшы дочак пад наглядам іх карміцелькі. У гэты час прыходзіць у хату караля нейкі жабрак і просіць сабе міласціны. У руках у яго быў шклянны яблычак. Слуга вымае яму грошай, але ён не бярэ іх. «Няхай мне прынясець сама старшая каралеўначна», — сказаў ён слуге. Слуга сышоў і замест яго хутка з'явілася прыгажуня каралеўна з грашыма. Каралеўна дала жабраку грошай і хацела ўжо пайсці, але, заўважыўшы ў руках жабрака чырвоненькі яблычак, стала прасіць яго аддаць ёй.

— Вазьмі ж, каралеўначна, ды злаві гэта яблычко, як я падкіну яго, — дак яно тваё будзе.

— Ну, добра, — адказала каралеўна.

Тады жабрак кінуў яблык на другі бок хаты. Каралеўна пабегла за яблыкам — і ўжо больш не вярнулася. На другім баку хаты чакалі яе тры разбойнікі, таварышы ўяўнага жабрака. Ubачыўшы каралеўну, яны схопілі яе і адразу ж павезлі з сабой у лес. З імі знік і жабрак. Марнымі былі пошукі карміцелькі і ўсёй дворні. Старэйшая каралеўна знікла. Вось прыязджаюць кароль і каралева, рассылаюць усю дворню, турбуюць усё каралеўства, але дарэмна — аб каралеўне ні слуху ні духу.

Паміж тым разбойнікі з каралеўнаю даўным-даўно былі дома. Увёўшы каралеўну ў велічныя палаты (пакоі, дзе бліскацела золата ды срэбра), яны сталі суцяшаць яе рознымі забавамі. Доўга яна плакала, але нарэшце супакоілася, бачачы, што тут лепей і весялей, чым дома. Асабліва ёй быў даспадобы багаты сад, дзе былі розныя дрэвы з залатымі і срэбнымі яблычкамі і дзе ў маленькай альтанцы ніколі не змаўкала нябачная музыка. Каралеўне нават спадабаўся яе пераезд.

Залюляўшы сваю новую госцю, разбойнікі па-ранейшаму пачалі збірацца на здабычу. Але перад ад'ездам яны зрабілі ёй некаторыя перасцярогі. «Вось табе яблычко, гуляй з ім. Вось табе жывучая і гаючая вада, калі як часам парэжашся. Усюды хадзі, дзе захочаш, толькі не хадзі ў гэтую хатачку, дзе іг-

раець музыка і ў каторай замок заматан шнурком. Усюды еш усё, што захочаш, толькі не еш гэтых яблыкаў, што растуць на шкляннай яблынец».

Каралеўна, здавалася, вырашыла выканаць загады. Але ледзь яны ад'ехалі, як ёю авалодала цікаўнасць, што за смак тых яблыкаў, якія забаранілі ёй есці, і што за музыка ў той хатачцы, куды ёй не дазваляюць хадзіць. Першы раз яна стала нудзіцца, што бачыць рэч і не можа мець яе, мае сродкі набыць рэч і не мае магчымасці займець яе. Доўга яна не рашалася, нарэшце-такі цікаўнасць узяла верх.

Зрывае яблычак са шкляннай яблыні, але тут жа і прадвесце пакарання за цікаўнасць жаночую: яблыня разбілася дашчэнтую ад яе неасцярожнасці. Няма чаго ёй рабіць. Каралеўна толькі чакала хвіліны свайго прысуду.

Вось вяртаюцца ўвечары разбойнікі.

— Ну, што ж, ці паслухала нас? — запыталіся яны. Але ў адказ былі слёзы. На наступны дзень старэйшая каралеўна заплаціла за гэта жыццём. Разбойнікі зарэзалі яе, а цела пасеклі на часткі.

Прайшло некалькі месяцаў з часу выкрадання старэйшай дачкі і ўжо ўсё некалькі супакоілася ў двары караля. Кароль зноў кудысьці з'язджае адзін, без жонкі. Вось з'яўляецца зноў жабрак: у яго ўжо быў срэбны яблык. Зноў слуга выносіць яму міласціну, але ён не прымае яе і просіць, каб сярэдняя каралеўна вынесла яму міласціну. Тая ж сцэна. Каралеўна выносіць яму грошы, бачыць срэбны яблычак і просіць яго ў жабрака.

— Вазьмі ж, каралеўначна, ды злаві гэта яблычко, як я падкіну яго, — дак яно тваё будзе.

Каралеўна пабегла за яблыкам — і ўжо больш не вярнулася.

Зноў тая ж турбота, тая ж пошукі — усё дарэмна. Дарма кароль, прыехаўшы, трывожыў усё сваё і суседняе каралеўства.

Яе лёс быў той жа, як і старэйшай. Разбойнікі далі ёй срэбны яблык для забавы і забаранілі зрываць яблыкі са срэбнай яблыні і ўваходзіць у чароўную хату, а самі адправіліся на разбой.

Паміж тым каралеўна пацікавілася, што робіцца ў хаце. Уваходзіць, але якім было яе здзіўленне, калі яна ўбачыла, што ўся хата напоўнена бочкамі крыві і целамаі людзей. Яшчэ больш ашаламілася, калі ўбачыла ў адным посудзе пасечаныя часткі цела сваёй сястры. Яна нагнулася паглядзець, але, на вялікае няшчасце, яе срэбны яблык выпаў з-за пазухі ў бочку з кры-

вёй. Выняўшы яго, яна не магла змыць крыві. Яе напаткала доля старэйшай сястры, калі разбойнікі, прыехаўшы, убачылі яе яблык у крыві.

Прайшо колькі часу пасля знікнення сярэдняй каралеўны. Здарылася каралю зноў кудысьці з'ехаць. Зноў з'яўляецца жабрак. Зараз ужо ў яго залаты яблык. Па яго просьбе выйшла малодшая каралеўна з міласцінаю. Ёй спадабаўся залаты яблык, і яе таксама схапілі і павезлі.

Каралеўна ў хаце разбойнікаў. Разбойнікі сталі лашчыць яе, як і першых дзвюх сясцёр. Праз некалькі дзён яна супакоілася. Разбойнікі адпраўляюцца на здабычу і робяць ёй тую ж перасцярогу. Але малодшая сястра-дурнічка і без таго была асцярожней за сваіх сясцёр. Паклаўшы свой залаты яблык у пакоі пад падушкай, яна адправілася ў хату. Бачыць пасечаныя целы сваіх сясцёр, але не палохецца. Яна адразу ўспомніла аб *гаючэй* і *живучэй* вадзе і пабегла за ёю. Прынесла і спачатку памазала часткі цела *гаючою* вадою. Часткі цела зрасліся. Потым памазала *живучою* вадою, і мёртвыя целы ажылі. Няма чаго было марудзіць: ужо набліжаўся вечар. І так, расказаўшы сёстрам пра ўсе падкопы разбойнікаў, яна паказала ім дарогу дахаты і правяла за жыллё, абяцаючы хутка ўбачыцца.

Праз тры гадзіны пасля гэтага вярнуліся разбойнікі.

— Ну, пакажы нам сваё яблычко, — сказалі яны каралеўне, — ці паслухала нас?

Але яблык быў чысты, і ашуканыя разбойнікі паверылі ў бязвіннасць каралеўны-дурнічкі.

— Ну, цяпер што хочаш прасі ў нас, — сказалі на наступны дзень разбойнікі каралеўне, — за тое, што паслухала нас.

— Аднясіце заўтра, — сказала каралеўна, — маім бацькам *гостинец*, які я жадаю паслаць ім у зачыненым куфры. Сёння я яго прыгатую.

Разбойнікі пагадзіліся і адправіліся на здабычу.

Тады каралеўна-дурнічка пайшла на хітрасць. Зрабіўшы з цеста чалавечую фігуру, яна паклала яе на пасцель і накрыла коўдрай. Куфар жа напоўніла залатымі і срэбнымі яблыкамі, а наверху паклала запіску, паведамляючы ў ёй бацькам, што гэта тыя самыя разбойнікі, якія зарэзалі яе сясцёр і якія трымаюць у сябе склеп з мёртвымі целамаі людзей. А між тым сама адправілася ў шлях на ўсю ноч.

У гэты дзень разбойнікі, як на тое, вярнуліся вельмі позна. Яны ляглі спаць без вячэры і на наступны дзень раніцай адправіліся да караля з куфрам. Праз ноч каралеўна-дурнічка паспела дайсці да хаты і аб усім апавясціла бацькоў. Адолеўшы частку дарогі, разбойнікі вырашылі паглядзець, што такое пасылае каралеўна бацьку. Разбіваюць куфар, бачаць запіску, чытаюць і разумеюць, што яны ледзь самі сябе не выдалі жывымі на смерць. Кідаюць куфар і вяртаюцца дахаты.

Але кароль ужо ведаў аб усім і адразу ж паслаў сваіх людзей да разбойнікаў. Разбойнікі былі схоплены і пасаджаны ў вязніцу, але на другі дзень іх там ужо не стала. З імі знік і іх цудоўны палац і прыгожы сад¹⁾.

НАРОДНЫЯ ПРЫКАЗКІ З ТЛУМАЧЭННЕМ ІХ ЗНАЧЭННЯ І ПАХОДЖАННЯ

Здаецца, не лішнім будзе ў наш час, час гісторыка-археалагічнага накірунку ў Расіі, пазнаёміць рускіх чытачоў з народнымі прыказкамі, большая частка якіх па сваім паходжанні адносіцца да вельмі глыбокай старажытнасці, нярэдка язычніцка-славянскай, а па якасці і значэнні ўяўляе тып самай трапнай і тонкай дасціпнасці.

Дагэтуль у нас не было сістэматычных тлумачэнняў родных прыказак, таму буду лічыць найвялікшым шчасцем для сябе, калі гэтай сваёй пасільнай працай зраблю добры пачатак і знайду ў аматараў роднай даўніны спагаду да гэтай цяжкай працы. Кажу, цяжкай, таму што многія з прыказак маюць паходжанне *історическое* і *аллегорическое* і таму, каб, па магчымасці, растлумачыць іх дакладна, *необходимо* быць знаёмым з лёсам, звычаямі, забабонамі і духам пэўнай мясцовасці.

На падставе гэтага падзелім прыказкі на два разрады. Да першага варта аднесці прыказкі *історыцескія*, гэта значыць такія, пачатак якім даў які-небудзь старажытны звычай, незвычайная падзея, нават, часам, проста смешны выпадак. Да другога — *аллегорыцескія*, г. зн. такія, у якіх праз вобразы жывёл або розных рэчаў паказаны недахопы, слабасці і памылкі людзей ва ўсіх галінах іх хатняга і грамадскага побыту.

У прадстаўленых тут прыказках чытач знойдзе і першыя, і другія.

1) *Як камень у воду*

Пропал, исчез, как камень, брошенный в воду...

Прыказка гэтая, уласна, азначае беззваротную страту чаго-небудзь; у пераносным сэнсе — вечнае забыццё аб нанесенай абразе або крыўдзе, спыненне гневу або нянавісці; незлапамятнасць, пасля якой варта пачынаць сяброўства. Для лепшага разумення гэтай прыказкі прывядзём яе поўнаасцю, у сувязі з акалічнасцю, якая спарадзіла яе. Каб памірыць двух ворагаў, старыя ўгаворваюць іх забыцца на абразы і кажуць: «*Пакіньце гневатца, нехай іено усе, што было, згіне марне, пропадзе, як той камень у вадзе*». («Кіньце гневатца, няхай яно ўсё, што было, згіне марна; прападзе, як той камень у вадзе»).

З'яўленне гэтай прыказкі адносіцца да самай старажытнай эпохі славянскага язычніцтва. Вядома, што старажытныя славяне прадпрымалі вайну або аб'яўлялі мір ворагам толькі з дазволу сваіх багоў (ідалаў), да якіх звычайна звярталіся ў такіх выпадках жрацы¹. У залежнасці ад волі багоў, народ ваяваў або мірыўся². У выпадку міру славянскія правадыры запрашалі ворагаў на бераг мора або ракі. Калі апошнія з'яўляліся на ўмоўленае месца, першыя выступалі наперад і *бросалі камні в воду*³, чым паказвалі сваю згоду на мір, г. зн. пагаджаліся забыцца аб варожасці, як аб камянях, кінутых у ваду. Тое ж самае рабілі і запрашаныя ворагі; затым падавалі адзін аднаму правую руку і клалі ля ног ідала *камні*, зброю і грошы⁴.

Спачатку такі абрад, як святы, быў справай грамадскай, так сказаць — дзяржаўнай; пасля ператварыўся ў хатні, паўсядзённы, сямейны звычай... Пасварыўшыся паміж сабою, два сямействы выступалі адзін супраць другога з камянямі ў руках; але, у выпадку прымірэння, падавалі адзін аднаму

правую руку, цалаваліся і мяняліся камянямі. Потым, вяртаючыся дадому, падыходзілі да студні і кідалі туды камяні, прыгаворваючы: «Каб канула наша варожасць, як кануць гэтыя камяні на дно студні». Такі звычай дагэтуль захоўваецца ў Малдавіі, Валахіі і Сербіі⁵. Падобны звычай ёсць у Галіцыі, Герцагавіне і ў Гарадзенскай і Ковенскай губернях. Здараецца не раз, што раздражнёныя супраць свайго *головы, старосты* або нават аканома, людзі збіраюцца для нарады паміж сабой і, набраўшы камянёў, адпраўляюцца пабіць нялюбага ім *подпанка*; але, сустрэўшы па дарозе якую-небудзь непрыязную жывёлу або птушку, пачуўшы вышчэ сабакі, дзіўнае мыканне каровы або вала (усё, што, па іх разуменні, прадвяшчае няўдачу), вяртаюцца дадому⁶ і кідаюць камяні ў студню, прыгаворваючы: «*Нехай жено прападзе з каменем у вадзе*» (г. зн. Бог з ім! Даруем яму!). Ці не таму студні ў некаторых неспакойных гаспадароў да таго бываюць закіданыя камянямі, што іх трэба чысціць ад гэтых знакаў частых сварак? Чаму ж і не зрабіць такой здагадкі аб гэтых камянях?.. Як бы тое ні было, але прыказка *як камень у воду ўзнікла* ад старажытнага славянскага звычайу (абраду) заключаць мір пасродкам кідання камянёў у ваду... Хоць сам звычай абрадавага прымірэння згладзіўся на працягу гэтулькіх стагоддзяў і асабліва стагоддзяў хрысціянскіх, але памяць аб ім захавалася ў гэтай прыказцы.

2) *Вырвався, як шляхціц з Канопель*

Выскочил (обозвался), как шляхтич из Конопель...

Прыказка гэтая мае наступнае значэнне: «Не ведае, у чым справа, а спрачаецца, пярэчыць». Паходжанне яе гістарычнае.

Трэба ведаць, што слова *Конопель* паходзіць не ад *конопля* — расліны, а ад вёсачкі або *засценка*⁷ *Конопля*⁸. Паданне кажа, што ў гэтым засценку жыў нейкі багаты шляхціц, які не ўмеў ні чытаць, ні пісаць, а толькі знаў *гроши добываць* (грошы нажываць). Як багаты, ды яшчэ неадукаваны, ён ні ў што ні ставіў сваіх суседзяў, нават некаторых знакамітых памешчыкаў, сучасных магнатаў, у тым ліку і вядомага Карла *Радзивіла* (Раніе *kochanku!*). Даведаўся аб гэтым ганарлівы ваявода віленскі, уладальнік Нясвіжа, Койданава і Клецка і захацеў правучыць невука шляхціца. Для гэтага склікаў хатні ня-

свіжскі сеймік, на які запрасіў усіх сваіх багатых суседзяў-памешчыкаў, у тым ліку і шляхціца з Канапель. Шляхціц ледзь не звар’яцеў ад такой радасці: запрашэнне на княжы сейм пасяліла ў душы яго яшчэ большых пыхі. Ён не ведаў, як прыбрацца на сеймік: наўючыў на сябе ўсе свае залатыя і срэбныя рэгаліі, запрэг шасцярнёю дапатопную каўчэгападобную калымагу і ў такім выглядзе адправіўся ў Нясвіж... Не абышлося без смеху, калі ён з’явіўся на княжым двары. Калі шляхціц увайшоў у залу, дзе быў прызначаны сеймік, яго сустрэў лакей і сказаў, што ўжо ўсе месцы заняты; але канаплянін, нікольні не збянтэжыўшыся ад такой навіны, пацягнуўся наперад і, убачыўшы нікім не занятае першае месца, прызначанае для Радзівіла, бесцерымонна ўсеўся на яго. Усе прысутныя са здзіўленнем паглядзелі на дзёрзкага шляхціца, але, папярэджаныя Радзівілам, ні слова не сказалі яму і толькі ўсміхнуліся ў душы. Адкрыўся дыспут, які даволі доўга працягваўся. Не прывыкшы да падобных паседжанняў ды і не зразумеўшы, пра што там ішла размова, шляхціц задрамаў. У гэты час сакратар сейма падышоў да яго і, разбудзіўшы, спытаў: «Як ваша міласць вырашыць гэтае пытанне?» Абуджаны канаплянін скрозь сон адказаў завучанай фразай: «Ды гэтага не можа быць — я не згодзен (nie rozwalam)!..» «Як так?!» — запырочылі тыя, што сядзелі ў першых радах. «Ды не згодзен я!.. Вось і баста!..» «Што вы, што вы? — закрычалі ледзь не ўсе, хто прысутнічаў на сейме. — Як можна не згаджацца на тое, каб дваранін меў першынство перад мешчанінам?..» «А! Ды я не чуў гэтага...» — адказаў невук. Па ўсёй зале раздаўся смех і пачуліся галасы: «Што гэта такое? Хто ён такі?.. Ці не мешчанін ён, які абараняе мяшчан і жадае выклапатаць ім першынство перад шляхтаю?..» У гэтую хвіліну з бакавых дзвярэй выйшаў Радзівіл і гучна сказаў: «Ды гэта — шляхціц з Канапель!» Усе запляскалі ў ладкі і зарагаталі, нехта закрычаў: «Вось вырваўся шляхціц з Канапель!» Беднага канапляніна вывелі з залы і гэтым зневажэннем нямала збілі з яго гонару, так што самазванец-магнат перастаў ганарыцца сваім багаццем і вырашыў на старасці гадоў узяцца за граматыку, геаграфію, арыфметыку і гісторыю...

З тых часоў паміж шляхты пайшла прымаўка: *вырвался, як шляхціц з Канапель...* Калі хто-небудзь умешваецца

ў гутарку і спрачаецца аб тым, чаго не ведае або не даслухае, у насмешку кажучь: «Вываўся, як шляхціц-канаплянін!» — і гэтым канфузяць выскачку больш чым лайнкай, таму што анекдот аб канапляніну вядомы амаль кожнаму *застенковому* шляхціцу.

У палякаў гэта прыказка існуе ў наступным варыянце: *wyrwat się jak Filip z Konopi*, тут названа нават імя шляхціца, зняслаўленага на сейме⁹.

3) Ноги дзярець, а боты на кійку нясець

Варыянт: нос дзярець, а чабары на кручку цагнець.

Задирает, високо поднимает ноги (нос), а сапоги несет (тащит) на палочке (на крючке).

Прыказка гэтая ўжываецца мужычкамі ў насмешку над голай *застенковой* шляхтай, якая па сваёй беднаце, выхаванні і адзежы амаль не адрозніваецца ад звычайных сялян, але перад імі *задирает нос...* Трэба ведаць, што засцянковая шляхта ні што іншае, як збяднелыя беспамесныя дваране, рэшткі старажытнай шматлікай свiты пры дварах тагачасных польскіх каралёў, удзельных канфедэрацыйных магнатаў і, наогул, багатых уладальнікаў. Быў час, калі каралі польскія або ўдзельныя магнаты (як напрыклад, Хадкевічы, Радзівiлы і інш., якія мелі свае войскі, варту, целаахоўнікаў і вялі паміж сабою войны) за найменшую паслугу падчас падарожжаў, палявання і гулянак дарылі сваім улюбёнцам і паслугачам жмуткі зямлі і ўзнагароджвалі ад імя каралёў нашчадкавым дваранствам. Некаторыя з гэтых самазванцаў-дваран пасля сталі багатымі і выйшлі ў шляхетныя людзі, але большая частка іх, якая не мела ні выхавання, ні адукацыі, сялілася на дармавых землях, уладкоўвалася і жыла так-сяк прыбыткамі з апрацоўкі палёў, продажы быдла, коней і да т. п. Пасля гэтых бедных дамарослых дваране, або засцянковая шляхта, як іх клічуць, станам сваім зраўнялася з сялянамі, некаторыя нават сталі ніжэй за іх, бо былі вымушаны самі араць зямлю, пасвіць статкі, убiраць сенажаці, даіць кароў, капаць грады. Мала таго, у цяперашні час яны дайшлі да таго, што нават наймаюцца да багатых мужыкоў для палявых і хатніх работ. Ясна, што пры такім становішчы яны не маглі

і тым больш не могуць зараз апранацца *по-дворянски*, а сталі насіць світкі з простага шэрага сялянскага сукна і лапці з лыка і толькі па святах прыбірацца ў больш тонкія сурдuty, боты і шапкі з брылямі. Паміж тым, не гледзячы на сваю беднату, яны ўсё-ткі цвёрда памятаюць аб сваім псеўдадваранскім паходжанні ад спрадвечных часоў Жыгімонта III, Уладзіслава IV або Яна-Казіміра. І хоць большая частка з іх, па цяперашнім становішчы, за адсутнасцю дваранскіх дакументаў патрапіла ў аднадворцы або вольныя хлебаробы (з абавязаннем рэкруцтва), але не жадаюць мець хлеба-солі з суседзямі-мужыкамі, якія нярэдка значна багацейшыя за іх. Той самы, які наймаецца ў мужыка за *паробка* (работніка, падзёншчыка), трымае сябе ў *почтительном* аддаленні ад яго і паўтарае аб сваім *шляхетстве* (хоць і недаказаным). Ён нізавошта не пойдзе на ігрышча сялян і не прыме ўдзел у іх сяброўскай гутарцы; наадварот, трымаецца свайго засценка і толькі з *застенковыми* камрадамі аддаецца ўсякім магчымым забавам і пацехам.

Прамучыўшыся ўвесь тыдзень за цяжкай працай, *шляхтуны* адпраўляюцца ў нядзелю ў бліжэйшую царкву, касцёл або на вечарынку, і тут, падчас свайго падарожжа, яны выглядаюць вельмі смешна: святочны ўбор, у якім яны фарсяць ва ўсе поры года, у іх адзіны, і яны абыходзяцца з ім вельмі асцярожна. Звычайна мужчыны свае сурдuty, а жанчыны сукенкі нясуць пад пахаю, а чаравікі (чабары) або боты — за плячыма на вярочках або на кічках... Зразумела, пры сустрэчы з мужыком яны трымаюць сябе *по-шляхетски*, г. зн. адварочваюцца ад мужыка і не жадаюць вітацца. Тут мімаволі і вырвецца з вуснаў мужычка кплівая ўсмешка, і дома, між сваімі, а часам і ў вочы гэтым жа ганарліўцам, якія прыйдуць да яго прасіць работы, заўважыць: «Бачыш — гол, як сакол, а туды ж, і ён ганарыцца!.. Шляхтура гэтакая!.. *Ноги дзярець, а боты на кійку нясець...*»

Прыказка гэтая вельмі дакладна характарызуе досціп беларускага мужыка і недарэчны гонар засцянкавай шляхты. Адсюль вельмі зразумела паходжанне і значэнне такой бойкай і трапнай прыказкі!..

4) Схавай грашульку на зязюльку

Варыянт: Схавай три грошы ў руку на куку.

Припряхь денежку на ту пору, как явится кукушка и прокричит: куку, т. е. на весну.

Паходжаннем сваім прыказка гэтая абавязана старажытнаму паданню славян аб зязюлі. Яшчэ язычнікі-славяне верылі, што са з'яўленнем у лясах зязюлі пачыналася вясна і той, хто, пачуўшы яе голас у першы раз, зазвініць грашыма (у руцэ або ў кішэні), будзе шчаслівы цэлы год. Калі ж ён не будзе мець на тую пару пры сабе грошай, то патрывае найвялікшую страту або няўдачу ў прадпрымаемай справе, калі гэта будзе дзяўчына, то не выйдзе замуж у той год. На падставе гэтага старажытных славяне лічылі найвялікшым злачынствам забіць зязюлю, тым больш што некаторыя плямёны славян абагаўлялі яе¹⁰.

Паданне аб зязюлі захавалася да нашага часу. Закаханая сялянка, у першы раз пачуўшы голас зязюлі, спяшаецца пазвінець грашыма, і калі на гэтае дзінканне зязюля адкажа куку, то загадвае аб сваім замужжы ў бягучым годзе. Маладыя звіняць грашыма і пытаюць зязюлю: «Як доўга пражывём мы разам?»¹¹. Колькі разоў адкажа зязюля, гэтулькі, вераць, пражывуць і яны (хоць з назіранняў прыродазнаўцаў вядома, што зязюля больш за 20 разоў не паўтарае ку-ку). Але найбольш важнае тое павер'е, што калі мужчына зазвініць грашыма, то ў яго будзе вадзіцца капейка на працягу ўсяго года. Таму, падобна сваім продкам-славянам, у нас лічаць грахам застрэліць зязюлю.

На падставе такога падання аб зязюлі, можна меркаваць і пра значэнне прыказкі. Яна будзе мець такі сэнс: насі вясною пры сабе грошы, каб, як пачуеш у першы раз куку, мог зазвінець імі і такім чынам наваражыць сабе шчасце. У пераносным жа сэнсе будзе значыць: беражы грошы на вясну, або — што адно і тое ж — на чорны дзень, таму што вясна для сялян што чорны дзень, бо ўвесну ў вёсках звычайна бывае недахоп у запасах хлеба, гародніны і харчовых прыпасаў. Значыць, той, хто не збярог грошай на вясну, будзе нешчаслівы, таму што патрывае голад.

5) *Мядведзь што скопиць, то цыган грошы валочыць*¹⁾

Варыянт: Мядведзь танцуець, цыгану на сало *шанцуець*.

Медведзь скачет, а цыган дзеньгі забирае, або: медведзь скачет і тым корміць Цыгана, зарабывае яму сало.

Прыказка гэтая бярэ свой пачатак ад нядаўна яшчэ існаваўшага мядзведзеводства. Зараз яно ўжо знішчана; гультаяватыя цыгане сталі хлебаробамі. Але яшчэ нядаўна цыгане зараблялі тым, што, злавіўшы некалькіх мядзведзяў і прыручыўшы іх, вучылі гэтых жывёл розным фокусам-покусам і потым цэлым карагодам (па некалькі сямействаў разам) швэндаліся па гарадах і сёлах. Там забаўлялі народ спрытам сваіх гадаванцаў і за гэта атрымлівалі плату не толькі грашыма, але і ўсякімі харчамі, а асабліва любімым імі салам. Хлеб вельмі лёгкі. Намаганняў ніякіх, трэба толькі глядзець за сваімі гадаванцамі, а, між тым, усё сямейства было сыта і нават вельмі. Спадабалася такое жыццё цыганам, і яны вандравалі б так да сканчэння свету, але вось бяда!.. — не задавальваліся яны адной падачкаю, сталі красці коней, свінней і інш. Відаць, як ні кармі ваўка, а ён усё ў лес глядзіць. Ну, і прыбралі іх да рук, забаранілі швэндацца і паставілі за плуг. З гэтага відаць, якая едкая і шматзначная прыказка: мядзведзь скача, а цыган грошы забірае! На самой справе, мядзведзь працуе, мучыцца, а цыган ні за што бярэ грошы. Ці не праўда, што на Божым свеце вельмі шмат ёсць такіх цыганаў?.. Як часта *медведзі* працуюць, а плата дастаецца *цыганам*!!! Відавочна, што гэтая прыказка накіравана супраць людзей бяздзейных, якія нічога не робяць, а жывуць прыпяваючы, словам, супраць тых, якія любяць чужымі рукамі жар заграбаць. Гэтую прыказку мужыкі ўжываюць у дачыненні да сваіх эканоміаў і старац, якія, карыстаючыся адсутнасцю памешчыкаў, багацеюць настолькі, наколькі бяднеюць сяляне.

6) *Хоць вы нас капут, то мы не галём*

Хоть ты убей нас, не пойдем. Слова *капут* і *галём*, відавочна, перакручаныя, асабліва *галём* — замест французскага *allons*. Прыказка гэтая вельмі новая, нарадзілася з падзей 1812 года. Вядома, што французскія афіцэры і салдаты жорстка адносіліся ў той час да беларускіх сялян; прымушалі іх вазіць і на-

сіць непасільныя цяжары, так што мучылі не толькі людзей, але коней і валоў. Гэтая прыказка існуе пераважна на *Борисовщине*¹², і трэба думаць, што французы занадта даліся мясцовым жыхарам. Відаць, вельмі цяжка было бедным, калі, не гледзячы на лаянкі і збіццё, яны адважваліся пярэчыць сваім катам і адмаўляліся выконваць іх загады. Людзей прымушалі перавозіць параненых, амуніцыю і розныя іншыя вайсковыя рэчы. Змучаныя сяляне, бачачы, што іх канякі і валы падалі на хаду ад стомленасці, холаду і голаду, кідалі павады і ў адчай крычалі: «Хоць вы нас зарэжце, далей не пойдзем!»

Пасля значэнне гэтай прыказкі абагульнілася і зрабілася шырэйшым: цяпер барысаўчане ў папрок немцам або французам, якія жывуць пры памешчыках, у выпадку пагрозы немцаў або французай за невыкананне якога-небудзь даручэння, кажуць: «*Хоць вы нас капут, то мы не галём*». У гэтым выпадку відавочна насмешка і нават пагарда да чужацкіх наймітаў.

7) Бабиных груш няруш: свае траси, бабе няси

Не трогай бабьих груш; своих натряси, да бабе поднеси.

Тут гаворыцца аб пачцівасці да жанчын наогул і асабліва да старых. І на самой справе, у сялян, не гледзячы на прастату і *необразованность*, у вышэйшай ступені пераважае павага да жанчын, асабліва да старых. Судзячы па тым, што вясковая жанчына ні ў што не ўмешваецца пры вырашэнні якіх-небудзь важных спраў¹³: гандлёвых або грашовых абарачэннях — ніяк не зразумела, чаму аказваюць такую пачцівасць жанчынам? І чаму гэтая пачцівасць нейкая баязлівая, злучаная са страхам і пакорай? А менавіта гэтая прыказка вельмі ясна кажа аб рабалецтве да жанчын. Здаецца, не зробім нацяжкі, калі пачатак гэтай прыказкі ўзвядзём да старажытнага веравання славян у магутнасць старых баб, *ведьмарок* (ведунья, *ведьмарка*). У язычнікаў — нашых продкаў — старыя-шаптухі адыгрывалі вельмі важную ролю¹⁴ ў справах рэлігіі і розных жрэцкіх абрадах. Яны лічыліся выканаўцамі волі багоў і нячыстай сілы (*нечистика*¹⁵): адтуль нарадзілася *Баба-Яга*, адтуль з'явілася паняцце аб хітрасці баб. Паводле спадчыны продкаў-славян, бабы-*знахарки* займаюцца варажбой, гаданнямі, прысудамі, вырабам настоек з рознага *зелья* (зёлак) і замовамі; вельмі можа быць,

што на падставе такога павер'я аказваюць баязлівую павагу да жанчын, асабліва да старых баб. А можа быць, у гэтай прыказцы гаворыцца толькі аб пачцівасці маладых хлопцаў да старых жанчын, ад якіх залежыць лёс жаніха, які сватае дзяўчыну? У гэтым выпадку, сапраўды, усё вырашаюць жанчыны, мужчыны не ўмешваюцца ў бабіны справы. Нарэшце, можа быць, у прыказцы таму выказваецца пачцівасць да жанчын, асабліва старых, што яны бываюць больш зласлівыя, а такім чынам, і больш помслівыя за мужчын. Вядома, што жанчына часам і дабрэй, і міласцівей, але нярэдка ў гневе неўтаймоўней за ўсякага мужчыну...

8) Вала зьядуць, зайца забьюць

Пока убьют зайца, так съедят вола. Гэтая прыказка вельмі дакладна характарызуе старадаўнія дваранскія паляванні (аблавы), звязаныя з найвялікшымі выдаткамі: адгэтуль нарадзілася прыказка. І цяпер яшчэ водзяцца такія панскія паляванні, але што яны значаць у параўнанні з ранейшымі, якія былі, напрыклад, у рускіх магнатаў?.. Вядома¹⁶, што калі Януш Радзівіл ладзіў паляванне, то да яго з'язджалася столькі дваранскага і недваранскага люду, што для таго, каб накарміць усіх, патрабаваўся не *один вол*. Дадзеная прыказка дае зразумець, што задум і выдаткаў падчас палявання бывае шмат, а справа канчаецца лоўляю якога-небудзь зайца, што, сапраўды, і бывае. Неаднойчы паляўнічыя праблукваюць увесь дзень па лесе і нічога не прынясуць дадому.

Варшава,
1852 года, мая 28 дня.

БЕЛАРУСЬ У ХАРАКТАРЫСТЫЧНЫХ АПІСАННЯХ І ФАНТАСТЫЧНЫХ ПАВЕР'ЯХ

Ёсць у нас на Русі вялікі край між Дняпром і Заходняй Дзвіной: яго завуць *Белоруссією*. Жывуць там людзі беларускія, нашчадкі старажытных *Крывічей* і *Дреговічей*, родныя браты людзей велікарускіх. Жылі-былі доўга яны разам плямёнамі і родамі, але разышліся потым: хто на поўнач пайшоў, хто на поўдзень падаўся, а хто і з усходам пасябраваў. Усе разрозніліся і падзяліліся... Засталіся адны дрыгавічы і крывічы — людзі беларускія — на сваіх месцах, палюбілі сваю *домову* (папялішча), не пакінулі сваіх аселішчаў. Селі ды сядзяць на адным месцы. Ці кепска, ці добра — не выходзяць са сваіх хат: іх гнятуць палякі, палоніць Літва, гоняць туркі і татары — яны трываюць ды маўчаць і ўсё-ткі да гэтага часу засталіся на сваіх месцах. Велікарускія людзі на новым баку зажылі іншым жыццём: загаварылі мовай велікарускаю, навучыліся ўсякім навукам, мастацтвам, майстэрствам і рамёствам — утварылі сябе на еўрапейскі лад.

З'явілася ў іх пісьменнасць — прыкмета асветы і цывілізацыі. Стрэслі з сябе невуцтва: пакінулі забабоны і прымхі; адукавалі свае норавы і звычаі — сталі еўрапейцамі ва ўсім. Што ж сталася з крывічамі і дрыгавічамі, людзьмі беларускімі? Яны адсталі ва ўсім ад сваіх велікарускіх братоў: не рассталіся са сваімі забабонамі, нічому не навучыліся. Іх літаратура і пісьменнасць — гэта народныя казкі, паданні і павер'і. Яны жывуць дагэтуль жыццём старажытнарускім, простым, неадукаваным. Гавораць на той жа мове славяна-рускай, на якой некалі гаварылі першабытныя рускія славяне, якія жылі асобнымі плямёнамі, што складалі адну і адзіную Русь! Норавы і звычаі, паданні і павер'і, казкі і аповесці аддаюць міфалагічнай старажытнасцю. У Беларусі дагэтуль захоўваюцца ў вуснах народа казкі і паданні аб прыгодах фантастычных герояў, князёў і царэвічаў, нябачных духаў і цудоўных сілах — здзяйсняюцца святы і ігрышчы побыту язычніцкага. Гэта таму, што цяперашняя Беларусь некалі была сэрцам славяна-рускіх язычніцкіх вераванняў, дзе ў гонар бостваў узводзіліся куміры. Вядома, з увядзеннем хрысціянскай веры ідалы і капішчы знішчаны, але паданні, якія захоўваліся ў народзе, не маглі знішчыцца, вуснае паданне не пераставала захоўваць у народзе ўспамін аб вераваннях продкаў. Гэтаму спрыяла і тое, што хрысціянства не ў адначасе зацвердзілася ў сэрцы старажытнай Русі, а паступова. Гэта значыць, паданні знаходзілі сабе апору ў язычніцкіх вераваннях суседніх плямёнаў славянскіх і, такім чынам, жыхары цяперашняй Беларусі, будучы хрысціянамі, усё яшчэ мелі магчымасць захаваць паняцці і паданні аб жыцці язычніцкім. Прайшло некалькі стагоддзяў пасля сцвярджэння хрысціянства ў Беларусі, а паданні аб духах, таямнічых сілах, ведзьмах, выклятых людзях, русалках, прыраватнях і іншых страшыдлах не згладзіліся, але з пlynню часу толькі ўвасобіліся ў паэтычную выдумку і прынялі маляўнічы каларыт у вуснах апавядальніка.

Такая Беларусь у цяперашні час! І таму не можа не звяртаць на сябе ўвагі адукаванага рускага чалавека, які жадае пазнаёміцца са старажытным побытам сваіх аднапляменных братоў. Нас цікавяць паданні і вераванні старажытных грэкаў і рымлян, мы пішам аб іх нормах, міфалогіі, мове, нават баляваннях і абедрах; чаму ж не пісаць аб роднай Беларусі, якая так багата сваімі самабытнымі нормамаі, міфалогіяй, мовай і, нарэшце, ігрышчамі і святамі?

Жадаючы пазнаёміць чытаючую публіку з Беларуссю ў фантастычных павер'ях, я вырашыў скласці шэраг артыкулаў, якія характарызуюць сучасны побыт беларускага народа, яго падання і казкі, і нават саму мясцовасць Беларусі. Вядома, тут я буду мець на ўвазе выключна просты люд.

Пры гэтым лічу патрэбным зазначыць, што пад Беларуссю я разумею губерні: Віцебскую, Мінскую, Магілёўскую і частку Смаленскай. Пры кожным артыкуле будзе адзначана, у якой з гэтых губерняў захоўваецца тое або іншае паданне або аповед.

У склад *описа́ній* увойдуць нарысы мясцовасцяў, нораваў і выявы жыцця беларусаў; у склад *сказок* — фантастычныя паданні аб духах, зданях і ведзьмаках.

БЕЛАРУСКІ КІРМАШ

Па ўсіх дарогах, якія вядуць да мястэчка, цягнуцца незлічоныя шэрагі фурманак і калёс з вясковымі таварамі, прызначанымі для продажу. Розных формаў і велічынь вазы з жывымі кабанамі, курамі, гусакамі і індыкамі, крытыя і някрытыя брычкі, нашпігаваныя *подпанкамі*, эканомамі і пісарчукамі. Палатняныя буды, начыненыя процьмай яўрэяў з бруднымі яўрэйкамі і іх дзецьмі, і напрыканцы — арыгінальныя *облупицы* (адмысловай прылады і фасону калёсы з луб'я), на якіх сядзяць *паробки* (мужчыны) і маладзіцы, хлопцы і дзеўкі ў святочных уборах.

Да дзевяці гадзін увесь пляц мястэчка, ад адной карчмы да другой, напаўняецца народамі. Незлічоныя вазы чапляюцца коламі адзін за другі, так што нельга прайсці паміж імі, асабліва блізу карчмы, дзе раннія госці паспелі штосьці прадаць і ўжо запіваюць *магарычы* і робяць сяброўскія *почестки* (пачастункі). Пачынаецца шум...

Да поўдня шум павялічваецца. З усіх бакоў раздаюцца галасы людзей і гукі жывёл. Там мужык спрачаецца з яўрэем; побач баба лае яўрэяку; далей рыкае вол; тут іржэ конь; дзесьці рохкаюць і вісочуць звязаныя на вазах кабаны; паўсюль мыкаюць, бляюць авечкі і бараны. Якая разнастайная сумесь фізіяномій, асоб, галасоў, гутарак, характараў, гарнітур і галаўных убораў!

Вось яўрэі з вагамі на плячах, быццам з нейкай зброяй, шморгаюць між фурманкамі і вышукваюць на вазах лён, грыбы і воск. Вось — беларусцы ў белых *світах* з чырвонымі паясамі, з *калітою* (скураной кайстрай), *кресивом* (вогнішчам) і *папушею цюцюну* (скруткам ліставага тытуню) на баку, і вечнай *люлькой* (кароценькая трубка) у зубах, якая дыміцца пад носам і час ад часу тухне, збіраюцца ў кружок і робяць складчыну на абедную папойку. Вось *пилипоны* (так завуцца разносчыкі насення агуркоў, морквы, кветак і інш.) у высокіх лямцавых капелюшах і велізарных ботах, якія рэзка вылучаюцца ў натоўпе сваім ростам і адзеннем, узяўшыся пад рукі, радзяцца, як бы надурыць аканомы або пісарчука кепскім насеннем. Вось ходзяць з канца ў канец брудныя, абарваныя, прагныя яўрэікі. Беларускія маладзіцы ў хустках, з усмешкаю на вуснах і з курамі ў руках. Паміж імі прабіваюцца цыгане з чорнымі, растрапанымі валасамі. А вось, нарэшце, ганарліва выступаюць займальныя пярэстыя постаці аканомы, у вушастых шапках, у *шерачковых* (з шэрага сукна) сурдутах, з бярозавымі палкамі ў руках. І ўсё гэта, ад пернікаў і абаранкаў да вазоў і коней, рухаецца, хвалюецца, пераходзіць з месца на месца. Усюды звяняць грошы. На тварах намалёвана прага карысці, надзея таннай куплі або захапленне ўдалым продажам.

Сярод рынку ў шатрах з палатна, а часцей з рагожы, *рускіе* купцы развешваюць красныя тавары, якія прывабліваюць пагляды беларусаў. Тут маладзіцы прагнымі вачамі пазіраюць на яркія хусткі і агністага колеру паркалі, і вось — развязваюць вузельчыкі хустак з грашыма для куплі недарагага ўбору коштам у некалькіх прададзеных курэй або ўкормленага цяляці.

Па суседстве з рускімі купцамі размясціліся і хітраватыя яўрэікі са сваімі маленькімі крамкамі. Нягледзячы на крык і гам з усіх бакоў, яны пастаянна зазываюць да сябе ўсіх мінакоў, надакучаюць ім прапановай сваіх дробных тавараў, цягнуць кожнага за рукі і за крысы сукенак, б'юцца, гандлююцца і разам з тым — паспяваюць даваць пакупнікам рэшту.

Крамы рускіх і яўрэяў побач, але малойцы і дзяўчаты ідуць да яўрэяў. О! Яўрэй валодае прыцягальнымі сродкамі. Ён добра ведае чалавечае сэрца. Ён вывучыў яго разам з Талмудам пад кіраўніцтвам бацькі, а таму ведае ўсе шырокія і вузкія шляхі да яго. Ён умее неяк асабліва завабіць і пера-

канаць мужычка купіць менавіта ў яго. Зазываючы такім чынам прасяка, ён лашчыць яго і галубіць, называе пяшчотнымі словамі, расхвальваючы свае тавары. Вабіць вочы, вабіць сэрца і дурыць галаву бедняка. Той купіў нейкую дрэнь у яўрэя, а спытаеце, для чаго, дык ён і сам не адкажа на гэта, а, між тым, ніяк не ў сілах выстаіць супраць спакушэння яўрэйскіх перакананняў.

Паслухайце, як хвалебна ўмее яўрэй закрануць мужыцкае самалюбства.

— Ну! — кажа ён лісліва беларусянцы. — Няўжо ты прападзеш, збяднееш, калі купіш. Ай-вэй! Такая дробязь! Ды ваша аканомка купляла гэты ж *сыц* (сіцец) і куды даражэй заплаціла. Гэта я табе так танна саступаю, па знаёмстве, *да — душы! Май-немонес!* Каб я прапаў, калі лгу! Са стратай саступаю, наса-мрэч, са стратай. Таму толькі саступаю, што рэшткі. Паслухай мене, кабета, не адыходзь. Ну, што? Ай-вай! Няўжо ж ты не можаш мець таго, што і твая аканомка? Эх-вэй! Ды ты і не пазнаеш сябе, як апранешся. Ну-ну! Бяры! Я ўжо адрэзаў. Вось! Насі на здароўе, галубка.

— Ды ў мяне і грошай няма, — з паўплачам адказвае маладзіца, яшчэ не паспеўшы збыць прывезеных тавараў.

— Ну, дык што ж? Прывядзі цяля або дзясятак курэй: я ўсё вазьму. А з падушным можаш пачакаць, яшчэ паспееш сабраць. Ай-вай! Прадай кароўку, будуць грошы і на падушнае.

І маладзіца цягне дзясятак курэй і вяртаецца дадому з чырвоным паркалем, але без грошай, забываючы ў захапленні, што ёй заўтра трэба прадставіць аброк за хворага мужа.

Трохі далей, у велізарным адчыненым куфры, навалена мноства світ, бурак і плашчоў. Хлопцы ўсё гэта разглядаюць, штосьці прымяраюць і шчэраць зубы, слухаючы спакуслівыя пахвалы яўрэя-прадаўца. Аднаму з хлопцаў вельмі спадабалася белая світка з сінімі снуркамі на каўняры. Ён ужо надзеў яе, гандлюецца каля дзвюх гадзін. Яму вельмі хочацца купіць світку, ды яўрэй-шэльма дапетрыў, у чым справа, і заламаў вялікую цану, а ў дадатак, як назло, распісвае, хваліць цудоўную світку.

— Слаўная світка! — разважае ў душы хлапчына, чухаючы патыліцу: — Трэба купіць!

Яўрэй нібы пабываў у душы яго і давай яшчэ больш завабліваць хлапца.

— Ну вось! Ну вось! — кажа яўрэй, гладзячы і світку, і хлопца. — Зусім другі чалавек! Ды ты хату купіш, а не адзёжыну. А як гладка, а як крэпка! Не зносіш за стагоддзе, дзецям, унукам застанеца. Які прыгожы дзяцюк! А-вэй! Ну што, ты яшчэ гандлюешся? Я і так за бесцань саступаю такую слаўную адзёжку. Таму толькі, што ты стары мой знаёмы. Ну-ну! Бяры ды плаці!!

Вымае хлопец грошы і плаціць за світку апошнія рублі...

Яшчэ далей — воз з *кожухамі*, а за ім другі, на якім узвышаецца доўгая тычка з параю чорных і змазаных дзэгцем *чоботов* (велізарныя боты з халявамі па калена). Тут ужо ўзіраюцца і пазяхаюць так званыя *шеракі*, гэта значыць, тыя ж мужыкі, але крышку памытыя і абстрыжаныя, у шапках з брылём. Яны адважна падыходзяць да гэтага воза і, не купіўшы нічога, падморгваюць купцу, жмурачы правае вока. Гэта ўжо, у некаторым родзе, кірмашовыя жартаўнікі.

А вось вялізная, імправізаваная на сцяне карчмы крама з незлічонымі суконнымі і рыпсавымі шапкамі, без брыллёў і з брылямі, з плісавымі акольшкімі і вушамі па баках. Абарваныя яўрэй, мармычучы нешта сабе пад нос, паходжае перад сваім таварам узад і ўперад і штохвілінна стрэсвае пыл з сіметрычна развешаных на драўляных калках разнастайных прадметаў свайго гандлю. Вось падыходзяць парамі маладыя хлопцы і аблізваюцца пасля з'едзенага кавалка сала. Адны стаяць у сваіх старых *сермягах* або нават, нягледзячы на лета, у кажухах, развесіўшы губы. Другія прымерваюць выбраныя шапкі, разглядаюць швы, снуркі, матузы і падроблены пліс. Усміхаюцца, дзівуюцца, раюцца паміж сабой і, купіўшы, нарэшце, шапку *по-душе*, адыходзяць на пляц і, падпёршы адной рукой бок, другой пастаянна папраўляюць на галаве пакупку і аглядваюцца: ці не глядзяць на яго абноўку маладзіцы і красныя румяныя дзяўчаты, ці не любуецца яго шапкай увесь шаноўны кірмаш?

Пад вазамі з прадуктамі ў мяшках і без мяшкоў ляжаць вобады, косы, граблі, лыкі, драні, вяроўкі, лапці, скрынкі і даўжэзныя *лучнікі* з ліпавага луб'я — гэта дымнікі, ці каміны, беларускіх хат. На вазах, між мяшкамі, сядзяць старыя ў *наметках* (галаўны ўбор замужніх і старых жанчын), жуочы *перепечку* (род аладкі) з пшанічнай мукі і чакаючы пакупнікоў прывезенага *збож'я* (зернавы хлеб).

Побач платоў тупаюць капытамі ўкормленыя валы, каровы і бычкі. Худыя канякі ад спякоты махаюць уверх і ўніз пысамі і зганяюць з хрыбтоў дакучлівых мух і вастражалых аваднёў. Прадаўцы, нахмурыўшы бровы, шукаюць вачамі пакупнікоў і чухаюць рукамі за пазухай. Вось падыходзіць цыган з пугай і розным прыладдзем самавукаў-канавалаў і, не пытаючыся дазволу гаспадароў, бесцырымонна задзірае бедным жывёлам пысы і зазірае ім у зубы. Вось раскланьваецца з мужычкамі ветлівы яўрэйчык і, называючы гаспадара рознымі прыемнымі словамі, гладзіць рукой кароўку або бычка і прапаноўвае мізэрны кошт, абяцаючы даць у дадатак мерку гарэлкі і пару сякер.

Паміж тым, у корчмах і стадолах загараюцца і дымяцца нізенькія агмені. Расцягнуўшыся ва ўвесь рост на зямлі, на падлозе, чырванашчокія, загарэўшыя на сонцы гаспадары — мужыкі, большай часткай старыя — скаляць зубы, паляць цюцюн, вараць ячменную кашу з салам і бурчаць на абадранцаў-яўрэйчыкаў. А некаторыя, за адсутнасцю месца ў корчмах, робяць агмені сярод наваленых камянёў або проста раскладваюць агні ў канцы мястэчка, часцей за ўсё ля ракі. Але ўжо ніяк беларусец не абыдзецца на кірмашах без вогнішча. Гэта любімы яго занятак і асалода зімою і ўлетку, у лесе і на сенажацях, на пашы і на начлегах.

А першай гадзіне з трубкамі ў зубах, з палкамі і арапніккамі ў руках збіраюцца франты, якія складаюць *высшій клас* кірмашу. Потым — *пани и паненки застенковья* (з ваколіц) у капялюшыках, капотах і ніцяных пальчатках. Яны раз-пораз аглядаюцца направа і налева і прыкмячаюць употай, ці не пазірае на іх які-небудзь ваколічны паніч з намасленымі валасамі і наваксаванымі ботамі.

Увечары твар кірмашу змяняецца.

Як і ўсё на свеце напрыканцы і на развітанні, маркотна, журботна і задуменна. Які журботны баль, калі згасаюць свечкі! Якая маркотная картачная гульня, калі прыбіраюць карты і складаюць столікі. Якая бессэнсоўная гулянка, калі на падлозе валяюцца пустыя бутэлькі, крэслы пераламаняныя, а сталы перакуленыя. Такі ж маркотны, сумны і бескаляровы беларускі кірмаш напрыканцы.

Ах! Якая дзіўная карціна!!!

На пляцоўцы п'яныя і заляпаняны брудам мужыкі спрачаюцца і лаюцца са сваімі бабамі, трымаючыся за іх рукі і на-

пяваючы нейкім сіплым голасам, павольна і ціха, няскладныя песні. Ля платоў яўрэі, заспетыя *шабасом*, спяшаюцца пакаваць непрададзеныя тавары і лаюць сваіх *балабост* (гаспадыня, жонка) за тое, што яны так мала намаклячылі ў маладзіц курэй, гусакоў і індычак.

У корчмах валяюцца пабітыя шклянкі і чаркі, пераламаныя лавы і сталы. Бруды цемра. Пад крамамі спяць шчаслівыя вакханальцы. На ўскраінах мястэчка дагараюць раскладзеныя агні і дымяцца непатушаныя галавешкі. Па ўсім рынку валяюцца аб'едкі, старыя лапці, кавалкі і лахманы світак. У стадолах, па кутах галодныя сабакі ліжуць кроў зарэзаных бараноў.

Пад плотам, дзе стаялі валы і коні, брудны цыган з цыганёнкам, у якога скрозь дзіры кажуха віднеюцца лахманы кашулі, шэпчуцца з багатым мужыком, які дарма намагаецца высечы з крэменя агню для сваёй люлькі і ледзь трымаецца на нагах. Дзве цыганкі, асмуглыя, з белымі зубамі і растрапанымі чорнымі валасамі, са сваімі немаўлятамі ў мяшку, перакінутым цераз плячо, дапамагаюць цыгану дурыць ап'янелага мужыка і, гладзячы яго па барадзе, выманьваюць апошні грош за варажбу.

Усе ўкладваюцца, мітусяцца і спяшаюцца дадому.

Маладзіцы і чырванашчокія дзяўчаты развітваюцца са знаёмымі мяшчанкамі і кумамі, са свацямі і суседкамі па вёсцы. Абдымаюцца, цалуюцца і садзяцца на вазы, прыгаворваючы: «*Дзякуй вам за ўсё*». «*Прабачайце*», — адказваюць мяшчанкі. «*Добра прабачаць наевыся*», — звычайна адказваюць, ад'язджаючы, маладзіцы, красныя дзяўчаты.

Рынак пусцее...

Па дарогах, па прасёлках імчацца *коломашкі* з ваколічнымі панамі, падскокваюць брычкі з іх панямі, снуюць пустыя вазы і калымагі, запрэжаныя валамі.

Такі беларускі кірмаш!

КАЛЯДНЫЯ ПАВЯЧОРКІ

ВЯЧЭРНІ ЗБОР ДЗЯЎЧАТ ПАДЧАС КАЛЯД

Паўсюдны звычай у Беларусі

Пачынаючы з другога дня Каляд да Вадохрышча, а ў некаторых месцах і да Вялікага посту ладзяцца ў Беларусі, у заможных гаспадароў, асабліва ў тых, у якіх шмат дарослых дочак, — так званыя *колядныя повечоркі*.

Напярэдадні дня, прызначанага для павячорак, дачка гаспадара адпраўляецца да сваіх сябровак і запрашае іх на вячоркі. Нягледзячы на гэта, на павячоркі могуць заходзіць і незапрошаныя дзяўчаты. Чым больш, тым лепш. Але ні адны павячоркі не абыходзяцца без халастых хлопцаў. Іх, вядома, не запрашаюць, але яны самі знаходзяць туды дарогу, употай ад сваіх родных і асабліва ад *бацьков* (бацькоў). Іх вабіць туды сардэчная зазноба, як іншага франта на танцавальны баль або ў маскарад завабліваюць вочкі або ножкі сталічнай прыгажуні... Вядома, хлопцаў-буянаў і *дерунов* (ахвочых да бойкі) не прымаюць на павячоркі.

У кожнага заможнага гаспадара бывае два і нават тры пакоі, таму для павячорак абіраецца самы вялікі пакой, каб не турбаваць старых-бацькоў, у якіх гэтым часам бываюць свайго роду зборы, якія праходзяць у набожных гутарках і разважаннях аб гаспадарчых справах.

Пакой беларускага селяніна варты апісання. На сценах развешаны ручнікі, а на іх вянкi з кветак або з жыта і пшаніцы. На *покуце* пад абразом стаіць дзежка з рошчынай. На дзежцы ляжыць печаны хлеб, накрыты *обрусом*. Пасярод пакоя ўзвышаецца доўгі вузкі стол, накрыты таксама абрусам і застаўлены блінамі, каўбасамі, грачанікамі, *пшённікамі* (застыўшая каша з проса з прымешкам мёду) і іншымі стравамі. Каля сцен прымацаваны шырокія лавы. Ля дзвярэй *цебер* (цэбар) з вадой. Падлога з бітай, утаптанай гліны, але рэдка ў каго *помост* (падлога) з дошак, пасыпаны яловым веццем і аерам. Але асабліва цікавае асвятленне пакоя. У Беларусі просты люд яшчэ не ведае свечак. Звычайна там паляць лучыну. Але падчас павячорак ладзіцца асаблівага роду агмень, ужывальны, зрэшты, у некаторых і ва ўсякі іншы час. Са зробленай у столі

адтуліны вертыкальна спускаецца да паловы пакоя так званы *лучнік* (нешта накшталт трубы з ліпавага луб'я) — чым ніжэй, тым шырэй. Да краёў гэтага лучніка прывешваецца жалезная клетачная рашотка, на якой кладуць *древкі*, г. зн. маленькія паленцы, і, пастаянна варушачы іх, вырабляюць вялікае полымя, якое асвятляе ўсю хату.

У чатыры або ў пяць гадзін вечара збіраюцца красныя дзяўчаты ў беленькіх кашулях з шырокімі рукавамі, зашпілёнымі ля кісці рук *шпонкамі* (гузікамі), у гарсэтах, *сподніцах*, з павязанымі на галовах белымі палатнянымі хустачкамі. Кожная нясе з сабою калаўрот або пер'е хатніх птушак, а ў *приполе* (фартуху) — розныя закускі: каўбасы, сала, бліны і інш. Большай часткай уваходзяць па некалькі разам і спяваюць песні. Нацалаваўшыся ўдосталь, размяшчаюцца па лавах і кожная займаецца сваёй працай: хто прадзівам кудзелі, хто абскубваннем пер'яў. І па чарзе распавядаюць казкі аб князях-волатах, аб ведзьмаках, якія прыварожваюць красных дзяўчат, аб гаючай і жывой вадзе, аб шапцы-невідзімцы і прыгажунях князеўнах. Калі нацешацца казкамі, прапаноўваюць адна другой загадкі. Потым спяваюць, нарэшце, варожаць. Звонкі дзявочы смех, бестурботная балбатня, жартаўлівыя прымаўкі, гучная гаворка без спрэчак, без боек штохвілінна раздаюцца ў хаце і пры яркім, асляпляльным асвятленні яе лучніком, які кідае полымя на вясёлых дзяўчат, робяць беларускія павячоркі падобнымі на чарадзейнае, чароўнае відовішча.

Але вось з'яўляюцца ў новых белых святках з чырвонымі паясамі і ў *магерках* (асаблівага крою шапкі) *прыгожгіе хлопцы* з арэхамі, сушанымі яблыкамі, з півам, саладухай і нават лубкамі мёду ў руках і ў кішэнях. На хвіліну ўвесь збор змаўкае. Здзіўленне! Як быццам ніхто не чакаў хлопцаў. Непадробная сарамлівасць і бязгрэшнасць душ прыгажунь мімаволі выклікае на іх і без таго пунсовых шчоках яркую, як полымя, чырвань. Цішыня! Толькі дзе-небудзь удалечыні вылятае цяжкі ўздых з грудзей сіроткі, таму што паміж хлопцамі, якія ўвайшлі, няма яе мілага Васіля, ненагляднага галубка. Затое якая радасць, якая весялосць і неапісальная ўрачыстасць выяўляюцца ў поглядах тых, да якіх прыйшлі іх любыя сябры.

Хлопцы ставяць на стол прынесеныя пачастункі і займаюць месцы побач сваіх мілых. Быццам нехаця, быццам не згаджаючыся і нават аднекваючыся для выгляду, абраныя ледзь-ледзь

перасоўваюцца на сваіх месцах, а ўсё-ткі ўсаджваюцца побач прыгожых хлопцаў. Тут ужо сцэна мяняецца. Утвараюцца дзве партыі. Адна — гэта дзяўчаты без любых, другая — гэта дзяўчаты з прыгожымі хлопцамі. Першая спявае песні, а другая слухае казкі і прыказкі сваіх волатаў.

Вось адна партыя заспявала нейкую вясёлую песню, якая часам перарываецца смехам. Іншая... ды вось — Кузьма распавядае сваёй *Просе* (Ефрасінні) казку пра шэрага ваўка, пра чарадзея, які загубіў аднаго хлопца за тое, што яго пакахала дзяўчына, з якой ён сам жадаў ажаніцца. Кузьма — хлопец не дурань, ад казкі пра ваўка пераходзіць да аповеду аб сабе і пачынае як умее паўтараць *Просі* аб сваім каханні да яе. Замоўклі спявачкі, змоўкла і ўсё. Усе пераглянуліся... Хто пачырванеў, хто ўздыхнуў. Навошта яны змоўклі?

— *Запейце, дзевочки, еце! Запейце, красочки, зязюльки!* — раздаюцца галасы шчасліўцаў, і вось красачкі зноў спяваюць, зноў рагочуць. Шчасліўцы працягваюць пачатыя гутаркі, шэпчуцца са сваімі любымі, замілавана пазіраюць на іх. Вось Кузьма маркотна схіліў галаву, паклаў на калені рукі, цяжка ўздыхнуў і замоўк. Потым, як бы абудзіўшыся ад доўгага сну, схамянуўся, працёр вочы і баязліва зірнуў на любую сваю *Просю*. . . *Прося* — на яго. Вочы іх гарэлі мацней за полымя агменю, рукі іх перакрыжваліся, галава *Просі* машынальна апусцілася на плячо Кузьмы. З-пад хусткі рассыпалася русая каса. Кузьма абвіў рукой шыю *Просі*. Уздыхнула дзеўка. Уздыхнуў Кузьма. . . Не вытрымаў хлопец:

— *Прося, сердченько мое!* — сказаў ён з уздыхам. — *Красачка моя! Я тебе люблю, прападаю на табе! Дарма, што твае бацькі не ўладу з маімі. . . Просячка, сизачка! Ци любишь ты меня, пригоженька, руса касица мая?!*

— *Люблю, Кузёмку! Люблю!!! И ни за кого больше не пойду!* — адказвае *Прося*. — *Бацькі не здолеюць (не хопіць духу) згубіць мене, маладушку. . . Я за тебе только пойду, Кузьма!»* — І *Прося* так зірнула на Кузьму, як быццам жадала аддаць яму ўсю сваю душу, выказаць усе свае пачуцці і думкі. . .

І ўсё гэта робіцца пры сведках, у прысутнасці дваццаці або трыццаці дзяўчат і хлопцаў. Якая нявіннасць!

Часам, у антрактах, хлопцы ўстаюць са сваіх месцаў і частуюць любых прынесенымі ласункамі. Пры гэтым не забываюць пачаставаць і тых, да якіх не дайшлі хлопцы або якія не маюць яшчэ любых. Пры частаванні назіраецца самая смеш-

ная цырымонія: на кожны глыток піва або мёду абавязкова дзесяць разоў упрошваюць кожную дзяўчыну. І кожная дзяўчына дзесяць разоў адмовіцца, а за адзінаццаты крышку вып'е. Гэтаксама бывае і пры пачастунку блінамі, каўбасамі і іншымі стравамі. Чуюцца пастаянныя адгаворкі і прынукі:

— *Да нужбо, Насъюха! Да нужеж, Гапка (Агаф'я)! Чамуж ба, Яугиння (Яўгенія)? Анужтка — еце, Гапуля! Не саромейся!*

— *Не, не буду! Годзе будзе!!*

Затое той, хто больш і лепш умее прасіць, карыстаецца ўсеагульнай павагай і вядомы пад імем *цыраго дзецюка* (шчодрара малойца)... Аб ім кажуць пасля іншым дзяўчатам, яго расхвальваюць перад роднымі і прымаюць на ўсіх ігрышчах, скоках і карагодах.

Потым ізноў спяваюць, ізноў весяляцца, ізноў варожаць, ізноў заліваюцца звонкім вясёлым смехам. Час ад часу, як бы жадаючы развесяліць якую-небудзь дзяўчыну, якая сумуе па свайму хлопцу, спрытны хлопец з процілеглага канца хаты звернецца да яе з наступнымі словамі: «*Параска!.. А ну-от! Адгадай загадку... Поуна хата людзей, ни акон, ни дзверей... Як ены улезли туды?*» Бедная Параска мучыцца, ламае галаву, а тут раптам з другога кутка хто-небудзь крыкне: «*Гарбуз!*» Параска счырванела, многія засмяліся. Часам хорам закрычаць: «*Варажыць! Варажыць!*» І вось у адну хвіліну групуюцца пасярод хаты, вакол лучніка дзеўкі-дзяўчаты. Хлопцы круцяцца на адной назе і становяцца на дыбачкі, імкнучыся стаць адзін вышэй за другога і ўбачыць, што тамака робяць дзеўкі-дзяўчаты, іх далікатныя галубкі. А дзеўкі-дзяўчаты паляць на лучніку жмуткі кудзелі (прадзіва) і, судзячы па тым, куды паляць попел — уверх або асядзе на жалезнай рашотцы, мяркуюць аб выкананні сваіх жаданняў¹). Вядома, аб тым, ці выйдучь сёлета замуж.

Не пазней дзесяці, а вельмі рэдка адзінаццаці гадзін, беларуская кампанія памяншаецца. Хлопцы нехаця збіраюцца дадому. Дзяўчаты, развітаўшыся з імі, кладуцца спаць *в покат*, г. зн. усе разам, у адзін рад на падлозе, зразумела, высланай сенам, прынесеным паслужлівымі хлопцамі. Ляглі яны спаць, але не спяць доўга-доўга і пра нешта шэпчацца. Некаторыя не могуць апамятацца ад захаплення, якому аддаваліся яны некалькі хвілін назад пад уплывам шчырых і цнатлівых прамой сваіх любых, і вочы іх доўга-доўга не могуць заплюшчыцца: ім

бачацца хлопцы-малойцы. Яны мараць... Так, мараць! Толькі мары іх занадта цнатлівыя і не ідуць далей шчасця кахання і замужжа.

Лучнік згасае, але не патухае. Вугольчык, які схаваўся ў прыску, ірдзее і часам успыхвае блакітным агеньчыкам, але потым ізноў усё патанае ў цемры. Пакрысе ўсё замірае і сціхае: у хаце мёртвая цішыня. Прыгажуні засынаюць.

Роўна са світанкам хлопцы-малойцы ўжо на нагах і з цапамі ў руках падыходзяць да хаты паннаў, якія яшчэ спяць. Разбудзіўшы іх і пажадаўшы ім добрай раніцы, адпраўляюцца на гумно малаціць жыта ў снапах. А прыгажуні дзяўчаты, праціраючы адной рукой вочкі, а на другой — калыхаючы галоўкі, вельмі са-лодка і прыемна пацягваюцца. Нарэшце і яны ўстаюць...

Памыўшыся і памаліўшыся Богу, ізноў прымаюцца за пра-дзіва, ізноў за скубенне пер'я, і так праводзяць час да самага світанку. Пры тым жа асвятленні і пры тых жа песнях і казках, як і напярэдадні, толькі ўжо без хлопцаў-малойцаў.

Але вось віднее. Святло агню ад лучніка цьмее пры святле Бо-жым. Дзяўчаты збіраюць свае калаўроты, скрыначкі, вузельчыкі і расходзяцца па хатах з радасцю ў паглядах, з усмешкаю на вуснах і захапленнем у сэрцы. І ўсе яны бадзёрыя, і ўсе здаровыя!

Ізноў спяваюць дарогай, ізноў чутны звонкі іх смех, ізноў раздаецца іх гучная гаворка па ўсіх вуліцах вёскі...²⁾.

ВЯСЕЛЬНЫЯ АБРАДЫ СЯЛЯН МАГІЛЁўСКАЙ І МІНСКАЙ ГУБЕРНІЎ¹⁾

Вяселлі ў беларускіх сялян звычайна ладзяцца ўвосень, пасля ўборкі хлеба з палёў. Жаніх і нявеста, часцей, бываюць з адной вёскі і аднаго памешчыка, рэдка з розных сёлаў і розных валада-роў, а таму і родныя жаніха і нявесты знаходзяцца ў адной з імі вёсцы. Звычайна нявеста пераходзіць у хату бацькоў жаніха, але ў выпадку састарэласці бацькоў нявесты, якім патрабуецца памага-ты для падтрымання вялікай і добра наладжанай гаспадаркі, жаніх ідзе ў сям'ю нявесты (ідзе ў *прімы*), чаму і завецца *примаком* (гэта значыць прынятым у чужую хату, на гатовую гаспадарку).

Вяселлю заўсёды папярэднічае сватаўство. Прычым, само сабою зразумела, непазбежны *сваткі* і *свахі*, паміж якімі пер-шае месца на працягу ўсіх вясельных абрадаў займае *сват*. Яму

падпарадкаваныя сваткі і сваці, абавязкі якіх неакрэсленыя. Што ж тычыцца свата, то яго пасада вельмі шматскладовая і нават цяжкая, як убачым далей. Для гэтай пасады родныя жаніха або нявесты абіраюць сем'яніна сярэдніх гадоў, але не маладога і не старога, таму што малады не можа карыстацца такім даверам і павагай, якім карыстаецца чалавек, напрыклад, гадоў сарака. А стары не ў сілах несці цяжкія абавязкі свата, якія патрабуюць пастаянных рухаў, хады, жвавасці і развязнасці. Сватам абіраецца чалавек заможны, сумленны, які не п'е, акрамя таго — дасціпны, весялун і балака. Людзей з падобнымі якасцямі не шмат знойдзецца ў вёсцы, таму большай часткай адзін і той жа сват абіраецца для кожнага вяселля і ўжо так і вядомы на ўсю вёску як сват, а дзеці яго *сваціюкі*.

Вясельныя абрады складаюцца з *малых і большых запойн, зм'овін, печенія короаев, прыема жаніха, выкупа і одеванія нявесты, пезда, вяселья і переносін*.

Малыя запойны

Увечары, калі чакаюць *свата* (а чакаюць таму, што загадзя ведаюць аб яго прыходзе), уся сям'я і сваячкі гаспадыні сядзяць вакол стала і па-сяброўску размаўляюць. Усе, акрамя *девіцы-нявесты*, якая снуе з кута ў кут і то прыбірае ляжачую не на месцы сукенку, то расстаўляе на *паліце* (дошка пры сцяне) посуд, то папраўляе дрэнна падпаленую лучыну і таму падобнае. Вось з'яўляецца *сват*, спыняецца пасярод хаты і раскланьваецца ва ўсе бакі. Але ніхто не звяртае на яго ўвагі, і асабліва дачка гаспадара, якая на тую хвіліну яшчэ больш мітусіцца і амаль бегае з кута ў кут. Гаспадар, які сядзеў да таго задуменым, прыўздымаецца са свайго месца і даволі стрымана вітае свата: «Садзіся, сусед! Будзеш госцем у нас!» «Дзякуй», — адказвае сват, — сядзелі дома. Не за тым я прыйшоў, каб толькі сядзець. Справа вось у чым:

— Нашаму малойцу палюбілася ваша дачка-нявеста.
Даў бы Бог, каб і вашай дачцэ спадабаўся наш малайчына».

Тады гаспадар падыходзіць да свата, бярэ яго пад руку і паказвае на *покуць* (першае, ганаровае месца ў куце пакоя пад абразамі), ласкава просіць пасядзець. Сват без доўгіх разваг садзіцца

на паказанае месца. Між тым, *дэвіца-невеста* неўзаметку выбягае з пакоя і адпраўляецца да бліжэйшых дзяўчат-сваячак, а калі іх няма — да добра знаёмых сябровак, і з імі прыходзіць дадому. Але яны не ўваходзяць у пакой, а залазяць у *истобку* (пакойчык і разам з тым камора, адзеленая ад галоўнага пакоя сэнцамі) і там шэпчуцца паміж сабой. У адсутнасць нявесты гаспадар пытае свата аб мэце яго наведвання. Сват пералічвае якасці юнака, якога прароча мужам дачкі гаспадара, і па-свойму апісвае шчасце, ад якога будзе атрымліваць асалоду дзяўчына, выйшаўшы за такога хлопца, якім не нахваляцца родныя і ўся яго хатняя *челядь* (прыслуга). Але як толькі, вярнуўшыся, дзяўчына рыпне дзвярыма ў істопцы, сват перарывае пачатую гутарку і, пазіраючы на дзверы пакоя, пытае гаспадара: «Што ж гэта, здаецца, не ўсе дома? Дзе ваша *красаля*?» Гаспадар адказвае: «Вядома — моладзь. Ёй бы ўсё бегаць!» У гэтую хвіліну старыя пачынаюць шаптацца паміж сабой і потым адна за другой выходзяць у сэнцы з намерам прывесці з істопкі дзяўчыну-нявесту. Гэта робяць яны некалькі разоў. Нарэшце, уваходзіць у пакой дачка гаспадара ў суправаджэнні сябровак. Усеагульнае маўчанне. Усе глядзяць на яе; а яна, утаропіўшы вочы ў зямлю, становіцца ў *качерэжнік* (кут ля печкі, дзе захоўваюцца памяло, некалькі вілак, чапля і качарга) і пачынае калупаць пальцамі ў сцяне. Старыя шэпчуцца паміж сабою, бацька не зводзіць вачэй са свата. Сват звяртаецца да нявесты з наступнымі словамі: «А што ж NN (такая-то), мо я не дарэмна зайшоў да вас?» Дзяўчына маўчыць і працягвае калупаць... Тады бацька яе кажа: «Няма чаго грэбаваць: хлопец — малайчына, без усякай *разрухи* (недахопу). Не п'яніца, не *гайдамак* (валацуга), не злодзея — добрай сям'і дзіцё. Ну, што ж ты скажаш на гэта, *дачушка*? Адказвай: бо ты ўжо не дзіця». Маўчанне... Маці паўтарае тое ж. І вось дзяўчына напайголасу, амаль шэптам адказвае, глядзячы на сцяну: «Як вам заўгодна, мае мілыя бацькі». «Не, мая родная, — прычынь бацька, — скажы напярэці, ці падабаецца табе прапанаваны жаніх NN (такі-то)? Мы цябе не няволім, ты нам не ў цяжар. Мы цябе не выганяем з хаты. Не для таго мы цябе *годовалі*, каб сілком аддаваць замуж, а ты б пасля наракала на нас за гэта. Скажы ж нам, што ты думаеш». Дзяўчына нясмела паварочваецца да прысутных і скрозь зубы кажа: «Што ж рабіць? Калі ўжо так абавязкова трэба святкаваць, дык будзем святкаваць». І затым робіць некалькі крокаў наперад. Тады сват устае з-за стала, падыходзіць да нявесты, паціскае ёй руку і падводзіць

да стала, на які кладзе пірагі, сыр, масла і рознае мясное і печыва. Потым налівае ў міску гарэлкі і кідае туды срэбную манету. Паміж тым, гаспадыня спехам пячэ яечню і частуе свата.

У гэты час сяброўкі нявесты спяваюць:

Сягодня заручнікі
Бог нам дав;
Праціў нядзелькі
Бог нам дав,
Ишли дары на три сталы:
Таму-сяму па падарачку,
Нашаму NN (такому-то)
Три падарачкі
Бог яму дав:

Адзин падарак — залаты персьцень,
Другі падарак — шавковая хустка,
Треци падарак — красная NN (такая-то)
Залаты персьцень — на мяняння,
Шавковая хустка — на уциранья,
А красная NN (такая-то) на каханья.

А дзяўчына-нявеста прыносіць чарку або драўляны кубачак і з паклонам падае свату. Сват чэрпае з міскі гарэлку і п'е за здароўе нарочнай нявесты, тая — за здароўе бацькі, бацька — за здароўе сваёй жонкі, жонка — за здароўе сваячак, сваячкі — за здароўе сябровак нявесты, а тыя — за здароўе чэлядзі. Потым закусваюць. Парожнюю міску з прыбаўкай у некалькіх манет гаспадыня ўкручвае ў ручнік і аддае свату, які, раскланяўшыся ва ўсе бакі, адпраўляецца дадому.

Тым заканчваюцца малыя запоіны, пасля якіх вяселле можа і не адбыцца. Але ў выпадку калі нявеста або яе родныя задумалі адмяніць вяселле пасля *больших запоин*, то абавязкова павінны выплаціць свату выдаткі. Следствам парушэння дадзенага слова пасля вялікіх запоін бывае вечная нянавісьць і варожасць родных жаніха да родных нявесты.

Але калі няма падставы парушаць дадзенае слова пасля малых запоін, то ўвесь час ад малых да вялікіх запоін праводзяць у гулянках. Нявеста карыстаецца асаблівымі ласкамі і павагай родных. Бацькі запрашаюць да дачкі дзвюх яе сябро-

вак, якія неадлучна знаходзяцца пры ёй і спяваюць песні да самых пераносін. Гэтыя сяброўкі завуцца *большанькамі*.

Вялікія запоіны

Праз тыдзень пасля малых запоін бываюць *большія*, або так званая *великая-гарелка*. Тут ужо сват прыязджае з нарачонным жаніхом, які прывозіць *биклагу* (драўляная пасудзіна, накіштальт малой бочачкі) гарэлкі. На гэтую цырымонію, акрамя родных, збіраецца некалькі старонніх асоб, пераважна старых, для *смотры і аценкі жениха*. Увечар падаюць вячэру з гарачых страў. Усе садзяцца за стол, акрамя жаніха, які стоячы частуе гасцей сваёю гарэлкай. Пасля вячэры маці нявесты ўкручвае пустую биклагу з некалькімі срэбнымі манетамі ў ручнік і вяртае жаніху. Затым усе разыходзяцца¹.

У наступную пасля вялікіх запоін нядзелю бацька нявесты адпраўляецца ў бліжэйшае мястэчка для закупу вясельных убораў для дачкі. Па вяртанні яго, калі ён уваходзіць з набыткамі ў пакой, большанкі сустракаюць яго рознымі песнямі, у якіх гаворыцца або аб стане сэрца закаханай дзяўчыны, або аб вартасцях жаніха, або ж аб тым і другім. Вось адна з іх:

Міжи новых клетачак
Сцежачки памяцёны;
Хтож их там памятаў?
NN (такая-то) памятала;
Яна к сабе гасьцей ждала:
Да ждала не даждала,
Да ў татульки пытала:
«Да татулька родненьки!
Ты ўчора на таргу був,
Ци ня видзив NN (такого-то)?»
— Да, дзецятка родная!
Хоць видзив — не знаю.
«Якжа яго нипазнаци?
Сам-сём паязджа́я,
Пад им коник бр́оя,
Капыто́м землю кр́оя;
Вушками всё чуя,
Вочками звезды лича».

— Правда, учора на таргу я бывав,
Я табе вяночак старгавав,
Да з руты, да з мяты,
Да з белай лялеі,
Да з чырвонай паперы,
Што ні дожджик яго не замоча,
Да ні сонца яго ня зсуша,
Да ні ветрик яго не звея;
Ветрик павея — лялёя;
Сонца прыгрэя — іон спея;
Дожджик пакрoпе — пазлoце.

У прамежках між вялікімі запоінамі і змовінамі нявеста займаецца лёгкімі работамі: вышывае чырвонымі ніткамі ўзоры на рукавах і каўнярах сваіх кашуль, тчэ вясельны абрус і рыхтуе паяскі. Ёй дапамагаюць бальшанкі і спяваюць песні.

Змовіны (змова)

На пяты дзень пасля вялікіх запоін раніцай бываюць змовіны, на якія, па асабістай просьбе нявесты з бальшанкамі, збіраецца ледзь не ўся вёска, не кажучы ўжо аб тым, што прыходзяць і прыязджаюць з самых аддаленых сёлаў усе родныя нявесты з малымі дзецьмі. Таму што бацька і маці нявесты занятыя рознымі нарадамі са сватам і свацямі, то на родных ляжыць абавязак клапаціцца аб размяшчэнні і частаванні гасцей і падтрыманні гутаркі паміж імі. На нарадах угаворваюцца: колькі запрасіць на вяселле гасцей, як іх частаваць, якую набраць дружыну на вяселле для жаніха, колькі пячы *короваев* і колькі каму раздаць падарункаў.

На змовіны перш за ўсіх прыходзяць або прыязджаюць родныя нявесты, затым староннія. Нарэшце з'яўляюцца сват і жаніх са сваёю *дружыною*, якую складаюць: тры сваці, адна — хросная маці, а іншыя дзве — сёстры або яго сваячкі. Два *дружка* (шаферы), з якіх *старшій* — яго брат, а *младшій* — *музыка* (г. зн. скрыпач або, наогул, музыка). Чатыры *паддружка*, або *наместніка*, і, нарэшце, хросны бацька, які ўводзіць жаніха ў пакой пад руку і садзіцца з ім за стол,

не чакаючы запрашэння гаспадароў. Сват нясе гарэлку і розныя халодныя закускі для ўсёй грамады, а *жытнік* (жытні пірог) — для бабкі нявесты (калі бабкі няма ў жывых, то яе месца займае дачка або бліжэйшая сваячка).

Пры ўваходзе жаніха бальшанкі, трымаючы нявесту за рукі, спяваюць:

Прыехалі заручнікі
Чаму яны без дудачкі?
NN (такая-то) ня ўдовачка
Захочець пагуляць,
Таткав двор равнаваць
Ножкамі, астрожкамі,
Чорнымі чабатамі
З маладымі дзецюкамі.

Тут музыка пачынае іграць, а бальшанкі зноў спяваюць:

Ат-жэ-ж табе, галубок,
Уведзёна галубка.
Калі её любішь, дай пірог!

Жаніх падае нявесце пірог.

Калі ня любішь, то вон за парог!
Не хваліся, што ў нас быв,
Што нашай NN (такой-то) ня злюбів.

Нявеста кланяецца ўсім у ногі, бальшанкі паднімаюць яе. Потым падыходзіць да адной з *малодіц* (маладая замужняя жанчына) і просіць прыняць яе пад сваё заступніцтва.

Пасля гэтага ўсе садзяцца. На першым месцы — жаніх; побач з ім — сват і дружкі. Далей — бацька і маці нявесты; яшчэ далей — хросныя бацька і маці жаніха і, нарэшце, сваці. На процілеглым баку стала, насупраць жаніха — нявеста. Супраць свата — старшая бальшанка. Супраць старшага дружкі — малодшая бальшанка; супраць музыкі або малодшага дружкі — маладзіца, і г. д. Пачынаюцца пачастункі. Сват налівае гарэлку і п'е за здароўе маці нявесты. Маці, выпіўшы, накрывае чарку белай хусткай і перадае свату, які, схаваўшы

хустку, п'е за здароўе нявесты. З такой жа хусткай нявеста падае чарку і малодшаму дружку, які п'е за здароўе маладзіцы, а тая — за здароўе жаніха. Жаніх — за здароўе старшай бальшанкі, тая — за здароўе музыкі і падае яму *пояс* нявесцінай работы. Музыка перадае чарку нявесце, якая п'е за здароўе свата. Той — за здароўе яе бацькі, бацька — за здароўе жаніха. Жаніх — за здароўе свайго хроснага бацькі, той — за здароўе маці нявесты. Маці нявесты — за здароўе хроснай маці жаніха; тая — за здароўе бабкі, а бабка — за здароўе сваццяў.

Затым маладзіца расцілае на сталае белую хустку: жаніх і нявеста кладуць на яе пярсцёнкі. Бальшанкі і дружкі паднімаюць хустку з пярсцёнкамі і апускаюць яе перш над галавою жаніха, а потым над галавою нявесты. Усе ўстаюць. Бацька і маці, падняўшы ўверх рукі, прамаўляюць: «Божа, блаславі! Дай, Госпадзі, ім шчасце і добрую долю!» Маладзіца надзявае пярсцёнак нявесты на палец жаніха, а сват — пярсцёнак жаніха на палец нявесты. Услед за гэтым маладзіца дорыць нявесце чаравікі. Нявеста спачатку не прымае, але калі сват скажа: «Я бы не раіў грэбаваць гэтым дабром. Спатрэбяцца чаравічкі для тваіх беленькіх ножак!», — як бы нехаця бярэ і перадае старшай бальшанцы, прычым, адварнуўшыся да сцяны і закрыўшы вочы рукамі, плача. Бальшанкі спяваюць:

Не сядзі, красачка, бокам:
Гета табе ні знарóкам;
Сядзь сабе прасцюсенька,
Будзе табе мільюсенька!..

Пасля трохкратнага паўтору гэтай песні жаніх бярэ за руку нявесту і ў суправаджэнні бальшанак, хроснай маці, музыкі, *каровайниц* і *каровайников* (г. зн. тых, хто прызначаны для заквашвання і выпякання караваяў) разам з ёю пераходзіць у *светлицу*². У святліцы ўсё прыгатавана для закваскі караваяў. На драўляным крыжы стаіць дзяжа. Поруч дзежкі, на лаве, ляжыць вечка, а на ім — скрынка з мукой і вядро з вадой. Хросная маці нявесты (а калі яе няма, то якая-небудзь сталая жанчына) бярэ ў адну руку коўш вады, у другую жменьку мукі і тры разы прамаўляе наступныя словы: «З намі Бог! Бацька, маці, родныя і блізкія суседзі, старыя і бабулі, дзеткі

і ўсе добрыя людзі! Блаславіце каравай краснай дзяўчыны». Затым замешвае цеста. Каравайнікі і каравайніцы ставяць дзежку з цестам у цёплым месцы, бліз печкі. Пры гэтым дзяўчаты спяваюць песні і ўсе вяртаюцца ў галоўны пакой, дзе іх віншуюць з удалым цестам і частуюць мёдам. Потым госці расходзяцца па хатах.

Выпяканне караваяў

Увечары таго ж дня да нявесты прыходзяць дзяўчаты, сват, каравайніцы і каравайнікі. Каравайнікі бяруць дзяжу і, абнёшы яе тры разы вакол стала, ставяць на крыжападобнай падстаўцы ля самай печы. Тут сват частуе гасцей гарэлкай, а гаспадароў — закускамі. Старэйшая каравайніца спявае:

Благославице людзи
Блиские суседзи
Гэтаму дзицяци
Каравай замясиць
Ручкамі белёнькіми,
Персьцеными залацёнькіми,
Песнямі вяселёнькіми!..
Маладыя маладзицы!
Песни печь.
Удалые малайцы!
Каравай печь...

Пяць каравайніц па чарзе месяц цеста, пасля чаго закрываюць дзяжу вечкам і кладуць на яго розныя падарункі для нявесты. Нявеста паклонамі дзякуе за падарункі, а бальшанкі і іншыя дзяўчаты, прыплясваючы, спяваюць:

Каравай у дзяжи играець
Да века паднимаець,
Каравайниц жидáець.
Гаспадынячка нутка!
Варочайся хутка...
Ужо на дваре вечар,
Каравай наш на пéчах.

Пляскі і розныя песні працягваюцца да тае пары, пакуль цеста не падымецца. Тады старэйшая з каравайніц, праспяваўшы:

Заступ, Божа, з неба.
Як нам цяпер треба;
Памагав замясиць,
Памажи и усадзиць —
Ручкамі бялёнькімі,
Персьценымі залацёнькімі,
Песнямі вяселёнькімі...

пачынае рабіць каравай.

Караваяў робіцца некалькі. Адзін, самы вялікі, у выглядзе паўмесяца — для жаніха і нявесты. Другі, накшталт *перанёчы* (плоскага пірага), для гасцей. Трэці, невялікі круглы, прызначаны выключна для бабулі. Чацвёрты, трохвугольны, для нявесты, — з ім яна ўпершыню ідзе на рэчку мыць сваю бялізну. На кожным з гэтых караваяў робяцца з цеста розныя фігуркі. Акрамя таго, робяцца маленькія караваі, якія завуцца *кроскамі*, для каравайніц і каравайнікаў, для дзяцей і чэлядзі. Каравайнікі садзяць караваі ў печ лапатай, а каравайніцы вынімаюць (з печы) вілкамі. Нявеста ў выпечцы караваяў удзелу не прымае.

Пакуль караваі пякуцца, дзяўчаты скачуць і спяваюць:

Хвалаж Богу, што мы дзела зрабілі,
Каравай усадзілі,
Ручкамі белёнькімі,
Персьценымі залацёнькімі,
Песьнямі весялёнькімі...
На дваре явар сякуць,
А ў хатачку тресачкі лятуць;
Кала явару тресачкі,
Кала караваю маладзичкі.
Першая квятка
Наша NN... (такая-то).
Да багат яе татка, багат;
Добра пшаница, што у навине,
Да вялікіе стырты ў гумне,
Повныя засеки ў клеци.
Падышов каравай у дзяжи,

Зашумев каравай у дзяжы.
Да чаму яму не пячися:
Харошая учиняла,
Румяная мяса
Госпада Бога прасила,
Каб наш каравай удавця,
Каб наш каравай красен спёкса,
Каб наша NN (такая-то) весела была.
А ніхто не ўгадае,
Што ў нашым каравае:
Дзевяці пудов мукá,
Васьмі каров масла,
А яец павтараста.
З суботы на нядзелю
Сабралася NN (такой-то) радзіна (родныя),
Зняслиж яны сем сит мукі на каравай.
Хвала ж Богу! Вялікі будзе каравай.
Зняслиж яны сем дзежак масла на каравай.
Хвала ж Богу! Пушан будзе каравай.
Зняслиж яны сем сит яец на каравай. —
Хвала Богу! Румян будзе каравай.
Хвала ж Богу! Добра спячэтца наш каравай!

(Акрамя гэтай, спяваюць і іншыя песні.)

Калі караваі спякуцца, вымаюць перш кроскі і адкладаюць іх убок. Потым вялікія караваі кладуць на вечку ад дзяжы і, спяваючы песні, пераносяць у кляць, дзе гаспадары частуюць тых, хто працаваў, мёдам і прысмакамі.

У адзін і той жа час і ў такой жа колькасці выпякаюцца караваі і ў хаце бацькоў жаніха.

Жаніху, звычайна, даюць вестку, калі папякуцца караваі ў нявесты, і вось ён з дружнай адпраўляецца да яе.

Перад выходам прыгожа апранутага жаніха³ саджаюць на скрынку з жытам. Хросная маці састрыгае яму валасы на макушцы, а сястра падсмальвае іх на патыліцы васковай свечкай. У гэты час сваці спяваюць:

Сабрався раёчак
Да ў цёмны куточак,
Хочець палецець на шырые бары.

На жовтыя цветы,
На салодкія мяды.
Сабрався NN... з сваёй дружинай:
Хочець іон паехаць
Тэсьценку зваеваць
(Такую-то NN...) к сабе ўзяць.

Затым уся дружина на некалькі хвілін садзіцца за стол і, узяўшы па лусце хлеба з соллю, адпраўляецца насустрач свату. Мужчыны садзяцца на коней, а жанчыны змяшчаюцца на вазах. Маці жаніха апранае вывернуты *кожух*, тры разы абыходзіць вакол коней і сыпле на ўсіх аўсом датуль, пакуль старшы дружка не прагоніць яе пугай. Дарагай сваці спяваюць песні.

Пасярод вёскі на кані дружыну сустракае сват, і яны ўсе разам з песнямі пад'язджаюць да хаты нявесты. Іх сустракае на парозе частка нявесцінай дружыны.

Выкуп нявесты

У той час як адна частка нявесцінай дружыны сустракае дружыну жаніха, другая, якая складаецца з самой нявесты, бальшанак, сябровак і яе брата, застаецца ў пакоі. Нявеста садзіцца на лаву са старшай бальшанкай. Са святліцы выходзіць брат нявесты (старшы дружка) з жытнім пірагом, каўшом вады, бярозаваю галінкаю і, пакланіўшыся сястры, акрапляе яе галаву вадой, а пірог кладзе ля яе ног. Бальшанка накідвае на яе хустку. Нявеста плача. Потым дружка бярэ яе за руку і вядзе на *посад* (г. зн. у кут пад абразы), дзе, сказаўшы тры разы: «З намі Бог! Бацька і маці, родныя і блізкія суседзі, старыя і бабкі, дзеткі і ўсе добрыя людзі! Дапамажыце нявесце памаліцца», — падыходзіць да дзвярэй і акрапляе вадой дружыну жаніха. Сват адказвае на гэта: «Божа, блаславі!» А нявеста, стоячы ля парога ў абдымках бальшанкі, скрозь слёзы кажа: «Добры вечар людзям добрым, жонкам верным, дзеткам маленькім! Суседачка мае! Прыходзьце да мяне на вяселле». Затым кідаецца ў ногі маці, прыпяваючы: «Мамачка мая! Блаславі мяне на *посад* сесці, на Божае месца пад высокім акном, пад нябесным покрывам, дзе Бог паказаў, дзе людзі загадалі». Дзяўчаты спяваюць тое ж самае.

Дружына жаніха як бы не слухае запрашэння нявесты ўвайсці ў пакой і застаецца ля дзвярэй. Тады бацька, маці і бальшанкі вядуць нявесту назад у пакой і, не зачыніўшы за сабою дзверы, садзяць яе за сталом на вывернуты кажух. Сват з сябрукамі жаніха ўваходзяць у сенцы з пірагом і тры разы кажучь: «Добры вечар свячонай хаце, хрышчонаму міру! Прыйшоў малады князь да маладой князю: ёсць тут дзеўка заручона, каб нам была выдадзёна! Ці чулі?» Бальшанкі два разы адказваюць: «Не чулі!» Тады старшы дружка, апрануты ў вывернуты кажух, выходзіць з канчуком на сярэдзіну пакоя, кладзе на печ пірог, а на стол некалькі манет. Потым уваходзіць другі дружка і хапае нявесту за руку; бальшанкі адштурхоўваюць яго і скідаюць са стала грошы.

Пачынаюцца спрэчкі дружак з бальшанкамі. Старшы дружка ўтаворвае бальшанак узяць грошы і выдаць нявесту. Малодшы дадае яшчэ некалькі манет і таксама хапае нявесту за руку. Бальшанкі і іншыя дзяўчаты трымаюць нявесту за ногі, рукі і за шыю, так што дружкі ніяк не могуць вырваць з іх рук нявесту. Тады старшы дружка ўдарае канчуком па стале і нявеста падае прад імі на калені.

Пачынаюцца пачастункі. Музыка з усіх сіл іграе, дзяўчаты спяваюць песні.

Прыём жаніха

Пасля гэтага ідзе прыём жаніха. Дружкі выносяць у сенцы стол і ставяць яго ля парога. За імі ідзе маці нявесты ў вывернутым кажусе з хлебам, соллю і гарэлкаю. Потым, трымаючы кубок (чарку) у руцэ, вітае будучага зяця: «Зяценьку! П'ю на цябе поўным кубкам, добрым здароўем. Што жадаю сабе, то і табе». Выпіўшы, падае жаніху. Жаніх бярэ гарэлку і вылівае цераз галаву. Так робіць два разы. Трэці раз бярэ чарку і, адпіўшы крышку гарэлкі, кідае ў чарку некалькі манет, потым аддае цешчы, якая выпівае гарэлку да дна і забірае грошы. У той жа час хросныя бацькі паднімаюць уверх загорнутыя ў абрусы караваі жаніха і нявесты са словамі: «Мой большы! Мой большы!» — і потым кладуць іх на стале адзін на другі. Каравай нявесты ўнізе, а каравай жаніха — зверху. Затым выносяць караваі ў клець.

Свацці прыбіраюць сталы і просяць гасцей у пакой. Уваходзяць: наперадзе жаніх, за ім сват, далей старыя, свацці і хлопцы. Дзяўчаты іх сустракаюць песнямі.

Затым ідуць пачастунак і скокі...

Апрананне нявесты

Нявесту саджаюць на скрынцы з жытам, пакрытай вывернутым кажухом, і, першым чынам, прыбіраюць ёй галаву. Сплятаюць дзве касы і наверху прымацоўваюць вянок са стужак. Потым апранаюць белы падспаднічнік, такі ж, з чырвонымі аблямаваннямі, фартух, каляровы гарсэт і, нарэшце, світку з сіняга сукна. У такім уборы выдуць яе за стол і спяваюць:

(Такая-то NN) за стол идзець
Адзёжку на плечах нясець.
Дзевачки дружачки,
Ня трице адзёжки,
Ба ня тут яна справляна.
Шили яе Кравцы немцы,
Бралі сукно у Кралевцы,
У Кралевцы у горадзе
Прислана дзевце моладзе.

Праз некалькі хвілін збіраюцца ў царкву.
Нявеста падыходзіць да абразоў і, стаўшы на калені, праз слёзы спявае:

Таткав куточак
Божи дамочак!
Благаслави да шлюбу ступиць!
Кали ты благаславиш,
Сам Бог благаславиць...

Потым падае ў ногі бацьку, маці, усім родным і, нарэшце, жаніху.

Усе плачуць, хто з любові да нявесты, а хто — па звычаю.

Поезд (паездка ў царкву)

Жаніх і сябрукі едуць наперадзе конна. За імі, на вазах, нявеста з бальшанкамі, далей старыя, і гэтак далей... Сядаючы на воз, нявеста кланяецца ва ўсе бакі. *Поезд* адпраўляецца.

Калі прыходзіцца ехаць міма млыноў, млынар прыкрывае застаўкі ў плацінах. Невеста кідае пояс, і застаўкі адчыняюцца.

Прыехаўшы ў царкву, нявеста з сяброўкамі становіцца ля сценкі. Выходзіць святар. Жаніх, пакланіўшыся нявесце, бярэ яе за руку і вядзе да налою. Бальшанкі падсцілаюць ім пад ногі ручнік.

З царквы маладыя са сватам адпраўляюцца з паклонам да святара, і потым увесь вясельны поезд спяшаецца ў хату бацькоў нявесты.

Вяселле (вясельная гулянка)

Па вяртанні з царквы жаніха з сябрукамі садзяць на покуць, а нявесту з бальшанкамі ля печкі; падаюць маладым яечню і загадваюць ім есці адной лыжкай. Астатнім падносяць розныя іншыя стравы.

Пачынаюцца ігрышчы, скокі, паміж якімі маці садзіць да сябе на калені дачку-нявесту. Дачка спявае:

Мая мамачка,
Прыступі к стóлачку
К маймому словечку!
Ня сына жениш,
Не нявестку бярэш;
Меня маладзеньку аддаеш.
Мая мамачка! Штож табе лягчэй —
Ци малую было гадаваць,
Ци цяпер з сулёня аддаваць?..

Да нявесты падыходзіць жаніх і кажа: «П'ю за цябе поўным кубкам, шчырым сэрцам, добрым здароўем. Што мыслію сабе, то і табе!» П'е за яе здароўе. Невеста адказвае: «Чужы чужанчык! Ня пій на мяне, пій сам на сябе, на сваю сястру, што для цябе сядзіць, што с табою гаворыць». Жаніх адыходзіць на сваё месца.

У гэты час дзяўчаты спяваюць песні.

Потым старшы дружка бярэ нявесту пад руку і вядзе на покуць да жаніха.

Сеўшы паміж мужам і старшай бальшанкай, нявеста спявае:

Цяпер я села між шипшійнічку,
Між крапівкі: жижка-крапівка
Пажігаць будзець, сухі шипшійнік сушиць будзя.
А мой татачка! Аддавай і пытай:
Каб не прапою,
Каб не разбою.
Калі прапою, у карчме прапьець,
Калі разбою, на дарожце забьець.

Бацька нявесты падыходзіць да жаніха і кажа: «Зяцелька!
Даю табе дачку не храмую, не сляпую. Калі не будзе слухаць —
вазьмі нітку, навяжы на саломку, да дай-дай! А калі і таго не
паслухаець, вазьмі гуж, дай-дай гужам, каб звала мужам!»

Потым маці жаніха падыходзіць да нявесты, састрыгае ў яе
валасы і кладзе на галаву тры невялікіх жмуткі ільну, а сястра
жаніха кідае ў печку абстрыжаныя пасмы валасоў. Сваці зды-
маюць лён і, зашыўшы яго ў *тканку* (кавалак сукна), падаюць
нявесце, якая абавязаная захоўваць гэтую тканку ўсё жыццё.

Затым апранаюць нявесце каптур (чапец). Нявеста тры
разы скідвае яго з галавы — раз на печ, другі — пад лаву, трэці
раз жадае выкінуць за акно, але сваці не дазваляюць і як бы
сілком апранаюць каптур, а звыш каптура — *наметку* (галаў-
ны ўбор замужніх жанчын), пры гэтым спяваюць:

Хвала ж табе, Боже, надзели (NN такой-то) чапец
Да не кидай жа яго на печ...
Улажили (NN такой-то) тканку,
Да не кидай жа пад лавку;
Чарнец (NN такой-то), чарнец (брюнет)
Да улажив ей чапец
Да на чапчик — наметку,
Прибрав як лябёдку.

Тады бальшанкі і іншыя дзяўчаты, пляскаючы ў далоні,
падбгаюць да жаніха і, б'ючы яго па руках, спяваюць:

Бяры, блазьяк, бяры,
Да умеі шанаваци,
Як родную маці,
Як вишаньку ў садзе,

Як пчолачку ў мядзе.
У нас была работница,
У вас будзець свавольница;
У нас была — ткала и пряла,
У вас будзець папихайла...

Цешча падыходзіць да маладога з вечкам ад дзежкі, кладзе на яе трубку палатна, а цесць — бохан хлеба і трохі солі і, сказаўшы зяцю: «Дару цябе, дзіцятко, хлебам-соллю», — кладзе на хлеб грошы з наступнай заўвагай: «На гэта не спадзявайцеся, а раней уставайце ды адзін аднаго беражыце!»

У гэты час старшы дружка становіцца на лаву з запаленаю лучынаю ў руцэ і, махаючы ёю ў паветры, запрашае прысутных *дарить невесту*. Невеста сядзіць, закрытая наметкай, і не бачыць, хто што дорыць ёй. Адорваюць грашыма, паясамі, хусткамі, наметкамі, чаравікамі і інш.

Забраўшы падарункі, маладая ідзе да абразоў і, упаўшы ніцма, скрозь слёзы спявае:

Таткав куточак,
Божы дамóчак,
Заставайся здаров,
Живи багáта.

Затым маладая развітваецца са сваімі бацькамі і іншымі роднымі. Нарэшце ўсе садзяцца на некалькі хвілін, потым сваці праводзяць маладых на двор з наступным прыпевам:

Вот табе, мамка, шішка ў пятки,
Што нема́ каму мясьци хатки.
Ой, цяжка табе будзя без дачки:
Парастуць па-за лавкой казлячки.
Людзям треба ў бор хадзіць,
А табе будуць па-за лавкой радзіць.

Пераносiны (пераезд нявесты да жанiха)

Надыходзіць канчатковы ад'езд маладых. На калёсы, на якіх павiнны ехаць маладыя, кладуць падушку і белую кашу-

лю, завязанья ў прасціну чырвоным поясам. Маладая садзіцца разам з мужам і спявае:

Таткава нивка! Да не улекайся:
Радзила при мне, радзи и бяз мяне,
Добрая доля, да идзи за мной —
З печи пламенём,
З хаты камином.

За маладымі едуць і ідуць іншыя і спяваюць на ўсё сяло.

Даехаўшы да самой хаты, спыняюцца перад парогам і чакаюць, пакуль гаспадыня выйдзе з вечкам ад дзежкі. Згледзеўшы свякруху, маладая падыходзіць да яе і кланяецца. Свякруха, дакранаючыся вечкам да галавы маладой, кажа ёй: «Свякруха вучыць сваю нявестку: не расхаджвай, нявестка, па сяле, не перасуджвай маёй сям'і, не смейся над абедам, не грэбуй вячэрай!» Маладая кладзе на вечка загорнуты ў ручнік пірог і разам з мужам за свякрухай уваходзіць у пакой, дзе кідае на печку соль.

Гасцей частуюць гарэлкай, півам і рознымі закускамі. Маладым бальшанкі падносяць хлеб з мёдам, прыгаворваючы: «Салодка! Салодка!»

Пачынаюцца песні і скокі.

Між тым, сястра жаніха рыхтуе ў лазні або ў *осети* (сушыльня) пасцель, а на парозе ля дзвярэй кладзе кажух. Уваходзяць маладыя і пераскокваюць праз кажух.

Праз некаторы час малады пакідае сваю жонку і з'яўляецца ў галоўны пакой да гасцей.

Хутка потым з'яўляецца ў пакой і маладая, — толькі без наметкі...

Бацькі вядуць маладых у клець, частуюць іх салодкай гарэлкай і яечняй. З клеці малады разам з сябрукамі і, калі ёсць, са сваім братам адпраўляецца да цешчы з падарункамі. Цешча прымае і частуе іх як мага лепш; маладога адорвае світкай, а яго брата *рукавіцамі*. Потым вяртаюцца назад.

Іх з паклонамі сустракае маладая і вядзе ў клець, дзе пры маладзіцы і некаторых замужніх жанчынах хваліцца перад мужам сваім пасагам, складзеным у *кубле* (кубел — нешта накшталт камоды або круглай шафы), у якую складаецца бялізна, адзенне, посуд, палатно і інш., а муж дорыць ёй грошы.

Разгледзеўшы пасаг, усе ўваходзяць у галоўны пакой і пачынаюцца скокі.

У разгар скокаў *пріданкі* (г. зн. тыя замужнія жанчыны, якія паказвалі маладому пасаг маладой) неўзаметку выводзяць маладую ў сенцы і апранаюць ёй зноў наметку, прыпяваючы:

Пасярод хаты стаіць печ,
Ня ўмела NN (такая-то) печ перапечь:
Нечага на яе дзываваць,
Ба недавна стала жанаваць (женой быць).
Учора была дзевоею,
А сёння — жаною...
Як мы захацели,
Так мы нарадзіли,
З жита палавицу,
З дзевки маладзицу.

Затым уваходзяць у пакой, дзе маладую сустракае муж з венікам, і потым, сеўшы за стол, ставіць венік у куце за сабою. Бацька маладога ўзбіраецца на лаву, здымае з маладой наметку, вешае яе (наметку) на абразы, потым бярэ венік і выганяе маладых з-за стала. Маладая *должна выскочыць* перш за маладога і скакаць праз стол, потым кланяецца бацькам і ўсім гасцям. Пакланіўшыся гасцям, маладая раздае дзецям паяскі. Пасля гэтага свякруха і свёкар водзяць нявестку па ўсёй хаце і паказваюць ёй новую гаспадарку.

Пасля агляду гаспадаркі зноў пачынаюцца скокі, ігрышчы і нават свавольствы. Бальшанкі скачуць па лавах і імкнуцца што-небудзь зламаць або разбіць. Дружкі ловяць курэй і, зарэзаўшы, просяць адразу зварыць.

Музыка і скокі працягваюцца да раніцы.

Нарэшце — усё змаўкае: госці разыходзяцца і раз'язджаюцца.

Развітваючыся са сваёй былой сяброўкай, бальшанкі і іншыя дзяўчаты, абняўшы яе, спяваюць (маладая плача):

NN! (такая-то) сястрица наша
Стань же ты ў канца стала,
Хаця мы наглядзімся,
Пакуль мы разъедзімся.

NN! сястрица наша!
Ужо ж мы дамов едзим,
Мы цябе наўчаем:
Уставай ранюсянька,
Мый лавкі бялюсянька,
Мяці хату чысьцюсянька,
Каб табе не ўпикалі,
Што мы ў цябе гулялі...

На наступны дзень маладыя запрашаюць да сябе ў хату старых людзей: хросных, цёткаў, дзядзькаў і іншых, якія прыносяць з сабой пірагі з макам і мёдам, аладкі, рознае печыва і частуюць маладых.

АБРАДЫ СЯЛЯН ВІЦЕБСКАЙ І МІНСКАЙ ГУБЕРНЯЎ ПРЫ ЎБОРЦЫ ХЛЕБА З ПАЛЁЎ

Уборка хлеба з палёў — адна з самых важных падзей у Беларусі.

Апрацоўваючы ў поце надзел сваёй зямлі, беларускі селянін з нецярпеннем чакае ўраджаю як узнагароды за сваю працу. Дачакаўшыся, нарэшце, часу паспявання хлеба на апрацаванай і ўдобраанай ім глебе, ён на радасцях імкнецца, па сіле свайго разумення, паводле паданняў бацькоў і дзядоў, адзначыць такую падзею ўрачыстымі абрадамі. Абраднасці гэтыя адметныя тым, што ў іх, роўна як і ў песнях і прымаўках, якія іх суправаджаюць, ярка прагледжваецца даўніна продкаў нашых, рускіх славян.

Пры ўборцы хлеба з палёў выконваюцца наступныя абрады: 1) *Покрыванне поля*, 2) *Зажыткі* і 3) *Дожджыткі*.

Першы і другі абрад звычайна здзяйсняюцца на пачатку жніва ў кожнага селяніна, багатага або беднага, таму што не звязаны з вялікімі выдаткамі. Трэці выконваецца пры канчатковай уборцы з поля жыта (а ў некаторых гэты ж абрад святкуецца пасля ўборкі ўсяго хлеба з палёў) і толькі ў багатых сялян, пераважна, на панскім двары, бо падобны абрад патрабуе немалых выдаткаў для пачастунку значнай колькасці жней.

1. Покрываніе поля

У Беларусі жыта звычайна спее ў пачатку ліпеня, і ўсякі селянін імкнецца як мага хутчэй пачаць жніво, каб збожжа не пераспела. Пачынаюць нават жаць некалькі зеленаватае жыта, думаючы, што з яго бывае больш белая мука. Хай лепш, кажуць, жыта даспее ў снапах, чым пераспее ў каласах.

Жнуць звычайна жанчыны і дзяўчаты (а не мужчыны, як гэта бывае ў велікарускіх губернях), а таму і ў абрадах жніва ўдзельнічаюць выключна яны адны. Нават пры пачастунку ўвечары амаль не бывае мужчын.

Раніцай, да ўзыходу сонца, адпраўляецца на поле *молодіца*, пераважна тая, якая нядаўна выйшла замуж, і ў прысутнасці некалькіх дзяўчат зжынае невялікі снапок і, абвіўшы яго *наметкою* (галаўны ўбор замужняй жанчыны) або проста ручніком, і нават кавалкам новага палатна, падкідвае ўверх, прыгаворваючы:

Пакрыла нивку
На добрую спажывку;
Парадзи, Божа,
Наша збожжа!..

Затым дзяўчаты пляскаюць у далоні, кружацца і спяваюць:

Пашли, Божа, много збожжа!
Нарадзи хлеба при дарозе:
Штоб было ўсім гожа,
И не пуста на каждом возе.
Крыта, крыта!
Повна сыта!
Божа, памажи,
Хлеба ўрадзи!

Потым маладзіца і дзяўчаты вяртаюцца дамоў да таго сем'яніна, чыё поле яны пакрывалі.

Пры ўваходзе ў хату ўсе разам спяваюць:

Крыта, крыта!
Повна сыта!
Божа, памажи,
Хлеба ўрадзи!

Маладзіца падае снапок гаспадыні, якая дорыць ёй грошы і кавалак палатна. Потым разам з дзяўчатамі з паклонам падыходзіць да гаспадара. Гаспадар частуе іх гарэлкай і запрашае на дажынкi. На гэтым і заканчваецца пакрыванне поля.

Пакрыванне поля здзяйсняецца амаль у кожнага селяніна Віцебскай і Мінскай губерняў. Мяркуюць, што, калі гэты абрад не зрабіць, уборка хлеба будзе няўдалай.

2. Зажынкi

Праз два дні пасля пакрывання поля робяць зажынкi. Увечары, на заходзе сонца, дачка гаспадара разам з сяброўкамі ідуць на поле. Выходзячы з хаты, яны спяваюць:

Выправляюцца малажайкi
На справляньня зажинак;
Паглядзеть на добрo гаспадаркi,
Да прiнесць повны жита абырак...
Да гатов жа, гатов, гаспадыня
Сустречаньня им ширае;
Расчиняй, кали есть, скрыня,
Да бери, неси мед з вырая...

Адыходзяць дзяўчаты на зажынкi, каб зiрнуць на гаспадарскае дабро ды прiнесцi невялікі сноп жыта.

Гаспадыня дае ім яешню, сыр і гарэлку, з чым дзяўчаты і выпраўляюцца на поле¹.

Калі дзяўчаты прыходзяць на месца, то, пaeўшы, зрываюць па каласку і звязваюць невялікі снапок, які вядомы пад назвай *Гаспадарá-снопка*. Потым акрапляюць яго гарэлкай і выпраўляюцца з ім у хату гаспадара, прыпяваючы:

Галубок
Снапок!
Нажали малажайкi,
Да их белыя ручайкi.
Месяц, месячку!
Свяциж нам дарожачку;
Штоб мы не зблудзiли,
Снапочка не згубiли.
Ба наш снапок красны,

Як мясячык ясны;
Еще выжшыі ад плота,
Еще дарожшыі ад злота,
Еще выжшыі ад гары,
Ясней ад зары.

Калі прыходзяць у хату, дачка гаспадара з паклонам падносіць бацьку снапок-Гаспадарок. Гаспадар падкідвае снапок уверх і ставіць яго на *покуць* пад абразамі. Пад снапок кладзе *четыре* медзяныя манеты і кланяецца.

Паставіўшы Гаспадара-снапка, гаспадар частуе дзяўчат гарэлкай, а гаспадыня — пшанічнымі булачкамі. Дзяўчаты спяваюць:

Славься, гаспадарку, славься,
Што малажаяк ня стыжався,
Як яны ня стыжались,
Нивку тваю зажынали.

Затым дзяўчаты разыходзяцца.

Пры развітанні гаспадары запрашаюць іх на дажынкi.

Зажыначны снапок захоўваецца ў куце хаты пад абразамі да *пречистой* (Праабражэння Гасподня). Напярэдадні Прачыстай снапок абмалочваюць і збожжа прыносяць 6 жніўня ў царкву для асвячэння. Гэтымі асвячонымі зернямі засяваюць узаранае для азімага сева поле. Некаторыя ў дзень Праабражэння, а некаторыя на другі або трэці дзень пасля асвячэння. Пры сяўбе звiняць манетамі, якія былі пакладзены пад снапком.

3. Дожынкi

На другі дзень пасля зажынак бываюць дажынкi. Яны бываюць розныя: багатыя і небагатыя. Для лепшага ўразумення гэтага абраду я апішу дажынкi заможнага селяніна, якія адрозніваюцца ад панскіх тым, што ў час першых захоўваецца больш народнасці і прастаты, чым пры другіх. Панскія дажынкi нярэдка ператвараюць у нейкую гулянку, так сказаць еўрапейскую. Там бывае прыдворная музыка, больш або менш добра падабраная, з прэтэнзіямі на франтаватасць і вытанчанасць. Танцы далёка не народныя рускія, але больш — вальсы і нават полькі. Наадварот, дажынкi ў ся-

лян адлюстроўваюць старажытнаславянскі побыт і адметныя вольнаю развязнасцю жней, адмысловымі іх скокамі і музыкам-самавукам.

Звычайна напярэдадні дня, калі прызначаецца канчатковая ўборка жыта, на поле селяніна (па запрашэнні яго дачкі або жонкі) збіраецца мноства жней, большай часткай бясплатна пажаць, адзіна дзеля таго, каб павесяліцца ў гасціннага, ветлівага гаспадара. Лік жней залежыць ад ветлівасці гаспадара або ад адносін да яго суседзяў. Некаторыя жнеі прыходзяць нават незапрошанымі і з іншых вёсак. Гаспадар вельмі рады такім жнеям, і іх стараннасць больш цэняць, чым запрошаных працаўніц. Я сказаў, што на дажынкі збіраюцца, па большай частцы, бясплатна. Платных жней запрашаюць у тым выпадку, калі ў адзін і той жа дзень прызначаюцца дажынкі ў некалькіх гаспадароў, а чамусьці першаму гаспадару трэба абавязкова скончыць уборку жыта ў гэты дзень.

Збіраюцца на полі раніцай і, калі жней шмат параўнальна з невялікім участкам жыта, жнуць паволі, не спяшаючыся. Калі жней мала, жнуць як мага паспешней, каб да заходу сонца абавязкова дажаць усё жыта.

Старэйшая паміж жней размяркоўвае месцы, каму дзе жаць. Усе падпарадкоўваюцца і ахвотна выконваюць яе распараджэнні. Старэйшую завуць *пачынальніцаю* (гэта значыць якая пачынае жаць), а іншых — *памагальніцамі* (гэта значыць памагатымі).

Прыступаючы да жніва, пачынальніца запявае:

Наша нивка залатая,
Наши серпы вострые —
Наш пан гаспадар налягая,
Што б мы не были чорствые...

Памагальніцы працягваюць:

«Ой чіё ж-та поле,
Зажавцелае стаіць?
— NN (такога-то) поле
Зажавцелае стаіць!
Жнейки маладыя,
Серпы залатыя...
Да зялён бор, зялёны,

Над усіми барамі;
Да славён наш гаспадар
Над усіми гаспадарамі.
У нашага гаспадара
Куна на дваре играе,
Собаля вызывае:
— Сóbалю, сóbалю! Пагуляям з табою,
Развясялим свайго гаспадара
И гаспадыню маладую
И челядку вясёлую.

Калі ж жнуць на панскім полі, спяваюць наступную песню:

Золата маé, золато, на таку малачона,
На стале пасыпана. Хто золата паличиць,
Той на чужу сторану не паедзець...
Да наш пан маладзенькі
На чужку не паедзець, пашлець служку
Маладога и каня варанога;
Коник будзя гарцаваці, служка паганяці,
А наш пан панаваці.
Наш пан маладзенькі —
Пад им конь вараненькі,
Выехав на нивачку,
У счасьлівую гадзіначку,
Став жнеяк личиць,
Став Бога хвалиць:
«Слава табе, Боже,
Маé жітка будзе ў стозе».

Песні складаюць галоўную ўмову дажынак. Ніводны абрад так не насычаны спевамі, як абрад дажынак, і ўсе гэтыя песні больш або менш маюць адносіны да таго выпадку, па якому іх спяваюць. Дык вось, праз некаторы час (не болей дзвюх гадзін), калі жнеі нажнуць па дзясятку снапоў, яны спяваюць наступную песню, у якой гаворыцца, што яны ўжо сто коп нажалі:

Добрая нивка была,
Сто коп жыта зрадила,
И еше хвалитца,

Што на копу калосься валитца.
Запрагайце валы,
Паедзем да дубровы,
Хвойки выцинаць,
Копки падбираць.

Калі надыходзіць час абеду (10 або 11 гадзін раніцы), гаспадары прывозяць усякіх страў і пітва ўдосталь: нічога не шкадуюць. Ды і, праўду сказаць, можна не шкадаваць, таму што ў гэты час на Беларусі ў агародах спее амаль уся гародніна, і сяляне не ламаюць галаву, чым карміцца.

Абед працягваецца гадзіны дзве: вясёлая, шумная гаворка, звонкі рогат, песні, жарты, плясканне ў далоні не змаўкаюць на працягу ўсяго абеду. Абедныя або, так сказаць, застольныя песні не маюць адмысловага значэння, і таму я прапускаю іх. Прыводжу адну для ўзору:

Ой, послала мяне маці
Спелае жита жаци,
Ой, нуце жнейки,
Не будзьце санейки!
Ой, я жытка не жала
В бараздочке лежала...
 Ой нуце жнейки и т. д....
Наехали чужія жнейки,
Нашли мяне в бараздзейки.
 Ой нуце...
Зажурилася Кацярина,
Што не жжата жицина.
 Ой нуце...
Через твое русы волбсы
Выкасили ўсе пакосы,
 Ой нуце...
Через твое чорны бровы
Выкасили ўсе дубровы,
Через твое белы руки
Выкасили ўсе палуки.
 И жицину выжали,
 И Кацярину палюбили.
 Ой, нуце жнейки

Не будзьце санейкі,
Не рана пачали,
Трэба, штоб багацька уцялі...

Пасля абеду ізноў з песнямі прымаюцца жаць.

Гадзіне а трэцяй пасля поўдня гаспадары прывозяць полудзень, або *подвечорок*, з халодных страў і закусак. Як за абедам, так і за падвячоркам гаспадары частуюць жней гарэлкаю.

Пад вечар жнеі дружна прымаюцца за працу і, падганяючы адна другую рознымі прымаўкамі і прыказкамі, спяваюць песню:

Ой, мілы Боже!
Нам да паможе?
Ци ня выжнем?
Сонейка низка,
Вечерайка бліска.
Ай, ня выжнем!
Пташачкі, злейце,
Снапачкі знашайце,
Ой, мілы Боже!
Нам да паможе?
Ци не зносим?
Саколікі, злейце,
Копачкі складайце.
Ой, мілы Боже —
Нам да паможе?
Загуляйка кукуя,
Копачкі рахуя,
Не злічиць!
Ой, мілы Боже,
Нам да паможе?
Сонейка низка
Вечерайка бліска
Не злічиць!

Нарэшце дажынаюць апошні *загон* (маленькі ўчастак), кожная са жней адкладвае па каласку для аднаго агульнага снапа, так званага *дожыночнага*. Сабраўшы такім чынам дастатковую колькасць каласоў і звязайшы дажыначны сноп,

жнейкі дзеляцца на дзве паловы. Старыя і замужнія жанчыны зносяць і складваюць снапы ў копы, а дзяўчаты, сабраўшыся ў круг, доўга раюцца, каго выбраць *багинею*². Выбраўшы ў багіні прыгожую сяброўку, жнейкі-дзяўчаты дажынаюць пакінутае жыта, з гэтага жыта сплятаюць вялікі вянок і ўпрыгожваюць яго рознымі кветкамі і стужкамі.

Старыя жнеі:

У нас сёння вайна была,
Усё поля зваевалі.
Змялі поля мяцёлкамі,
Идзём дамов вясёлкамі.
Нивка наша, нивка!
Адай нашу силку.
Мы свайму гаспадару
Да зрабілі славу:
Житачка пажалі,
У снапы павязалі,
У копы паклалі,
Мы свайму гаспадару
Да зрабілі славу:
Ой, гаспадарчку наш!
Дажыначкав час!

У гэты ж час дзяўчаты-жнейкі, дажынаючы жыта для вянка, спяваюць:

Канец нивце, канец!
Упляцём гаспадару вянец,
Да ўжо жніва ў канца,
Нуце, дзевачкі, да венца!!
Кружыліся, кружыліся,
Ужо мы житка дажаліся;
Дажаліся дзевайкі;
За яснага соняйкі.

Зрабіўшы вянок, дзяўчаты кладуць яго на галаву багіні, а ў рукі даюць дажыначны сноп, накрыты доўгім белым покрывам. Потым дзяўчаты акружаюць яе ланцугом і скачуць, прыпяваючы:

Кружком, дзевачкі, кружком
К гаспадару з паклонам;

Не сами мы идзём,
Мы вяночак нясём.
У нашай гаспадыні
Повна хлеба ў адрыні (в амбарах);
Треба пакланіцца,
Штоб к ёй дабыцца.

У гэты час да дзяўчат далучаюцца старыя і замужнія жнеі і пад кіраўніцтвам багіні ўсе разам накіроўваюцца да хаты гаспадары і спяваюць:

Да гудзецъ поля, гудзецъ;
Багinya з поля идзецъ.
Гаспадарка! не улекайся,
У светличку не схавайся.
Выкаци бочку пива,
А другую гарелки...
Мы жнейки не жавнерки,
Не папъём усей гарелки.
Наша гаспадыня мила,
Дасьць нам белага сыра.
Сива пава летала,
Крыламі двор митала,
Спадзевалася венца,
Да свайго гуменца!

Песні не замаўкаюць на працягу ўсёй дарогі.
Праходзячы праз вёску, жнейкі-дзяўчаты прыплясваюць,
старыя спяваюць:

Будзь сяло вясало,
Ба мы вянок нясема:
З добраго жита
Вельми красавита...

Затым усе разам спяваюць:

Адчиняй, гаспадару, свой двор.
Ба ведзем весь жнивный збор;
Ай, нажали, навязали капочак,
Як на небе звяздочак...

Справжа нам, гаспадару, дажинки,
Ба мы страцілі для цябе свае сілкі.
Адчыні нам хатку,
Упусьці багiню-матку!
Забій нам, гаспадару, барана,
Забій нам вялікага быка;
Забій нам свае гускі,
Не пажалуй цялушкі!
Ня крыйся ж, гаспадару, перад намі,
Ба мы відзім цябе вакнамі.
Выйдзі да нас,
Выкупі вянок у нас!!.

Гаспадары, пачуўшы песні жней, выходзяць з хаты і сустракаюць іх на двары з хлебам-соллю. Багiня выходзіць наперад і, пакланіўшыся гаспадару, кладзе ля яго ног дажыначны сноп, які гаспадыня акрапляе святою вадою, а вянок перадаюць яму ў рукі, прыгаворваючы: «Паздароў, Божа, гаспадару! Прыняслі табе вянок з шырокага поля, з ядранага жыта. Гаспадар свайго гаспадарства не страціць, нам за вянок заплаціць, хоць чырвоныя боты для нашай ахоты, — жыту на ўраджай, а гаспадару на доўгае стагоддзе. Гаспадару вянок, а нам гарэлкі збанок!»

Гаспадар бярэ вянок і кланяецца багiні, а гаспадыня дорыць ёй грошы і боты³...

У той час, калі багiня вітае гаспадароў, усе жнейкі спяваюць:

Принесли вам плон
За всех четырех старон,
Принесли вам збор
С-пад зелёных гор;
Из гары, с-пад гары
На гаспадарские двары;
С падваров да каморы
На ўселякіе заборы...

З'яўляецца музыка, і гаспадары пад гукі дамарослага артыста і скокі дзяўчат вядуць багiню ў хату. Адна з дзяўчат нясе вянок і дажыначны сноп. Зайшоўшы ў хату, гаспадары ставяць дажыначны сноп на покуце пад абразамі

разам з зажыначным, дзе ён, нярэдка, стаіць цэлы год, а вянок вешаюць на бажніцу. Затым садзяць багіню на першым месцы, побач з ёю садзіцца гаспадар і іншыя дзяўчаты. Музыка грае...

Гаспадыня кланяецца багіні. Багіня, не кранаючыся з месца, кажа:

Гасподынячка, нутка!
Звивайся нам хутка;
Так-як мы звіваліся,
Кала нивкі напажыналіся!..

Жнейкі тут жа спяваюць:

Гаспадыньце сорам,
Што седзяць так жнейкі за столам.
Силы ўсе яны разтраслі,
Шіпкі на руках нараслі:
Трэба нам гарелкі,
Штоб разогнуць касьцелькі...
Дайцеж нам гарелкі
З новай барелайкі!..
Казала нам нивка:
— Есьць у каморы гарелайка,
У каморы на палицы,
В малёванай шклянцы...

Пасля такой просьбы багіні і жней гаспадыня прыносіць у вядры гарэлку, і гаспадар частуе ёю працаўніц. Першая чарка прапаноўваецца багіні. Затым падаюць гарачыя стравы.

Падчас пачастунку музыка, седзячы ў аддаленні, іграе розныя *п'есы* *своей кампазіцыі*.

У прамежках паміж зменаў страў спяваюць, але гэтыя прыпевы нішто іншае, як урыўкі або нават некалькі слоў з цэлых песень.

Пасля вячэры старыя застаюцца ў хаце разам з гаспадарамі, а дзяўчаты і маладзіцы разам з дачкой і іншымі сваячкамі гаспадара выходзяць на двор, дзе, упрасіўшы музыку іграць, пачынаюць скакаць народныя, мясцовыя танцы. І скокамі і музыкай распараджаецца багіня: музыка не можа адмовіць ёй ні ў якой просьбе.

Любімыя скокі падчас дажынак разнастайныя, але часцей за ўсіх паўтараюцца: *талакуха, журавель, мяцелица* і *скакуха*. Усе яны больш або менш падобныя адна на другую. Адна талакуха некалькі адрозніваецца ад іншых. Асабліваць яе ў тым, што спачатку наперадзе круціцца багіня, а іншыя дзяўчаты, стаўшы паўколам, тупаюць нагамі і падскокваюць, не сыходзячы са свайго месца і размахваючы хусткамі. Потым усе дзяўчаты даганяюць багіню і, абступіўшы яе, кланяюцца ёй, а яна, седзячы на зямлі, спявае:

Да играла совнейка,
Ня багата играла,
У хмурку схавалася,
Дажджу баялася...
Камарочки мае,
Ня кусайце вы мяне,
А кусайце вы жнеяк,
Што мне устаць неяк...

Пасля гэтага ўсе дзяўчаты садзяцца каля багіні.

Між тым гаспадыня не забывае пра дзяўчат і часам выносіць ім гарэлку і стравы. Выдатна, што пры падобных абрадах ніколі не бывае п'янства: п'юць трохі, для весялосці, але не для таго, каб зваліцца з ног.

Скокі працягваюцца да позняй ночы. Багіня першай нагадвае жнеям, што час ісці дадому, і вось увесь гурт старых і маладых пачынае развітвацца з гаспадарамі.

На развітанне гаспадары яшчэ раз частуюць усіх жней гарэлкаю, закускамі і дзякуюць за аказаную паслугу, просячы не адмовіць у сваёй дапамозе і на наступнае лета. Жнеі дзякуюць гаспадарам за пачастункі, прычым багіня, звяртаючыся да гаспадароў, кажа:

Дай, Боже,
Табе, нябоже, (хозяин)
Абсеваць, насеваць,
А нам жаць, дажинаць!

Тут гаспадар накідвае на галаву багіні покрыва з дажыначнага снапа і дорыць ёй бохан пшанічнага хлеба.

Жнейкі разыходзяцца па хатах з песнямі ў суправаджэнні музыкі... Нягледзячы на тое, што музыка замораны, багіня ўсё-ткі патрабуе, каб ён разам з астатнімі дзяўчатамі правёў яе да самай хаты...

Нярэдка здараецца, што жнейкі вяртаюцца дамоў ранкам і праз гадзіну накіроўваюцца на панскую або сваю работу...

ЮР'ЕЎ ДЗЕНЬ

Народны звычаі і павер'і з выпадку гэтага дня

Юр'еў дзень ледзь не ва ўсёй Расіі карыстаецца асаблівым значэннем. Доказам служыць вядомая руская прыказка «Вось табе, бабуля, і Юр'еў дзень!» Але асабліва Юр'еў дзень паважаюць у Беларусі. Мясцовы просты люд адзначае яго святкаваннем і спевамі, у якіх згадваецца аб Юр'і. Мала таго, напярэдні Юр'ева дня здзяйсняюцца язычніцкія абрады¹, якія сведчаць аб старажытных каранях гэтага дня і даюць падставы думаць, згодна са сп. Мацееўскім², што раней, у пару славянскага паганства, дзень гэты быў вядомы пад імем Юра, або Яра. Але пасля, з увядзеннем хрысціянства, да гэтага дня прымеркаваны дзень памяці Георгія, або, як называе яго просты люд, Юр'я.

Як бы тое ні было, толькі Юр'еў дзень дагэтуль святкуецца як дзень абрадных. Народ беларускі верыць, што Юрый — аякун жывёлагадоўлі і ахоўвае хатнюю скаціну ад ведзьмінных чараў і вогненных змеяў, якія высмоктваюць у кароў малако³.

Акрамя таго беларусы думаюць, што св. Юрый ахоўвае лясы, дзе пасуцца статкі, і лічаць яго апекуном лясных птушак. Але галоўная адметнасць Юр'ева дня вось у чым... У Юр'еў дзень першы раз выганяюць на пашу хатнюю жывёлу. Для гэтага загадзя імкнучца знайсці сумленнага, сталага пастуха. Нярэдка адзін і той жа пастух абіраецца на працягу некалькіх гадоў. І такі пастух карыстаецца вялікай павагай усёй вёскі, павагай не таму толькі, што гэты пастух, звычайна, бывае да-сведчаны, але таму, што ён славіцца як вядомы *знахарь*⁴. Трэба зазначыць, што гэтыя бывалыя пастухі вельмі добрыя ветэрынарныя самавукі-лекары. Ім вядомы ўласціvasці зёлак і розных

карэнняў, і таму вельмі часта яны ўдала вылечваюць скаціну, якая захварэла.

З прычыны такой павагі пастуху імкнучца ўсяляк і ва ўсім дагаджаць і нярэдка выконваць усе яго капрызы. І не дзіўна: яму давяраюць усю сваю скаціну — вельмі важную крыніцу сельскага харчавання, а мабыць, і багацця. Не дагадзі чым-небудзь пастуху, ён (гаворыць беларускі народ) зачаруе тваю карову, і яна не дасць малака, загубіць цяля або *подчумит* (падкуруць) авечку, і яна не дасць прыдатнай у гаспадарцы воўны. У Юр'еў дзень, адпраўляючы пастуха са статкам на пашу, уся вёска праводзіць яго на поле з асвячоным хлебам, жытам і рознымі вырабамі з мяса, таксама з сырам і вэнджаным свінным салам. Які-небудзь шаноўны стары акрапляе святою вадою ўсіх жывёл і дорыць пастуху прасвірку, дадзеную яму падчас набажэнства святаром, як дадзены на дарогу хлеб. Скаціну звычайна зганяюць у адзін двор да пастуха, і калі сыдуцца ўсе гаспадары, пастух тры разы абыходзіць са статкам вакол сваёй хаты і потым гоніць скаціну праз разабраны плот, а не праз вароты. Каля плота кідаюць замкнёны замок¹⁾ і курыныя яйкі²⁾, прычым назіраюць, якая з жывёлін пераступіць праз замок, а якая праз яйка, і з гэтага робяць выснову аб пладавітасці кароў і авечак, аб стане здароўя скаціны і г. д.

Гонячы статак, пастух назірае, каб не сустрэцца на палях з якой-небудзь старой. У выпадку падобнай сустрэчы пастух кідае на старую гарох і пераганяе скаціну на іншыя пашы.

А каб на статкі не нападзілі ваўкі пастух абавязаны злавіць напярэдадні Юр'ева дня аднаго ваўка і жывога, звязанага цягнуць за собою да самага месца пашы. Просты люд верыць, што ваўкі, абнюхаўшы сляды свайго злоўленага брата, не адважацца заходзіць у тыя месцы. Калі ж пастух не можа злавіць ваўка, то павінен здабыць хоць поўсці ваўчынай і, прывязаўшы яе да вярэвочкі, цягнуць па дарозе да месца пашы.

Пастух, асабліва калі ён ужо бывалы і некалькі гадоў пасе ў адной і той жа вёсцы, ведае напералік усіх жывёлін, якія пасуцца ў яго, і кліча іх ім самім прыдуманымі мянушкамі. Жывёліны да таго прывыкаюць да пастуха, што рэагуюць на малейшы яго вокліч. Таму бывалыя пастухі не маюць патрэбы ў так званых *подпасычах* (памагатых) і самі ўпраўляюцца з даручанымі ім статкамі.

У кожнага пастуха ёсць свае ўлюбёнцы і ўлюбёнкі: ёсць кароўка бурая або рудая, ёсць волік лысы або белабокі, ёсць *овечка*, якая лашчыцца да свайго патрона. І ўсім ім дае пастух розныя ласкавыя мянушкі: каго *чурочкою* назаве, каго *рябчыком* кліча, каго *куцым* дражніць. Ёсць свае ласкі паміж пастухом і скацінаю, ёсць гутаркі паміж імі. Вось пастух адпачывае ля куста вербы або лістоўніцы і вабіць да сабе кароўку-пятушку. Тая з нейкім салодкім мыканнем, як да маці роднай, падб'ягае да пастуха і, махаючы хвостом ад радасці і жывёльнага захаплення, ліжа рукі, галаву і нават твар добрага чалавека. А чалавек уступае ў гутарку з жывёлінай, лашчачы, мілуючы яе, быццам тая разумее мову людскую, жывое слова разумнага тварэння.

І шчаслівы пастух такой гутаркай: яго лашчачь, яго любяць жывёлы — гэтыя ручныя звяры. Яны шануюць яго клопат, яго ўвагу. Яны ўмеюць па-свойму дзякаваць добраму чалавеку: хто паліжа руку, хто замыкае радасна і замахае хвостом, хто прытуліцца да яго спінай і патрэцца сваім бокам. Задаволены пастух каго накорміць перапечкай, а каму і піражка ці печыва якога паднясе.

Вечным, нязменным спадарожнікам пастуха з'яўляецца яго верны, вялікі сабака, а часам і некалькіх сабак. Сабака не адыходзіць ад пастуха ні на крок. Ён адданы яго вартавы: ляжыць з закрытымі вачыма і быццам не бачыць і не чуе нічога, але толькі гукне яго пастух, пашле яго сабраць скаціну ў адзін кружок — у тую ж хвіліну кінецца з усіх ног, разнясе загад пастуха па ўсіх ускраінах пашы і зальецца звонкім, вясёлым брэхам. Так і відаць, што ахвотна выконвае волю гаспадара.

І весела на душы ў пастуха, і не нарадуецца ён сваёй сям'і, якая сабралася вакол яго. Шчырая, прыветная ўсмешка ясна гаворыць, што ў пастуха светла, весела на душы. Шчаслівы пастух!

З заходам сонца пастух склікае ўсю сваю сям'ю і спяшаецца дахаты ззаду за ёю. Поўныя, круглыя каровы ледзь ідуць, перавальваючыся з нагі на нагу. Валы дурэюць з баранамі, авечкі скачуць і сваволяць з маладзенькімі баранчыкамі. Усе задаволеныя, усе радыя па-свойму, па-жывёлінаму. Рады і задаволены пастух, а яшчэ больш вяселіць яго верны сабака. Ён то забягае наперад і скача перад ім, то круціцца ваўчком па баках статка, то застаецца ззаду пастуха і абнюхвае нейкую сабачую траву, а потым бяжыць у запускі па слядах пастуха і зноў лашчыцца да яго, зноў ліжа яго рукі, зноў дурэе з ім.

Вось ужо некалькі крокаў засталася да вёскі, вась мінаюцца апошнія палі гаспадарскія. А насустрач пастуху трапляюцца⁵ красы-дзеўчыны, звонкагалосыя спявачкі.

Ідуць яны карагодам прывітаць пастуха са шчаслівым пачаткам справы і падносяць яму розныя падарункі. Хто паясок дорыць, хто *оборы* (штосьці нахштальт вярвачак або рамянёў, якімі прывязваюць да ног лапці), хто стужачку і розныя іншыя рэчы.

Пастух прыпыняецца са статкам ля самай вёскі і садзіцца разам з маладзіцамі на траве.

Дзяўчаты збіраюць на траве расу і мыюцца ёю. Потым кружацца карагодам вакол пастуха і пачынаюць куляцца.

Затым пастух устае і ўсе спяваюцца дахаты.

Карагод дзяўчат, прытанцоўваючы, спявае наступную песню³⁾:

Ой, іду я на улачку, а бычкі бушуюць:
Юр'я! Юр'я!.. Бычкі бушуюць...

Бычкі бушуюць, ба весну чуюць...
Юр'я! Юр'я! Ба весну чуюць...

Зашумели речки, леды паплыли:
Юр'я! Юр'я! Леды паплыли...

Зачарнела зямлица, ба паарáli,
Юр'я! Юр'я! Ба паарали...

Зазелянела бероза ба папукалася...
Юр'я! Юр'я! Ба папукалася...

Завесялела дубр’ова: пташкі сьпеваюць:
Юр'я! Юр'я! Пташкі сьпеваюць...

Зазелянела далина: кветкі зацвилі...
Юр'я! Юр'я! Кветкі зацвилі...

Ой, выду я, выду кветкі збираць:
Юр'я! Юр'я! Кветкі збираць...

Кветкі збираць, вяночки виць:
Юр'я! Юр'я! Вяночки виць...

Вяночки виць, Юр'я сьпеваць...
Юр'я! Юр'я! Юр'я сьпеваць...

Дзяўчат, якія спявалі, і пастуха са статкам гаспадар хаты (пры якім жыве пастух) сустракае конна і кідае зерневы хлеб на скаціну.

Дзяўчаты імкнуцца падхапіць хоць па зярнятку, якое потым хаваюць у сябе да таго часу, пакуль самі не зробіцца гаспадынямі, г. зн. пакуль не выйдучь замуж.

Потым яны кружацца вакол каня і, пакланіўшыся гаспадару, які сядзіць на кані, спяваюць⁴⁾:

Разыграйся Юра-коник,
Залаценьки коник!

Разби камень капыцёйкам
Пригожи коник!

У том камені ядзерка есьць...
Милы коник!!

Нехай жа пастушок яго з'есьць...
Наш ты коник!

Разыграйся Юра-коник,
Залаценьки коник!

Разби камень капыцейкам,
Пригожи коник!

У том камені шасьце есьць,
Милы коник!

На наши нивки нехай Юра сашлёць...
Ты наш коник!

Тым заканчваецца абраднасць Юр'ева дня. Увечары ў пастуха бывае гулянка.

МАЛАДЗІКОВАЯ НЯДЗЕЛЯ

Мясцовы нарыс

Ці ведаеце вы, чытач, або, прынамсі, ці чулі, што значыць — *малодзіковая неделя*? Я думаю, не ведаеце, калі вы ніколі не бывалі ў Беларускім краі.

Маладзіковая нядзеля — першая нядзеля пасля маладзіка, у якую здзяйсняецца богаслужэнне ў царкве або капліцы, дзе ёсць цудатворная выява Божай Маці.

Вось у гэту нядзелю ў той вёсцы або мястэчку, дзе здзяйсняецца богаслужэнне ў гонар выяўленага цудатворнага абраза, бывае вялікі збор народа не толькі з суседніх вёсак і гарадоў, але нават, нярэдка, з аддаленых губерняў Расіі. Сцякаецца народ не толькі просты, але вельмі часта так званы шляхетны, магнацкі. Усіх вабіць адно: пачуццё шчырай веры ў дапамогу Заступніцы Нябеснай. Усіх вядзе ў непраходныя лясы і глухія месцы надзея на атрыманне вылячэння ад хвароб і цяжкіх пакут. Усіх кліча туды голас сумлення, зарок, дадзены Богу падчас бязрадаснага стану душы.

Месцы, адзначаныя цудатворнай з'явай Нябеснай Заступніцы, вядомыя ў Беларусі пад назвай *Проц*, або *Просьч*. Прошча — значыць, тое месца, у якім мы звяртаемся да Святой Заступніцы з просьбай, малітвай.

Гэтыя прошчы існуюць амаль ва ўсякім павеце, мала таго — амаль у кожнай вялікай вёсцы або мястэчку Беларускага краю.

Каб пазнаёміць чытачоў з падобнымі прошчамі, я паспрабую апісаць адну з іх. Я распавяду, як адзначаюць у Беларусі маладзіковыя нядзелі, прычым буду мець на ўвазе і апісанне той прошчы, аб якой буду казаць у прапанаваным характарыстычным нарысе.

Я хачу гаварыць аб крывіцкай прошчы.

У Мінскай губерні, Слуцкім павеце, у Заўшыцкім прыходзе ёсць вёска *Кривичи*, якая належыць князям Вітгенштэйнам.

Я не буду распаўсюджвацца аб старажытных каранях гэтай вёскі, назва якой так нагадвае аб рэштках аселішчаў руска-славянскіх крывічоў, — аб гэтым будзе сказана ў асобным артыкуле аб Беларусі. Варта толькі заўважыць, што вёска гэтая носіць першабытную назву *Куничная*, дадзеную ёй яшчэ ў XIII стагоддзі. Суседнія сяляне дагэтуль завуць крывічан кунічнымі.

Вёска ляжыць на ўзлеску хвойніку. Ля яе падэшвы сцелецца раскінутае покрыва лугоў, палёў і драбналістых хмызнякоў, дзе-нідзе абрамленых раўчукамі і малюсеўкімі пратокамі.

Амаль ля самай вёскі на даволі значным узвышэнні, акружаным дашчаным плотам, сціпла выглядае з-за высокіх, даволі старых хвой і бяроз маленькая драўляная двухкупальная царква на каменным падмурку.

Направа ад царквы ўладкавана маленькая, як кажуць у Беларусі, *капліца*, якая складае неабходную прыналежнасць усякай прошчы. Капліцы гэтыя звычайна без дзвярэй, але з адчыненым акном, праз якое бачна копія таго чудатворнага абраза, арыгінал якога захоўваецца ў самой царкве.

Налева — невялікі будынак, што завецца *старожовкою*, у якім начуе вартаўнік.

Вакол царквы па ўсім цвінтары растуць незлічоныя дрэвы, амаль лес. Нават дарожкі і сцяжынкі такія ж маркотныя і змрочныя, як і тыя, што звычайна сустракаюцца ў здзічэлых гаях. Дзе-нідзе паміж дрэвамі навалены груды камянёў, аброслых мохам. Месцамі сустракаюцца невялікія насыпы, пагоркі і доли, акружаныя кустамі дзікай ружы і шэрымі драўлянымі крыжамі.

Такое размяшчэнне цвінтара надае прошчы нешта таямнічае, і мімаволі згадваецца беларускае народнае паданне, паводле якога, усе прошчы ў Беларусі, па волі Промыслу, самі сабой з'явіліся на тых месцах, дзе ў *паганьскія* часы нашых продкаў здзяйсняліся розныя язычніцкія служэнні і ахвярапрынашэнні ў капішчах, храмах, або на адкрытым паветры, у густых, таямніча-змрочных лясах, або, нарэшце, на ўзгорках і значных узвышэннях, вядомых як *городзиці*. У пацвярджэнне такога факта можна прывесці тую акалічнасць, што пры раскопванні падобных гарадзішчаў не раз знаходзілі прылады, якія некалі ўжывалі славяна-рускія язычніцкія жрацы пры абрадах кумірнага богаслужэння¹. Пасля, з увядзеннем хрысціянства, жадаючы прыцягнуць язычніцкі народ да хрысціянскага богаслужэння, урад будаваў на месцах ранейшага паганскага служэння храмы і капліцы².

Па-за агароджай цвінтара, ля падножжа гары, з аднаго боку, менавіта з самага праезду да прошчы, стракаецца дзікія хмызнякі і рунеюць лугі. Дзе-нідзе прабіваюцца ўчасткі апрацаваных сялянскіх палёў, паміж якімі выгінаецца даволі гладкая дарога, пракладзеная да царквы з сяла *Завшич*.

З другога боку адкрываецца від густага асінавага гаю, аддзеленага ад падэшвы ўзвышэння прошчы выбоістымі і быццам бы перакапанымі берагамі нейкай пратокі³. З трэцяга працягваецца ўзвышэнне, яшчэ больш зарослае дзікім лесам, чым сам цвінтар. З чацвёртага, ля самага абрыву ўзвышэння красуюцца квяцістыя, духмяныя пашы, пры выглядзе якіх лёгка ўявіць асалоду тых жывёл, якім дазваляецца сілкавацца такой духмянай травой.

На досвітку ўся заўшыцкая дарога напаўняецца багамольцамі. Перш за ўсё з суседніх вёсак: Чыжэвіч, Чапліч, Царовец, Раманава, Іваніч, Прус, Пагоста, Даросіна — цягнуцца вазы і брычкі з сялянамі, аднадворцамі і навакольнай шляхтай. Потым з'яўляюцца карафашкі і буды з гараджанамі і гараджанкамі са Слуцка, Грозава, Пырашава, Хатлян, Ігумена і нават Мінска. Нарэшце, у 10 гадзін раніцы, праязджаюць і калыскі, а часам і карэты з суседніх губерняў. Зрэшты, галоўную частку малельшчыкаў складаюць жыхары і памешчыкі згаданых вёсак і гарадоў.

Большая частка люду размяшчаецца ля пратокі, і пакуль звон не пакліча да малітвы, пераапранаецца і шпацыруе вакол прошчы па яе прыгожых, квітнеючых ускраінах⁴.

Але вось пачуўся першы гук звона. Народ мітусіцца, спяшаецца з усіх бакоў, нібы мурашы, і прабіраецца да цвінтара.

Гук звона ўзмацняецца. Цвінтар усё больш і больш напаўняецца народамі, так што, нарэшце, становіцца цесна, і запознены багамолец павінен здавольвацца месцам па-за агароджай прошчы.

У царкву пападаюць нешматлікія, таму што ўсім немагчыма змясціцца ў маленькай царкве.

Унутры царква асвятляецца незлічонымі агнямі васковых свечак, прывезеных або прынесеных старанымі багамольцамі. Народу гэтулькі, што, літаральна, нельга птушачцы праляцець між плячэй і нават галоў людзей, якія моляцца. Святар з цяжкасцю выходзіць на сярэдзіну для здзяйснення вядомых абрадаў.

Царкоўныя дзверы расчынены настэж. На цвінтары не меней народу, чым у самім храме.

Усе моляцца, усе ўкленчылі і палі ніцма перад Усемагутнай Заступніцай. Адны стаялі са звернутым да абразоў поглядам і, удараючы сябе рукамі ў грудзі, са ўздыхам паўтаралі

малітву мытніка. Іншыя, большай часткай жанчыны, ляжалі ніцма з распасцёртымі рукамі і шапталі пакаянныя псалмы. Нават дзеці білі паклоны і старанна, шчыра паўтаралі малітву Гасподню.

Уцешна і весела было на душы сярод такой шчырай, чыстай малітвы народа да Прамудрага і Усеблажэннага Стваральніка. Я даўно не адчуваў такога дзівоснага захаплення ў душы. Жыццё сталічнае надоўга разлучала мяне з роднымі мясцінамі Беларусі, дзе я правёў цудоўныя гады дзяцінства, дзе ўпершыню зведаў гэтулькі радасцей і асалод сярод родных і блізкіх сэрцу людзей. Як невыказна ўцешна было аддавацца гэтаму дзіцячаму абаянню, даступнаму сэрцам беларускаў на працягу ўсяго жыцця, да самай магілы!

Мне ўспомніліся тыя цудоўныя дні, поўныя невыказнай веселасці, зразумелай толькі таму, хто сам гэта адчуў. Дні, у якія я спяшаўся з губернскага горада на канікулы ў аддалены павет і мог з поўнай свабодай раз'язджаць па вёсках і сёлах, дзе па якойсьці трапяткой неўсвядомленай ахвоце да вывучэння народных павер'яў і казак прыслухоўваўся да гукаў гарманічнай, пявучай роднай мовы, запісваў словы і аповеды з вуснаў сялян — дамарослых *баянов* і *знахарей*, прабіраўся ў беларускія *хаты* і *клеті*, знаходзіў задавальненне гутарыць за сціплай вясковай трапезай з сівавалосымі старымі і маршчыністымі бабулямі... Што цягнула мяне туды, у гэтыя хаціны бедных людзей? Не ведаю... Я любіў гэтых добрых людзей, я знаходзіў уцеху ў іхняй павольнай, лянівай гаворцы, у іх песнях, прыказках і прымаўках. Мне было весела жыць з імі, дзяліцца чыстым захапленнем іх душ. Мне не хацелася пакідаць іх хат, мне шкада было развітвацца з іх кутамі, дзе я пачуў столькі дзівосаў і цудаў пра заварожаных князёў і *зачарованых* князёўнаў, пра недаступныя скарбы і пачвар, што іх пільнуюць, пра чароўныя лёхі і знахароў-ведзьмароў... Колькі новага, чаго нельга даведацца за школьнай лаўкай, я спасціг у гэтым народным вучылішчы, багатым разнастайнымі прадметамі і навукамі аб роднай зямлі і мове, аб старажытным жыцці-быцці продкаў, дзядоў, аб пераваротах у розныя эпохі гісторыі Заходняй Русі.

І я забываў з імі пра губернскі горад, пра таварышаў па школе, пра знаёмых і нават сваякоў. Я жыў з імі, я рос сярод іх.

І я часта маліўся з імі ў адным прытулку, дзе-небудзь у глухмені, удалечыні ад усіх свецкіх *книжников* і мудрацоў, у сціплым, адасобленым вясковым храме. Я быў шчаслівы, я быў захоплены, таму што мог маліцца шчыра і горача. А як часта потым на душы ў мяне было цяжка: я быў у свеце, весяліўся, але маліцца не мог ужо так, як маліўся ў роднай Беларусі, пад хваёвым дахам, ахінутым векавымі дубамі і густымі елкамі. Як усё змянілася з тых часоў... Колькі бур і непагадзяў праляцела над маёй галавой! Быў час — я пакутаваў няўцешна, сэрца не знаходзіла супакою, і ў бліскучых салонах я не бачыў уцехі. Як цяжка было тады!

Але зараз я ізноў у родным краі, удалечыні ад сталіцы, ля даўно бачанага мною алтара, і ў душы маёй абудзіліся першыя захапленні юнацкасці-дзяцінства. Мне ўцешна, весела... Я ізноў магу маліцца між родных людзей, беларускіх *господарей*. Адкуль у душы ўзялася ранейшая цеплыня?! У сэрцы кроў ажыла! Я маліўся ў беларускім вясковым храме. Які светлы ўспамін!..

Але вось натоўп завагаўся, рассунуўся, і ў храме ўтварылася пустэча. Усе сталі выходзіць, каб даць месца прайсці духавенству і прычту з харугвамі і крыжамі: то быў хрэсны ход па канчатку літургіі.

Наперадзе ішоў шаноўны пастыр з Евангеллем у руках. Перад ім два малодшыя святары неслі чудатворную выяву Божай Маці. Народ пры з'яўленні гэтай выявы ўпаў ніцма, і шэсце на некалькі хвілін спынілася.

Жадаючы аказаць ласку старанным багамольцам, пастыр даў народу час выказаць сваю адданасць Нябеснай Заступніцы і стаў чытаць Евангелле. Укленчаны народ з паднятымі ўверх рукамі моўчкі і глыбока-захоплены слухаў чытанне старца і ўпіваліся поглядамі ў ікананіснае аблічча чудатворнай выявы.

Чытанне скончылася. Ход працягваўся, але народ, не паднімаючыся, сачыў за абразом, які хаваўся ў гушчары дрэў, і ў набожным настроі чакаў вяртання пастыра на ранейшае месца. Некаторыя, асабліва жанчыны, па дадзеным зароку, на каленях ішлі за абразом, прымушаючы тое ж рабіць і сваіх малютак дзяцей.

Ход паўтарыўся тройчы, і вось пастыр з клірам спыніўся ў капліцы і стаў чытаць Евангелле. Народ валам прымкнуў да капліцы і на паважлівай адлегласці ад пастыра прыпаў да зямлі.

Нарэшце пастыр праспяваў услаўленне Найсвяцейшай Божай Маці, і народ, падрыхтаваны спевам да высокага, поў-

нага глыбокай пашаны пачуцця, абвясціў усё паднябессе над
прошчай вядомым па ўсёй Беларусі гімнам: *под покров твой,
Богородице, прибегаем!*

Карціна была такая велічная, якую толькі можна сустрэць
у Беларускам краі падчас маладзіковых нядзель.

Мною авалодала нейкае незразумелае, даўно забытае па-
чуццё. У душы адбывалася нешта асаблівае, незвычайнае. Ка-
лені мімаволі сагнуліся, і я стаў спяваць знаёмы мне з дзяцін-
ства гімн. Які шчаслівы я быў у гэтыя хвіліны!

Па заканчэнні хрэснага ходу некаторыя з прыезджых ад-
правіліся дадому, але большая частка народу, пераважна про-
стага, засталася тут жа — на цвінтары і па-за цвінтаром, па
ўскраінах узвышэння — і вярнулася дадому ўвечары.

За агароджай цвінтара з'явіліся некаторыя прамыслоўцы з
таварамі, з ласункамі, пернікамі, нават з жывымі курамі, гуса-
камі і таму падобным. Словам, імправізаваўся невялікі сельскі
кірмаш, без шуму, без крыку, ані, зрэшты, не падобны на апі-
саны мной⁵. Мэта гэтага кірмашу вельмі простая — даставіць
магчымасць сялянам, якія прыехалі з далёкіх месцаў, у выпад-
ку патрэбы, купіць што-небудзь для надзённага харчавання.

Тыя, што засталіся, размясціліся карагодамі на курганах
і на разасланых абрусах паставілі рознае печыва і закускі⁶.

Але хай сабе ядуць тыя, што засталіся на цвінтары і вакол
яго, а мы зазірнём у хаты заўшыцкіх сялян, дзе бавяць час іх
знаёмыя, якія былі на багамоллі і зайшлі да іх у госці.

Таму што крывіцкая прошча належыць да Заўшыцкага
прыходу, то і абавязак прымаць і частаваць гасцей ляжыць,
пераважна, на заўшыцкіх сялянах. Нават з Крывіч некаторыя
заходзяць у Заўшычы.

Амаль уся вёска Заўшычы, асабліва калі надвор'е добрае, пе-
ратвараецца ў гасцініцу або ў заезны дом. Да ўсякага сем'яніна
абавязкова зойдзе або заедзе некалькі гасцей і знаёмых, а часта
зусім незнаёмых вандроўцаў, прышлых здалёк. Гэтым разам хата
кожнага гаспадара адчынена для стомленага багамольца, дзе яму
прапаноўваецца гасцінным і ветлівым сямействам прытулак, па-
сцель, стул і стол. Добрыя сяляне гатовы адмовіць сабе шмат у
чым неабходным, але не пашкадуюць апошняга добра для госця.
«Чым багаты, тым і рады!» — звычайна вітае ў гэтым выпадку
беларусец багамольца, які ўвайшоў да яго, і дзеліцца з ім апош-

нім. Ці не праўда, што гэты выдатны звычай яскрава нагадвае гасціннасць старажытных продкаў нашых, рускіх славян?

Варта, зрэшты, заўважыць, што, наогул, увесь Слуцкі павет Мінскай губерні адрозніваецца хлебасольствам, ветліваасцю і рэдкай гасціннасцю. Мабыць, толькі Пінскі павет той жа губерні можа некалькі паспрачацца з ім у гэтым. Гасціннасць і хлебасольства развіты не толькі паміж лагоднымі, простымі сялянамі, але і сярод *застенковой* (навакольнай) шляхты, духавенства і памешчыкаў. У маладзиковыя нядзелі хаты духавенства, памешчыкаў і шляхты напаўняюцца знаёмымі і незнаёмымі людзьмі, і ўсе гэтыя людзі ў якасці гасцей знаходзяць шчыры, ветлівы прыём у хатах мясцовых уладальнікаў.

Але, па перавазе, паўтараю, вёска Заўшычы ператвараецца ў бясплатную гасцініцу.

Вось па вуліцах цягнуцца доўгія, шматлікія чароды дзядоў і бабуль, хлопцаў і маладзіц, падлеткаў і дзяцей у святочных уборах, і чым далей рухаюцца да процілеглага канца вёскі, тым радзей і радзей становяцца чароды. Адно паварочваюць направа, іншыя налева. Нарэшце вуліцы пусцеюць — усе разышліся па хатах.

Гаспадар і гаспадыня з радасцю сустракаюць гасцей ля весніц і праводзяць у свае хаты. Доўгія, вузкія сталы на чатырох ножках з папярочкамі, пакрытыя чыстымі абрусамі, застаўлены ўсімі магчымымі стравамі, але паміж імі першае месца займае яечня і хатні сотавы мёд, празрысты, як крыштал, і бліскучы, як найчысцейшы, высокай якасці бурштын. Побач са стравамі пастаўлены драўляныя каўшы з півам і бутэлькі з гарэлкай.

Першая сустрэча гаспадара ў святліцы — сустрэча гасцінная. Ён не частуе стомленага госця салодкімі, але не спажывнымі байкамі і аповедамі, а прама прапаноўвае яму — паесці і выпіць.

Госці садзяцца. Гаспадары і дзеці іх (калі яны дарослыя), стоячы, частуюць наведвальнікаў абедам.

Старыя па просьбе гаспадароў здымаюць з сябе верхнюю вопратку, адкладваюць яе ўбок і, як у сябе дома, вольна размяшчаюцца вакол стала. Хлопцы і дзяўчаты, з павагі да старых, не асмельваюцца зняць з сябе лішняга цяжару і толькі пасля шматразавага *понуканья* старых рашаюцца зняць свае суконныя (нават улетку) світы і сціпла, паважна садзяцца побач з пажылымі гаспадарамі.

Можа быць вы хочаце ведаць, што і з якога посуду ядуць беларускія сяляне? Калі заўгодна, я раскажу.

Акрамя яечні і мёду падаюць вадкія гарачыя стравы, а менавіта *капусту*, *буракі* (гэта значыць боршч), *крупень*, або *крупнік* (гэта значыць суп), *зацірку* (накшталт локшыны або клёцак).

Капусту і буракі вараць са свіным салам, *вяліной* (вяндліна) або з *затавкой* (гэта значыць з дробна пасечаным і расцёртым у кашу свіным салам). Але амаль ніколі не вараць з ялавічынай, часткова таму, што яе не ва ўсякі час можна мець у вёсцы, а часткова таму, што капуста і бурак, па паняцці простага беларускага люду, не могуць мець такога смаку ад ялавічыны, як ад свінога сала⁷. Што тычыцца крупені і заціркі, то яны варацца з курацінай або з ялавічынай. Крупнік робіцца з круп, большай часткай ячменных або грачаных хатняй нарыхтоўкі, а зацірка — з пшанічнай або грачанай мукі. Нярэдка здараецца, што падаюць разам і буракі, і крупнік.

Са смажаніны падаюць цяляціну, курэй, куранят, бараніну і каўбасы. Усё гэта гатуецца на сале і на *шкварках* (дробна парэзанае сала з верхняй скурай), але не на алеі.

Пасля смажаніны падаюць салодкае і ласункі, якія складаюцца з *макушек* (макоўнікі з мёдам), *коржэй* (засушаныя бліны, аблітыя сытой), аладак, *плескі* (гэта значыць бульба з малаком), таксама арэхаў і дынных семачак.

Вадкія стравы падаюцца ў драўляных або гліняных місках, а часам і ў гаршчках або *чугунах* (гэта значыць чыгунных гаршчках адмысловага фасону); смажаніна — на патэльных або проста на драўляных кружках. Талерак і відэльцаў амаль нідзе не ўжываюць, не таму што не ведаюць аб іх існаванні, але таму, што лічаць іх залішнімі: «Душа меру ведае, — кажуць яны, — дык чаму наліваць у талеркі?» Звычайна старэйшы між гасцей рэжа ялавічыну або сала і складае на адзін кружок. З кружка бяруць рукамі па кавалачку і, не цырымонячыся, падносяць да рота. Лыжкі ўжываюцца драўляныя: дубовыя або ліпавыя, нефарбаваныя, даволі добра вытачаныя, з вельмі доўгімі дзяржаннямі, але не занадта глыбокімі жалабкамi.

Пасля абеду дарослыя мужчыны адпачываюць, а бабулі з гаспадыняю адпраўляюцца на гарод. Гаспадыня хваліцца сваёй гаспадаркай, паказвае, як добра ў яе расце гарох, агуркі; колькі пасеяла канопляў, ранняя ячменю і кукурузы; колькі

пасадзіла морквы, рэпы, бабоў і бульбы. Словам, водзіць іх па ўсіх агародах і, паказаўшы ўсё сваё расліннае дабро, просіць зазірнуць у хлявы — паглядзець, колькі ў яе дойных кароў. Распавядае, колькі кожная карова дала цялят, якія авечкі, бараны, колькі думае атрымаць з іх воўны. Потым вядзе ў густянік, куратнік, хваліцца індычкамі, качкамі і іншымі хатнімі птушкамі. Нарэшце, паказвае гасцям сваё прадзіва, кудзелю, ткацкія станкі; расказвае, колькі ў яе прыгатавана для продажу палатна, нітак, ільну і ўсякага *пачесься* (дрэнны гатунак ільнянога валакна). Жанчыны хваляць, робяць свае заўвагі, просяць на расплод індычку або качку і запрашаюць гаспадыню да сабе на храмавое свята, а калі ёсць у іх прошча — на наступную маладзіковую надзелю.

У гэты ж самы час маладыя хлопцы і дзяўчаты разам з дочкамі і сынамі гаспадароў адпраўляюцца гуляць па вёсцы або ў бліжэйшы гай. У вёсцы ўтвараюць карагоды, але карагоды без свавольстваў, без шумных песень. Большай часткай ходзяць і размаўляюць, гэта значыць, знаёмяцца, таму што сыходзяцца і сустракаюцца людзі з розных краёў, якія ніколі не бачылі адзін аднаго. Сутнасць карагодаў складаецца ў песнях, якія спяваюцца дзяўчатамі па выбары, каму якая падабаецца. Прыводжу тут тую песню, якую я сам чуў і запісаў з вуснаў адной спявачкі:

Туман, туман, туман на даліне,
 Шырокі лiст на каліне, на каліне.
 Шырей таго, шырей таго на дубочку;
 Кличыць голуб галубачку, галубачку,
 Хоць не сваю, хоць не сваю, да чужую:
 Пастой, мiла, пацалую-пацалую.
 На што-ж тоя, на што-ж тоя цалаванья,
 Серцу туги задаванья, задаванья?
 Не задавай, не задавай серцу туги;
 Ня возьмеш ты, возьме други, возьме други.
 Пастой, дзевка, пастой — дзевка! Не журися:
 Я iщэ молад — ня жанiвся, ня жанiвся.
 А як буду, я як буду жанiтца,
 Прашу-й-пiва напiтца, прашу дзiва дзiвiтца.
 Тваё-й-пiва, тваё-й-пiва мне ня мiла,
 Тваё-й-дзiва — мне ня дзiва, мне ня дзiва.

Толькі дзтва, як мы с табой гаварылі:
Твая маці чаравніца, твая сестра разлучніца.
Разлучыла, разлучыла нас с табой,
Як рыбачку і з вадою, і з вадою.
Гаріць агонь, гаріць агонь за вадою;
Я-й-ня віджу за бядою, за бядою.
Гаріць агонь, гаріць агонь за лесамі,
Я ня віджу за слезамі, за слезамі!..

Паміж тым старыя ўжо ўсталі, адпачылі і вядуць між сабой размову аб сваіх гаспадарчых справах. Гаспадар распавядае ім аб ураджаі на сваіх палях, аб новай *стодоле* (хлеў), нядаўна выбудаванай для валоў, аб удалай уборцы сена, такога пахкага, як духмяныя кветкі, аб тым, што ён думае пасеяць на новых *полетках* (новае поле для пасеву азімага хлеба), выпадкова знойдзеных ім у суседнім *березняке* (бярозавы гай). Старыя з *люлькамі* (трубкамі) у зубах, склаўшы крыжападобна рукі на стале, уважліва слухаюць і часам, скрозь дым дамарослага тытуню, кідаюць прыгожае слоўца, якое ласкае самалюбства гасціннага гаспадара. Ветлівы гаспадар прапаноўвае гасцям прагуляцца з ім па палях, сенажацях і зазіруць у гумно.

Вось адпраўляюцца на палі. Разглядаюць свежаўзараныя ўчасткі, любуюцца густым, высокім ільном, прадказваюць вялікія барышы ад ільнянога валакна; зрываюць каласы пшаніцы, расціраюць іх у руцэ, спрабуюць зерні і, самазадаволена калыхаючы галовамі, хваляць цудоўную пшаніцу. Падыходзяць да коп зжатага жыта, важаць рукамі снапы і цешацца іх добраму ўмалоту. Вось праходзяць між разорамі грэчкі і, акінуўшы вачамі некалькі *загонов* (вядомая частка дзесяціны), дзівуюцца такому багаццю гаспадарскага дабра. Гаспадар усміхаецца і ў захапленні ад пахвал абдымае і цалуе старых.

На сенажацях разважаюць, як бы зрабіць так, каб завесці ў сваім краі, на Беларускай зямлі, трайную ўборку сена, сапраўды гэтак жа, як у багатай Маларасіі. Гаспадар пярэчыць, старыя аспрэчваюць яго пярэчанне, і справа заканчваецца тым, што гаспадар дае слова паспрабаваць шчасця — зрабіць трайны ўкос на наступнае лета.

Потым прабіраюцца ў гумно. Гаспадар падводзіць старых да *озеродов*⁸, паказвае, колькі ён паспеў *уозередить* жыта і ран-

няга ячменю; тлумачыць, колькі высілкаў яму каштавала, каб паставіць новы азярод з-за недахопу лесу ў *Случызне*⁹, як дапамог яму адзін добры чалавек, у якога аказаўся лішні запас хваёвых і яловых жэрдак. Старыя просяць гаспадара паказаць ім сваю малацільню. Гаспадар вядзе іх на *ток* (месца, дзе малоцяць). Распавядае, з якога матэрыялу зроблена яго асець, як добра сохне ў ёй збожжа (усякі збожжавы хлеб); як многа зберагае мякіны і амеця (дробная мякіна, якая застаецца пасля малацьбы) і як выгодна малаціць на таку, выбрукаваным глінай.

Нагледзеўшыся ўдосталь усякага добра і гаспадарскіх парадкаў, госці і гаспадар вяртаюцца ў хату, дзе іх сустракаюць бабулі, маладзіцы, хлопцы і дзяўчаты. Госці збіраюцца дадому.

Гаспадар і гаспадыня просяць іх адпачыць за сталом і закусіць перад дарогай.

Адбываецца невялікі пачастунак: піва, мёд і гарэлка не сыходзяць са стала, і старэйшыя госці дазваляюць крышку пацешыць сябе *веселячымі сердце* напоймі.

Вось жанчыны, развесяліўшыся, пачынаюць гаварыць гучней і бесцырымонней. Гаворка і рогат узмацняюцца. Гаспадыня просіць яшчэ выпіць, госця аднекваецца. Просьбы паўтараюцца, госцейка, быццам нехаця, бярэ кубак з гарэлкаю і, паставіўшы яго перад сабою, пачынае нешта напяваць. Суседкі ёй падпяваюць, пачынаюцца прыпевы. *Весялейшая* спявае:

Циж нам беда не надаела?
Усім нам кепска доля не пріспела...
Пасядзім, пагадайма...
Адна другую пацяшайма!..

Не вялікае пици дзела,
Усім нам в вочах пачарнела...
Гаспадыня, уважай,
Як не стане, даливай!..

Маеш трунак у пивницы,
Будуць повны все шкляницы!
А ты, нут-ка, увивайся,
Многа гасьцей — не улекайся!..

Пек вам! Не баюся,
Усим дагаджу, сама звернуся...
Будзя годзи!.. Не праси...
Пойдзем да сваяси.

У другім канцы стала мужчыны таксама на падпітку. Тут сцэнка вельмі замілаваная, чыста ідылічная. Яны прысягаюць адзін аднаму ў дружбе, абдымаюцца, цалуюцца, просяць прабачэння ў гаспадара за тое, што заседзеліся ў яго так доўга. Гаспадар у сваю чаргу просіць у іх прабачэння за тое, што не змог пачаставаць іх чым-небудзь лепшым, і прапануе гасцям выпіць яшчэ на развітанне.

Нарэшце які-небудзь балака, паднімаючы чарку, развітваецца з гаспадаром і, матляючы галавой, спявае наступную песню:

Не усё ж нам з вамі быць, треба и расстацца,
З усімі вамі тут притомными папращатца...
Выезджаю ад вас да свайго дому,
И кланяюся вам з-асобна кождому.
Кланяюся табе, щире гаспадару,
И дякую табе за ужитак дару;
Не хай Бог сто раз надгародзиць тебе,
А па сьмерци штоб нам быць разам у небе.
Чим каго абразив, то перапрашаю,
Добра щирае сердца да кождага маю,
Даруйце абразы, якую хто мае,
А сам нехай в счастье-здоров застае.
Бывайце здоровы, да не забывайце,
Што я вас пріяцель, мяне вспоминайце;
Вспоминайце мяне такими славамі:
«Быв тут добры чалавек, чшо бавився з нами!»

Гаспадар з гаспадыняй праводзяць гасцей да весніц і, перацалаваўшы ўсіх, запрашаюць да сябе на наступную маладзіковую нядзелю.

Госці, у сваю чаргу, запрашаюць гаспадароў да сябе на якое-небудзь свята альбо проста на хлеб-соль.

**ВЯСЕЛЬНЫЯ АБРАДЫ
Ў ЗАСЦЯНКОЎЦАЎ
ВІЦЕБСКАЙ ГУБЕРНІ**

Я ўжо апісаў вясельныя абрады ў сялян Магілёўскай і Мінскай губерняў¹, а зараз лічу патрэбным, для параўнання, зрабіць нарыс вясельных абрадаў у *застенковцев* Віцебскай губерні, г. зн. навакольнай шляхты, якая ў цяперашні час нічым не адрозніваецца ад сялян. Гэта аднадворцы або, як кліча іх народ, *шеракі*, г. зн. тыя, якіяносяць шэрыя сурдугі, чым, уласна, і адрозніваюцца ад сялян. Што ж тычыцца іх жыцця, выхавання і маёмасці², то яны вядуць такое ж простае жыццё, гэтакія ж неадукаваныя і такія ж аратаі, як і сяляне.

Але ўсё-ткі ў Беларусі яны складаюць асобнае саслоўе — сярэдняе паміж сапраўднаю шляхтаю і простымі людзямі: маюць свае асобныя землі, асаблівыя характарыстычныя павер'і, паданні і песні. Ёсць і ў іх розныя абрады, якія захаваліся са спрадвечных часоў. Да ліку гэтых абрадаў можна аднесці і вясельныя. Вядома, у галоўным яны больш-менш падобныя на абрады сялян, але, у прыватнасці, маюць сваю арыгінальнасць і самабытнасць. Асабліва адметныя песні, якія выяўляюць дух і звычаі засцянкоўцаў.

Я апішу тут вясельныя абрады лепельскіх (г. зн. Лепельскага павета Віцебскай губерні) засцянкоўцаў.

Нагледзеўшы нявесту, малады хлопец просіць у бацькоў дазволу адправіцца ў хату будучага цесця і запрашае да сабе таварышаў, з якімі раіцца, як прыступіць да справы. Гэтыя таварышы завуцца *баярамі*. Іх абавязак — неадлучна быць пры жаніху да канца вяселля.

Бацька жаніха адпраўляецца ў хату бацькоў нявесты і, перамовіўшыся з імі, на другі дзень з'яўляецца з жаніхом і баярамі, сярод якіх адзін або два музыкі. Пры ўваходзе ў хату нявесты баяры спяваюць пад музыку:

Да прыстань, Боже, прыстань
Да да нашага да пачатачку,
Што мы яго начинаем,
Госпада Бога звеличаем.
Да доляж мая, доля:

Калі будзеш добрая,
То садзіся са мною;
А калі будзеш якая,
То з быстраю вадою!..
Не спатыкайся са мною...

Гасцей сустракае нявеста і потым тут жа сыходзіць у другі пакой. Яе месца займаюць бацькі і просяць гасцей адпачыць, калі яны прышлі з добрай весткай.

Тады бацька жаніха пачынае наступную прамову: «Паслухайце, добрыя людзі, што за вестку такую прынёс я вам. Чулі мы ад сяброў нашых і вашых, што ў вас ёсць красная княгіня. І прыгажуня з сябе, і разумная, і добрая: час бы прыстроіць яе. Прывялі мы да вас хлопца маладога, багатага і працавітага. Што вы скажаце нам на гэта? Ці рады вы нашаму прыходу? Калі рады, прывядзіце сюды сваю княгіню, хай падасць сваю правую руку нашаму малойцу, а мы, старыя людзі, пагодзімся задаволіць іх шчасце... Бог блаславіць, калі мы, бацькі і родныя, блаславім іх...»

Пасля такой прамовы маці нявесты ідзе ў другі пакой і выводзіць адтуль дачку разам з сяброўкамі-баяркамі. Нявеста плача, а баяркі спяваюць пад музыку баяр:

Лецяць птушачкі на тры стадачкі,
И зязюля наперод:
Птушачкі пали, защебетали,
А зязюля закукавала.
И шли дзевачкі чэраз сенечкі
И — *(такая-то)* — наперод:
Дзевачкі сели, песьні запели,
А *(такая-то)* заплакала...
Зязюлька, зязюлька — да неголасна
Кукуеш: голасна да не жаласна.
Не чутна за ельнічкам,
За белым березнічкам.
Красная *(такая-то)* да неголасна
Плачеш: голасна да не жаласна.
Не чутна за баяркамі,
За галоснымі и гранкамі!

Калі ж нявеста не плача ці плача мала, баяркі спяваюць:

Знаць табе, *такая-то*, замуж хочетца,
Што твае слезуныкі ня коцютца?
Идзи, *такая-то*, у зялёны садок,
Вырви горку цыбульку, патри свае вочиньки
Ци ня пойдучь у цябе дробныя слезыныкі.
Узыйдзи совнінька для цепла-дзеля,
Заплач, *такая-то*, для сорама дзеля,
Узышло совнінька, абутрала;
А *такая-то* плакаць и не думала.

Калі нявеста падыдзе да жаніха, баяры падносяць ёй гарэлку, і яна абавязана наліць яе ў сваю чарку і падаць жаніху. Гэта азначае згоду нявесты на ўступ у шлюб з прапанаваным жаніхом. Жаніх выпівае частку гарэлкі і потым кідае недапітую чарку да ног нявесты. Затым усе рассяджаюцца і пачынаюцца пачастункі. Паміж тым нявеста ідзе ў іншы пакой і праз некалькі хвілін вяртаецца з падарункамі. Баярам дае ручнікі ўласнага вырабу, а жаніху — вялікую каляровую хустку. Жаніх узамен дорыць нявесце які-небудзь каляровы паркаль, а баяры — чырвоныя стужкі.

Пасля заканчэння пачастункаў бацькі нявесты бяруць пад рукі сваю дачку і падводзяць яе да бацькі жаніха. Бацька жаніха кліча сына і злучае яго рукі з рукамі нявесты. Жаніх і нявеста становяцца на калені, і іх бацькі сыплюць на іх галовы жытнія зерні і потым, паклаўшы рукі на іх плечы, цалуюцца паміж сабою. Гэта азначае блаславенне бацькоў.

Затым усе садзяцца. Нявеста запявае, а баяркі дапамагаюць ёй спяваць наступную песню:

Аглядзісься патом матачка,
Як мене ня будзе — нямашачка,
Да устанеш ранинька, да нима каго будзици,
Возьмеш ведзёрка, нема вадзицы.
Ты ж будзеш думаць, што валы пагнала;
Да твае валы стаяць у хлёвэ:
Да тваё дзиця ў чужой семье!
Пастушкі идуць, ты будзеш пыгаци,
Яны табе, мая матачка, ня будуць казацы;
Да волики придуць, да мене не будзе —
Да табе, мая матачка, горши жаль будзе.

Пры адыходзе гасцей нявеста здымае з галавы жаніха шапку і надзявае вянок з кветак (улетку — свежых, а зімою — сухіх): з гэтым вянком жаніх вяртаецца дадому. Там яго маці здымае вянок і кідае ў печ.

Апісанья мною абрады складаюць *обручэнне*, пасля якога, хоць бы вяселле і было адкладзена на некалькі тыдняў, жаніх можа ўсюды хадзіць і гуляць удваіх з нявестай. На іх глядзяць як на будучых мужа і жонку.

Здараецца, што і самі хлопцы без сваіх бацькоў адпраўляюцца ў хату нявесты і ўступаюць у перамовы з яе роднымі, але падобнае сватаўство завецца *бездольным* і рэдка бывае ўдалым. Большаю часткай бацькі нявесты абражаюцца, калі які-небудзь хлопец прыходзіць па такой важнай справе без дарослых, і таму адмаўляюць жаніху. У выпадку адмовы баяркі і сама нявеста спяваюць песню наступнага зместу:

Зацьвицела ў гародзе макавка,
Забалела у *такой-то* галовка;
Захацела заморскага зелья:
Каму ехаць за мора па зелья?
Таму ехаць, каму рукадзелья.
Татку ехаць за мора па зельле.
Татка кажиць: «Я-й коніка ні маю».
Татка кажиць: «Я-й зелья ні знаю».
Такому-то ехаць за мора па зелья,
А *такой-то* кажиць: «Я-й коніка маю».
Іон кажиць: «Я-й зелья знаю».
Адзін конік — поля переехаць,
Другі конік — мора переляцець,
Треці конік — да зелья даехаць...
А став *такой-то* зелья капаці,
Сталі над ім птушкі шэбетаци:
«На капай *такой-то* зелья,
Ужо ў *такой-то* другая вясельля.
А едзь, *такой-то*, лугам, берагам,
А стань, *такой-то*, у полі, над шатром:
Будзіш відзіць, як к *такой-то* баяры наедуць...
Пазволь, пазволь, *такая-то*, на двор!
Не пазволю табе — першы,
Іосьць у мене другі милейшы.

Пазволь, пазволь, *такая-то*, у хату,
Не пазволю табе ў хату,
Ты для мене не першы,
Іосьць у мяне — милейшы...»

Пасля заручын у засцянкоўцаў не бывае ніякіх асаблівых абрадаў да самага вяселля, не пякуць нават караваяў, як гэта бывае ў сялян. Калі ж і пякуць адзін каравай, то без усялякіх збораў дзяўчат і спеваў песень. Бывае толькі ўвечары напярэдадні вяселля агляд пасагу нявесты. З гэтага выпадку збіраюцца да нявесты дзяўчаты, а потым з'яўляецца жаніх з баярамі. Агляд пасагу не суправаджаецца ніякімі асаблівымі абрадамі. Здзяйсняецца толькі на другі дзень пасля сватаўства або заручын так званае *расплетанне косы*. Гэта значыць, дзяўчатысяброўкі саджаюць нявесту перад печкаю на дзяжы і спачатку ўплятаюць у дзве касы розныя кветкі. Пры гэтым маці нявесты сядзіць з падкурчанымі нагамі на падлозе ля дзежкі і падае баяркам кветкі з глінянага чыгуна, а баяры штохвілінна кідаюць у печку соль. Уплятаючы ў косы кветкі, дзяўчаты спяваюць:

Трэба косу заплетаць,
Трэба квіткі закладаць.
Пайшла *такая-то* да городка
Купіць на вянок квіткі.
Прышла да яе матка,
И пытаець: «Што ты робиш, дзицятка?»
«Режу квіток на свой вянок...
Ой, циж я табе, матулесечка,
Не выгódна, — кривдунесечка,
Што ты мяне аддаеш чужому?»
«Я цябе аддаю не чужому,
А свайму такомуж радному...»

Заплёўшы косы, баяркі кладуць на галаву нявесты вянок з кветак і потым разам з баярамі скачуць вакол нявесты. Затым маці здымае вянок і кідае ў печ. Нявеста плача. Баяркі расплятаюць ёй косы і спяваюць:

Да красная *такая-то*!
Кали с себе тое было,

Штоб ты служки наймала,
Русу косу расплятаци,
Слезки свае разливаці?
Да дзевачки-сястрицы!
Да цяпер той дзень настав,
Што да мене мільі пристав,
Русу косу расплятаци,
Слэзкі мае разливаці.

Нявеста плача, таму што расплятанне касы значыць развітанне з дзявоцкім жыццём. Зрабіўшыся замужняю жанчынаю, яна не можа насіць касу, а хавае пад каптуром незаплеценыя, нярэдка абстрыжаныя валасы. Расплятанне касы ў засцянкаўцаў тое ж, што ў сялян дзявочнік.

На расплятанне касы жаніх і баяры выходзяць³. Пры нявесце застаюцца сяброўкі і баяркі. Праз некалькі хвілін адзін з баяраў прыносіць нявесце ад імя жаніха розныя падарункі: хусткі, стужкі, чаравікі і, калі багаты, шлюбную сукенку. Нявеста, у сваю чаргу, пасылае жаніху шапку з сіняга сукна, прыбраную стужкамі і кветкамі. Часам баярын з падарункамі пераапранаецца ў жанчыну і ў такім выглядзе з'яўляецца да нявесты. Нявеста здымае з яго жаночую сукенку і пакідае ў сябе. Такі пасланец завецца *мачугой*.

Па выхадзе баярына нявеста і яе сяброўкі ўвесь вечар спяваюць песні і варажаць.

Ад расплятання касы да вяселля, звычайна, праходзіць тыдзень, а часам і два. На працягу ўсяго гэтага часу нявеста не заплятае косы, а з распушчанымі валасамі, пакрытымі хустачкай, праводзіць дні і вечары са сваімі сяброўкамі. У такім выглядзе нявеста застаецца і пры жаніху, які абавязаны з'яўляцца да яе ўсякі вечар з якім-небудзь падарункам.

Нарэшце надыходзіць дзень вяселля, большаю часткай нядзельны або святчны. У залежнасці ад матэрыяльнага стану родных нявесты вяселле бывае або так званае *печеное* (печанае вяселле), гэта значыць, багатае, з рознай смажанай і іншымі стравамі, якія складаюцца з мяснога, вяндрліны, каўбас, а таксама сушаных яблыкаў, арэхаў і мёду. Або *вареное*, г. зн. не вельмі багатае, на якім бываюць толькі рознае варыва, а з мяснога гатуецца самая дробязь. Але як першае, так і апошняе суправаджаюцца музыкай. Адрозненне ў тым,

што на першым бывае некалькі музыкаў, а на другім, большай часткай, адзін, рэдка два. Акрамя таго печанае вяселле працягваецца звычайна некалькі дзён, нярэдка нават цэлы тыдзень, а варанае — два-тры дні. На першае з'язджаюцца госці з розных суседніх і аддаленых акруг, а на другое збіраюцца толькі знаёмыя родных жаніха і нявесты, якія жывуць у адным з імі засценку.

У дзень вяселля приходзяць у хату нявесты чатыры або шэсць сябровак, *баярок* (часам і больш, але заўсёды цотным лікам), і сустракаюць маладую, акружаную рознымі матронамі, наступнай песняй:

Ой, свет, свитаець
Наша *такая-то* з двара з'ежджаець;
А у яё браценька ключов пытаець:
— Гдзе ты *такая-то* ключи падзела?
— Я табе, браценька, да не ключница,
Чужому татку буду ключница.

Затым сяброўкі-баяркі сыходзяць з нявестаю ў асобны пакой і там праводзяць час у гутарках і варажбе. У гэты час прыязджае адзін са старшых *баяр* і паказвае нявесце падарункі жаніха, якія складаюцца з кашулі тонкага палатна, чаравічак і чырвоных стужак для галаўнога ўбору. Баяркі прымаюць падарункі і ад імя нявесты перадаюць баярам падарункі для жаніха, якія складаюцца з белай шыйнай хусткі і шапкі з рознакаляровымі стужкамі.

Вяселле звычайна пачынаецца гадзіны ў дзве-тры, а часам і ў поўдзень. За гадзіну або за дзве да гэтага баяркі прыступаюць да апранання нявесты. Убор засцянкавай нявесты залежыць ад багацця яе родных. Па большай частцы ён падобны на сялянскі. Вядома, бываюць выключэнні. Засцянкуўцы, так званыя *шляховыя*, г. зн. тыя, якія жывуць *на большой дароге* і крыху адукаваныя. У іх вопратка амаль гарадская: жанчыны носяць сукенкі і капялюшкі; мужчыны — сурдuty і нават капелюшы. Зрэшты, такіх засцянкуўцаў вельмі мала. У нявесты гэтага класа беларускага народа вясельны ўбор бывае наступным: валасы збіраюць назад у косы, якія, роўна як і ўвесь верх галавы, упрыгожваюць стужкамі і (калі гэта бывае ўлетку) незлічонымі кветкамі. На шыі вісіць некалькі шнур-

коў буйных пацерак, каралаў і шклярусу; тонкая кашуля з вялікім каўняром, аблямаваным плоевымі фалборкамі¹⁾, і шырокімі рукавамі, перацягнутымі ля самой кісці рукі стужкамі. Сукенку замяняюць кофточка або *корсет*, нярэдка з шаўковай і нават парчовай матэрыі, і *андарак*, або спадніца, заўсёды шаўковая або кісейная, упрыгожаная рознакаляровымі стужкамі, шнуркамі і галунамі. Часам паверх спадніцы апранаюць белы фартушок. Зверху накідваюць сіні суконны кафтан са станам і частымі фалдамі ў стане; чаравікі на абцасах і, нярэдка, з падкоўкамі.

Падчас апранання баяркі даволі жаласна спяваюць, так што нявеста мімаволі заслухаецца падобным напевам і нярэдка горка плача. Вось узор гэтых песень:

Ужеж ты, дзевачка, нами пагардзила,
Идзеш да мужа — радзіца;
А-й заставляеш матку, што цябе кармила;
Ужеж-тка ты не будзеш дзявица!
Ня будзеш з нами жартав строиць,
Да церкви Божай разам же хадзиць:
Бяда табе-тка будзе серце асвоиць
И кривду ад чужих знасиць...
Кали-ат снег у поли забелее,
За кудзеляю ня пойдзеш з нами,
Спеваць ня будзеш, кали на серце ня веселее...
И бавиць дружак жартками...
Чи свята, чи недзельковаць —
Ня будзеш з нами гарцаваць!
Ба мусиш дома гаспадароваць
И малые дзеци пильнаваць.
Штож нам робиць, штож нам робиць?
А *зязюлечка*⁴ ж ты наша?
Радыб вашець выневолиць,
Да даремна будзе праца...
Штож нам робиць, што ж нам робиць,
Любенькая сеструнечка?
Думаеш-жа нам ня шкодзиць,
Што цябе (у нас) не астанеца?..
Штож нам робиць, штож нам робиць?

Апрануўшы нявесту, баяркі заводзяць яе ў пакой, дзе матроны садзяць яе пасярод пакоя на лаве, накрытай іржаным снапом. Ля лавы ставяць посуд з вадой. Нявеста разам з баяркамі спявае сваёй маці:

Сеяла *такая-то* долю,
Седзячы над вадою:
Ой, пльви ж ты, доля, з вадою,
Я паплыву з табою.
Там мы адпочнем
Да-й — лист да мамы пошлем.
Хай же мама знае,
Што маме жалу дае,
Не навучивши мяне
Вселькай работы.
Не ад пришлай заботы.
Научаць мяне людзи
Тагды матце жаль будзе...

Да гэтага часу імкнецца прыехаць жаніх з баярамі. Іх сустракае бацька нявесты.

Жаніх-засцянкевец, звычайна, апранае цёмна- або светлашэры (шарачковы) сурдут са станам, аблямаваным бясконцымі зморшчынамі, і такія жа панталоны, спущаныя паверх ботаў. Сурдут большаю часткай бывае спярэсчаны металічнымі гузікамі і дзе-нідзе, асабліва на каўняры, сінімі гаруснымі снуркамі. Шапка або капялюш, як вышэй заўважана, упрыгожваецца стужкамі. Шыйная хустка белая.

Разам з жаніхом уваходзіць часам і яго бацька (калі ёсць). Баяры апранутыя амаль так, як і жаніх, толькі ў іх не бывае стужак на шапках. Затое ўсе яны маюць у руках па вялікай чырвонай хустцы і ручніку праз плячо. Ручнікі гэтыя нярэдка вышываюцца ўзорамі з рознакаляровай шэрці.

Поезд жаніха сустракае бацька нявесты і ўводзіць у агульны пакой, дзе госці на час садзяцца, а нявеста, прыўстаўшы з месца, звяртаецца да сваіх бацькоў з наступнай песняй:

Баечки мае родненькіе
Милые-пригоженькіе!
Дайце мне каня у воз,
Каб мяне да шлюбку завез, —

Да на тую гору крутую
Пад церкав святую,
Гдзе людзи збіраюцца
Госпаду Богу кланіюцца, —
Низенька і пакорненька
Госпаду Богу пріемненька.

Бацька нявесты ўстае і, узяўшы яе пад руку, вядзе на двор і саджае ў незапрэжаныя калёсы. Коней абавязаны запрэгчы жаніх. Разам з нявестай садзяцца свацця і дзве баяркі. Зрэшты, поезд нявесты бывае на другім месцы. Наперадзе, звычайна, едзе музыка і іграе да самой цэрквы. За нявестай едуць іншыя баяркі. За баяркамі — поезд жанчын і састарэлых мужчын. Жаніх жа і яго баяры на конях скачуць па баках пезда нявесты. Выдатна, што і ў засцянкуўцаў, і, наогул, у беларускіх сялян вясельны поезд ніколі не ходзіць у царкву пешшу, хоць бы царква стаяла ў пяці кроках ад хаты нявесты. Едуць для большай урачыстасці. Нярэдка цягнуцца да 10 і 15 паяздоў. Дома застаюцца бацькі нявесты і жаніха.

Як толькі калёсы крануцца з месца, баяры пачынаюць спяваць:

У недзелю рана
Мора ўзыграла,
Дзевчина патанала
Свайго атца жадала:
«Татачка мой любы!
Не дай мне утапіцца,
З гэтым морам паплыцца».
— Дачушка мая любя!
Я да вады не смею
И плаваць ня ўмею.
У недзелю рана,
Мора ўзыграла
Дзевчина патанала
Свай маткі жадала:
«Матка мая любя!
Не дай мне згинуць,
з гэтым морам плынуць!»
— Дачушка мая любя!
Я да вады ня смею,

И плаваць ня ўмею...
У недзелю рана
Мора ўзыграла
Дзевчина патанала,
Свайго милага звала:
«Ой, мільж, мой любы!
Не дай мне морам захлынутца,
На дне ў моры апенутца».
— Красачка ж ты мая любая!
Да я ж вады ня баюся, —
Цябе вызвалю і сам не ўтаплюся
Гдзе човен і весельце, —
Хадзі сюды, мае серце!⁵

Падчас здзяйснення шлюбнай цырымоніі баяры і баяркі строга назіраюць, каб хто-небудзь з пары маладых не падняў рукі са свечкай вышэй за другога, бо думаюць, што той, хто падніме руку вышэй, будзе першынстваваць або камандаваць у сямейным побыце. У той час як пастыр здзяйсняе абрад накланання вяноў на галовы маладых, баяркі прывешваюць ззаду да каўняроў кашуль жаніха і нявесты вянкі са свежай зеляніны (узімку з засушаных кветак, якія, звычайна, захоўваюцца ў Беларусі ў кожнай хаце). Па заканчэнні цырымоніі шлюбную баяры здымаюць гэтыя вянкі і дзеляць паміж сабою па галінцы на памяць.

Вяртаючыся дадому, уся вясельная світа спявае розныя песні і нявеста ўсякаму сустрэчнаму кідае медныя грошы. Пад'язджаючы да хаты нявесты, баяркі спяваюць наступную прыветную песню маці жаніха, якая выйшла насустрач ім з хлебам-соллю:

Адчینی, мамухна, новы двор,
Вот табе нявестка, як явор.
Адчینی, мамухна, ваконца,
Вот табе нявестка, як сонца.
Запалі свечку, дзяцём на ўстречку:
Першае раджонае, другое — сужонае...

Ля дзвярэй хаты світу сустракае маці нявесты з запаленаю вакосаваю свечкаю і, узяўшы жаніха і нявесту пад рукі, право-

дзіць у пакой і ўсаджвае за сталом, дзе размяшчаюцца і госці. Затым ідуць пачастункі і скокі пад музыку.

Роўна апоўначы матроны імкнуцца амаль сілком адвесці нявесту ў адмысловую каморку і там апранаюць ёй на галаву *чепец*, які, нярэдка, робіцца з багатай старасвецкай парчы. Калі ўвядуць яе ў агульную гасціную, яна здымае з галавы каптур, але на яго месца замужнія жанчыны адразу апранаюць іншыя каптуры, знарок прыгатаваныя для гэтага выпадку ў выглядзе падарункаў. Нявеста па чарзе здымае іх і хавае. Нарэшце падыходзіць жаніх і ўласнаручна апранае каптур з якой-небудзь дарагой матэрыі з галунамі, і тады нявеста не смее ўжо зняць яго.

У такім выглядзе нявеста кланяецца ва ўсе бакі. Замужнія жанчыны падыходзяць да яе і кожная, па чарзе, павінна зрабіць адзін круг танца, вядомага пад назвай *очепнаго*, атрымаўшага, відавочна, сваю назву ад *очепня*, г. зн. апраанне каптура.

Нарэшце, калі ўсе нацешацца весялосцю, нявеста падыходзіць па чарзе да кожнага з гасцей і з найніжэйшым паклонам кажа: «Заставайцеся з Богам!», г. зн. «Бывайце!», — можаце весяліцца без мяне або ідзіце спаць!

На другі дзень ля дзвярэй *каморкі* маладых грыміць музыка на *дзень добры*, а баяры і баяркі спяваюць песні датуль, пакуль, нарэшце, не выйдзе малады, які абавязаны пры гэтым надзяліць іх, як і музыкаў, грашыма (хоць па капейцы). Калі выйдзе малады, матроны і ўсе замужнія жанчыны бягуць у пакой да маладой і праз некалькі хвілін выводзяць яе ў суправаджэнні музыкі ў гасціную ў тым самым каптуры, які падарыў ёй жаніх. Тут пачынаюцца скокі.

Здраецца часам, што нявесту выводзяць у старой хустцы, але ў такім разе скокаў не бывае²⁾.

ІГРЫШЧЫ¹⁾

Ігрышчамі ў Беларусі называюць грамадскія сходы і неразлучныя з імі скокі ў корчмах, якія, звычайна, наладжвалі па папярэдняй згодзе ўсёй моладзі якога-небудзь сяла або вёскі падчас Каляд і іншы раз, вельмі рэдка, улетку¹⁾. На гэтыя ігрышчы збіраецца моладзь з роднымі, якія неадлучна знаходзяцца побач, асабліва пры дзяўчатах, да самага канца скокаў. Магчыма, хто-небудзь падумае, што раз гэтыя зборы бываюць у корчмах, то,

вядома, там не абыходзіцца без п'янства. Так думаць — значыць не мець паняцця аб беларускіх нормах або змешваць ігрышчы беларускія з забавамі велікарускіх сялян і польскімі гулянкамі. Беларускія ігрышчы толькі збольшага маюць некаторае падабенства з польскімі гулянкамі, менавіта з варшаўскімі. Быўшы ў Варшаве, я меў магчымасць параўнаць тыя і іншыя забавы, наведваючы для гэтага зборышчы простага люду на так званых *Саксонскіх островах* (Saska kępa), што на Пражскім прадмесці за Віслай. Падабенства паміж беларускімі і пражска-варшаўскімі зборышчамі ў тым, што мэта тых і іншых, уласна, павесяліцца, пабачыцца са знаёмымі дзяўчатамі, нярэдка, нявестамі, з якімі хлопцы не могуць сустракацца ў хатах, дзе служаць тыя і іншыя. Тут усё прыстойна: ніякага буянства і шуму не сустраэнецца, таму што гэтыя забавы, большай часткай, абыходзяцца без віна — адзін аднаго частуюць, пераважна, півам і салодкім пітным мёдам. Адрозненне ж тое, што на Саксонскіх выспах нярэдка сустракаюцца пакаёўкі і лёкаі, а значыць — народ больш або менш цёрты і, прытым, у тонкай вопратцы. Тады як на беларускіх ігрышчах убачыце выключна сялянак і, хіба ў мястэчках або вялікіх сёлах, прылеглых да панскіх двароў, часам дварчан, гэта значыць дваровых людзей. Затое на апошніх ігрышчах захоўваецца больш народнасці, як ва ўборах, так і ў зносінах, скоках і, наогул, спосабе баўлення часу проста, па-вясковаму. Тут і музыка звычайна немудрагелістая. Яна складаецца з аднаго скрыпача, рэдка — з двух, трох.

На ігрышчы збіраюцца не раней шасці гадзін вечара і праседжваюць, нярэдка, далёка апоўначы. Скокі пачынаюцца тады, калі збяруцца ў вялікай колькасці наведвальнікі і, асабліва, калі з'явіцца так званыя *водары*², або галоўныя кавалеры, якія кіруюць і дырыжуюць цэлай грамадой. Гэтыя вадары вядомы ў вёсцы спрытам, прыгажосцю і зухаватасцю, а такім чынам — зайздросныя жаніхі. Зрэшты, яны маюць сваіх абраных дзяўчат, мяркуемых нявест, і з імі больш скачуць на ігрышчах. Вадары карыстаюцца агульнай павагай. Ім падпарадкоўваецца музыка і ўсё збор моладзі. Да іх звяртаюцца за парадай і ўсе жадаючыя скакаць просяць у іх згоды на той ці іншы танец.

Ігрышчы — гэта грамадскія зборышчы, на якіх нярэдка завязваюцца знаёмствы хлопцаў з дзяўчатамі і з прычыны таго часта вырашаецца лёс тых або іншых, таму на ігрышчы з'яў-

ляюцца ў самых прывабных строях. Хлопцы стараюцца мець самыя чыстыя і новыя *свиткі*, пабольш каляровых стужак на фуражцы, бліскавак і запінак на кашулях, а галоўнае — *почерне* боты. Пры гэтым трэба зазначыць, што ў Беларусі больш ходзяць у лапцях, боты надзяваюць толькі ў святы або па якому-небудзь іншаму ўрачыстаму выпадку, але і тут, большай часткай, змазанія толькі салам без сажы — рудыя. Змазанія ж варволам²⁾ трапляюцца рэдка. У сваю чаргу, і дзяўчаты прыбіраюцца як мага лепш. Галоўнае іх упрыгожанне складаюць незлічоныя снуркі рознакаляровых пацерак і шклярусу на шыі. Акрамя таго абуваюць чаравікі, нярэдка з абцасікамі і нават нейкімі бразготкамі³⁾.

Мэта ўбораў, як ужо было сказана, — спадабацца іншым і мець больш магчымасці танчыць, таму што хто лепш апрануты, таго часцей выбіраюць у скокі. Чым *наряднее* апранута грамадства, тым весялей бавяць час. Зрэшты, гэта не значыць, што ў склад *наряднага* грамадства ўваходзяць людзі староннія, не прыналежаць сялянам або саслоўю дварчан. Насупраць, няма нічога лягчэйшага, чым знерваваць гэтае вясковае грамадства, з'явіўшыся туды якому-небудзь гараджаніну або падарожніку ў гарадскім строі. З'яўленне падобных наведвальнікаў разганяе цэлае грамадства. Таму жадаючыя бліжэй пазнаёміцца з побытам беларускіх сялян і, асабліва, з іх нормама і песнямі павінны пераапранацца ў простанародную вопратку і ўжо ў ёй з'яўляцца на ігрышчы. І мне прыходзілася рабіць падобным чынам, і толькі так я змог сабраць беларускія песні і прымаўкі. Пры гэтым трэба зазначыць, што для наведвання ігрышчаў неабходна валоданне беларускай мовай⁴⁾.

Калі збіраецца чаканае грамадства, вадары з паклонам звяртаюцца да музыкаў і, заплаціўшы ім умоўленую плату за першы танец, менавіта тры капейкі з брата⁵⁾, падыходзяць да сваіх абраных дзяўчат і *ангажыруюць* іх на танец. Тое ж робяць і іншыя хлопцы, гэта значыць — кожны плаціць музыкам тры, часам і дзве капейкі, і становіцца на месца танца з дзяўчынай. Вадары, зразумела, заўсёды займаюць першыя месцы. Вельмі цікава, як выбіраюць сабе дзяўчат для танца хлопцы, якія не маюць сваіх абраных. Заклаўшы рукі за спіну, яны фертам расхаджваюць сярод пакоя і разглядваюць дзяўчат, якія хаваюцца ад іх і закрываюць свае твары рукамі або фартухамі. Гэтая цырымонія працягваецца часам даволі

доўга, так што нярэдка вадары прымушаюць або ўгаворваюць дзяўчат пагадзіцца на прапанову таго або іншага хлопца. Прычына, па якой дзяўчаты не адразу прымаюць прапановы некаторых хлопцаў, тая, што хлопцы гэтыя чым-небудзь ім не падабаюцца.

Ігрышчы пачынаюцца танцам *калавод*. Такую назву ён атрымаў хутчэй за ўсё таму, што танцуючыя рухаюцца толькі па крузе. Гэты танец вельмі падобны на *польскій* (паланэз). Розніца ў тым, што хлопцы ў адной руцэ трымаюць хусцінкі і, прыстукваючы абцасамі, размахваюць хусцінкамі ва ўсе бакі.

У час калавода, скачучы, дзяўчаты спяваюць:

Калавод гой-да-да!
Чыя дзевка малада?
Чы дзякова, чы вайтова,
Альба наша мужикова?
Калавод густа-та —
Чыя дзевка красата?
Чы дзякова, чы вайтова?
Таки наша, мужикова...

У час танца, так як і іншых танцаў, у песнях часта сустракаецца параўнанне сялянскіх дзяўчат з дочкамі дзяка, войта і, нярэдка, пісара (валаснога, вясковага), а таму не перашкаджае заўважыць, што прычына такіх параўнанняў заключаецца ў тым, што ў мінулыя часы дзеці вясковых дзякоў, нярэдка выбраных з сялян, войтаў і пісараў удзельнічалі ў ігрышчах на раўне з сялянамі. Зараз, вядома, гэтага не бывае, і ў народзе захавалася толькі паданне аб мінулым.

Пасля калавода бывае невялікі адпачынак і частаванне. Хлопцы частуюць сваіх дзяўчат півам, мёдам і, вельмі рэдка, гарэлкай. За гэтымі пачастункамі вельмі строга наглядаюць бацькі, якія большай часткай застаюцца ў адным пакоі з танцуючай моладдзю⁵⁾. Зрэшты, іншы раз здараецца, што які-небудзь хлопец, трапіўшы на ігрышча без бацькоў, дазваляе сабе некаторае свавольства і весяліцца не ў меру. Але затое падобная празмернасць каштуе яму нятанна: карчмар карыстаецца яго нецвярозасцю і прымушае асмельвацца на трайную і чацвярную аплату. А ў мінулыя часы, калі корчмамі валодалі яўрэі⁶⁾, свавольства нястрымнага селяніна абыходзілася яму даражэй.

Нярэдка яўрэй-арандатар вымантачваў апошняю карову або цялё і нават жыта ці пшаніцу на карані. У гэтым выпадку яўрэй-арандатар даваў разгульнаму хлопцу *двуконечную* крэйду і той уласнай рукой *карбовал* (крэсліў) свае даўгі ўдвая⁴. Знаходзячыся ў нецвярозым стане, хлопец не заўважаў такога падману і на наступны дзень, безумоўна, павінен быў расплачвацца з карчмаром па запісаным рахунку. Іначай ён губляў усялякі давер свайго ўяўнага добразычліўца і не меў права заходзіць у карчму.

Пасля калавода ідуць іншыя танцы, больш выдатныя і характэрныя. Гэта: *журавель*, *горлица*, *вербаванец*, *чурылла*, *казак* і *чабарашка*.

Журавель. Журавель — ад птушкі *журавель*, бацяна. Атрымаў сваю назву таму, што танцуючыя, як журавель, павольна падымаюць то правую, то левую нагу і, наогул, усімі рухамі нагадваюць сабой гэтую птушку. Танец складаецца з таго, што некалькі пар, узяўшыся за рукі, утвараюць круг. У сярэдзіне гэтага круга ходзіць хлопец, які, уласна кажучы, і называецца жураўлём. У той час як пары кружацца, журавель пастаянна падкрадваецца да дзяўчат і стараецца выхапіць якую-небудзь з рук кавалера, але той са сваёй дзяўчынай спрытна ўхіляецца. Між тым дзяўчаты спяваюць:

Да ўнадзівся журавель
Да да нашых канпель.
Таки-таки журавель,
Што не выгнаць яго нигдзель.
Таки-таки чубаты,
Таки-таки насаты!

Нарэшце, калі дзяўчаты закрываць: «*Хапай, журавель!*» — журавель павінен схапіць за руку якую-небудзь з дзяўчат і з ёй зрабіць круг. Калі ж не схопіць, то зноў застаецца ў крузе. Але калі схопіць, то на яго месцы апынаецца той, каго ён пакінуў без пары. Ва ўсякім выпадку той, хто застаўся без пары, павінен пачаставаць музыку.

Горлица. Таксама ад назвы птушкі. Утвараецца вялікі круг з некалькіх хлопцаў і дзяўчат. Унутры круга ў розныя бакі кружыцца дзяўчына з завязанымі хусткай вачыма і ў той час, калі пары кружацца як мага хутчэй, яна павінна паказаць рукой на

мужчыну і спыніць яго. Мужчына, якога спынілі, губляе сваю дзяўчыну, якая ўваходзіць у сярэдзіну круга і робіць тое ж, што і першая. Калі ж дзяўчына, якая знаходзіцца ў сярэдзіне круга, спыніць рукой дзяўчыну, а не мужчыну, яна павінна пацалаваць кавалера спыненай ёй дзяўчыны, а потым зноў застацца ў сярэдзіне круга. Дзяўчына, якая знаходзіцца ў сярэдзіне круга, называецца горліцай, адсюль і танец атрымаў назву *горліца*. У час танца хлопцы спяваюць:

Ой, дзевчина горлица
Да да хлопца горнитца,
А хлапчина як арёл,
Як пабачив, ажна ўмёр.

Гэты танец вельмі часта паўтараюць па жаданні хлопцаў, таму што ў час яго выканання не аднаму з іх даводзіцца пацалаваць каханую дзяўчыну, а дзяўчыне — любога хлопца.

Танец заканчваецца па жаданні дзяўчат.

Па большай частцы гэтым танцам ігрышча заканчваецца. Прычына вядомая: кожнаму хлопцу хочацца атрымаць на развітанне добраахвотны пацалунак мяркуемай нявесты ці, наогул, дзяўчыны, якая падабаецца.

Вербованец. Гэты танец носіць назву ад слова *вербовать*, выбіраць. Ён заключаецца ў тым, што хлопцы і дзяўчаты раздзяляюцца на дзве роўныя па колькасці паловы. Хлопцы выходзяць у другі пакой, а кожная з дзяўчат, якія застаюцца ў галоўным, так званым *сборным* пакоі, выбірае сабе аднаго хлопца. Дамовіўшыся такім чынам, дзяўчаты садзяцца паўкругам на лаўку і спяваюць:

У Заславлю⁵ славным месьце,
Звербавали хлопцав двесьце.
А чым жа их вербавали?
Гарных жонак даравали.

У Заславлю славным месьце,
Звербавали хлопцав двесьце:
И вайтовы, и писары —
Все туды — от приставали.

Прыстань, Юрка, да вербунку,
Будзеш есьці з маслам курку,
Будзеш есьці, будзеш пиці,
Будзеш як панок хадзіці.

Забудзь тату, забудзь маму,
А сам прыстань к вербаваню!
Цяпер маеш гараваці...
Лепей з жонкай гацаці!

У час спеваў хлопцы па аднаму выходзяць з пакоя і, прытанцоўваючы, называюць якую-небудзь дзяўчыну па імені, думаючы, што яна выбрала яго. Калі хлопец адгадаў, дзяўчына ўстае і падыходзіць да яго. Зрабіўшы з ёй у танцы круг, хлопец праводзіць яе на ранейшае месца, а сам садзіцца побач з якой-небудзь іншай дзяўчынай для таго, каб падмануць наступнага хлопца, які будзе выбіраць дзяўчыну пасля яго і можа падумаць, што іменна гэта дзяўчына выбрана ім. Калі ж хлопец не ўгадае, то ўсе дзяўчаты ўскокваюць са сваіх месцаў і, хлопаючы ў далоні, выганяюць яго. Гэты хлопец з'яўляецца да той пары, пакуль не выбера тую, што яго загадала.

Калі ж усе выберуць сабе дзяўчат, то пачынаюць танцаваць нешта накшталт вальса: розніца ў тым, што не толькі мужчыны абдымаюць дзяўчат за таліі, але і дзяўчаты робяць тое ж самае. Песня працягваецца да самага заканчэння танца, які спыняецца пасля двух-трох кругоў.

Гэты танец выконваецца радзей, мабыць, таму, што ён вельмі складаны і займае шмат часу, а галоўнае — стварае вялікі крык і гоман.

Чурыла⁷⁾. Ужо само слова *чурыла* паказвае, што гэты танец даволі старажытны і вядзе свой пачатак ледзь не ад часоў славяна-рускага язычніцтва. Вядома, што ў славян наогул і ў рускіх славян у прыватнасці ў ліку бостваў быў *Чурбог* — дух, які ахоўваў межы зямель. Аб ім захаваліся паданні ледзь не ва ўсёй Расіі, а ў Беларусі — канкрэтныя павер'і і нават розныя прымаўкі⁶⁾. Вельмі магчыма, што разам з гэтымі вераваннямі ў гонар самога Чура захаваўся і танец чурыла. Так можна меркаваць, тым больш што самі ўласцінасці і сэнс танца нагадваюць раздзел і ахову межаў...

Зрэшты, акрамя такога смелага меркавання можна звярнуцца і да іншых, якія абаліраюцца на старажытныя пом-

нікі. Можна вывесці назву танца чурыла ад героя *Чурылло*, аб якім узгадваецца ў старажытных рускіх казках як аб нейкай міфалагічнай асобе. У іх гаворыцца, што Чурыла, па празванні Пленка, жыў у часы Уладзіміра Вялікага, славіўся наезніцтвам (набегамі) і меў цудоўны палац, у якім неаднойчы прымаў і частаваў самога князя Уладзіміра. Вось урывак з адной старажытнай песні⁷:

Тут Владимир на то слово спохватился:
«Кто это Чурилло есть таков?»
Выступился тутто старой Бермята Васильевич:
«Я-де, осударь, про Чурилу давно ведаю,
Чурила живет не в Киеве,
А живет он пониже малаго Киевца.
Двор у него на семи верстах,
Около двора железный тын (стена),
На всякой тыненьке (железная доска) по маковке,
А и есть по жемчужинке,
Среди двора светлицы стоят,
Гридни⁸) белодубовыя,
Покрыты серым бобром,
Потолок черных соболей,
Матица⁹) то вальженная;
Полсереди одного серебра,
Кривки да пробои по булату злачены,
Первые у него ворота валасчатые¹⁰),
Другие ворота хрустальные,
Трети ворота оловянные».

А ў хроніках *Червоной Русі* гаворыцца, што ў Галіцыі ў XV стагоддзі існавала нейкае прозвішча Чурыла з гербам *Корчак*, радзімай якога Нясецкі лічыў зямлю *Премыскую*⁸. Аб гэтым прозвішчы захавалася паданне, што ў 1570 годзе нехта Марцін Чурыла праславіўся ў бітвах з туркамі і валахамі. Ва ўзнагароду за яго небывалую мужнасць і стойкасць рускі ваявода Юрый Язлавецкі выдаў за яго сваю дачку Ганну⁹.

У якой меры гэтыя меркаванні справядлівыя, прадстаўляю судзіць аўтарытэтным археолагам і філолагам. Ва ўсякім выпадку, нельга не пагадзіцца, што ў гэтых меркаваннях можа быць частка праўдзівага намёку на старажытнае паходжанне існуючага ў Беларусі танца *Чурылло*.

Як жа выконваецца гэты танец?

Звычайна як мага больш пар хлопцаў і дзяўчат раздзяляюцца на дзве калоны. Хлопцы становяцца адзін за адным з аднаго боку, а дзяўчаты ў тым жа парадку з другога. Паміж апошняй парай становіцца больш статны мужчына, які і завецца Чурылам. Пачынаюць танцаваць. З процілеглага ад Чурылы боку сыходзіцца першая пара і, узяўшыся за рукі, як мага хутчэй кружыцца і стараецца абысці вакол Чурылы так, каб той не злавіў дзяўчыну. Калі ж зловіць, пара становіцца вышэй Чурылы. Між тым наступныя пары працягваюць танцаваць. Калі ж Чурыла не дапусціць пару да сваіх *граніц* і зловіць дзяўчыну, то яе хлопец абавязаны стаць на месца Чурылы, а Чурыла са злоўленай дзяўчынай становіцца за мяжой свайго намесніка і г. д. Калі пара праносіцца міма Чурылы, то ў час спеваў усе крычаць: «*Чур ад нас! Пусьці нас!*»¹¹).

Вельмі цудоўная песня, якую спяваюць у час гэтага танца. Яна, як здаецца, мае значэнне старажытна-гістарычнае. Вось яна:

Ой, ты, Чурылла пане!
Гдзе тваё войска стане?
Гдзе ягó пачурыш?
Як ты-з им парушиш?
Ой, ты, Чурылла, ой, ты!
Куды ад цябе зыйці?
— Ой, па-над межою ў присценю
Да пасею я ячменю:
У мяне ячмень урос,
У яго чырвоны калос!
Ой, калос
Да ўрос!
А па ячменю я парушу
З войскам ворагу на катушу.

Зразумела, што тут згадваецца аб паходзе Чурылы супраць туркаў. А можа, гэтую песню можна аднесці да часоў валадарства манголаў і татарскага рабавання на Заходняй Русі?

Танец чурыла тым цікавей, чым больш танцуючых пар.

Казак. Казак вядомы амаль на ўсёй Русі і таму не патрабуе асаблівага апісання. Але таму, што гэты танец, як і іншыя гра-

мадскія, уласна кажучы, *игрищныя* танцы ў Беларусі, суправаджаецца прыпеўкамі і песнямі, то лічу не лішнім прывесці адну з песень, якую спяваюць, танцуючы, хлопцы (іншы раз, зрэшты, і дзяўчаты скачуць казака) і якая, мабыць, прыйшла ў Беларусь з Маларасіі.

Ехав казак з гары за вадою.
Гоп! Гоп! За вадою!
Дай надыбав дзевчину з бандуринаю.
Гоп! Гоп! З бандуринаю!
— Памагай Бог! Як ты маяшся?
Гоп! Гоп! Як ты маяшся?
Да дай жа мне бандурку, што на ёй граеш.
Гоп! Гоп! Што на ёй граеш!
— А мая бандурка з самага золата.
Гоп! Гоп! З самага золата.
Хто на ей заграе, забяре яго ахвота.
Гоп! Гоп! Забяре яго ахвота.
А мая бандурка з самага сярэбра.
Гоп! Гоп! З самага сярэбра.
Хто на ёй заграе, затрасе таго трасца.
Гоп! Гоп! Затрасе таго трасца.
А мая бандурка з самой медзі.
Гоп! Гоп! З самай медзі.
Хто на ёй заграе, незнае беды!
Гоп! Гоп! Незнае беды!

Аб танцы казак трэба заўважыць, што танцуюць яго ў Беларусі толькі ў час незвычайнай весялосці. Яго нельга назваць любімым народным танцам беларусаў.

Чабарашка. Чабарашка не што іншае, як мазурка з рознымі фігурамі. Асабліваець чабарашкі ў тым, што яе танцуюць іншы раз адны дзяўчаты без мужчын, якія, зрэшты, абавязаны плаціць музыкам. Гэты танец вельмі любяць у Беларусі, і яго можна сустрэць на любым ігрышчы, нават на вяселлях. Розніца ў тым, што на вяселлях чабарашку скачуць без песень, а на ігрышчах — абавязкова з песнямі. Гэтых песень вельмі многа. Прывяду некаторыя.

I

За варота дудка грае,
Мене маці не пускае;
Пусьці мене, мая маці,
За варота пагуляці.
Як рыбойка з акунцамі,
Так я сабе з хлапцамі.

II

На вуліцы скрыпкі граюць,
А мяне, маладую, не пускаюць.
Пусьці, пусьці мяне, маці,
На вуліцу пагуляці.
Целу ночку б гуляла,
А завтра дó-света б устала.

III

Пошла (такая-то) в поле жаць,
Да забыла хлеба ўзяць.
Хлеб узяла, серп забыла,
Таки (такая-то) у дома была.
Ой, ба, (такая-то) добре жнець,
Серпа ў руку не возьмець.
А за (такою-то) густый сноп:
Повна хлопцав, бы сто коп.
Пашла (такая-то) па буракі,
А за ёю ўсе дваракі,
А вакóман из пяроду:
«Пачкай, (такая-то)! Куплю мёду!..»

У некаторых месцах чабарашка вядома пад назвай *шумкі*.

Акрамя апісаных танцаў на ігрышчах бываюць і іншыя, менш вядомыя скокі. З іх можна назваць *каломыйку*, штосьці падобнае на кадрылю, таму што гэты танец агульнаславянскі. Ён вядомы ў Галіцыі, польскіх губернях, Сербіі, у славакаў і ў Венгрыі. Мабыць, каламыйку таму не любяць у Беларусі, што гэты танец вельмі вялы і нават сумны, а музыка да яго меланхалічная, тужлівая, як пахавальная.

Ігрышчы, як сказана вышэй, іншы раз працягваюцца за-
паўнач. Нягледзячы на гэта, іх удзельнікі на наступны дзень
устаюць рана і на працу з'яўляюцца бадзёрыя, як быццам учо-
ра нічога не было.

ЧАРЫ, ЗАМОВЫ, ПРЫМХІ, ЗАБАБОНЫ¹⁾

Падаецца, ні адна паласа вялізнай Расіі не можа пахваліцца
такім багаццем народных чар, замоў, прымхаў, забабонаў, якім
славіцца Беларусь. У гэтым дачыненні яна, па справядлівасці,
можа быць названа краінай чараўніцтва і ўсялякіх дзіў, якія таму
і маюць археалагічнае значэнне, што ў вуснах народа надзелены
нейкаю таямнічасцю, пачатак і разгадка якой даступныя толькі
нябачным духам. Падаецца, калі б магчыма было калі-небудзь
сабраць усе гэтыя павер'і беларускага народа, то з іх склаліся б
вялікія тамы, якія лічаць зборам падобных помнікаў і якія спатрэ-
біліся б у вобласці навукі айчынной археалогіі.

Але як шмат яшчэ ёсць такіх, якія лічаць збіранне падоб-
ных помнікаў народнасці марнаваннем часу! Як шмат сустра-
каецца і такіх, якія друкаванне старажытных паданняў, забобо-
наў і прымавак лічаць друкаваннем нікчэмных, дурных казак...
Мне самому не раз прыходзілася чуць падобныя меркаванні,
так што пасля таго думалася: а можа быць, на самай справе мая
праца марная? Але святло археалогіі ўсякі раз разганяла гэтую
змрочную думу, і я зноў працягваў працаваць...

Цяжка сабраць усе павер'і беларускага народа, і таму хай
чытач здавольваецца тым, што яму тут прапаноўваецца¹⁾.

Больш усяго Беларусь славіцца сваімі чарамі ў самых
арыгінальных і фантастычных выглядзах. Няма вёскі, няма
найменшага засценка, якія б не мелі свайго роду фіглярства
і чараўніцтва. Галоўнымі зберагальніцамі чар лічыліся жан-
чыны і пераважна старыя, непрыгожыя, а таксама якія засе-
дзеліся ў дзеўках. Народ тлумачыць гэта па-свойму і, можа
быць, на выснове якіх-небудзь дадзеных, якія захаваліся ад
прадзедаў. Ён думае, што першыя чары і ўсякае вядзьмарства
пайшло ад жанчыны, якая, будучы злой на ўсіх мужчын за
тое, што ніхто з іх не жадаў звяртаць на яе ўвагі з прычыны
яе непрыгожасці, вырашыла звярнуцца па дапамогу да нячы-

стай сілы. Спознаўшыся, быццам бы, з нячыстай сілай, яна атрымала магчымасць ператварацца ў прыгажунь, у розных жывёл і пры дапамозе падобных ператварэнняў стала шкодзіць людзям. Але таму што нячыстая сіла запатрабавала ад яе спакусы мужчын, то яна павінна была паведаміць таямніцы свайго чараўніцтва і мужчынам.

У Беларусі ведзьмаў сустракалася больш, чым ведзьмакоў: апошнія больш вядомыя як *знахари*, тады як знахарак, насупраць, вельмі мала. Але знахары і знахаркі, у меркаванні народа, стаяць ніжэй за ведзьмаў і ведзьмакоў. Гэта, большай часткай, людзі, якія могуць замаўляць некаторыя хваробы, гаіць раны з дапамогай зёлак. Яны знаходзяцца ў зносінах з ведзьмамі, тады як ведзьмы і ведзьмакі маюць, па паняццях народа, непасрэдныя зносіны з нячыстай сілай.

Галоўнаю ведзьмаю лічыцца Баба-Яга Касцяная Нага, якая згадваецца ва ўсіх беларускіх казках і адыгрывае ў іх галоўную ролю моцнага духу. Месцам знаходжання яе лічаць *Лысую гору в Кіеве*; адгэтуль меркаванне, што і ўсе ведзьмы апоўначы, ператвараючыся ў соў, лётаюць туды для нарады з Ягой.

Прыладдзе кожнай ведзьмы для здзяйснення чар складаюць: *вёгоць* (мятла), *иготь*, лапik кудзелі і *ажог* — невялікая палка або кій з абпаленым канцом, які замяняе ў беларускім прастанародзі качаргу. Прызначэнне *вэгтя* тое, што ведзьма з дапамогай яго можа сапсаваць толькі што выдаенае кароўе малако, выгнаць *ужей* і *гадюк* (бясшкодныя змеі)²⁾ з хат, дзе яны любяць пладзіцца і тым прыносяць шчасце сем'яніну, — *закаляць* (рабіць закал, зацвярдзеласць пад ніжняю скарынкаю хлеба) і г. д. Для гэтага ведзьме не трэба ператварацца ў тую або іншую жывёліну, варта толькі падумаць што-небудзь, шапнуць нейкія таямнічыя словы і некалькі разоў плюнуць на вегаць. На *иготи* ведзьмы лётаюць і часам адпраўляюцца на Лысую гару. З лапіка *кудели* ведзьма або чараўніца можа выпрасці такую доўгую і тоненькую нітку, што ёю ўвінаецца як сеткай. Зрабіўшыся нябачнаю пры дапамозе гэтай сеткі, яна адпраўляецца на пашы і ў хлявы і там выдойвае ў кароў малако або крадзе *цедилки* (рушнік, праз які працэджваюць свежае малако), якім знаходзіць якое-небудзь ужыванне. Замест качаргі беларусцы прызначаюць чараўніцам *ажог*. Ажог вельмі важны для здзяйснення чар. Народ думае, што з ім ведзьма непераможная нават у барацьбе з нячыстым духам. Для па-

цверджання гэтага ў народзе захавалася паданне аб сіле ажога. Гавораць, быццам баба-чараўніца калісьці выклікала нячысціка (нячыстага духа) на барацьбу. Іх падзяляў невялікі лазовы плот. Вырашана было кожнаму выбраць любую зброю. Чараўніца выбрала ажог, а нячысцік — вілы. Нячысцік першым кінуўся на чараўніцу, але яго вілы загразлі ў тыне. Карыстаючыся гэтым становішчам суперніка, чараўніца прасунула ажог скрозь тын і так пачаставала нячысціка, што той павінен быў з сорамам збегчы. Ёсць яшчэ іншае прызначэнне ажога. На ім ведзьмы могуць ездзіць па вершалінах дрэў і высокіх будынкаў.

Дагэтуль мы гаварылі аб ведзьмах, што атрымалі моц ад нячыстай сілы або Бабы-Ягі, з якімі яны мелі зносіны. Але акрамя гэтых ведзьмаў, па меркаванні народа, ёсць яшчэ такія, якія якнебудзь выпадкова даходзяць да чар і ўсякага вядзьмарства.

Затое гэтыя чараўніцы не маюць такой сілы і дару нябачнасці, якімі валодаюць вышэйапісаныя. Вось пацешнае паданне аб адной з іх.

...Адзін парабак (слуга), прыкмеціўшы, як яго старая гаспадыня, вымачыўшы сярэдні палец у нейкай вадкасці, ператварылася ў рапуху (жабу) і разам з іншымі падобнымі ёй ведзьмамі збіралася адправіцца на ігачі (ступе) на Лысую гару, надумаў пабываць на гэтай жа гары разам са сваёй гаспадыняй.

Для гэтага ён вымачыў свой сярэдні палец у той жа вадкасці і, схаваўшыся ў ігачы у выглядзе кошкі, апынуўся на Лысай гары. Там Баба-Яга дазналася аб гэтым і не дапусціла да свайго зборышча такую недалёнабачную чараўніцу...

Ведзьмы, чараўніцы і нават знахары валодалі незлічонымі таямніцамі чарадзейства і замоў. Вось апісанне некаторых з іх з вуснаў народа.

Чараўніца можа прычараваць хлопца да любой дзяўчыны. Для гэтага яна дае дзяўчыне костачку кажана і загадвае калоць ёю хлопца ў тое месца, дзе сэрца; пасля чаго, быццам бы, хлопец не адстане ад гэтай дзяўчыны.

Каб зрабіцца нябачным, трэба знайсці гняздо крумкача з птушанятамі і прывязаць іх дротам да дрэва так, каб старыя крумкачы не маглі вызваліць сваіх дзяцей ад такой няволі. Для пазбягання пагібелі птушанят крумкачы на наступны ж дзень прыносяць у гняздо нейкі чорны каменьчык, які робіць нябачным таго, хто носіць яго з сабой.

Каб выклікаць дождж, кідаюць у колодзеж мак. А каб разгнаць хмары і спыніць дождж, для гэтага аб'язджаюць тры разы вакол хаты на драўлянай лапаце.

Калі жадаюць, каб звяры і ўсякая дзічына самі беглі і ляцелі на паляўнічага, то абкурваюць стрэльбу дымам ад галавешкі. Калі ж стрэльба *жывит*, то дула абмазваюць вадой, у якой раствараюць цеста і замаўляюць наступнымі словамі: «*Адгаварываюца уроки, радасныя и зависныя, и з радасьци и з зависьци; и мужчинскіе, и жаночкіе, и дзевічія, и малых дзяцей; и сучречных и паперечных, и жадных поглядав*».

Каб выстарацца грошай, трэба злавіць кажана і закрыць у якую заўгодна скрыню з незлічонымі дзірачкамі. У такім выглядзе пакінуць яго тамака на трынаццаць дзён, пасля чаго ў скрыні замест кажана з'явіцца грошы. Гэта павер'е настолькі агульнаўжывальнае ў Беларусі, што яго ведаюць амаль усе дзеці, і хоць на справе пераканаліся, што ў скрыні ніколі не з'явіцца грошы, усё-ткі не перастаюць верыць у чары.

Каб курэй і асабліва куранят не хапалі драпежныя птушкі, абкурваюць іх порахам або садзяць *квоктух* на гнёздах, высланых вароніным пер'ем.

Канвульты ў дзяцей лічацца насланнем злога духу і таму дзяцей, якія пакутуюць на канвульты, абкурваюць травой, вядомай пад назвай *каткі*.

Калі курыца спявае пеўнем, то думаюць, што ў ёй пасяліўся нячысты дух. Для яго выгнання шаптухі, звязаўшы няшчасную птушку, кідаюць яе ад аднаго парога да другога. Калі курыца апынецца на парозе хвостом, то вераць, што нячысціка можна выгнаць, адсекшы ў курыцы хвост; калі ж на парозе апынецца галава, то гэта значыць, што курыца невылечная і нячыстую сілу з яе можна выгнаць адсячэннем галавы, што і робяць.

Ёсць чарадзейныя сродкі (відавочна, не дакладныя) для адмыкання замкоў без ключоў, менавіта з дапамогай нейкага *зелья* (травы), якім сілкуецца дзяцел. Кажуць, для гэтага варта толькі абгарадзіць яго гняздо з яйкамі асінавымі дубчыкамі, і ён на другі дзень прынясе траву, якая мае сілу знішчаць усе агароджы².

Чараўніцы таксама вучаць, што можна здабыць скарб пры дапамозе *золотых ножск* *предводителя ужей*, г. зн. самага старэйшага вужакі. Для гэтага вось што трэба зрабіць. У дзень 24 чэрвеня³,

калі ўсе змеі збіраюцца да свайго старэйшыны, трэба прымеціць, як будзе паўзці старэйшына, і разаслаць перад ім белую хустку. За такі гонар старэйшына абцірае свае залатыя ножкі аб хустку. З гэтай хусткай можна адшукаць скарбы.

Не менш за чар знойдзеце ў Беларусі прымхаў і забабонаў. Некаторыя з іх захаваліся ад паганства. Прыводжу тут цікавейшыя, якія маюць значэнне ў археалагічным стаўленні.

Напярэдадні Купалы збіраюць кветкі, вядомыя пад назвай *купалок*: усякі хавае асобна сабраныя ім купалкі і чакае, ці заквітнее яна? Калі зусім не заквітнее, то вераць, што гэты чалавек хутка памрэ.

Думаюць, што малако ў кароў высмоктваюць змеі і жабы, падасланыя ведзьмамі або чараўнікамі. Сцвярджаюць, што гэтыя змеі з'яўляюцца каля хат на другі дзень Купалы. Некаторыя аспрэчваюць гэта тым, што змеі таму выходзяць са сваіх багністых кодлаў у гэты дзень, што ў гэты час года ў балотах квітнее ненавісная ім расліна, вядомая пад назвай *Парыла*. Як бы тое ні было, але, сапраўды, у той час, калі расцвітае трава *смолка*, каровы даюць менш малака, для прадухілення чаго гаспадыні кормяць кароў травою пад назвай *божгіе крэсла*.

Старыя неахвотна пераходзяць у новыя хаты з прычыны пераканання, што новая хата *укоротит* іх стары век.

Адметна, што амаль усім катом (але не кошкам), асабліва чорным, адсякаюць хвасты, думаючы, што ў іх хвастах утойваецца нячыстая сіла.

Ніколі не паляць той калоды, на якой сякуць дровы, таму што лічаць гэтую калоду прыладай чараўніц і ведзьмаў. Калі неасцярожная маці прыспіць сваё дзіцё, то следствам гэтага няшчасця лічаць тое, што быццам бы ведзьмы падклалі пад ложка спячай калоду.

Наведваючы памерлага, імкнуцца глядзець яму не ў вочы, а на ногі, думаючы, што ў такім разе ён не прысніцца. Каб палегчыць пакуты паміраючага, яго грудзі абмываюць вадою, пададзенаю праз акенца, або абкурваюць скрозь рэшата ліпавым цветам.

Пры аглядзе пчол не дазваляюць староннім глядзець на вулі скрозь плот. У адваротным выпадку, кажуць, пчолы моцна кусаюць бортнікаў. Калі пчолы адлятаюць, то тыя, хто бяжыць за імі, прысядаюць і нават прыпадаюць да зямлі, думаючы, што ад гэ-

тага і пчолы асядуць на зямлю. Калі госць прыходзіць на кароткі час, гаспадар просіць яго сесці, каб пчолы садзіліся ў вуллі.

Калі якая-небудзь скаціна заблудзіцца ў лесе, то над дзвярамі хаты забіваюць сякеру, думаючы, што пасля гэтага жывёла вернецца, калі толькі не патрапіць у зубы якому-небудзь драпежнаму зверу.

Калі воўк раніць якую-небудзь хатнюю жывёлу, то абавязкова калі-небудзь задушыць яе. Такая жывёла завецца назначанай (наслюненай).

Калі жадаюць гадаваць для расплоду набытага цяля, то яго абліваюць вадою з растваранай у ёй соллю.

Думаюць, што нядобра даваць што-небудзь дарма для расплоду або заводу ў хаце: праз гэта хто дае — губляе; таму хоць капейку ды бяруць за падораную для размнажэння жывёліну.

Не дазваляюць пакідаць у ігаці таўкач або ў макатры (гліняны посуд, у якім таўкуць мак) *мяло*, у адваротным выпадку свінні не будуць вадзіцца.

Народжаным дзецям не робяць кашулек з новага палатна, каб яны, вырасшы, не дзёрлі хутка бялізны.

На Вадохрышча не ядуць *пред дымом*. Гэта значыць, да вечара не топяць у печы і нічога не гатуюць з ежы. Увечары ж, сеўшы за стол, гаспадар кідае зерне жыта на ўсе чатыры бакі пакоя і потым ужо запрашае сваё сямейства есці. Пачеўшы, гаспадар з сынамі выходзіць на двор з запаленай лучынай і заўважае, у які бок цягнецца полымя. Вераць, у які бок кідаецца полымя, адтуль улетку прыляцяць раі пчол; чаму і вуллі вясною ставяць па кірунку да гэтага боку.

У Новы год увечары дзяўчаты з вялікім блінам адпраўляюцца на жывёльны двор, дзе кожная з дзяўчат, закрывшы вочы, раздае па кавалачку бліна скаціне. Калі дасць блін валу, то, думаюць, выйдзе замуж сёлета, калі ж карове, то не выйдзе.

Цяжарныя жанчыны не наведваюць рожаніц, асцерагаючыся, каб ад гэтага іх будучае дзіцё не нарадзілася выродлівым.

У дзень 40 пакутнікаў дзяўчыны, прытанцоўваючы, пераломваюць сорок дошак і раздзіраюць сорок невялікіх вярвачак або шнуркоў.

У дзень велікамучаніцы Варвары пякуць з пшанічнага цеста розныя фігуркі галоў, рагоў, капытоў і вушэй і кормяць імі скаціну, якая ад гэтага быццам бы лепш водзіцца і плодзіцца.

Калі які-небудзь гаспадар кіне сваю хату і стане *волочыцца*, як бабыль, то яго родныя даюць *на позвон* (на званы), думаючы, што ад гэтага ён адумаецца і вернецца да сваёй сям'і.

Вельмі цікавае замаўленне беларускіх знахараў і шаптух ад болю ў зубах.

Хворага вядуць на перакрыжаванне і, павярнуўшыся тварам да новага месяца (маладзіка), вядуць з ім (з месяцам) наступную гутарку:

Знахарь: Новы, новы месячку!
Чы ты быв на небечку?

Месяц: Быв.
И не раз быв.

Знахарь: А чы есць же людзи там?

Месяц: Есць! Я бачыв их сам.

Знахарь: Чы баляць их зубы?

Месяц: Не! Мой любый.

Знахарь (звяртаючыся да хворага):
Нехайже и табе не баляць,
А як у их седзяць.

Да ліку забабонаў беларусцаў варта аднесці і варажбу, або гаданне. Больш за ўсё займаюцца варажбамі дзяўчаты, якія мараць аб жаніхах.

Так, каб адгадаць, хто будзе яе мужам, дзяўчына адпраўляецца на перакрыжаванне і, звязаўшы букет руж, вымае з яго ружы па пары, прыгаворваючы: «*Недзеля з панедзелкам, панедзелак за вторкам*» і г. д. Нарэшце, дагаварыўшы да суботы, кажа: «*Субота адна и я адна*». Затым вяртаецца дадому ў поўнай надзеі, што ёй прысніцца жаніх. А сны іграюць вельмі важную ролю пры гаданні або варажбе.

Калі зязюля кукуе бліз хаты, то гэта значыць, што яна прадвесціць якое-небудзь няшчасце. Па ліку яе кукаванняў варажаць, хто колькі гадоў пражыве або калі дзяўчына выйдзе замуж. Хто пачуе голас зязюлі нашча, той увесь год будзе галадаць, а хто на тую пару мае пры сабе грошы, той будзе мець грошы цэлы год.

Дарэчы, кажучы аб зязюлі, прывяду паданне аб яе *кукованні*. Калісьці жыла на свеце багатая княгіня, у якой была прыгажуня дачка. Чамусьці ўздумалася княгіні выдаць сваю дачку

за нейкага старога. Доўга дачка пярэчыла волі маці, маліла, заклінала яе не выдаваць за старога, але калі ніякія маленні не маглі пераканаць княгіню, то дачка вырашыла, нарэшце, выбраць дзень шлюбу. Прызначаны дзень надышоў. Госці сабраліся, жаніх з'явіўся ў шлюбным строі. Хапіліся — няма маладой князеўны. Маці стала шукаць яе па ўсіх пакоях. Нарэшце пайшла ў сад, стала клікаць яе, але князеўны не было і толькі ў адказ на покліч княгіні па садзе раздаўся нейкі дзіўны рогат. Тут княгіня ўзлавалася і ў прыпадку гневу скляла сваю дачку наступнымі словамі: «Дык хавайся ж назаўжды і вечна адгукайся рогатам!» З тае пары князеўна ператварылася ў птушку і стала *куковать* (адгукання рогатам).

Знічка азначае перадсмяротны ўздых якога-небудзь чалавека.

Калі жарабя або цяля гуляюць пры заходзе сонца, то абавязкова ў тую ж ноч іх задушыць воўк.

Калі адно і тое ж слова скажучь разам два чалавекі, то з гэтага робяць выснову аб прыбышці госця-лгуна.

Зрэшты, аб усіх гэтых гаданнях і варожбах трэба заўважыць, што яны толькі рэшткі ранейшых вераванняў і ў цяперашні час падтрымліваюцца больш для забаў, чым для паказу веры ў іх. Нават сам народ часам смяецца з тых, хто слепа верыць ім і бачыць у іх ажыццяўленне сваіх надзей, жаданняў і прапаноў. Для гэтага выпадку ёсць нават прыказка. Калі хто-небудзь на падставе вядомай прыкметы варожыць аб выкананні якога-небудзь жадання, то жартоўна заўважаюць:

Бавкі казу з'ели,
Ба есьци хацели.
Асталися роги
И чатыры ноги.
Баба варажила:
Будзець каза жива.

У апошніх словах наконт варажбы ясна гаворыцца ў тоне насмешкі.

РАДЗІНЫ І ХРЭСЬБІНЫ

Беларусь ад продкаў сваіх рускіх славян захавала незлічоныя помнікі славяна-рускіх вераванняў у песнях, прыказках, варажбе і ўсякім знахарстве. Няма ні аднаго абраду, ні аднаго, відаць, самага звычайнага выпадку ў жыцці, да якога б не былі прымеркаваны якія-небудзь паданні або песні. Некаторыя з песень і паданняў засталіся ў народзе амаль у першапачатковым выглядзе. Беларусец не можа жыць без песень, паданняў аб варажбе і розных знахарскіх таямніц. Ды і не дзіўна: не паспее ён нарадзіцца, як яго з усіх бакоў акружаюць шаптухі, лекаркі, варажбіты і да т. п. Мала таго, яшчэ да нараджэння, ва ўлонні маці, яго як бы падрыхтоўваюць пачуць або ўбачыць нейкі чарадзейны свет, нейкі хаос чар, варажбы, замоў і шаптанняў, і калі б ён мог бачыць або чуць, дык і ў той час ужо пачуў бы шмат фантастычнага і знахарскага. Так, ледзь даведаюцца ў вёсцы аб нараджэнні немаўля, як у хату парадзіхі сцякаюцца разнастайныя шаптухі і эскулапкі, хто з травой і насеннем заповітнага зеля, хто з курыльнымі зёлкамі, хто проста з парадамі або таямніцамі замаўлення і шаптання... Беднай парадзісе не даюць супакою: хто абкурвае яе, хто шэпча над яе галавой нейкія таямнічыя словы, хто прама прыступае да яе ў якасці бабкі. Гэтых бабак або проста *баб* (так завуцца спавівальныя бабкі) такое мноства ў вёсках, што за імі няма і прыступу сучасным дактарам. Усе яны імкнуцца трымаць народ у нейкай містычнай недасведчанасці наконт сябе і пагрозамі *уроков* (сурокаў), чар і галашэння прымушаюць падпарадкоўвацца сабе, так што сяляне не адважваюцца не прымаць іх дапамогі ў пэўных крытычных сітуацыях. Вядома, некаторыя з іх, як бабкі, бываюць карысныя, але шматлікія, наадварот, нават шкодныя, асабліва ў выпадку цяжкіх родаў. Тут яны часта паступаюць забабонна і па-знахарску, і хоць самі ўпэўнены, што шарлатаняць, але робяць гэта па звычцы, і галоўнае, каб падтрымаць славу свайго знахарства, асабліва калі яно калі-небудзь атрымоўвалася ў іх і набыло вядомасць у акрузе. Так, напрыклад, калі парадзісе прыходзіцца пакутаваць на апошніх хвілінах родаў, то шаптухі захутваюць яе ў вывернуты кажух з чорных бараноў, кладуць на падлогу ля парога і прымушаюць яе мужа пераступіць праз яе. Калі і гэта не дапамагае, то рашчыняюць цеста для хлеба і, пасадзіўшы яе на дзежцы,

у якой рашчынена цеста, пераносяць парадзіху ў кут да печкі і кладуць яе на падлогу ў так званым *кочережніке*, дзе, звычайна, змяшчаецца рознае прыладдзе беларускай кухні: качарга, вілкі, чапяла, венік, засланка, ступачы, вілы і нават патэльні. Гэтаму прыладдзю некаторыя з нашых сучасных славістаў надаюць сімвалічнае значэнне і ўзвялі ў званне кумірных або ахвярных прыналежнасцяў старажытнага служэння нашых продкаў. Быць можа, па іх паняцці, і апісваемае мною знахарства беларускіх бабак мае якую-небудзь сувязь з прызначэннем качаргі, вілак і інш. Мабыць, скажуць, што гэта значыць тое, што немаўля прысвячалі якому-небудзь духу, захавальніку качаргі і інш. А так, збольшага, і можна зрабіць выснову, таму што, па сведчанні аднаго польскага археолага, сапраўды, нованароджанага дзіця, нараджэнне якога было звязана з жудаснымі пакутамі маці, карпацкія славяне прысвячалі нейкаму духу. Прысвячэнне гэта складалася з таго, што на сёмы дзень пасля нараджэння немаўляці абстрыгалі валасы і спальвалі іх на жалезным кружку (ужо ці не на патэльні?). Па сведчанні таго ж навукоўца, звычай гэты існуе на Палессі, Мазовіі і ў сербаў і, наогул, у карпацкіх славян¹. У Беларусі таксама бывае нешта падобнае. Толькі гэта стрыжка здзяйсняецца ў самы дзень нараджэння, і абстрыжаныя валасінкі не спальваюць, а захоўваюць шаптухі, якія пасля выкарыстоўваюць іх: падчас прарэзвання зубоў абкурваюць дзіцё гэтымі валасінкамі.

Зрэшты, абстрыжэнне не складае галоўнага абраду пры радзінах. Так, больш вядомая і з аўтарытэтам бабка *равняет, распрамляет* або *суживает* галоўку нованароджанага і тут жа прамаўляе таямнічыя словы. Па паняцці шаптух, дзіцё павінна ўскрыкнуць адразу, як убачыць святло. Калі ж не ўскрыкне, то бабка шэпча яму на вуха нейкія словы, быццам бы ад гэтага ён павінен абавязкова закрычаць. Нованароджанага не паказваюць першы дзень ні мужу, ні, наогул, дарослым, а даюць яго патрымаць на руках маленькім (пяцігадовым або шасцігадовым) дзецям. Потым пачынаюць абмываць немаўля. Яго купаюць у цёплай вадзе, якая кіпела на *руте* і *ясельніке* (травы гаючай уласцінасці). Выдатна, што, купаючы, немаўля захутваюць у тую самую бялізну, у якую была апранута яго маці падчас родаў. Купанні гэтыя працягваюцца да самога хрышчэння, і купаць можа толькі шаптуха, але зусім не сама маці, калі б, выкажам здагад-

ку², маці магла быць здаровая ў гэтыя дні. Выкупаўшы першы раз, шаптухі апранаюць на шыйку і ножкі немаўляці чырвоныя паяскі, самі кладуць яго ў калыску і люляюць, вядома, даўшы перш маці накарміць яго. Кажучы аб люлянні, лічу патрэбным прывесці песню для гэтага выпадку. Я ўжо некалькі разоў казаў і зноў паўтараю, што без песень беларусец не можа ні нарадзіцца, ні ажаніцца, ні памерці. Гэта можна бачыць з апісання вясельных (гл. вышэй) і пахавальных (гл. ніжэй) абрадаў. Вось якія песні спяваюцца ў Беларусі пры закалыхванні дзяцей.

I

Люли, люли, люли! Прилецели куры.
Сели на ворожах у чірвоных боцях.
Стали сакатаци, што дзицяци даци?
Ни бобу каробу, ни гароху троху,
Ни канпель чарапень, ни ячменю жменю;
Ни коню вараную, ни быка палавога;
Цялушку рабушку — дзицяци на юшку.

Пачатковыя словы гэтай песні — люлі-люлі — як быццам нагадваюць Лелю, або Лелію — старажытнаславянскае язычніцкае бажство, альбо Купідона, як мяркуе прасты беларускі люд. Па яго разуменні, люлянне: лелі! лелі! лілі! — гэта прызыванне Купідона для аховы немаўля ў час сну. Гэта падцвярджаецца іншымі песнямі³.

Ой, люли, люли!
Придзи к дзицяци,
Да дай спаци!
Ой, люли, люли!
Ой, люли, люли!
Приснися Петрули!
Ой, лэли, лэли!
Придзи к пасцэли!

Тут ясна клічуць Люлі або Лелі як дух або як нейкае бажство. Магчыма, у язычніцкія часы нянькі казалі: «З дзецьмі спяць купідоны...»

II

Ой, ходзиць сон
Кала вакон,
А дрымота
Кала плота;
Дай пытаецца
Сон дрымоты:
— Гдзе адыбаецца
Начаваці?
— Гдзе хатка цеплёнька,
Гдзе дзетка маленька.

III

Спи, дзиця, калышися!
А як заснеш, палепшися!
Выду я, выду пад вербамі,
З малымі я знахάρкамі;
Будзець спаць, будзець есьці
Кашу — в панскам месяці.

IV

Пашов каток у лясок, нашов каток паясок.
А котачка адняла и дзицяци аддала.
Пашов каток на таржок, знашов каток пирожок;
Чи самому есьці, чи дзицяци несьці?
И сам трошки ўкусив и дзицяци прынасив.
Ага, ага — люльки! Пашов кот у дульки,
Памарозив лапки, узлез на палатки;
Стали лапки гретца, негдзе катку дзетца...

Гэтая песня адметная тым, што ў ёй згадваецца аб паяску, які як быццам мае нейкую сувязь з тым *красным* паяском, што шаптухі-бабы надзяваюць немаўляці на шыю і на ножкі (гл. вышэй у гэтым жа артыкуле). Акрамя таго, у ёй гаворыцца аб кацяняці: а трэба заўважыць, што каты, роўна як пеўні і розныя хатнія птушкі, у нашых продкаў належалі да зааміфічных

божастваў. Нездарма пеўні і каты адыгрываюць важную ролю ў беларускіх казках, дзе яны служаць чарадзеям і чараўніцам прыладай для выканання іх чарадзеійных задум або памагатымі ў справе чарадзеіства.

Калі дзіця адужае, гэта значыць, праз сем дзён, часам і раней, але ніколі не пазней, шаптухі абавязаны абраць кума і куму для хрышчэння немаўля. Кумы абіраюцца большай часткай з родных маці, але не бацькі, па перавазе, людзі халастыя і толькі ў крайнасці — замужнія жанчыны або жанатыя мужчыны. Бываюць, зрэшты, выпадкі, калі кумамі абіраюцца і чужыя, але гэта бывае тады, калі паблізу няма нікога з родных. Уласна ж, імкнуцца запрашаць родных, нават з аддаленых месцаў. Але вось што выдатна: просты народ у Беларусі пазбягае кумаў з вышэйшага саслоўя. Толькі ў некаторых выпадках бяруць усіх, хто б ні патрапіў. Напрыклад, калі ў каго не растуць дзеці, а пастаянна паміраюць, выбіраюць *спатыканых кумов* (сустрэчных). Гэта значыць, бабка і бацька нованароджанага бяруць немаўля і адпраўляюцца з ім на вялікую дарогу і першага сустрэчнага, роўна як і першую сустрэчную, запрашаюць у кумаў і кумоў. Хто б ні быў сустрэчны: ці шляхетны падарожнік і спадарыня, ці просты селянін або які гараджанін (вядома, хрысціянін) — ён не можа і не павінен адмовіцца. Не можа, таму што бабка і бацька нованароджанага неадступна просяць, тлумачачы прычыну запрашэння. Не павінен адмовіць у такой просьбе таму, што гэта значыць абразіць беднага бацьку, які верыць, што менавіта толькі спатканыя кумы могуць выратаваць яго дзіцё ад смерці. Са мной быў падобны выпадак, і я, не глядзячы на тое, што спяшаўся далей па справе, не мог адмовіць бацьку, які амаль са слязамі ўмольваў прыняць яго прапанову. Ды і як стане духу ў хрысціяніна адмовіць у падобным выпадку? Акрамя таго, калі ў дзень родаў заедзе хто-небудзь неспадзявана ў хату парадзіхі, дык яго просяць у кумы. Роўна, калі б каму прыйшлося быць у святара ў той час, калі прыйдуць сяляне хрысціць немаўля, то ім абавязкова прапануюць быць кумам або кумой. І хоць бы ўжо былі абраныя кумы, усё-ткі падарожнікі або выпадковыя становяцца на першае месца і запісваюцца ў метрычных кнігах.

Абраўшы кума і куму, бабка здымае з шыі і ножак немаўляці чырвоныя паяскі і перадае іх бацьку для зберажэння. Затым

рыхтуюць у дарогу абраных кумоў з дзіцем. Калі дзіцё слабое або трэба далёка ехаць да святара, то разам з кумамі пасылаюць маладую, здаровую замужнюю жанчыну, якая корміць сваё дзіцё, з тым, каб яна карміла і нованароджанага падчас дарогі. Ва ўсякім разе, нованароджанага вязуць у хату святара, але няма прыкладу, каб запрашалі святара да сябе ў хату. Не таму, каб не жадалі гэтым занепакоіць свайго духоўнага бацьку, але таму, што і ў гэтым бачаць нейкую неабходнасць, якая вынікае адзіна з таго паняцця, што немаўля павінна прайсці да хрышчэння некаторыя дарожныя выпрабаванні. Так, напрыклад, пад'язджаючы да моста, кумы павінны спыніцца і прайсці праз мост пешшу з немаўлём. Пасля трэба плюнуць на мост і кінуць жменю сена з калёс, на якіх ехалі. Пры праездзе міма могілак кум павінен выпрагчы з калёс каня і, пакінуўшы куму адну, конна крокам аб'ехаць вакол могілак, трымаючы на руках дзіця. Калі ў гэты час дзіця заплача, кум злязае з каня і нясе немаўля да калёс, а кума абавязана прывесці каня. Плач дзіця ў такім разе лічыцца прадвесцем яго нядоўгага жыцця. Калі ж немаўля будзе спакойна ляжаць на руках кума ва ўвесь час яго аб'езду вакол могілак, а асабліва калі яшчэ засне, то гэта лічаць прадвесцем яго доўгага жыцця. Пад'язджаючы да хаты святара, кум злазіць з калёс і вядзе каня на аброці да самай хаты. Пад'ехаўшы да хаты, кума застаецца ў калёсах — *аблублице* (у якіх, звычайна, ездзяць для хрышчэння дзяцей), а кум з'яўляецца да святара і потым выходзіць разам з апошнім на сустрэчу да немаўля, якога прымае ад кумы.

Кумы прывозяць святару падарункі ад імя парадзіхі і бацькі нованароджанага, якія складаюцца з кавалкаў палатна, ільну, воску або збожжавага хлеба, а ад сябе — з гарэлкі, яек, цэлага хлеба і *наметкі* (доўгае палатно, якім увіваюць галовы замужнія жанчыны). Усе гэтыя рэчы перадаюцца пасля хрышчэння. Гарэлка ідзе тут жа на пачастунак *кумов*. Здараецца часам, што святар праводзіць кумоў да хаты, але гэта бывае тады, калі ён жыве ў адным сяле з нованароджаным. Калі ж не ў адным, то на дарогу акрапляе кумоў святою вадою, і яны самі адпраўляюцца дадому. Бывае часам, што, пад'язджаючы да хаты бацькоў нованароджанага, кум іграе на якім-небудзь інструменце і, у сваю чаргу, яго сустракае музыка. Ва ўсякім разе, кумоў сустракаюць госці і, што выдатна, пераважна жанчыны. На

хрэсьбінах амаль не бывае мужчын, але затое збіраюцца жанчыны ледзь не з усёй вёскі.

У кумы нованароджанага бярэ галоўная *баба* або шаптуха і захутвае яго ў вывернуты кажух. Уносіць у пакой, дзе на яе і, вядома, на немаўля сыплюць жыта або пшаніцу. У гэты час падыходзіць маці і прымае ад шаптухі сваё дзіцё. Раздаецца музыка, пачынаюцца пачастункі і затым ідуць песні, якія спяваюцца, большай часткай, *бабамі* і, наогул, сталымі жанчынамі. Прыводжу некалькі песень з тлумачэннем, у якой губерні яны спяваюцца.

I

Бабулі спяваюць ад імя кумоў:

А мы прійшлі ад Богаго дому
Принесли у красную харому
Дзэцину
Хрищону

З дзетак Божых асвящэну.
Кума куме даець дзэцину,
Кума каже: хадзи, мой сыну!
Маленьки
Краснёньки

Белаго личка повненьки.
Кума куму прывитае,
Баба за стол запрашае
В-акóла
Весела

Есьци — пиць принесёна.
Баба тамжа пры кумах стаиць,
Харошія квіточкі страиць,
Частуе,
Приймуе.

И квіточкамі даруе.
Пачинае ад дробнага,
Не минае, а ни годнага,
Частуе,
Приймуе

III

Кум ходзиць па саду, кума па гароду;
Сойдземся, абоймемся, напьемся мёду.
Кумачка п'яна на ганачку пала:
Поглядзіце госьці, чи ў тонкай сарочцы?
Кали яна ў тонкай, дайце ей пакой.
А кали ў зрэбнай, дайце ей пакой, беднай.
А кали ў пласкуннай, завядзіце яе ў пакой,
Да не будзе ж яна такой саромненькай!

Гэта песня запісана ў Навагрудскім павеце Мінскай губерні, але яе спяваюць і ў іншых паветах гэтай жа губерні і, акрамя таго, у Магілёўскай.

IV

Знахаркі спяваюць ад імя парадзіхі ў тым выпадку, калі гасцям не спадабаўся пачастунак або абыходжанне неласкавага, няветлівага мужа:

Ох, вы, столикі мае цисовенькіе,
Чагож вы стаіце не засланынкіе?
Ох, вы, госьцікі мае любовінькіе,
Чи мой хлебц пушон, чи мой муж ня вясёл?
Кали хлебц пушон, то я выпалаю, —
Мужиковы наравы да я выведаю.
Куня, рыся, сабали на вароцьках висяць;
Мужиковы наравы на плечках висяць;
На плечках висяць и ў галовках шумяць —
А аб дзицяци и госьцях ены не рупяць...

Гэтая песня спяваецца ледзьве не па ўсёй Беларускай зямлі. Мне самому даводзілася яе чуць у дзвюх месцах: у Магілёўскай і Віцебскай губернях. Запісана ж у Магілёўскім павеце Магілёўскай губерні.

ПАХАВАННЕ І ПАМІНКІ

Закалыханы з калыскі казкамі і потым заўсёды акружаны фантастычнымі павер'ямі, чарамі, замовамі і вядзьмарствам, беларусец як бы мімаволі парадняецца са звычаямі сваіх продкаў, якія завяшчалі яму паданні аб даўно мінулым жыцці. Прывязаны да роднага папялішча, ён любіць успамінаць аб гэтым жыцці з падсвядомым даверам да сваіх дзядоў і прадзедаў. Ад таго ён так часта звяртаецца да паданняў даўніны, якія знаёмы яму ледзь не з першага дня з'яўлення на свет. На падставе гэтых паданняў у яго з'явілася свая лекарская навука, свой каляндар, свая спрактыкаванасць у жыцці. У крытычных абставінах ён звяртаецца да гаданняў, варажбы і лячэння па прыкметах. Захварэе ён — у яго ёсць сваё зелье, свой настой з якіх-небудзь лясных раслін. Калі гэтая хвароба небяспечная і ў гэты час здараецца якая-небудзь незвычайная з'ява, ён варожыць аб сваёй смерці, аб сваім апошнім дні. І сапраўды, забабонны ад прыроды, ён яшчэ больш забабонны падчас хваробы. Які-небудзь глухі стогн здаровага чалавека, які спіць з ім у адным пакоі, тужлівы брэх сабакі на двары, іржанне каня ў начны час, страшнае завыванне ветру за акном, моцны трэск падпаленых дроў, карканне варон на даху хаты — усё гэта адносіцца да свайго лёсу і лічыцца прадвесцем смерці. А калі здараецца, што ў акно ўляціць ластаўка і пакружыць над галавой хворага — гэта ўжо несумненны знак яго смерці. Тут ужо марныя суцяшэнні родных і знаёмых. Ды і не вырашацца яны прыступіць да яго са сваімі суцяшэннямі, таму што і самі падзяляюць гэта меркаванне. Мала таго, родныя загадзя рыхтуюцца да сумнай падзеі. Яны нават як бы дапамагаюць выканацца прыкметам варажбы. Бачачы, што хворы знаходзіцца ў перадсмяротнай агоніі, яны пасылаюць за *мертвечыхамі*, г. зн. за старымі жанчынамі, якія даглядаюць за хворымі ў апошнія хвіліны іх жыцця і потым мыюць і апранаюць нябожчыкаў¹. Гэтыя жанчыны, заўважыўшы расслабленне хворага, здымаюць яго з пасцелі і кладуць на падлогу на голай саломе, хоць бы гэта было зімою ў наймацнейшы мароз. Дарэмна кажуць ім, што, здымаючы хворага з цёплай пасцелі і кладучы яго на халодную салому, яны паскараюць яго смерць, — яны ўсё-ткі робяць сваё. Мала таго, часта нават сам хворы, адчуваючы апошнія

хвіліны, адразу загадвае родным перанесці яго на падлогу. Здаралася, што разважлівыя памешчыкі імкнуліся растлумачыць сваім сялянам шкодныя наступствы такога дзіўнага звычаю, але добры намер сустракаў пярэчанне саміх хворых. «Дайце пакой, панок! — заўважаў хворы. — Так паміраў мой бацька і мне так казаў». Вось такі адказ у селяніна!

Нягледзячы, аднак, на дзівацтва гэтага звычаю, некаторыя сяляне робяць з яго нешта ўрачыстае. Я быў аднойчы сведкам даволі павучальнай сцэны. Паміраючы, стары, які меў велізарнае сямейства, сабраў поруч сябе ўсіх родных ад малога да вяліка і, падтрымліваемы ўнукамі і праўнукамі, якія стаялі пры ім на каленях, блаславіўшы ўсіх, звярнуўся да іх з наступнай развітальнай прамовай. «Хутка мяне не стане, — казаў старац, — жывіце ў згодзе і не падзяляйцеся на малыя сямейкі, будзьце разам заўсёды, як гэты звязак саломы, якой я благаслаўляю вас. Хай гэтая салом будзе *в науку* вам. Пакуль яна ляжыць у добрым месцы і не раскінутая па частках, датуль яна крэпкая і не разносіцца ветрам; але як толькі патрапіць скаціне пад ногі або разнясецца ветрам у розныя бакі, то пачынае гніць і робіцца нікуды не прыдатнай. Так і вы: пакуль будзеце жыць у маёй хаце, дзе ўсё пакідаю ў парадку і чысціні, пакуль будзеце ў згодзе паміж сабою і не разыдзецца паасобку, датуль благаслаўленне маё з вамі. Але як толькі падзеліцеся і патрапіце ў нячыстую хату, то згніеце, як салом пад нагамі кароў!» Якая ні простая гэтая мараль, але яна вельмі разумная і слушная!

Адметна, што ў той час, калі паміраючаму даюць у руку свечку, мертвячыхі раскрываюць усе дзверы ў хаце і вароты ў хлявах. Кажуць, гэта робіцца для таго, каб чалавеку, які памірае, лягчэй было канаць (адыходзіць). У гэты час у хаце паміраючага забараняецца прыгатаванне ежы і нават, калі выпадкова топіцца ў печы або ў попеле цьмеюць гарачыя вуглі, гасяць агонь, а вуглі заліваюць вадой.

Як толькі хворы сканае, мертвячыхі адразу топяць печы і раскладваюць вялікі агонь, часткова на падставе нейкага павер'я, часткова для сагравання вады, у якой яны павінны мыць нябожчыка. Ваду кіпяцяць з прымешкам розных траў, якія таксама маюць нейкае значэнне. Больш вядомымі і агульнаўжывальнымі травамі для гэтага лічацца: рута, барвінак, беліца, расходнік, папараць, казельніца і жабіна лапка. Абмыў-

шы цела, яго кладуць на той жа саломе, на якой хворы памёр, і, прыкрыўшы яго саломай або сенам, пакідаюць так датуль, пакуль не прыгатуюць дамавіну. Дамавіну робяць з новых дошак, але не ляжалых і наогул не з такіх, якія былі ўжо прызначаны для якога-небудзь ужывання. Падрыхтоўка дамавіны і капанне долу складаюць прадмет незлічоных абрадаў. Так дамавіну нельга рабіць у той хаце, дзе ёсць чорны певень або сівая карова. Роўна не можа рабіць дамавіну ўдавец або бяздзетны сем'янін. Трэскі і ўсе габлюшкі, якія засталіся пасля вырабу дамавіны, таксама кладуць у дамавіну, але не тымі, хто яе рабіў, а мертвячыхамі. Барані Божа, пакінуць хоць найменшую трэску ў хаце: гэта значыць праракаць смерць каму-небудзь з тых, хто ў ёй жыве. Зрабіўшы дамавіну, майстар нясе яе як мага хутчэй, каб не сустрэцца з кім-небудзь. У выпадку сустрэчы майстар ні з кім не вітаецца і на словы не адказвае, асцерагаючыся, што, у адваротным выпадку, пашкодзіць сабе або таму, з кім загаворыць. Адметна, што пры сустрэчы з цяжарнай жанчынай майстар кідае дамавіну на зямлю і прымушае гэтую жанчыну тры разы абысці задам вакол дамавіны. Дол капаюць старыя або, часцей, жабракі бясplatна. Пры капанні пазбягаюць гутарак аб нябожчыку, для якога рыхтуецца дол. Пры капанні долу не можа прысутнічаць жонка нябожчыка або якая-небудзь жанчына, нядаўна страціўшая мужа або каго бы ні было з родных. Выкапаўшы дол, далакопы даюць знак мертвячыхам, і тыя з'яўляюцца з вадою, якою абмывалі цела нябожчыка. Гэтую ваду або ўліваюць у дол, або толькі акрапляюць яго¹⁾.

Калі нябожчык халасты, то на яго дамавіну кладуць вянок з руты, а калі жанаты або ўдавец, то з папараці. Акрамя таго, у дамавіну ставяць часам гарэлку, бліны або кашу. Таксама амаль заўсёды кладуць грошы і, здараецца, некаторае прыладдзе хатнай гаспадаркі, напрыклад, нож, сякеру або серп. Відавочна, гэта даказвае, што ў беларускім народзе захавалася звычай продкаў нашых — рускіх славян — забяспечваць нябожчыка ўсімі гэтымі прадметамі з прычыны веравання ў замагільнае жыццё. Такое вераванне іх яшчэ ясна выявілася ў звычай *поминаць дзедов* (гл. далей), здзяйсняць трызны на долях родных і, наогул, блізкіх сэрцу людзей. Гэты звычай, як мы ўбачым ніжэй, з разнастайнымі абрадамі захоўваецца ў Беларусі да гэтага часу.

На нябожчыка ніколі не аправаюць таго адзення, якое ён насіў пры жыцці. Наадварот, гэтае адзенне, часцей, закопваюць у зямлю або спальваюць, асабліва калі нябожчык памёр ад якой-небудзь заразнай хваробы. Для гэтага выпадку робяць з новага белага, ніколі не мытага палатна нейкі саван у выглядзе доўгай кашулі з шырокімі рукавамі, які завецца *сглищем* (г. зн. прызначаным для тлення саванам). Саван гэты такі доўгі, што ён пакрывае ногі, якія, у сваю чаргу, захутваюцца ў невялікія палотны. На галаву аправаюць капялюш, таксама з новага палатна. Рукавы ля кісцяў рук перавязваюць матузом (жычкаю). На грудзі кладуць невялікі абразок, а за пазуху нешта накшталт хусткі, у якую загортваюць дробныя манеты. Калі ў нябожчыка не закрываюцца вочы або вусны, то іх закрываюць меднымі манетамі або халоднымі вуглямі, якія і застаюцца ў дамавіне да пахавання. Пры апушчэнні цела ў магілу грошы здымаюць і аддаюць жабракам. Вуглі ж забіраюць мертвячыхі, якія робяць з іх прадмет сваіх чар. Кажуць, гэтымі вуглямі мертвячыхі *заговаривают* ведзьмаў і не даюць ім *оборачиваться* ў розных жывёл. Для гэтага мертвячыхі таўкуць вуглі ў парашок і пасыпаюць імі перакрываванні дарог. Як толькі ведзьма пройдзе па гэтым парашку, яна губляе ўсюкую сілу вядзьмарства і падпарадкоўваецца ўладзе мертвячых, якіх таксама ў некаторых вёсках лічаць *ведьмарками*. Калі ў нябожчыка пацячэ з носа або рота так званая *рата*, то яе імкнуцца абцерці родныя, але не даюць абціраць мертвячыхам, таму што яны, быццам бы, робяць з яе нейкае чарадзейнае ўжыванне, якое можа шкодзіць людзям, з каторымі яны не ў ладах або ў сварцы.

Нягледзячы на тое, што нябожчыка паклалі ўжо ў дамавіну, усё-ткі не чапаюць саломы, на якой ён ляжаў, датуль, пакуль яго цела знаходзіцца ў пакоі. У некаторых месцах дамавіну ставяць на адмыслова ўладкаванай калодзе. Звычайна ж — на зэдліках і рэдка — на стале. Калі ж цела вынесуць з пакоя, у гэты час мертвячыхі спяшаюцца спаліць салому, каб паспець прысутнічаць пры самім пахаванні. Калі салому паляць на двары, то глядзяць, куды, у які бок ідзе дым, і на падставе гэтага варожаць, у якім месцы вёскі здарыцца наступная смерць. Дамавіну часцей вязуць, вельмі рэдка нясуць, хоць бы могільнік быў на самай блізкай адлегласці ад вёскі. Пры вынасе цела з хаты асцярожна гасяць свечкі, асцерагаючыся выпусціць або зламаць іх. У адваротным выпадку пойдучы пляткарствы-здагадкі, што ў гэтай хаце ізноў

хто-небудзь памрэ. Калі вынесуць цела на двор, усе прысутныя і пераважна родныя кідаюць па жмені жыта або пшаніцы на дамавіну. Пры гэтым глядзяць, каб не падбіралі зерняў хатнія птушкі, і таму ўслед за вынасам з двара дамавіны рассыпанае жыта або пшаніцу змятаюць і потым кідаюць у дол. Калі вязуць дамавіну праз вёску, то пазбягаюць сустрэчы з цяжарнаю жанчынаю або з людзьмі, якія вязуць салому і сена. Для гэтага пашылаюць каго-небудзь наперад і, у выпадку азначанай сустрэчы, прымушаюць жанчыну і падарожнікаў звярнуць куды-небудзь у двор або на процілеглую дарогу.

За дамавінай акрамя родных і блізкіх заўсёды ідуць жабракі (старцы), якія абавязаны несці *кутью*, або *канун*, таксама гарэлку і розныя стравы, якія складаюцца з пірагоў і бліноў. Усё гэта ядуць на магіле адразу па апушчэнні ў яе цела. Што застанецца, тое жабракі забіраюць з сабою.

Пасля апушчэння дамавіны ў дол, калі родныя нябожчыка кінуць у яе па жмені зямлі, далакопы кідаюць туды ж усе астаткі палатна, з якога шыюць саван, а таксама іголки і ніткі. Асабліва памятаюць аб іголках, таму што, кажуць, гэтыя іголки, якія называюць *мертвіцамі*, у руках чарадзеяў і знахароў могуць прычыніць шмат шкоды тым, на каго яны злосныя. Праз гэтыя іголки чарадзеі могуць наслаць самыя цяжкія хваробы, асабліва слепату і трасучку ў цэле. Кажуць, быццам знахары гэтымі іголкімі выкопваюць з зямлі *жаб-рапух* (земляных жаб) і, высушыўшы іх, робяць парашок, які ад найменшага дакранання да яго неўзаметку сушыць чалавека і даводзіць яго да вар'яцтва.

Пасля пахавання жонка нябожчыка або муж нябожчыцы пераходзяць на некалькі дзён у чужую хату і хаваюцца там ад паглядаў сваіх родных. У гэтым як бы выяўляецца іх жалоба. Здараецца, што такога роду жалоба працягваецца цэлы тыдзень і толькі ўзмоцненыя просьбы родных або блізкіх могуць угаварыць няшчасных вярнуцца ў сваю хату, дзе асірацелая сям'я патрабуе іх дапамогі. Але на працягу ўсёй гэтай жалобы не ходзяць на магілу памерлых: для гэтага прызначаецца сёмы дзень, у які здзяйсняецца асаблівы абрад, вядомы пад назвай *прыкладзін* і *голошэня*. Але перш чым скажам аб гэтым, заўважым аб пахаваннях нехрышчоных дзяцей і самазабойцаў.

Падобныя выпадкі, асабліва самагубствы, вельмі рэдка бываюць у Беларусі, і таму яны суправаджаюцца адмысловымі

абрадамі, у якіх выяўляюцца непрыемныя пачуцці народнага шкадавання аб першых² і агіды да апошніх. Калі дзіцё народзіцца нежывое, то яго захутваюць у салому і хаваюць дзе-небудзь у куце саду, агарода і, часцей за ўсё, на гумнішчы. Пры гэтым на насыпаным доле немаўляці раскладваюць маленькае вогнішча з *осиновых* галінак і прамаўляюць нейкія замаўленні, якія, на жаль, захоўваюцца ў тайне ў знахароў і шаптух, і таму не магу пазнаёміць з імі чытача. Калі ж дзіцё пажыве некалькі гадзін або два-тры дні і памрэ па якіх-небудзь прычынах без хрышчэння, то яго хаваюць па-за агароджай могільніка і замест крыжа ставяць просты камень або, у некаторых вёсках, трыкутнік з *осиноваго* дрэва. У падобным выпадку маці абавязаная трымаць тыднёвы пост і спавядацца. Што ж тычыцца да самазабойцаў, то іх хаваюць без усякіх абмыванняў і абкурванняў у тым жа адзенні, у якім яны пазбавілі сябе жыцця. Іх не праводзяць жабракі, а толькі некаторыя родныя і мёртвачыхі. Нават жонкам і мужыкам забараняецца быць пры апусцэнні дамавіны ў дол. Адметна, што дамавіна самазабойцаў робіцца з *осиноваго*²⁾ дрэва. Акрамя таго на самазабойцу кладуць *осиновые* трэскі; а калі апусцяць дамавіну ў дол, то мёртвачыхі кідаюць у яе попел і халодныя вуглі. Закапаўшы дол, насыпаюць на ім вялікі груд або курган і навальваюць камяні. Акрамя таго, усякі прахожы лічыць абавязкам кінуць на гэты курган хоць малы камень. Магілы для самазабойцаў абіраюцца на перакрываваннях або на ўзвышэннях у лесе, якія, звычайна, прачышчаюцца для таго, каб яны маглі быць бачныя здалёк для ўсякага падарожніка. У некаторых месцах, напрыклад у Віцебскай губерні, на верхавіне кургана садзяць асінавае дрэва, і калі яно вырасце, вешаюць на ім забітых крумкачоў, соў, жаб і змей. Усё гэта складае прадмет чар ведзьмакоў, якія, быццам, збіраюцца на гэтых курганах і па-свойму спраўляюць там трызны па самазабойцах. Затое на магілах самазабойцаў у Беларусі не робяць ні памінак, ні галашэння, ні прыкладзін. Усе гэтыя абраднасці здзяйснююцца толькі на долях *покойников*³, памерлых звычайнай смерцю.

Калі ж менавіта здзяйснююцца гэтыя абрады і ў чым яны заключаюцца?

Першым чынам, на сёмы дзень пасля пахавання нябожчыка робяцца *прикладины*. Абрад гэты выконваецца роднымі памер-

лага або памерлай. Муж, жонка, бацька, сын, маці, дачка або ўнук і ўнучка абавязаны з'явіцца на сёмы дзень на дол свайго роднага і пакласці камень або дошку з якім-небудзь знакам. Гэта робіцца для таго, каб адзначыць магілу, каб потым можна было знайсці яе для пастаўлення на ёй крыжа з дрэва або каменю. Такім чынам, прыкладзіны замяняюць сабой *положение основания* помніка. Падчас прыкладзін не могуць прысутнічаць староннія, і калі прыкладзіны робіць жанчына, то ў падобным выпадку непазбежны абрад *голошенья*, які носіць характар беларускай народнай сентыментальнасці. Галашэнне — значыць узмоцненае рыданне, якое перарываецца прамовамі. Менавіта прамовамі, таму што жанчына на магіле блізкага, каханага ёю чалавека прамаўляе ў гонар нябожчыка амаль цэлы панегірык, у якім распавядае пра ўсё яго жыццё, пералічвае яго дабрадзейнасці, апісвае няшчаснае сваё становішча, выяўляе свой горкі смутак аб тым, што не магла памерці разам з ім і такім чынам ніколі не разлучацца са сваім мілым. Нарэшце, просіць прабачэння ў нябожчыка за абразы і крыўды, якія яна зрабіла яму пры жыцці. Усё гэта прамаўляе з рыданнямі і лямантам нараспеў і незвычайна жаласна, так, што, слухаючы збоку, мімаволі праслязішся і пашкадуеш бедную ўдаву або сірату. І трэба заўважыць, што хоць гэты звычай мае характар абраду, але, большай часткай, ён здзяйсняецца з прычыны сапраўднай скрухі і непрытворнага шкадавання, як неабходнага выканання звычайу дзядоў і прадзедаў.

Галашэнне гэта так выдатна, што лічу не лішнім прывесці тут у арыгінале надмагільны панегірык жонкі мужу, чуты мною ў Мінскай губерні, Барысаўскім павеце, вёсцы Лошыцы. Панегірык гэты можа служыць узорам галашэння.

«А мой жеж ты миленьки, да мой жеж ты харошеньки, пташачка родненькая! Чиж я табе не спадручна была, неумела цябе гутариць? Мы з табою жили як рыбка з вадою. Ты ж, бывало, устанеш з расою, працуем у поли, робиш за ўсех — пачинанье и сканчанье — усё з цябе. Ты ж таки, не быв ни пьяницей, а ни лайдаком, не бадзявся ў карчме: ты любив парадки ўсюды. И адзёжка чисценька, и ножки прибраны, чтоб было ў цябе, — ты казал завсюды: чиж не спадавила я табе, чиж ня шанцавала табе за мной? А мой ты родненьки! А мой ты залаценьки каласок! Што ж мне зробиць, сираце, без тебе? Надаремна плачу

тольки, не дагнаць цябе⁴, не ўбачиць майго сакалка... Чиж на тое я з табою жыла, штоб цяпяр толька плакаць на мигилце тваей? Ой, придзи, хадзи ты к нам, мой ты пригожыньки! Паглядзи на сваих узецей: што пачну я без цябе? Цяжка жиць без мужыка ў хаце... Ты спиш, мой любы, и николи не ўстанеш паглядзець на сваю галубку, што ена без цябе не варкуе, тольки плаче и serca дратуе... Ты ж таки быв жаластливы, чиж перестав жалаваць сваю (такую-то). Ой, Божа наш, Божа! Горькая мая доля! А бадай жаж, я з табой апенулася! А мой ты сизы галубок! Прабачай мяне дурную: можа я цябе не сцерегла? Можа я табе папрыкрылася? Можа ты не залюбив сваей печки-лавки и папробаваць пришлось землю сырую, студзеную... Чи ж табе не лепей цепла было жиць? А мой ты малюсеньки! А вей! А вей... А бедная — я, бедная... Ой цяжка мне, цяжка! А вей, а вей! А вей!..»

Акрамя звычайных ёсць яшчэ *історыцескія* галашэнні. Я называю іх гістарычнымі, таму што яны адносяцца да вядомай гістарычнай падзеі. Вось адно з іх. Яно запісана са слоў старой жанчыны з вёскі Крупіца Аршанскага павета Магілёўскай губерні, што на мяжы з Барысаўскім паветам Мінскай губерні. Па расказаных падзеях, яно адносіцца да часу вайны са шведамі. У гэтым галашэнні жонка аплаквае мужа, забітага ў бітве.

Да ходзів жаж ты, мой милы,
Под Берозу на Шведскую моц.
Да разтраців там свое ты силы,
Ба скакав нераз, гарцовав всю ноч...
Ой, вернутца треба было табе дамовки.
Да пришлось им цябе переняць да Шведам,
Каб загибли их паганскія галовки.
Дзегцем, да смалой кирмили, а не хлебам.
Зратавали цебе, мой ты любы, з неволи,
Ты йшоў через Гумэня³ на высокіе бары,
Ой, упав ты, и небочив вже николи,
Што там робитца на твоём двары:
Плаче жонка, плачуць дзеци да без бацьки:
Горко стогне хата без свайго господара,
Тяжко сирацице мне к сабе вайци,

Не ўзвидзець там бабрице да свайго бабра.
Прападзи ж ты, шведская ты моц!
Пакарае Маци Божа Крупскай святосьцы!
Разлецитца над тобою цемны клёц.
И да слез тагды табе, не да радосьці!
Як згубив ты майго (такого-то) любку,
Так дабудзе табе, вражи злыдзень,
Чорну долю за яго (такую-то) галубку.
Божа кара и будзешь ты загіджен...
Ой, напасьць была ад вас, поганцы,
Разц гали людзям дзетак, мужыков.
Не з чым будзе вам ад нас прици.
Да своих *разчухранских* дваров!
Ой, як цяжка мне па табе плакаць,
Мой ты, золот лебядзь! Што я цяпер?
Да чамуж табе было паць.
Не вернуся, мой сокал на свой шацер.
Зазванілі ва ўсе званы да па табе:
Ой, як звониць, звониць серце ў мене!
Да ревнулі валы у новам Ярме,
Пахавалі милага (такого-то) на чужой старане⁵...
Да ревнулі валы степам идучи;
Пахавалі милага (такого-то) з Берозы идучи...

Падобнае галашэнне сустракаецца ў Галіцыі: толькі ў ім апісваецца паход рускіх у Крым супраць татараў і смерць *Чумака* (развозчыка солі, які пайшоў на службу ў якасці валанцёра). Згадваецца таксама аб рацэ Доне, аб атамане і аб некалі былой крэпасці Самары на левым беразе Дняпра пры ўпадзенні ў яго ракі Самары, пабудаванай у 1686 годзе пад наглядам князя Галіцына для ўціхамірвання татарскіх рабаўнікоў⁶.

Пасля галашэння пакідаюць на доле куццю. У некаторых месцах яе закопваюць у зямлю ў падгалоўі нябожчыка. Гэтым беларусцы даказваюць, што ў іх продкаў была вера ў замагільнае жыццё. Толькі гэтае жыццё яны ўяўлялі па-свойму. Ім думалася, што нябожчыкі маюць патрэбу ў ежы, адзежы, грашах і да т. п. Ва ўсякім разе, гэтым тлумачацца даволі светлыя паняцці старажытных рускіх славян аб новым замагільным

жыцці. Забяспечваючы нябожчыкаў рознымі рэчамі, яны выказвалі гэтым сваю любоў да памерлых і памяць аб іх. Памяць гэтую яны асабліва выявілі ў так званых *тризнах*, якія захаваліся ў паданні цяперашняга беларускага народа пад назвай *Дзедов*, або памінак. Звычай гэты паважае памяць нябожчыкаў, дае нам права ўяўляць сабе характар нашых продкаў з самага светлага боку. Захаванасць гэтага звычайу беларускім народам дазваляе яму займаць ганаровае месца ў шэрагу іншых плямёнаў, што насяляюць зямны шар. І хоць многія з іх з'яўляюцца хрысціянамі, але не маюць высокага рэлігійнага абраду памінавання памерлых, які складае выключны здабытак Грэчаскай Праваслаўнай Царквы.

Старажытныя славяне рускія, чэшскія, лужыцкія і польскія здзяйснялі памінане нябожчыкаў продкаў і бацькоў сваіх у сакавіку месяцы, менавіта 1-га чысла. У гэты дзень яны, звычайна, адпраўляліся з паходнямі на могілкі і там, па прынясенні ахвяр, ахвярныя рэшткі раскладвалі на долах. У славян былі зямныя паветраныя боствы і пякельныя, або падземныя. Першыя з іх адпавядалі боствам святла, а другія — боствам цемры. Уяўленне славян аб замагільным жыцці было пачуццёвым. Яны лічылі душу нейкай паветранай істотай, якая пасля смерці чалавека выходзіць з яго цела і да самага пахавання, нібы птушка, пералятае з аднаго дрэва на другое. У старажытныя часы, па паганскім звычай, мёртвыя целы палілі, як гэта відаць са знойдзеных у розных месцах славянскага краю урнах. Незадоўга перад увядзеннем хрысціянства ў славянскіх землях гэты звычай змяніўся, і замест спальвання цел іх хавалі на могілніках. На могілках з'явіліся насыпы. На гэтых насыпах пад адкрытым небам раз у год здзяйсняліся *тризны*, або стышы, тое ж, што ў літоўцаў *chauturas*, якія былі ні што іншае як бяседы на дамавінах нябожчыкаў. Падчас гэтых трызнаў, захоўваючы глыбокае маўчанне і як бы прыслухоўваючыся да найменшага руху пад сабою, родныя раскідвалі рэшткі розных страў па грудках або курганах, пад якімі быццам рухаліся ў той час нябожчыкі. Тыя, што кідалі ежу, думалі, што памерлыя абавязкова ажывалі на гэты час, каб сабраць раскінутыя па могільніку кавалкі пірагоў і мяса. Па сведчанні Нарбута, родныя па сканчэнні трызны прамаўлялі наступныя словы, апусціўшы галаву ўніз і як бы гутарачы з нябожчыкамі: «Простите, мерт-

вья душечки! Будьте здоровы, мертвья душечки, благослови-те нас живых и пошлите покой в наши дома!»

З увядзеннем хрысціянства ў славян у абрадзе трызны многае змянілася, ачысцілася і прыняло характар хрысціянскага памінання і нават сама назва трызны зменена. Трызну назвалі *Дедами*. З увядзеннем хрысціянства ў рускіх славян *Деды* захаваліся⁷ больш за ўсё ў тых землях, дзе жылі плямёнамі або родамі першыя насельнікі шырокай зямлі Рускай. А менавіта: пераважна паміж Дняпром, Сожам і Заходняй Дзвіною або па суседстве з імі, гэта значыць у Беларусі і Маларасіі. Але так як я маю на ўвазе павер'і Беларускага краю, то і апішу тут *Деды* беларускія.

Назва Дзяды пайшла ад таго, што ў дзень гэтага абраду жывыя ўспаміналі сваіх бацькоў і дзядоў. Успаміны гэтыя вы-яўлялі ў песнях, у якіх апяваліся геройскія подзвігі памерлых, іх дабрадзейнасці, добрыя ўчынкi і хатняе жыццё. Адгэтуль, верагодна, атрымалі свой пачатак і вышэйапісаныя мною галашэнні над труной або над магілай. Галоўным распарадчыкам пры абрадзе Дзядоў спачатку быў жрэц, а пасля проста які-небудзь стары чалавек, званы *Гусяром*, *Козляром* або *Дударом* ад назвы інструмента: гусяў, казы, дуды, на якіх ён звычайна іграў, калі спяваў. Адгэтуль і сам збор з выпадку абраду Дзядоў зваўся *учтою* (*гусярскою*, *козлярскою* або *дударскою* гулянкай).

У цяперашні час у Беларусі Дзяды адзначаюць тры разы ў год: улетку, увосень і зімою. Акрамя таго ёсць яшчэ Дзяды вясновыя, але яны значна адрозніваюцца ад першых трох і акрамя таго атрымалі назву *Радовніцы*, а таму аб ім скажам асобна. Што ж датычыцца першых трох Дзядоў, то адны з іх завуцца *ставровскімі*, іншыя *змитровскімі*, трэція — *передзапунстнымі*.

Паходжанне *ставровскіх*, або летніх, Дзядоў прыпісваюць легендзе аб князі Боі і яго двух хартах *Ставры* і *Гавры*. Вось гэтая легенда або паданне народа, якое захавалася ў Віцебскай губерні.

...Над ракою Дрысаю (рака ў Дрысенскім павеце) ёсць хутар Краснопаль, акружаны з усіх бакоў густым, старадаўнім лесам. Блізу гэтага Краснопаля, у адным з непроходных гушчароў, некалі, яшчэ ў часы руска-славянскага язычніцтва, жыў багаты князь, валадар значных маёнткаў, незлічоных

замкаў і астрогаў, якія знаходзіліся па берагах ракі Дрысы. Ён славіўся па ўсёй Белай Русі наезніцтвам і стральбой, чаму і празвалі яго князем Боем. Любімым яго заняткам было паляванне з лукам і стрэламі на лася, дзіка і іншага ляснога звера ў самых глухіх пушчах і ярах. Для такога палявання ён меў двух хартоў, з якіх адзін зваўся *Ставры*, а другі *Гавры*, і абодва былі незвычайна моцныя, так што нават велізарны мядзведзь не мог вытрымаць дужання з імі: у адну хвіліну яны раздзіралі яго на часткі. Колькі разоў здаралася, што Бой, адправіўшыся з суседзямі на паляванне, заходзіў у такія глухія месцы, што не ведаў, як і куды выйсці з іх. У гэтым выпадку яму дапамагалі яго верныя сабакі: выводзілі на дарогу і праводзілі да самага замка. Мала таго, у выпадку нападу разбойнікаў на Боя, сабакі ратавалі яго ад іх, забіваючы няпрошаных гасцей. За такія паслугі Бой надзвычай шанаваў сваіх слуг і патрабаваў ад падпарадкаваных яму дварчан, каб яны аказвалі павагу ім як найважнейшым асобам пры яго замку. Калі ж Стаўры і Гаўры памерлі, то ён пахаваў іх са шматлікімі ўрачыстымі абрадамі і прызначыў у іх гонар штогадовыя памінкі. Народ збіраўся на месцы, дзе былі пахаваны Стаўры і Гаўры, прыносіў з сабою розныя напоі і стравы і, расклаўшы агні, баляваў да позняй ночы. Астаткі страў і косткі кідалі ў агонь, прамаўляючы гучна імёны: «Стаўры! Гаўры!», і потым выклікалі іх цені⁸...

Якая ні дзіўная гэта легенда, а ўсё-ткі нельга не ўзгадаць яе, таму што яна як быццам мае нейкую сувязь са *Ставровскімі* Дзядзямі, як мы зараз убачым. З надыходам вечара ў хаце багатага сем'яніна збіраецца мноства народа і ўсякі прыносіць з сабой ляльку чалавека, зробленую з цеста. Пры гэтым іграе музыка і скокі працягваюцца да поўначы. Апоўначы накрываюць стол, на які ставяць як мага больш пірагоў, *коржов* і крыху вадкіх страў. Народ есць і п'е датуль, пакуль, нарэшце, не пастукаюць у акенца. Стукае хто-небудзь з гасцей. У гэты час усе ўстаюць з-за стала і, адкрыўшы акенца, кідаюць у яго чалавечыя лялькі з цеста і што ёсць моцы крычаць: «Стаўры, Гаўры, дзе вы там? Прыходзьце да нас!» Той, хто стукаў у вакно, абавязаны сабраць усе лялькі і прынесці ў пакой. Гэтыя лялькі вяртаюцца да сваіх ранейшых гаспадароў, якія сушаць цеста і потым раздаюць яго сваім парабкам

(прыслузе), думаючы, што ад гэтага служкі прывязваюцца да хаты і робяцца адданымі.

Абрад Стаўраўскіх Дзядоў у такім выглядзе выконваецца ў Мінскай, Віцебскай і Магілёўскай губернях. Прыведзены мною тут запісаны ў Мінскай губерні, мястэчку Докшычах (Докшыцах), што на рэчцы Бярэзіне.

Дзяды Змітраўскія маюць больш права на назву Дзядоў, таму што падчас іх сапраўды здзяйсняецца памінанне нябожчыкаў. Назва Змітраўскія (Дзмітраўскія), верагодна, утварылася ад дня св. Дзімітрыя, у які, звычайна, здзяйсняецца гэты абрад. Вось ён. Яшчэ з раніцы ў хатах прыкметны нейкі асаблівы рух. Увесь дзень праходзіць у падрыхтоўцы: вараць, пякуць, чысцяць пакоі і асабліва вымятаюць смецце ў *углах* і за *печкою*. Мала таго, увесь двор чысцяць і пасыпаюць ельнікам або пяском, быццам чакаюць гасцей. І сапраўды чакаюць, думаючы, што ўвечары ў хатах з'явіцца цені памерлых родных, якія не могуць прыйсці ў тую хату, дзе не чыста, дзе не добра прыгатаваныя стравы і напоі. Такія вераванні продкаў нашага беларускага народа, якія выказвалі вялікую павагу да духаў або ценяў памерлых родных.

Калі збяруцца госці, якія складаюцца з родных і, часткова, з жабракоў, то бацька сямейства або старэйшы ў хаце, запаліўшы васковую свечку, ставіць яе ў куце ганаровага месца і прамаўляе малітвы: *Отче наш! Богородице! Дзеве, радуйся! Верую...* Вымавіўшы малітвы, гасіць свечку. Затым усе садзяцца за стол, на якім колькасць прыбораў павінна быць *нечётной*. Гаспадар налівае поўную чарку гарэлкі і, выліўшы частку на абрус *для дзедов*, астатняе п'е сам. За ім гэта ж паўтараюць госці. Потым пачынаюць есці што-небудзь вадкае, але і тут не без асабліваасці: усякі павінен адліць з талеркі хоць лыжку заціркі ў спецыяльна прыгатаваную для таго міску, якая, будучы напоўненая даверху стравой, ставіцца на акно таксама *для дзедов*. Затым ядуць і п'юць моўчкі і пастаянна аглядаюцца то назад, то па баках, то глядзяць на столь або на дзверы, ці не з'яўляюцца цені дзядоў? Найменшы шоргат, шорах у пакоі прыводзіць усіх у радасць. Думаюць, што ўваходзяць духі памерлых сваякоў і нябачна прысутнічаюць разам з імі. Пры гэтым пастаянна чуюцца ўздыхі і — народ думае сам сябе: чаму б духам не з'явіцца ў выглядзе людзей? Матылёк, які праляцеў

над сталом, лічыцца пасланцом нябожчыкаў. Кажуць, быццам ён прыляцеў за *волосамі і ногтямі* нябожчыкаў, якія забыліся ўзяць іх з сабою і пакінулі ў абутку за печчу. Здарся ж, што матылёк паляціць за печ, абавязкова ўсе кінуцца за ім туды шукаць *этой обуви...* Па заканчэнні вячэры госці разыходзяцца і на развітанне гаспадар хаты кажа: «Дзеды! Ели-пили, идзице ж да себе (к себе — домой)!»

Пакінутых для дзядоў страў не чапаюць усю ноч. Знойдуцца ахвочыя, якія з'ядуць і потым кажучь, што духі з'елі. У некаторых вёсках гэтыя стравы аддаюць жабракам, якія вельмі добра памятаюць дні Дзядоў і з'яўляюцца за сваёй часткай.

Дзяды *Предзапустные* — тыя, якія бываюць перад заговінамі Філіпаўскага посту. Абраднасць іх амаль тая ж, што і ў дзень Змітраўскіх Дзядоў. Толькі падчас Перадзапустных Дзядоў гатуюць бліны і каўбасы, частка якіх таксама прызначаецца для нябожчыкаў. У гэты дзень жанчыны апранаюцца ва ўсё белае, а мужчыны здымаюць з сябе паясны рамень, на які звычайна вешаюць нож, крэсіва і шабету (сумку) з кнотам.

Усе гэтыя Дзяды святкуюцца ў хатах і праходзяць без слёз і смутку, таму што ў гэты час памінаецца як бы ўвесь памерлы род чалавечы, тады як зусім інакш здзяйсняецца абрад так званай *Радавницы*⁹.

Радаўніца адзначаецца ў аўторак на Фаміным тыдні. Раніцай, на досвітку, пад адкрытым небам могількі маюць жудасны выгляд: да якога долу не звярніся, усюды чуеш плач і рыданні, усюды бачыш маркотныя і адчайна-журботныя твары. І не дзіўна: не адна маці аплаквае нядаўна пахаванага сына, апошнюю апору і надзею сямейства; не ў адной дзяўчыны сэрца разрываецца на часткі пры выглядзе свежай магілы жаніха! Не адзін муж тужыць аб страце мілай жонкі! Не адна дачка рыдае няўцешна над магілай асіраціўшага яе бацькі, са смерцю якога яна страціла ўсё, таму што даўно ўжо пазбавілася маці! І колькі такіх кранальных сцэн! І ўсе гэтыя сцэны вельмі-вельмі працяглыя! Плач, стогны і рыданні раздаюцца на могільніку да самага поўдня. Але вось мала-памалу сціхаюць ляманты і настае магільная цішыня. Пачынаюцца розныя абраднасці. Катаюць фарбаваныя яйкі на долях і потым аддаюць іх жабракам. Затым пакрываюць доли абрусамі, ставяць стравы і, паспытаўшы сёе-тое, усё пакідаюць жабра-

кам¹⁰. Прыступаючы да ежы, абліваюць долы рознымі настоямі з духмянай травы, затым звяртаюцца да памерлых з наступнымі словамі: «Милые radici! Ходзице да нас есьці, што Бог дав!» Пaeўшы, пачынаюць развітвацца з нябожчыкамі, прыгаворваючы: «Наши radici! Выбачайце, ня дзивицеся: чым хата богата, тым и рада!» Гэта суправаджаецца рознага роду галашэннямі, у якіх моляць Бога, каб зямля не душыла мёртвых і не заглушала іх пачуццяў да сваіх блізкіх.

У гэты дзень вельмі часта ставяць на долах крыжы, камяні або проста нешта накшталт дамавіны з дрэва з рознымі разьбянымі малюнкамі галавы, рукі, нагі. Апошнія выразаюцца тады, калі ў каго-небудзь з жывых родных баляць азначаныя органы. Робіцца гэта, па словах народа, для таго, каб нябожчыкі вымалілі ў Бога здароўе або загаенне хворых частак цела. Жывыя як быццам раюцца, вядуць перамовы з мёртвымі: новае пацверджанне таго, што слова Радаўніца можа паходзіць ад *рада* — парада або *радить* — раіцца, весці перамовы (гл. вышэй зноску).

Вяртаючыся дадому, сваякі памерлых імкнуцца не аглядацца назад. У адваротным выпадку, кажуць, нябожчыку зробіцца цяжка, зямля прыцісне яго.

ВАЛАЧОБНІКІ

Повсеместное Белорусское обыкновение

Валачобнікамі называюць вядомы клас людзей, якія ў велікодны тыдзень ходзяць па вёсках з віншаваннямі¹. Гэта нешта накшталт старажытных гусяроў або баянаў, што апяваюць у сваіх песнях або распавядаюць у казках падзеі, якімі адзначаюць тое або іншае свята або ўрачысты выпадак. Абраныя ў валачобнікі абавязаны ведаць розныя песні, умець красамоўна распавесці што-небудзь пра сваю вёску або сяло і, акрамя таго, спяваць пахвальныя або ўрачыстыя гімны ў гонар свята. Яны, звычайна, карыстаюцца вядомасцю не толькі ў сваёй вёсцы, але і ў навакольных сёлах і засценках. У ліку валачобнікаў знаходзяцца віншавальнікі, потым *пачинальнікі*, гэта значыць

тыя, якія *запеваюць* песні, і, нарэшце, *мехоносы*, г. зн. тыя, хто збірае дарункі ў мяшкі. Дарункі гэтыя складаюцца з каўбас, пірагоў, бліноў, сала і, вельмі рэдка, з грошай. Наогул, іх адорваюць усім тым, што прыгатавана для свята Вялікадня. А трэба заўважыць, што ў Беларусі не толькі ў прастанароддзі, але і ў іншых класах людзей да велікоднага тыдня падрыхтоўваюць вялікія сталы. Тут бывае мноства ўсякай смажаніны, сыроў, масла і яек: усё гэта служыць ежай на цэлы тыдзень. Частку ежы падаюць валачобнікам і жабракам. У гэты час усякі прахожы, знаёмы і незнаёмы, уваходзіць у хату і яго ахвотна пояць і кормяць, знаходзячы ў гэтым вялікае суцязэнне. Павага да велікоднага тыдня ў беларускага народа развіта да таго, што на працягу яго нічога не вараць, не пякуць і нават не топяць у печках: сілкуюцца *свенцёным*, г. зн. асвячонымі стравамі. Астаткі свянцонага, напрыклад косткі і сухія скарынкі, закопваюць на палях з тым, каб высвянціць імі свае нівы і зрабіць іх урадлівымі. Нават абрус, на які на гэтым тыдні ставяць стравы, хаваюць, як святую рэч, і не накрываюць ім стол у звычайны час. Мала таго, падчас пажару або працяглага грому і навальніцы гэты абрус абносяць вакол хат, думаючы такой глыбокай пашанай спыніць або змякчыць гнеў Божы.

Валачобнікі пачынаюць свае віншаванні на другі дзень Вялікадня і працягваюць іх увесь тыдзень з тым, каб абысці ўсю вёску. Звычайна ходзяць увечары і спяваюць песні пад акенцам. Песні гэтыя розныя, але ўсе яны болей або менейносяць характар вітальных прамоў, у якіх выказваюцца добрыя пажаданні гаспадарам. Прывяду дзве асабліва выдатныя і вядомыя ў розных губернях. Вось, напрыклад, песня, напоўненая рознымі прывітаньнямі і пажаданнямі да тых, каго віншуюць. Яна вядомая ў Віцебскай і Магілёўскай губернях.

Звычайна, падышоўшы да акенца, валачобнікі стукаюць у яго і пачынаюць вітаць гаспадара вядомым радасным прывітаннем: «Дзень добры, пане гаспадару! Хрыстос уваскрос!»

Затым усе валачобнікі спяваюць:

Да цераз поля да шырокае¹⁾,
Да цераз межы залаценькія
Ишли-цякли валачобнички,
Да пыталіся славнаго пана,

Славнаго пана, пана гаспадара.
Да чым жа ён уславився?
И дабром сваим и дваром сваим.
Паметаюць двор усё павим пярком,
Усё павим пярком, залатым крылом.
Ставляе столы ўсё цисовыя,
Засьцілае сталы ўсё китайкою,
Усё китайкою, усё зеленаю.
Ставляе кубкі ўсе срэбляныя,
Налівае кубкі зеленым віном,
Зеленым віном, чорным пивам.
Чорным пивам да салодкім медам.
Зеленае віно пану гаспадару,
Чорнае пива для жаны яго,
Салодкі мядок для яго дзетак.
Дай табе Божа, пане гаспадару,
Да пива варицы, да сына жаницы,
Гарелачку гнаці, дочки даваці.
Дай табе Божа, пане гаспадару,
И ў каморы, и ў аборы,
Гдзе гара, там жыта капа,
Гдзе лог, там жыта стог.
Пане гаспадару! Не кажи там иці,
Не кажи там иці, кажи падариці.
Да нашы дары не вялікія,
Валачобнікі не дакучнікі,
Да ў год ходзяць, да Бога просяць:
Пачынальніку па дзсятнічку,
Старшаму певцу да капу ейцу,
Да кашелиносу да пирог к носу.

Затым пачынальнік скорагаворкай кажа:

Хрыстос Воскрес — Сын Божы!
Проша, пане гаспадару,
Проша, пане добрадару!

Апошні куплет пачынальнік паўтарае двойчы.

Другая песня больш цікавая і характэрная: яна ўтрымлівае поўны каляндар і расклад усіх гаспадарчых работ па святах. Гэтая песня заслугоўвае асаблівай увагі: яе спяваюць у Мінскай і Магілёўскай губернях.

Пачынальнік віншуе гаспадара наступнымі словамі: «Хрыстос Воскрес, добрыя людзі!»

Затым усе валачобнікі спяваюць²⁾:

Ишли, пришли валачобники,
Играючи, сьпеваючы²,
Добрага пана шукаючы.
— Добры вечар, пане гаспадару!
Чы спиш, чы ляжиш, пане гаспадару?
Кали да спиш, Бог з табою,
Кали ня спиш, мов са мною.
Адчینی вакно, паглядзі на двор:
На тваім дваре стаіць шацёр
Навюсенькі, бялюсенькі,
А ў тым шатры залатое крэсла,
На том крэсле сам Бог сядзіць.
Перад Богам усе Святкі³
Шікуюцца, рахуюцца:
— Катораму Святому наперод пайці?
Святыя Сараки наперод пашлі,
Святы Алексей сохі чешець,
Святое Благовешчанье заорываець,
Святы Вярбіч вярбу пасьвяцаець,
Чысты Чацьвер ячмень засеваець,
Святое Вяличка з красным яечкам;
Першы дзень пірагі маюць,
А сярэдні дзень пагуляюць,
А пасьледні дзень выправляюць
Радавница статак запасываець;
Святы Юр'я — Божій пасол —
Да Бога пашов,
А ўзяв ключы залатыя,
Атамкнув землю сырусенькую,
Пусьдів росу цяплюсенькую
На Белую Русь і на ўвесь свет⁴.

Святы Барис бабы сеець,
Святы Микола па межах ходзиць,
Жыта родзиць.
Урасився, умачывся,
Под залаты пояс падаткнувся.
Святы Ушестник жыта выплываець,
Святая Сёмуха на вазы возиць
И Бога просиць.
Святы Дзевятник жыта равнуець,
Святая Дзесятуха жыта красуець.
Святы Иван пчолы садзиць
Пад пералазам па шесьцёра разам.
Святы Петра жыта сьпелиць,
Святы Кузьма сярпы робиць
Залатые — новыя — и сталёвыя.
Святы Павлюк граблі робиць.
Святы Дземян сена грабиць.
Святы Ильля славная жнея.
Святы Барис снапы зносиць.
Святыя Ганны дамов возяць.
Святы Спас жыта пасвяцаець.
Святая Прачистая папары мешаець⁵
И жыта засеваець, а другая ёй памагаець.
Святое Узьвиженьне з поля збираець,
Святы Михайла з халодным ветрам.
Святы Пакров зямлю пакрыв, —
Зямлю листом, а ваду лёдам.
Святы Юрья грудай гвосьдзиць,
Святы Микола снегам мосциць.
Пришли Калядки — гаспадарам парадки.
Святая Василья дзяжу мяса, мясца,
Пираги пекла и рагатые и букатые.
Святое Вадохрище ваду пасьвяцаець, —
Людзей покрапляець.
Пришли Сараки да других Сараков.
Дай, Божа, гаспадаром здаровье,
Дай, Божа, каб жыта радзила
На ниве капама, а ў гумне сьциртама,
На таку ўмалотам, а ў арудзе спорам,

А ў прудзе намолам,
У дзяжы падходам, а ў печцы растом.
А да на сталае ж сыццём.
Гасподарок! Дары гасьцей,
Не бав жеж, барджей!
Нашы дары нявелички,
Валочобнікі не збытнічкі:
Ены ў дзьверы ня лезуць,
У вакно змежуць.
Пачынальніку капу яец,
А памагальнікам па дзiesiąтку.
Для механоса тры грошы, —
Музыцкая горкая доля:
Што даюць, бярець тоя.
Гаспадарок! Дары на парад,
А не дарыш — прасі ў хату.
Мы на тоя прыступаем,
Пачастуй, усе прымаем.

Пачынальнік прыгаворвае:

Хрыстос воскрес!
Пане гаспадару!

Іншы раз здараецца, што гаспадары нічога не дораць. Валачобнікі не крыўдуюць, а пераходзяць да наступнай хаты. Толькі іншы раз пачынальнік спявае:

Перайшли сялцо,
Знайшли яйцо;
Перайшли другога,
Згубили и тоя.

Пасля заканчэння віншаванняў валачобнікі збіраюцца ў пачынальніка і там дзеляць дарункі. Пры гэтым частку сабранага раздаюць жабракам.

Адметна, што валачобнікі праводзяць час віншаванняў як мага больш сціпла, без усялякіх непрыстойных гульняў і шумных забаў.

ДАСЛЕДАВАННЕ АБ ВАЎКАЛАКАХ¹

На падставе беларускіх павер'яў

Беларусь настолькі насычана, настолькі багата рознымі паданнямі, павер'ямі, прымхамі і забабонамі, што, ведаючы аб усім гэтым, мімаволі пашкадуеш, — чаму дагэтуль нашы навукоўцы не жадаюць звярнуць увагі на гэты край і вывучыць яго ва ўсіх галінах айчыннай даўніны... На старонках нашых часопісаў пастаянна з'яўляюцца розныя даследаванні аб старажытнасцях Афін і Рыма, гарнітурах, звычаях і нават баляваннях іх жыхароў. А старажытнасці Заходняй Расіі, асабліва Беларусі, як быццам лічацца занадта малазначнымі для таго, каб надрукаваць аб іх у якім-небудзь перыядычным выданні. Не ведаю, чым растлумачыць такую абыякавасць нашых навукоўцаў да Беларусі. Ці не тым, што аб старажытнасцях рымскіх і грэчаскіх лягчэй пісаць у кабінете па замежных крыніцах, а каб напісаць аб Беларусі, для гэтага неабходна ведаць яе, пражыць у ёй, прасачыць некалькі гадоў на месцы за ўсімі яе асаблівасцямі? Калі за гэтым справа, дык чаму ж не прыступіць да вывучэння Беларускага краю тым, якія маюць магчымасць прысвяціць гады гэтай карыснай і важнай справе?.. Бо Беларусь варта таго... Гэты куток нашай айчыны па справядлівасці можна назваць сталіцаю старажытнай славяна-рускай міфалогіі. Там — зыход усіх нашых язычніцкіх продкаў, якія з прычыны ўзаемных племянных міжусобіц рассяліліся па суседстве на розных ускраінах цяперашняй велічэзнай Расіі... Быць можа, такое ўшаноў-

ванне Беларусі падасца каму-небудзь дзіўным. Каб пагадзіцца са мной, для гэтага трэба быць беларусам, трэба ведаць незлічоныя песні, прымаўкі, казкі, паданні і павер'і гэтай акругі, трэба бачыць сляды родавых адносін, якія дагэтуль захаваліся ў Беларусі паміж так званай тутэйшай *застенковаю шляхтою*². Толькі ў такім выпадку зразумела будзе значэнне Беларусі ў археалагічных, філалагічных і гістарычных адносінах.

Дакладна, чаго-небудзь ды вартыя беларускія казкі, павер'і і песні, калі іх пастаянна выкарыстоўваюць суседзі нашы, польскія навукоўцы... Але што з гэтага выходзіць пры аб'якавасці да Беларусі рускіх навукоўцаў? Спадары польскія навукоўцы ўсё наша роднае перарабляюць на свой лад, паланізуюць прымаўкі і прыказкі, пераносяць на сваю глебу павер'і і паданні і такім чынам адбіраюць у Беларусі характар рускай старажытнасці. Асабліва вядомы ў гэтым стаўленні с. *Войццукій*, які вельмі мала знаёмы з рускай мовай і амаль зусім не знаёмы з Беларускім краем...

— Што ж зрабілі Вы, Ваша міласць? — спытаюць тут многія. — Вы, які так ухваляеце Беларусь?..

Яшчэ знаходзячыся ў Беларусі, я запісаў з вуснаў народа розныя песні, словы, прымаўкі, загадкі, прыказкі і казкі з мэтай ужываць іх пасля. Пераехаўшы ў Пецярбург, я звярнуўся са сваімі занатоўкамі да некаторых асоб, і, па волі былога с. міністра народнай асветы графа Уварава, змясціў у Часопісе Міністэрства Народнай Асветы два ўрыўкі са складзенага мною «*Слова-ры і корнеслова белорускага наречія*»³. Але, усвядоміўшы незакончанасць прац свайго дваццацігадовага ўзросту, я вырашыў на некаторы час спыніцца з поўным друкаваннем іх і, пераехаўшы ў Варшаву па прызначэнні ўрада, прысвяціў сябе наступным і канчатковым пошукам беларускіх старажытнасцяў. Следствам гэтых пошукаў было тое, што я перарабіў і папоўніў слоўнік і, наогул, усе свае занатоўкі аб беларускіх песнях, павер'ях і прыказках — і неўзабаве спадзяюся прыступіць да асобнага выдання ўсіх прыгатаваных мною твораў аб Беларусі.

Каб даць якое-небудзь паняцце суайчыннікам аб маіх занятках, прашу Вас, спадар, абраць у часопісе, які выдаецца Вамі, мястэчка для пасылаемага артыкула аб *Вовкалаках*⁴.

Вовкала́ка (або *вовкале́ка*) — пярэварацень, г. зн. чалавек, ператвораны кім-небудзь або самім сабою, па сваім жаданні,

у ваўка. Вераванні ў існаванне такіх пярэваратняў агульныя ледзь не ва ўсіх славянскіх плямён. Так, у палякаў ёсць *wilko-lek*, *wilkólak*; у чэхаў — *wilkodlak* і *wlkodlak*; у сербаў — *влколек*, *врколак* і *влколíјек*; у харватаў і баснійцаў — *vikódlak*; у далматаў — *vakudluk*; у рагузцаў — *vikolak*; у трансільванцаў — *vacodlac*; нават у нямецкіх славян ёсць той жа пярэварачень пад назвай *wärwolf*. У славян жа рускіх (ва ўнутраных губернях цяперашняй Расіі) існуе павер'е аб *волколаках* і *вурколаках*⁵: верагодна, на падставе апошняга вымаўлення апеў пярэваратня і знакаміты наш паэт Пушкін. Але больш за ўсіх славяна-рускіх і нават, наогул, славянскіх плямён можа пахваліцца шматлікімі павер'ямі і аповедамі аб *вовкалаках-вовкалёках* *Белоруссія*.

Калі па-філалагічнаму разбярор караняслоў прыведзеных намі назваў пярэваратня, то знойдзем два значэнні ваўкалак ва ўсіх славянскіх плямён, асабліва ў рускіх, сербаў і палякаў, якія (значэнні) суцэльна будуць адпавядаць двум паняццям аб ваўкалаках, г. зн. аб ваўкалаках наогул, потым — аб ваўкалаках як аб людзях, ператвораных у ваўкоў кім-небудзь, і аб ваўкалаках як людзях, якія валодаюць сілай сябе і іншых ператвараць у ваўкоў.

Першае значэнне атрымаем ад каранёў: *wilk*, *вук*, *влк* (волк) і *dlak*, *dlaka* (у чэхаў), *kodlak* (у Галіцыі), *chlaka*, *chlak*, *chlup* (у сербаў) — поўсць, волас, уласна, жмуткі валасоў. Гэта значыць, *wilkodlak*, *vicodlak* — які мае ваўчыную поўсць, касматы, як воўк, з *комкамі*⁶ ваўчыных валасоў. Такое значэнне адпавядае паданню славян аб ваўкалаку-пярэваратню наогул, але не дае вызначанага паняцця аб тым, сам чалавек ператвараецца або хто-небудзь іншы ператварае яго ў ваўка. А, такім чынам, такое каранёвае паходжанне *вовкалаки* будзе недастатковым як занадта абагульненае і нявызначанае, прытым жа не чыста славяна-рускае, а толькі славянскае⁷. І таму, не здавальваючыся гэтым словаўтварэннем, падобна с. Афанасьеву⁸, і маючы на ўвазе ўласна беларускага пярэваратня, мы прыем да ўжывання іншы караняслоў для значэння *вовкалаки*.

У Беларусі (і Маларасіі) ужываюцца словы *лёка* і *лек*, што абазначае самавук-лекар, які лечыць хворых розным *зельем* (травамі); адтуль *лек-лека* — *знахарь*, вядзьмак, чарадзея, з прычыны таго, што ўдалае лячэнне, асабліва паміраючага хворага, лічыцца справай не чалавечай, звышнатуральнай: звы-

чайнае паняцце простага беларускага народа! Гэтаму беларускаму слову адпавядае і скарочанае простанароднае польскае слова *lek*, *сербскае* лек, *лијек*, *боснійскае* *lјek*, *lik*, *далматскае* і *кроатскае* *lik*, *украінскае* *ликарь*⁹. Адгэтуль словы *вовкалака*, *вовкалека*, *влколек*, *вивкалик* — ваўказнахар, вядзьмак, які мае сілу зачараваць, ператвараць кагосьці ў ваўка, мабыць, пры дапамозе якога-небудзь *зелья*^{10, 11}. Такое значэнне беларускага ваўкалака здаецца больш зразумелым — тым больш што ва ўсіх беларускіх павер'ях, і асабліва — аб ваўкалаках, *знахари* і *знахарки* адыгрываюць вялікую ролю.

А каб слову *вовкалака* або, як яго прамаўляюць далматы, *vakudlak*, даць значэнне «ператвораны кім-небудзь у ваўка» — для гэтага звернем увагу на беларускія дзеясловы *ла́чиць* і *лучиць*. *Ла́чиць* — значыць завербаваць, сілком зрабіць каго-небудзь кім-небудзь, ператварыць у што- або ў каго-небудзь. У беларускіх казках, дзе гаворыцца аб зачараваных *князевічах* (маладых князях, ператвораных у камяні, слупы і ў розных жывёл¹¹), ужываецца слова *ла́чиць*; напрыклад: *и плаче ла́чаный* (забраны у палон) *князевіч!* *То не жаба была, а жабала́ка* (г. зн. ператвораны ў жабу). Тут слова *лака* — ад дзеяслова *ла́чиць*. У такім родзе ёсць шмат іншых слоў: *ступала́ка* (абярнуты ў слуп), *кошкала́чень* (абярнуты ў кошку). *Лучиць* — значыць зрабіцца, стаць чым-небудзь па няволі. Гэтае слова таксама ўжываецца ў казках для азначэння стану зачараваных *ведьмарыя* людзей: *лучив на вовкалаку*, г. зн. па літасці *ведьмары* (ведуна), ведзьмака зрабіўся ваўкалакам. *Угневав дударá, лучив на бобыля*: раззлаваў *дударя* (гл. ніжэй) і за тое зрабіўся бедняком па яго волі, г. зн. згалеў. Злучыўшы абодва гэтых дзеясловы са словам *воўк*, мы знойдем наступнае значэнне ваўкалака: чалавек, ператвораны ў ваўка, які зрабіўся ваўком сілком, па волі ведзьмака, *знахаря-дударя*¹².

Такім чынам, не звяртаючыся да агульнаславянскай каранявысновы ваўкалака, можам мець *белорусскае*. Можам і нават павінны, тым больш што знаходзім падставу думаць, што павер'е аб ваўкалаках атрымала зыходны свой пачатак у Беларусі і ўжо пасля перайшло да іншых суседніх славянскіх плямёнаў. Для гэтага мы спашлёмся на найстаражытнейшых сведак, дахрысціянскіх гісторыкаў. *Геродот*, апісваючы мясцовасць, норавы, звычаі і рэлігію розных славянскіх народаў, вельмі азна-

чальна кажа наконт таго, што тычыцца павер'я *Невров* аб *оборотнях* (ваўкалаках): «У гэтых людзей, — заўважае ён, — здаўна існуе вераванне, што яны сілаю свайго чараўніцтва могуць у вядомыя часы года на некалькі дзён ператварацца ў ваўкоў і потым ізноў вяртацца ў ранейшы стан^{13, 2)}». Па картах *Спенера*¹⁴ і *Стредовскага*¹⁵ Герадотавых *Невров* трэба прымаць за жыхароў цяперашняй Заходняй Расіі, а менавіта Беларусі, г. зн. за Нестаравых дрыгавічоў, драўлян, палачан і севяран. Навуковіц Нарушэвіч ясна і з упэўненасцю сцвярджае, што *Невры*^{16, 3)}, у якіх, як сведчыць Герадот, існавалі паданні аб ваўкалаках, займалі вялікія плошчы ад вусцяў Днястра і вышэй Кіева ўздоўж па плыні Дняпра і Дзясны, г. зн. часткова ў цяперашнім валынскім Палессі, губернях: Кіеўскай, асабліва Магілёўскай і Мінскай, і чарнігаўскім Прыдняпроўі¹⁷. Можна задаць пытанне: чаму ж Герадот, апісваючы славян з такім усестароннім веданнем, заўважае, што павер'і аб ваўкалаках знайшоў ён менавіта ў неўраў? Да сведчання Герадота дададзім тое паданне жыхароў пінскага Палесся (Мінская губ.), што Авідзій некалі жыў побач цяперашняга г. Пінска ў пячоры на высокай гары, акружанай з усіх бакоў азёрамі і *черотом* (вялікім трыснягом), куды, быццам, выслалі яго за дзёрзкія вершы^{18, 4)}; у памяць чаго да гэтага ў вуснах пінскага народа захаваўся назоў гары — Авід-гара і возера — Авід-возера. Аб гэтым возеры згадвае і Нарушэвіч, згаджаючыся з пінскімі народнымі паданнямі^{19, 5)}. Вельмі можа быць, што Авідзій, які жыў паміж цяперашнім пінскім Палессем і Прыдняпроўем, падслухаў беларускае (неўрскае) народнае паданне аб ваўкалаках і на падставе яго напісаў^{20, 6)} вядомыя «Ператварэнні» («Метамарфозы»). Чаму ж не дапусціць, што яго Лікаон (Лусаон)²¹ ёсць той жа беларускі ваўкалак?! Варта толькі дасведчанаму чалавеку, які ведае павер'е беларускаў і з увагай чытаў фантазію Авідзія аб Лікаоне, параўнаць першае з апошнім: акажацца вялікае падабенства!

Засноўваючыся на такіх важных дадзеных, мы павінны пагадзіцца, што павер'е беларускаў аб ваўкалаках вельмі старажытнае. Акрамя Герадота і Авідзія мы не маем іншых сведчанняў, па якіх маглі б судзіць аб падрабязнасцях гэтага павер'я ў старажытных неўраў, але па існуючай шматскладанасці яго ў цяперашніх неўраў-беларускаў можам меркаваць, што калі ў сучасны хрысціянскі час, які, відавочна, меў моцны ўплыў на

вынішчэнне паганскіх забабонаў і прымхаў, усё-ткі ў Беларусі захавалася шмат аповедаў і паданняў аб ваўкалаках, то, без сумневу, у язычніцкія часы Герадота і Авідзія яшчэ больш і вальней маглі існаваць паміж неўрамі такія праявы духу і фантазіі язычніцкага народа!

А сучасныя паданні беларусаў аб ваўкалаках вельмі-вельмі разнастайныя і багатыя. Няма наваколля, няма вёскі, няма сямейства, дзе б не ведалі якога-небудзь самага пацешнага аповеду, самага фантастычнага павер'я аб ваўкалаках. Старэйшыны шматлюдных сем'яў у вольныя калядныя вечары паўтараюць сваім дзецям і ўнукам аб гэтых то дзіўных, то бездапаможных пярэваратнях, а спевы па-беларуску маладзіц падчас калядных вачорак апявае выхадкі знахароў, якія абарачаюць нялюбых ім людзей у ваўкоў, і жаласны стан звернутых²². Вось так з пакалення ў пакаленне пераходзіць вераванне аб ваўкалаках. Вераванне гэта да таго гіпербалізавана, што нярэдка звычайных ваўкоў²³ прымаюць за саміх пярэваратняў. Здараецца, што падчас зімовых маразоў згаладалыя ў лесе ваўкі, як водзіцца за гэтымі ліхімі суседзямі, нападаюць на людзей — адразу ва ўсёй вёсцы праляціць слых, што ваўкалак напаў на такога-то Архіпа або Сідара. Бяда Сідару або Архіпу, калі іх лічаць знахарамі: здагадлівыя бабы (як і ўсюды) дапаўняюць слых, што ваўкалак хацеў адпомсціць знахару за тое, што той ператварыў яго ў ваўка...

Па меркаванні беларусаў, ёсць два роды *вовкалак*. Да першага адносяцца *вовкалаки-знахари*, да другога — іх няшчасныя *жертвы*, ператвораныя ў ваўкоў. Першых беларусцы вельмі баяцца, другіх шкадуюць.

Вовкалаки-знахари, як і наогул знахары, па разуменні беларусаў, знаходзяцца ў сувязі з нячыстай сілай — чортам, якому яны прадаюць сваю душу, дзякуючы чаму атрымліваюць уладу ператвараць людзей у ваўкоў і потым, па жаданні, ізноў перарабляць у людзей. Такое вераванне, відавочна, ёсць сумесь элемента паганскага з новым і вядзе свой пачатак часткай ад антрапамарфізму нячыстай сілы, а больш ад таго падання, якое захоўваецца ў славянскім народзе, што некалі ў яго продкаў былі служэбнікі паганскіх капішчаў, якія, вывучыўшы некаторыя таемствы прыроды і каб падтрымаць у невуцкім народзе веру ў сваю сілу і звышнатуральную, звышчалавечую магутнасць, палохалі іх

рознымі ўяўнымі чарамі, загаворамі і насланнямі... І без сумневу, цяперашнія знахары ў Беларусі выйшлі з гэтых язычніцка-славянскіх капішчаслужбоўцаў. Таму што беларускія знахары ні што іншае, як тыя ж знаўцы некаторых таямніц прыроды, якія вывучылі атрутнасць раслін, уласцівасці камянёў і выпадкова натрапілі на сілу магніту і электрычнасці і якія злоўжываюць сваімі спазнаннямі з прычыны разбэшчанасці нораву і сапсаванасці сэрца. Як славяне-язычнікі глядзелі на капішчаслужбоўцаў быццам на бажаствы і, не разумеючы іх шарлатанства, благавелі перад іх мудрымі выслоўямі, так і цяперашнія беларусцы па сваёй цемры і невуцтву, лічачы *вовкалак-знахарей* чымсьці вышэй за сябе, хоць гэтыя знахары такія ж цёмныя, як і яны — толькі хітрэй за іх, — вераць ва ўсё тое, што яны скажуць, і хоць толькі дзясятае з іх прадказанняў спраўджваецца, а іншыя аказваюцца ашуканствам, але баяцца іх і робяць ім пашану на ўсякім кроку^{24, 7)}, асцерагаючыся абразіць і ўгнявіць іх магутнасць і ўсяведанне. Далей: капішчаслужбоўцы нікому з простага народа не адкрывалі сваіх таямніц і хітрыкаў і ў выпадку смерці перадавалі іх толькі адзін аднаму або таму, хто рыхтаваўся да падобнай службы. Так, сапраўды, і знахары беларускія ні за якія выгоды не адкрыюць свайго *знахарства*²⁵ незнаёмаму чалавеку або, як яны кажуць, прасцяку, а паміраючы, перадаюць яго дзецям або таму, хто адважыўся аддаць сваю душу нячыстай сіле, і то перадаюць пад страшнымі пагрозамі — не раскрываць тайны. Па паняцці язычніцка-славянскім, капішчаслужбоўцы былі *дзетмі* або *избранными* багоў — і, па меркаванні беларусаў, знахары-ваўкалакі людзі не простыя, а, як быццам, складаюць адмысловую касту вышэйшых істот, якія маюць сувязь з нячыстай сілай. У склад гэтай касты ўваходзяць *дудары* (музыкі, якія іграюць на дудзе; весельчакі; баечнікі, накіштальт *баянов*), *млынары* і *пастухи*²⁶. *Дудары* — народ цёрты, бывалы: дудар шмат чаго чуе, блукаючы па белым свеце, многае сам прыдумляе; умее спрытна распавесці аб бачаным; часам надурчыць каго-небудзь удалай брахнёй, асабліва калі большая частка яго суразмоўцаў на добрым падпітку. Нярэдка, дарэчы, услужыць якой-небудзь старой бабе пазыкай патрэбнай рэчы (пэўна, і ў простым народзе жаночая пратэкцыя мае сваё значэнне) і — пайшла гаворка: «Дудар з нашага двара, брат,.. *пазнався з Дамавіком* (пасябраваў з дамавіком)»²⁷. *Млынары* — народ адчужаны, нелюдзімы, боль-

шай часткай з нейкай таямнічай, панурай фізіяноміяй. *Млына́р* пастаянна сядзіць у сваім млыне; для большага барышчу меле ўначы, а п'янаму беларусцу прадставіцца, што ў млыне гудуць жорны, але колы не круцяцца. Здарыцца ў вёсцы пажар — усё згарыць, а млын, які стаіць пры рацэ і ўдалечыні ад вёскі, ацалее. Якая-небудзь баба дапоўніць гэта словамі, што яна бачыла, як падчас пажару чорныя крумкачы сядзелі на даху, а жабы на сценах млына і абаранялі яго ад пажару, тады як млынар спакойна стаяў у дзвярах і паліў *нітку*. І загаварылі па ўсёй вёсцы, што млынар — *не простой* чалавек, *знаецся з водовіком*²⁸. *Пастухі* — народ кемлівы, праводзяць усё лета ў лясах і балотах (самых глухіх і, нярэдка, глейкіх), дзе толькі ёсць пасьба. Ад нечага рабіць збіраюць траву, сушаць карані кветак і ўсялякіх раслін, выпрабоўваюць іх лекавыя ўласцівасці над быдлам. Як-небудзь вылецаць у суседа карову, у суседкі — авечку; пабольш назіраюць за чыёй-небудзь каровай, ды тая і сама, па жывёльнаму інстынкту, зрывае пажыўную і лепшую траву, таму дае больш малака. Мала таго, часам хітраваты пастух натрапіць на *змею-медянку* (без джала), прынясе яе ў вёску, напалохае дзяцей. Тыя распавядуць сваім маці; маці, не бачыўшы змяі, выдаюць за несумнеўнае суседкам, што такі-то пастух не баіцца атрутных змей. Бывае і так, што пастух дае якога-небудзь травянога настою беднай закаханай дзяўчыне, потым звядзе яе цішком з абраным сябруком, тая распавядзе сваім сяброўкам, што ёй дапамог пастух, і вось прагукалі: наш пастух знахар!.. наш пастух *ведарскі* (усёведны) чалавек, *пабр́тався* (звязаўся) з *нечистіком-кадуком*²⁹! Вось якім чынам з'яўляюцца беларускія знахары!.. Вось як лёгка дударам, млынарам і пастухам пры кемлівасці і спрытнай хітраватасці патрапіць у касту людзей *непростых*, г. зн. *знахарей* наогул і *знахарей-вовкалак*.

Ведаючы такое вераванне беларусаў (простага народа) у сваю сілу, гэтыя дудары, млынары і пастухі пасля некалькіх удалых пахвал свайго ўяўнага вядзьмарства памалу і самі пачынаюць верыць у сваё ўсёведанне, а некаторыя іх даходзяць да таго, што рашаюцца зарабляць сваім знахарствам і, такім чынам, жывуць прыпяваючы. Часта яны нажываюць вялікае багацце, хаця яно, звычайна, не трывалае. Беларусцы сцвярджаюць, што яно не сёння, дык заўтра *огнем пойдёт* (згарыць), таму што гэтыя знахары знаюцца з нячысцікам.

Па паняцці беларусаў, ваўкалакі-знахары, ператварыўшыся ў ваўкоў, пераймаюць усе звярыныя ўласцівасці, робяцца такімі ж драпежнымі і крыважэрнымі, як і сапраўдныя ваўкі, нават драпежней за іх, таму што ваўкалакі не столькі нападаюць на хатнюю скаціну і душаць яе падобна звычайным ваўкам, колькі на людзей, асабліва на маладых і пераважна на дзяцей, зрэшты, не ядуць іх, а толькі высмоктваюць з іх кроў³⁰, як *расамáхи*³¹ высмоктваюць мозг, думаючы тым амаладзіць сябе, падобна *Разамаре*, варожаму духу-памагатаму *Бабы-Ягі*³². Іх напады тым больш жахлівыя, што ніякая сіла чалавечая не можа прырэчыць ім... Драпежнасць ваўкалакаў-знахароў ва ўсякі час лютая, таму што яны ператвараюцца ў ваўкоў для таго, каб адпомсціць якому-небудзь сем'яніну за нанесеную абразу, але гэтая драпежнасць, як думае беларускі народ, асабліва выяўляецца два разы ў год. Менавіта напярэдадні Ражаства Хрыстова або, як гаворыцца ў Беларусі, *перед калядным вечером і на купалу* (у Янаў дзень)³³. У гэтыя часы, кажуць, ваўкалакі-знахары асабліва лютуюць і не даюць праходу маладзіцам і дзецям. Тады яны так спрытна ператвараюцца ў ваўкоў, што па выглядзе іх ніяк нельга адрозніць ад сапраўдных ваўкоў. У гэты час усё цела бывае цалкам пакрыта ваўчынай поўсцю, тады як у іншую пару года, асабліва глыбокай восенню, калі агаліецца ад лісця асіна, — на хрыбце, галаве і нагах бываюць часам прыкметныя сляды чалавечага цела (або адзення і абутку), нават на лапах выдаюцца пальцы³⁴. У гэтыя дзве пары года, паўтараюць беларусцы, ваўкалакі-знахары могуць ператварацца не толькі ў ваўкоў, але і ў розных іншых жывёл і птушак: казлоў, сабак, кошак, жаб, сарок, варон, крумкачоў, соў і пеўняў. Гэта таму, што *на-коляду і на-купалу* атрымліваюць яны нейкую незвычайную сілу знахарства на *Лысой-Горе*, куды адпраўляюцца ў гэтыя часы для нарад з Бабай-Ягой. Што ж тычыцца да ператварэння імі іншых людзей у ваўкоў і потым ізноў у людзей, то знахары гэтыя могуць ператвараць іх ва ўсякі час і на колькі заўгодна гадоў. Ім цяжка толькі самім ператварыцца (абярнуцца) ва ўсякі час³⁵.

Затое колькі ваўкалакі-знахары робяць зла беларусцам пры сваім жыцці, столькі першым дастаецца ад апошніх пры іх смерці і пасля яе. Як толькі даведаюцца аб смерці падобнага знаха-

ра, які не паспеў перадаць каму-небудзь свайго знахарства³⁶ і, значыць, не вызваліўся ад улады д'ябальскай, то не жадаюць нават увайсці да яго ў хату, а тым больш удзельнічаць у яго пахаванні. Ды і няма для чаго хаваць такога *нечыстыка*, кажуць набожныя людзі ў Беларусі: яго забяруць *крумкачій*. Тут трэба заўважыць, што, па меркаванні беларусаў, у перадсмяротных хвіліны знахара-ваўкалака (як, наогул, усякага знахара) на дах і нават на трубу хаты яго злятаецца незлічоная зграя *нечыстыков* у выяве *крумкачэй*, якія вартуюць, каб як-небудзь не паспелі людзі (яго сям'я) угаварыць яго звярнуцца да Бога. Крумкачы не дапускаюць людзей да таго, як яны вынесуць душу памерлага з самым страшным крыкам і з шумнымі ўзмахамі крылаў. Пасля гэтага цела знахара робіцца чорным, як вугаль, і хата яго гарыць. Я ніколі не забудуся, як вельмі нядаўна (1851 г.) распавядалі мне ў г. Слуцку (Мінскай губ.) самую фантастычную казку пра аднаго *тройчаніна* (слуцкі мешчанін, які належаў да прыходу царквы Св. Тройцы)... Быццам бы гэты трайчанін быў знахар-ваўкалак, шмат людзей *перепортил*, умеў рабіць *завіткі*³⁷; ніколі не працаваў, а паміж тым усяго меў удосталь і вечна п'янстваваў у шынкара Азіка... Здарылася так, што яго спасцігла раптоўная хвароба, і ён, паміраючы, нікому не паспеў перадаць *знахарскіх тайн*. Адчуўшы набліжэнне смерці і ўспомніўшы аб прададзенай нячысціку сваёй душы, ён стаў прасіць жонку схадзіць за святаром, але ў гэтую хвіліну наляцела процьма крумкачоў і, махаючы, нават б'ючы крыламі ў дзверы і вокны паміраючага, нікім чынам не выпускала з хаты яго жонкі датуль, пакуль трайчанін не сканаў. Пасля смерці, казалі, ён увесь зрабіўся чорным і ўначы цела яго знікла.

Калі ж, паміраючы, знахар-ваўкалак паспеў перадаць каму-небудзь таямніцы свайго знахарства, то яго не трывожаць крумкачы, бо сіла яго перайшла на душу таго, каму перададзена знахарства. За гэта беларусцы ўсё-ткі чужаюцца такога памерлага і пры ўсёй любові да шумных трызнаў адмаўляюцца ад запрашэнняў сям'і нябожчыка на *поминкі*. Мала таго, не паверыўшы ў смерць ваўкалака³⁸ або з нянавісці да яго, праз колькі дзён пасля пахавання гэтага знахара, збіраецца некалькі старых людзей на яго дол і ўбіваюць тры асінавыя калы³⁹ — ва ўзгалоўе, пасярэдзіне і ў ногі, прыгаворваючы:

От-так табе-т-ка, вовкала́ка!
Кыш, кашкала́ка, жабала́ка!..
Штоб ты не встав!
З асинкаю пропав!
Асинкаю табе
Па барадзе,
Па серцу
Да па калёнцу!..

Зусім інакш глядзяць у Беларусі на ваўкалакаў другога роду, г. зн. на *жэртв* знахарскіх ператварэнняў. Першым чынам, вераць беларусцы, гэтыя ваўкалакі заўсёды маюць незарослыя поўсцю *лысинкі* чалавечага цела або сляды адзення, чым адрозніваюцца ад ваўкалакаў-знахароў. Сляды гэтых лысінак тлумачаць тым, што падчас ператварэння ў *оборачываемом* (тым, якога ператвараюць у ваўка) чалавеку адбываецца змаганне сілы чалавечай са *знахарскою* або *ведьмарскою*... Потым кажуць, што гэтыя ваўкалакі цалкам ручныя, як хатнія жывёлы. Яны выюць вельмі жаласна: не то па-воўчы, не то па-сабачы, а часта глуха енчаць, як цяжка хворыя людзі, таму што, не глядзячы на ператварэнне ў ваўкоў, яны не губляюць чалавечых пачуццяў і нават некаторага розуму. З выгляду гэтыя ваўкалакі — сапраўдныя ваўкі, толькі, большай часткай, бываюць аднавокія⁴⁰ і нават сляпыя⁴¹ на абодва вокі (знахарская выхадка!..). Стан ваўкалака-ахвяры — самы жудасны, невыносны. Па прыданай яму зверскай натуре, ён гатовы кідацца, як воўк, на ўсякую хатнюю жывёлу і, такім чынам, шкодзіць жыхарам сваёй вёскі, нават сваім родным, але часта чалавечае пачуццё жалю і спагады, якое праяўляецца ў ім, утрымлівае яго ад такой шкоднасці, а праз гэта нярэдка бывае ён галодны па некалькі дзён і нават тыдняў, так, што зусім худнее. Ваўкалака-ахвяра баіцца падысці нават да агароджы якога-небудзь жылля сваёй вёскі, асцерагаючыся быць бітым, як драпежны звер; таму няспынна блукае па полі, хаваецца ў лясках і нідзе не знаходзіць сабе супакою. Зрэшты, пакутуючы ад нясцерпнага голаду, ён прабіраецца ўпотай у вёску. Там нярэдка пазнаюць яго знаёмыя або родныя і з жалю кормяць⁴², але як толькі яго накормяць, ён адразу бяжыць у лес. Пазнаюць жа яго па тым, што быццам на яго не яхаюць сабакі з прычыны таго жывёльнага інстынкту, што ён не за тым прабраўся ў вёску, каб зрабіць гаспадарам якое-небудзь

зло... У адваротным жа выпадку, калі ваўкалак пад уздзеяннем драпежнай натуры, якая ім авалодала, залазіць на вясковы двор, каб выкрасці або задушыць якую-небудзь хатнюю скаціну, то на яго брэшучь сабакі, здалёк пачуўшы набліжэнне як звычайнага ваўка, і гаспадары лупяць яго. Затое і ён, у сваю чаргу, помсціць ім пасля такога пачастунку збіццём. Ubачыўшы дзе-небудзь на поле карову, авечку або нават каня сем'яніна, які яго пакрыўдзіў, ён іх бязлітасна душыць і колькі яму трэба з'ядае, а астаткі кідае, не крануўшы. Мала таго, знявечвае людзей, заводзіць дзяцей у непраходны лес або балота⁴³ і там кідае іх на з'ядзенне звярам. У гэтым выпадку ў ім пераважае драпежніцтва, з-за чаго пасля, апамятаўшыся, ён пакутуе, як чалавек-злачынец. Зрэшты, ваўкалак-ахвяра не душыць людзей, як ваўкалак-знахар, таму што ён не сілкуецца ні крывёй, ні чалавечым мясам.

Так з'яўленне ваўкалака-ахвяры ў вёсцы, па паняцці беларусаў, бывае следствам яго *выгодалості*, таму калі ўвосень убачаць такога ваўкалака, то варожаць аб магчымым голадзе, а таксама аб моцных маразах надыходзячай зімы, што можна бачыць з наступнага спеву беларусаў:

Ды што ж ты, вавкалака небóже,
Так в сялу примыкуеш?
Ды чыж ты, вовкалака небóже,
Лихую зименьку чуеш?
Ой, чы лихая, чы не лихая,
Ды не будзець як летанька,
Ды не будзець же цёпленька.

У стане пярэваратняў бедныя ахвяры бываюць па некалькі дзён, месяцаў і нават гадоў, але ніколі не бываюць усё жыццё: гэтага, кажуць беларусцы, *не зможе падрабiць знахарская моц* (не зможа зрабіць сіла знахара).

Каб чытачам лепш уразумець павер'е беларусаў аб стане ваўкалакаў-ахвяр і сіле ваўкалакаў-знахароў, прадстаўлю некалькі аповедаў аб ваўкалаках, запісаных з вуснаў народа...

Аповед першы^{44, 8)}. Адну прыгожую сялянку Алёну кахалі два маладых селяніна: Сцяпан-бядняк і Кузьма, багаты дваровы чалавек (лёкай). Алёна кахала бядняка, але, як водзіцца, багаты перасіліў беднага, паспеўшы выпрасіць дазволу ажаніцца

з Алёнай. Нягледзячы на непрыхільнасць да Кузьмы, Алёна павінна была скарыцца, але ў душы паклялася вечна любіць Сцяпана. Кузьма зразумеў гэта, і таму, каб пазбавіцца ад суперніка назаўжды, звярнуўся па дапамогу да дудара Арцёма.

...Прызначаны быў дзень вясялля, запрасілі на баль і Сцяпана. На працягу ўсяго вечара сярод агульнай весялосці Алёна і Сцяпан сядзелі моўчкі і былі маркотныя. Вось Арцём як бы з добрым намерам падыходзіць да Сцяпана і, нагаманіўшыся з ім уволю, прапаноўвае разам выпіць за сяброўства па чарцы *варенухи*⁴⁵. Нічога не падазраваючы, Сцяпан выпіў чарку, але як толькі праглынуў гарэлку, раптам адчуў нейкае дзіўнае трасенне ва ўсім целе: тое было пачаткам *ператварэння* (ваўкалацтва). Яшчэ некалькі хвілін мінула: вочы Сцяпана зрабіліся чырвонымі, страшнымі і зазіхацелі агнём, як у ваўка; валасы на галаве ператварыліся ў нейкую цвёрдую поўсць; на пальцах рук з'явіліся велізарныя вострыя кіпцюры; цела пакрылася камякамі ваўчыных валасоў. Прысутныя на вяселлі папалохаліся і сталі абыходзіць Сцяпана, ды і сам ён, абмацаўшы поўсць, спалохаўся самога сябе. Як воўк, шыгнуў між нагамі гасцей, кінуўся ў дзверы і пабег у лес... Так адбылося ператварэнне беднага Сцяпана ў ваўка, здзейсненае сілай знахара-дудара Арцёма. Ён уліў у *варенуху* нейкага зеля: той, хто выпіваў яго, пераставаў быць чалавекам і ператвараўся ў ваўкалака.

Пабег бедны Сцяпан-ваўкалак у лес і зрабіўся лясным жыхаром: стаў сілкавацца мясам жывёл і птушак, але заўсёды пазбягаў сустрэчы з людзьмі, асцерагаючыся, каб яго не забілі, як ваўка, таму жыццё яго было самым пакутным.

Пры ўсім падабенстве на звера ў Сцяпана захаваліся некаторыя чалавечыя пачуцці, што яшчэ больш павялічвала яго пакуты.

Не раз, выбегшы з лесу і пачуўшы ў сваёй вёсцы гук царкоўных званоў, кідаўся, як шалёны, ва ўсе бакі ад адчаю, страшна выў і па-чалавечы жаласна енчыў. Не раз беднаму ваўкалаку жыва ўяўлялася мінулае жыццё, радасці і асалода кахання Алёны, і тады ва ўсёй сіле выяўлялася ў ім пачуццё нянавісці да знахара Арцёма і нават да ўсіх людзей, з прычыны чаго зараджалася ў ім жаданне адпомсціць нягодніку *дударю*.

Аднойчы, праходзячы бліз вёскі, Сцяпан убачыў, што дачка Арцёма *Ганка* пасвіла гусей. З азвярэннем дзікага раз'юшанага

ваўка кінуўся ён на нявіннае дзіцё і, схапіўшы яго, пацягнуў у глыбокі лес. Там, змучыўшы яе, кінуў у трушчобу. Але падобная помста каштавала яму немалых пакут сумлення: ён не мог знайсці супакою; чалавечае пачуццё, якое часам абуджалася ў ім, нагадвала аб зверскім, ваўчыным злачынстве.

Сцяпан рады быў загладзіць сваё злачынства, але доўга не знаходзіў ніякага выпадку да таго. Нарэшце аднойчы ўлетку бачыць — сяляне, стомленыя працай у полі, адпачываюць у цяньку лесу... Вось чуе, адзін з іх кажа: «Дзесьці зараз блукае Сцяпан-ваўкалак? Шкада яго — гэтулькі гадоў бядуе... Ах, калі б ён якім-небудзь выпадкам напаў на *Аксинью-знахарку*; кажуць, яна ўмее ператвараць людзей у жывёл і потым — з жывёл зваротна ў людзей. Здаецца, яна дзесьці тут блізка жыве».

Узрадаваны такой весткай, Сцяпан-ваўкалак абышоў усе суседнія месцы і, нарэшце, па інстынкту, напаў на жыллё Аксінні. Аднойчы, прагаладаўшыся, ён ішоў па глухім ляску. Глядзіць — на гары стаіць хатка, ля хаткі на траўцы бегае і гуляе хутка-вогненна-вокая кошка. Ваўкалак хацеў схапіць яе, але тая ператварылася ў сароку і села на даху хаткі. У гэтую хвіліну на даху, на акенцах і на агароджы хаткі аднекуль з'явілася мноства кошак. Сцяпан здагадаўся, што тут павінна жыць Аксіння... Але як з'явіцца да яе!.. У выглядзе ваўка не прыме. Прызадумаўся ваўкалак, прылёт на гары і пачаў чакаць якога-небудзь спрыяльнага выпадку. Вось на заходзе сонца выскачыла з хаткі мноства кошак, і ўсе яны пабеглі на луг, паелі нейкай траўкі і раптам з кошак зрабіліся найпрыгажэйшымі дзяўчатамі. Сцяпан-ваўкалак заўважыў чарадзейную траву, паспытаў яе і — о цуд! — стаў чалавекам. У захапленні пачаў скакаць, бегаць і гуляць з дзяўчатамі: гульня і бегатня працягваліся да паўночы. Апоўначы на даху хаткі з'явілася *сова* і нешта прагукала голасам дзіцяці. Зашумелі лясы, закалыхаліся воды ў ручаінах і балотах⁴⁶. Дзяўчаты (то былі русалкі) правішчалі дзікім голасам: «Поўнач! Поўнач!..» — і, ператварыўшыся ў кошак, пабеглі ў хатку. Сцяпан ператварыўся ў ваўка. Спадабалася Сцяпану падобнае ператварэнне хоць на некалькі гадзін, ён паўтарыў яго і на другі дзень — увечары. Але гэтым разам ён пачуў непрыемныя словы адной русалкі аб сабе. «Ах, як я не люблю яго!» — казалі яна другой, паказваючы на Сцяпана. «Чаму ж так? — спытала тая. «Ды таму, што я бачыла,

як ён ператвараўся ў ваўка, а я смяротна ненавіджу ваўкоў за тое, што воўк быў прычынай майго няшчасця...» «Як так?» — спытаў Сцяпан, увязаўшыся ў гутарку. «Калі я жыла ў бацькоў яшчэ маленькая і пасвіла аднойчы гусей, мяне схапіў воўк і, зацягнуўшы ў лес, кінуў у трушчобу. Я амаль памірала там, але раптам аднекуль узялася Аксіння і прапанавала мне пераяліцца да яе. «У мяне, — сказала яна, — шмат дзяўчын, усякі дзень скокі, песні; табе там будзе весела з сяброўкамі». Спачатку я не згаджалася, але, бачачы, што інакш павінна буду памерці ў лесе, вырашылася прыняць прапанову Аксінні — і ў тую ж хвіліну, не памятаю, якім цудам, была перанесена ў яе чарадзейную хатку. Ат, пракляты ваўкалак! Чаму ты не разарваў мяне тады ў лесе на часткі? Лепш было б тады памерці назаўжды, чым заставацца жывёлай увесь дзень і толькі на хвіліну — чалавекам!» Затросся бедны Сцяпан, пачуўшы такі праклён сабе з вуснаў *Ганкі* (то была Ганка), і, ператварыўшыся ў ваўка, з гора і адчаю ізноў пабег у лес. У ім абудзілася чалавечае пачуццё — яго пачало мучыць сумленне. Праклён Ганкі не даваў яму спакою. Для Сцяпана зноў настала страшнае жыццё.

Аднойчы ў нядзелю, прабягаючы побач ворных палёў, ён бачыць: святар ідзе з некалькімі сялянамі і навучае іх жыць сумленна, міралюбна, нікому не помсціць, тлумачачы, што помста зневажае чалавека да падабенства звяроў і супраціўна духу хрысціянскай рэлігіі, тады як прабачэнне крыўдзіцеляў і любоў да ворагаў схіляе літасць Божую... Чуў усё гэта Сцяпан, і ў яго сэрцы ўскіпела кроў... «Божа мой! — выклікнуў ён у парыве абуджанага чалавечага пачуцця любові да бліжняга. — Дапамажы мне загладзіць маё злачынства, маю помсту Арцёму! З гэтай пары буду імкнуцца рабіць дабро людзям...» І вось праз некалькі дзён Сцяпан адагнаў лісу ад статка гусакоў і індычак, не дапусціў мядзведзя да статка кароў, потым не раз адымаў у ваўка авечак удавы або няшчаснай сіраты. Сцяпан цешыўся сваёй змене і мог спакойна спаць. Яшчэ праз некалькі дзён Сцяпан аказаў паслугу Алёне, жонцы свайго суперніка... Неяк Алёна жала на полі, на ўзбярэжку нівы спала яе дзіцё — маленькі хлопчык. Падышоўшы да яго, ён любавалася на гэтага малечу — хлопчыка і радавалася, што Алёна мела дзяцей. Раптам прыбег воўк і схапіў хлопчыка. Маці, пачуўшы плач дзіцяці, стала крычаць: «Ратуйце, ратуйце маё дзіця!» — і ў непры-

томнасці звалілася на зямлю. Сцяпан дагнаў ваўка і адабраў дзіцё. На крык маці пазбягаліся аратыя і вельмі здзівіліся, убачыўшы, што воўк у ваўка адабраў дзіця. Ваўкалак уцёк у лес, але нейкае радаснае, незразумелае пачуццё авалодала ўсёй яго істотай. Прыемны сон залюляў яго, і ён убачыў нейкія дзіўныя сны... Яму ўявілася хата, сям'я, яго палі, агароды, сад і кветкі. Пасярод саду з'яўляецца нейкі волат, бярэ яго за руку, выводзіць на велізарнае поле, потым на перакрываванне, дзе было мноства людзей. Удалечыні віднеўся пагорак — нейкая магіла... Волат падводзіць Сцяпана да гэтай магілы і загадвае капаць яе. У страху Сцяпан несвядома выконвае ягоны загад і адкопвае чалавечы труп. «Гэта будзе тваім целам, — сказаў волат, паказваючы на труп. — Будзеш плакаць у ім усё жыццё, пакуль не заклічучь цябе да новага жыцця». Сцяпан задрыжаў і пачаў прасіць літасці... Але волат, не слухаючы яго просьбы, піхнуў беднага ў дол на труп. Змагаючыся са смерцю, Сцяпан абудзіўся і — о, цуд!.. — убачыў сябе ў вобразе чалавека...

Са страхам вярнуўся Сцяпан у вёску — і з тых часоў пастаянна быў задуменны, сумны і пануры.

Аповед другі. Знахарка *Грыпіна* пакахала прыгожага маладога вясковага хлопца Ціта, але той смяўся з яе, лічыў яе каханне абразай для сябе. Дарэмна знахарка імкнулася хоць падарункамі выклікаць яго ўзаемнасць — Ціт і глядзець не жадаў на яе. Раз'юшаная ведзьма вырашылася адпомсціць за такое грэбаванне. Адноўчы, паспрабаваўшы яшчэ раз дасягнуць сваіх намераў і пачуўшы ад Ціта абразлівыя словы лаянкі, у лютасці сказала яму: «Ну, глядзі ж... Вось што табе за гэта будзе: як пойдзеш у лес секчы дровы, то з першым узмахам сякеры ператворышся ў ваўкалака!..» Ціт засмяўся на такую пагрозу Грыпіны, але словы ведзьмы спраўдзіліся. Праз некалькі дзён, забыўшыся аб пагрозе, Ціт адправіўся на *волах*⁴⁷ у лес па дровы і як толькі занёс сякеру, каб ссекчы бярозу, сякера выпала з рук. Ціт нагнуўся, каб падняць яе, але які быў яго сполах, калі ён убачыў, што замест рук у яго з'явіліся ваўчыныя лапы!.. Ашаломлены такім ператварэннем, ён стаў бегаць па лесе, як дзікая жывёла, і, натыкнуўшыся на раўчук, убачыў, што ён — воўк, толькі дзе-нідзе на хрыбце бачны сляды *світкі*⁴⁸. Не было ніякага сумневу, што ён — ваўкалак; але ўсё яшчэ не верачы сваім вачам, ён пабег да калёс і хацеў ехаць дадому.

Дык што ж? Валы пусціліся бегчы з усіх ног разам з *калёсамі*⁴⁹, як толькі ўбачылі ваўка. Ціт хацеў закрычаць на валоў, каб спыніць іх, але замест чалавечага голасу па лесе разнеслася ваўчынае выццё...

З тых часоў бедны Ціт зрабіўся лясным жыхаром. Але, нягледзячы на ваўчыны выгляд, Ціт усё-ткі не мог забыцца роднай *дамовы*⁵⁰, пастаянна блукаў па аселіцах сваёй вёскі і толькі тады заходзіў у лес, калі бачыў, што на яго высылаюць сабак, як на ваўка. І таму не раз па некалькіх дзён ён нічога не еў, што ніяк не мог прывыкнуць да сырога мяса жывёл. Але, панукаемы голадам, ён пускаўся на ваўчыныя хітрыкі: пужаў пастухоў, жняцоў і выкрадаў у іх хлеб, малако і іншыя харчовыя запасы. Так *вовкалацтва* Ціта працягвалася 9 гадоў.

Нарэшце неяк сустрэўся ён з адным *знахарем-пастухом*, з якім некалі, будучы чалавекам, быў у дружбе. Пастух пазнаў Ціта і са спагады да яго зняў з яго ваўчыную скуру і ператварыў у чалавека.

Ціт на крылах паляцеў у вёску да сваёй дамовы, але не знайшоў нікога са сваіх родных, усе змерлі. Кася, яго нявеста, выйшла за другога і мела пецярных дзяцей, з сяброў маладосці толькі адзін застаўся. Жыццё яго стала незайздросным: стаў праводзіць увесь час у *корчме* (шынку), там даваў парадзі моладзі дагаджаць жанчынам; нарэшце, з адчаю, дапіўся да смерці⁵¹.

Аповед грэці. *Небога*⁵² Кандрат сем гадоў быў *вовкалакой*. Нарэшце, знахары зліталіся над ім і *атрбілі* *ему вовкалацтва* (пазбавілі яго ад ваўчынай скуры і воўчай знешнасці). Вось Кандрат на радасцях пабег у сваю вёску *домовкі* (дадому), дзе пакінуў жонку і дзяцей. Гэта было ўначы: падыходзіць да хаты, стукаецца. Абуджаная стукам жонка пытае: «Хто тамака?» «Гэта я, твой муж! Адчыняй хутчэй!» — адказваў Кандрат, пазнаўшы голас сваёй жонкі. Жонка, якая лічыла Кандрата загінуўшым і таму выйшла замуж за другога, у сплаху кінулася ад дзвярэй і стала клікаць на дапамогу свайго другога мужа. Той быў вінаваты ў ператварэння Кандрата: ён упрасіў аднаго знахара зрабіць Кандрата ваўкалакам, каб потым ажаніцца з яго жонкай, якая, відавочна, пагадзілася на гэта раней і дзейнічала з ім заадно. Думаючы, што Кандрат прыбег у выглядзе ваўкалака, другі муж выйшаў з качаргой і жадаў было прагнаць яго... Бедны Кандрат пазнаў у ім было-

га свайго *пáробка* (работніка) і здагадаўся, хто быў прычынай яго няшчасця... «Ат! Чаму я зараз не ваўкалак? — выклікнуў ён у парыве абуранасці і шаленства. — Я б тады адпомсціў гэтаму злыдню, пакараў вераломную жонку і не бачыў больш свайго сораму!...» Ледзь сказаў ён гэта, як у тую ж хвіліну ізноў стаў ваўкалакам... Тады *лачены* (ператвораны. — Слова апавядальніка) Кандрат з лютасцю ваўка кінуўся на жонку, потым на свайго парабка і прыжытае імі грудное дзіцё і стаў іх душыць... Перадушыўшы ўсіх, хацеў збегчы ў лес, але на падняты крык пазбягаліся суседзі і забілі ваўкалака, думаючы, што забілі ашалелага ваўка... Але якое было іх здзіўленне, калі пры агні яны ўбачылі мёртвага Кандрата, які сем гадоў назад дзесьці знік і якога ўсе на вёсцы лічылі загінуўшым⁵³.

Аповед чацвёрты. У вёсцы было вяселле... Нейкі вандроўнік⁵⁴, стомлены далёкай дарогай, пры выглядзе агнёў у хаце, дзе гулялі вяселле, хацеў было папрасіцца на начлег. Але выйшаў падхмелены жаніх і мала таго што па-грубіянску абышоўся з вандроўным, але яшчэ выслаў супраць яго сабак... Абражаны такім прыёмам, прахожы (то быў знахар-ваўкалак), адагнаўшы сабак палкай, сказаў жаніху: «Запомні ж! Ты на мяне высыллаеш сабак — глядзі, каб гэтыя ж сабакі не сталі брахаць і на цябе, як на звера!» Ледзь знахар гэта сказаў, як усе, хто прысутнічаў на вяселлі, зрабіліся *вовкалакамі* і, разбегшыся па сваёй і суседнім вёскам, нарабілі шмат зла сялянам, падушыўшы хатніх жывёл і знявечыўшы людзей...

Мінула два гады пасля той страшнай падзеі: некаторыя з сялян ужо было забыліся пра яе... Але вось аднойчы памешчыкам той вёскі была прызначана *облава* (паляванне) на ваўкоў, якіх багата развялося ў суседніх лясах і якія не давалі праходу ні людзям, ні скаціне... Паляванне было ўдалым: забілі мноства ваўкоў... Калі сталі разглядаць здабычу, то паміж забітымі ваўкамі знайшлі *трех вовкалак* з ліку тых, якія былі ахвярамі помсты *прохожэга-знахаря*... Калі з іх здзіралі скуру, то ў аднаго пад скураю знайшлі скрыпку і другія прылады дамарослага беларускага музыкі. У другога — убор жаніха і заручальныя пярсцёнак. Трэцім ваўкалакам, або *вовкалацицей* (пярэварачень-самка), была разадзетая па беларускім звычай нявеста ва ўсім вясельным убранстве.

Цікава, што адзін *прохожэй-знахарь* хацеў *атробиць* гэтых пярэваратняў, прынамсі жаніха і нявесту, калі яны яшчэ

былі жывыя. Гэты вандроўнік, як кажуць людзі, быў у варожасці з тым, які *ововкалачыл* (ператварыў) іх у ваўкоў, і, па стараннай просьбе жаніха і нявесты, хацеў ператварыць іх у людзей. Быццам бы гэты знахар узяў з сабою смажанае-пера-смажанае парася, нейкі хлеб і, узброіўшыся віламі і рыдлёўкай, шукаў па лесе няшчасных ваўкалакаў. Але яго добры намер застаўся без поспеху. Першы знахар быў мацней і хітрэй за яго і таму не даў магчымасці свайму суперніку сустрэцца з зачараванымі ім ваўкалакамі... Што зрабіў бы гэты добры знахар, калі б сустрэў няшчасных пярэваратняў, апавядальнік не мог растлумачыць, і таму абрад *атробліванія*, як кажуць беларусцы, невядомы⁵⁵.

Аповед пяты. А вось яшчэ ўзор *знахарства* жанчыны-ведьмаркі.

Быў *девичник*, або, як кажуць беларусцы, *дзевойнік* і *завойнік*⁵⁶, куды запрасілі і векавуху *Маланью*, якая славілася *ведьмарствам*, або *знахарствам*... Па звычаі, каб не ўгнявіць, усе імкнуліся ёй дагаджаць: ёй — *первую чарку*, ёй — *первую ласку*... Здарылася так, што нявеста, будучая *маладзіца* (замужняя жанчына), не ведала аб гэтым і як-то абышла Маланю падчас пачастунку⁵⁷. Раззлаваная такой няўвагай да сваёй асобы (можа быць, нават толькі як дзеўка, якая ўсякую выпадковую няўвагу сваіх сябровак лічыць наўмыснай), вядзьмарка ўстала з-за стала, сарвала з сябе пояс, згарнула яго ў клубок і ў такім выглядзе кінула пад парог пакоя, прамармытаўшы наступную замову: «*Лыка круціла з ліпіны и варила, и таёй вадой падлила пад людзей*». Затым сама выбегла. Усе дзяўчаты кінуліся за ёю, каб даведацца аб прычыне такога раптоўнага гневу... Але ледзь пераступілі парог, як зрабіліся *вовкалачыцамі* і адразу пабеглі ў лес.

У такім стане прабылі дзяўчаты чатыры гады, на працягу якіх пастаянна ўначы падыходзілі пад вокны Маланні і дзіўна па-воўчаму вылі, як бы просячы прабачэння за нанесеную ёй нявестай абразу.

Нарэшце, калі наступіў апошні дзень пакарання ваўкалачыц і яны ўначы, як і раней, падышлі да вокнаў хаты вядзьмаркі, то яна выйшла да іх у вывернутым *кожухе*, потым, зняўшы яго з сябе, *накрыла* ім кожную па чарзе і прашаптала нейкія таямнічыя словы. Пасля гэтага ваўкалачыцы ізноў ператвары-

ліся ў дзяўчат. Але таму што ў нявесты не накрылі хвост, то бедная так і засталася на адзін дзень з хвостом. У наступную ноч *ведьма́рка* накрыла хвост, і ён знік⁵⁸.

Вось пяць аповедаў з вуснаў народа аб ваўкалаках. З іх можна скласці вельмі яснае ўяўленне як аб *силе вовкалак-знахарей* і беларускіх *знахарок*, так і аб *бедственным состоянии* іх няшчасных *жертв*.

Для паўнаты даследавання аб ваўкалаках лічу патрэбным прывесці некалькі беларускіх прымавак аб гэтых пярэваратнях.

1. *Спры́крывся, як вовкалака*, г. зн. надакучыў, як ваўкалак.
2. *Бы вовкалака шырыць*, г. зн. як ваўкалак, блукае — беспрытульны, гарамыка.
3. *Каб на цябе вовкалака*, г. зн. каб цябе ваўкалак-знахар ператварыў у ваўка (ляянка).
4. *Калі не баісься вовкалака, падразні млынара*, г. зн. калі не баішся быць ваўкалакам, дык угняві млынара.
5. *Як дудар сказаў, дак з людзей вовкалакай став*, г. зн. сказаў (слова) дудар, і чалавек зрабіўся ваўкалакам.

Варшава. 1852 г. Мая 4 дня

АРХЕАЛАГІЧНАЯ ЗНАХОДКА¹⁾

Атрымаўшы з Віленскага археалагічнага музея цікавую вестку аб каштоўным для гісторыі Заходнеруская краю набыцці, лічу карысным падзяліцца гэтай весткай з чытачамі «Санкт-Пetersбургских ведомостей» і таму прашу рэдакцыю даць ёй месца ў сваёй газеце.

Навукоўцам, без сумневу, вядома, што Віленскі музей старажытнасцяў і пры ім Часовая археалагічная камісія з Найвышэйшага дазволу (ад 29 красавіка 1855 г.) адкрыты з 11 студзеня 1856 года па хадаініцтве галоўнага заснавальніка музея, вядомага заходнерускага навукоўца, археолага, графа Яўстафія Піевіча Тышкевіча, які ўзбагаціў свой край выдатнымі археалагічнымі і этнаграфічнымі даследаваннямі. Гэты асвечаны саноўнік — у поўным сэнсе гэтых слоў галоўны заснавальнік музея. Ён першы перадаў у музей рэдкую скарбніцу старажытнасцяў, сабраных ім на працягу многіх гадоў: вялікі збор рукапісаў і аўтографаў, калекцыю манет і медалёў, эстампаў, гравюр і старадаўніх партрэтаў. Такому прыкладу паследавалі і іншыя

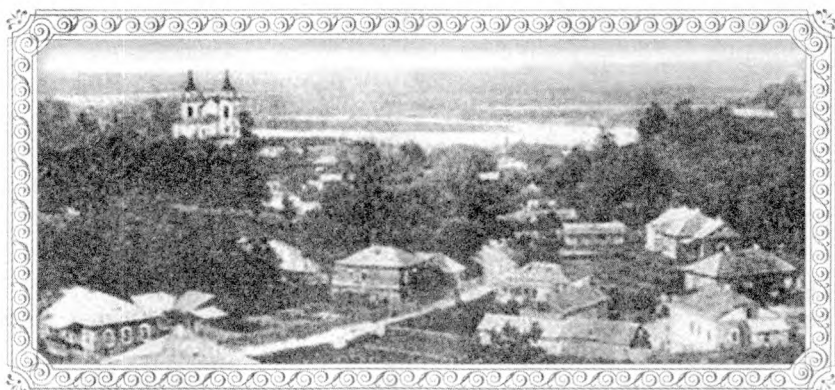
мясцовыя навукоўцы і адукаваныя памешчыкі. Многія з іх у самы кароткі час упрыгожылі музей незлічонымі прадметамі заходнерускай даўніны, так што ўжо на працягу першага года існавання археалагічнага скарбніца музея налічвала да тысячы рэдкіх прадметаў і адзінаццаці тысяч тамоў кніг і рукапісаў. Годны заснавальнік музея граф Я. П. Тышкевіч быў прызначаны старшынёй Археалагічнай камісіі, а ўдзячныя жыхары Вільні з дазволу міністра народнай асветы змясцілі ў зале музея партрэт высокашаноўнага графа-археолага. Яго памочнікам прызначаны вядомы навуковец сп. М. Балінскі. Пры Камісіі заснаваны археалагічны часопіс у выглядзе *Ученых Записок* (на рускай, польскай, французскай і нямецкай мовах), які будзе выходзіць штомесяц у дзвюх кнігах. Галоўнымі супрацоўнікамі гэтага часопіса абраныя дбайныя навукоўцы: сп. Нарбут, Балінскі, Крашэўскі і Кіркор. Для большага поспеху археалагічных пошукаў аматарам і збіральнікам рэдкай даўніны надаюцца званні абавязковых членаў, членаў-супрацоўнікаў і членова-благодатворителей. У ліку апошніх асабліва адданымі свайму званню аказаліся граф А. Чапскі і сп. Бужынскі: і адзін, і другі прынеслі ў музей шмат выдатных рэчаў. Апошні нядаўна ахвяраваў збор актаў прыходскага духавенства (рускага і польскага) часоў Жыгімонта Старога і старадаўня вайска даспехі, знойдзены ў Дзісенскім павеце (Віленская губерня).

Такім чынам, не мінула і года з часу адкрыцця Віленскага археалагічнага музея, а як хутка ён узбагаціўся гістарычнымі каштоўнасцямі²⁾! На ганаровым месцы сярод гэтых каштоўнасцяў узвышаецца выдатная археалагічная рэдкасць: каменны (з пясочнага каменя) *истукан Световида*³⁾, бажаства старажытных славян, знойдзены ў 1848 годзе ў Галіцкай Падоліі, у рацэ Збручы, у маёнтку графа М. Патоцкага, ля падэшвы так званых *Медоборских Гор*, аб якім у свой час загаварыў увесь славянскі¹ і неславянскі свет.

Нямала мінула часу з тае пары, і вось — зноў на славяна-рускай зямлі знайшлі не менш каштоўную гістарычную рэдкасць, якая таксама ўвайшла ў склад скарбаў Віленскага археалагічнага музея. Гэта доўгая, на вялікі, атлетычны рост, *стальная рубашка* (накшталт старадаўняй кальчугі). Уся яна складаецца з буйных плоскіх (не кранутых іржой) кольцаў. На кожным з кольцаў выразна вычаканеная *славянская надпіс* самых

далёкіх, старажытных часоў. Кажуць, усе гэтыя надпісы разам уяўляюць сабой апісанне падзей той эпохі, да якіх адносіцца знойдзеная кашуля. Форма кашулі мае вялікае падабенства з цяперашнімі кашулямі рускіх сялян: з караценькім каўняром, шырокімі рукавамі і бакавым разрэзам. Адкрыццё гэтай кашулі — самае выпадковае. У мінулым 1856 годзе ў павятовым горадзе Орша (Магілёўскай губерні) падчас перабудовы аднаго са старажытных каменных будынкаў з вялікай адтуліны зламаны сцяны са званам выпала нейкая сталёвая рэч, якая, па невуцтве рабочых, ледзь было не патрапіла ў кузню для пераробкі на сякеры. На шчасце, сварка паміж рабочымі з-за гэтай знаходкі была прычынай яе выратавання ад знішчэння, і каштоўнасць патрапіла ў надзейныя рукі, з якіх перайшла ў Вільню і зараз аддадзена для чытання надпісаў аднаму з віленскіх навукоўцаў. Што вырашыць навуковец — пабачым, а зараз прыемнай з'яўляецца і сама вестка аб такой знаходцы.

Мяне асабліва радуе гэтая вестка, таму што я таксама прысвяціў свае пасільныя пошукі старажытнасцям Беларускага краю², у складзе якога ёсць і Орша. Орша — адзін з самых старажытных беларускіх гарадоў, аб якім летапісы згадваюць у самым пачатку XII стагоддзя (1116 г., у эпоху Уладзіміра Манамеха). Даўней ён быў вядомы пад назвай: *Горсы* і *Ршы*. Пасля, у сярэдзіне XIII стагоддзя, Орша разам з іншымі заходнерускімі гарадамі трапіла пад уладу Літоўскага княства, і *Товтвил*, пляменнік Міндоўга, зваўся аршанскім намеснікам. Затым горад Орша ўвайшоў у склад польскай Рэчы Паспалітай і, як вядома, быў вернуты ў склад манархіі — рускай дзяржавы... На працягу ўсіх гэтых пераходных станаў Орша была сведкай шматлікіх палітычных падзей, у тым ліку: страшнага пабоішча падчас вайны Васіля Іаанавіча з Жыгімонтам Старым ля ракі Крапіўны (1508 г., 13 ліпеня), увядзення уніі і фанатычных дзеянняў езуітаў. Усё гэта пазначалася ў аршанскіх помніках старых часоў, да ліку якіх (помнікаў) адносяцца старажытныя храмы, пабудаваныя ў XVI і пачатку XVII стагоддзя. Адным з гэтых будынкаў аказаўся былы старажытны кляштар (пасля ліквідаваны і ў цяперашні час перабудаваны ў казённы ўрадавы будынак), у сценах якога і знойдзена сталёвая кашуля⁴.

МАЗЫРШЧЫНА

I

Значэнне слова «Мазырычына». — Старажытныя помнікі на Мазырычыне і звязаныя з імі паданні. — Народныя павер'і. — Знахары і пярэваратні. — Становішча мазырскіх сялян. — Палі, лясы, рэкі і азёры на Мазырычыне. — Судны: шугалея і байдак. — Асаблівасці некаторых мазырскіх рэк. — Князь-возера. — Рыбалоўства. — Адносіны селяніна да яўрэя. — Спойванне сялян яўрэямі. — Неабходнасць выдалення яўрэяў з корчмаў і, наогул, з вёсак. — Праект с. Кейстута-Гедыміна. — Новая сістэма арандавання фермаў у казённых маёнтках Заходнерускага краю. — Адкрытыя таргі на ўзяцце ў арэнду. — Абавязкі арандатара на новай сістэме арандавання. — Нядзельныя народныя чытанні.

Мазырышчынай завецца частка заходнерускага Палесся, якая ахоплівае ўвесь Мазырскі павет Мінскай губерні з прыналежнымі да яе старадаўнімі мястэчкамі, з якіх многія некалі ў старажытнасці былі вядомымі ўмацаванымі гарадамі, адзначанымі ў гісторыі ўдзельных заходнерускіх княстваў, татарскіх наездаў і польскага валадарства. Гэта — Тураў, Скрыгалаў, Давыд-Гарадок і Петрыкаў. Аб усіх гэтых мястэчках, як убачым ніжэй, згадваецца ў старажытных летапісах як аб старадаўніх аселішчах цяперашняга Заходнерускага краю. Таму ўся прастора Мазырскай акругі ўсеяна шматлікімі курганамі, магільнымі насыпамі — помнікамі старажытнай аседласці ў гэтым краі,

сведкамі розных палітычных сутыкненняў і войнаў. Кожны з гэтых курганоў мае сваю легенду, свой летапіс, аповесць, якія захаваліся ў вуснах народа, што пасля надаў некаторым з іх казачна-фантастычны каларыт. Да кожнага магільнага насыпу прымеркавана тая або іншая характэрная племянная назва, засвоеная потым невялікімі засценкамі, раскінутымі па суседстве з гэтымі знамянальнымі мясцовасцямі. Адгэтуль характэрныя назвы вёсак: Стараселле, Зарэчча, Гайдамакі, Семікосцішча, Гарадзяцічна, Баяраўка, Князёўе, Рубель, Мясцічка, Хаўтуркі, Забалоцце, Пагосцішча і інш., назвы, якія, відавочна, мелі сваё роднае значэнне. Гэта пацвярджаецца тымі незлічонымі ў гэтых месцах песнямі, у якіх апяваецца тая або іншая падзея, той або іншы герой, якія пакінулі свае сляды ў названых намі паселішчах. Не без прычыны ж спявае народ аб непрэступных замках, зачараваных князях і палоненых князёўнах-нявольніцах, зачыненых у турэмных вежах, стогны і ляманты якіх чуюцца забабоннай прастаце дагэтуль у гушчары векавых лясоў, між курганнымі валамі. Былі ж калі-небудзь і гэтыя замкі, і гэтыя вежы, і князі, меўшыя зносіны з чарадзеямі-ведзьмакамі, і няшчасныя князёўны, захопленыя сілаю ўдальцоў гайдамакаў у церамах бестурботных дробных князёў. Раздаваліся ж у часы сваволля і бязладдзя неўладкаванага племяннога жыцця нашых продкаў ляманты выкрадзеных прыгажунь, загінуўшых у сценах зняволення...

Не без сэнсу ж паўтарае народ аб героях-волатах і іх незніцтве, аб ваярах, якія змагаліся з дванаццацігаловымі вогненнымі змеямі; аб скарбах, страшыдлах, ведзьмах, каменных балванах, вядомых пад назвай белых баб; аб чарах і замовах знахароў, якія ўмеюць хаваць ад незнаёмленых у таямніцах прыроды свае спазнанні, заснаваныя на вывучэнні ўласціва-сцяў травы, кветак і карэнняў, і надаваць ім нешта звышнатуральнае і цудоўнае.

Чары і замовы знахароў пераважна складаюць галоўны элемент народных паданняў Мазырскага і наогул усяго Заходне-рускага краю: асабліва невыкараняльныя вераванні ў знахароў-ваўкалакаў¹. Павер'е аб ваўкалаках вельмі старажытнае і ледзь не сучасна часам Герадота, які ў сваіх этнаграфічных паданнях аб старажытнай Скіфіі ясна згадвае аб ператварэннях неўраў², цяперашніх жыхароў валынскага і мазырскага Палесся³. Апіс-

ваочы мясцовасць, норавы, звычаі і рэлігію паганскіх продкаў цяперашняй Мазыршчыны, Герадот вельмі пераканальна кажа наконт іх пярэваратняў: «У гэтых людзей, — заўважае ён, — здаўна існуе вераванне, што яны сілаю чараўніцтва могуць у вядомы час года на некалькі дзён ператварацца ў ваўкоў і потым ізноў вяртацца ў ранейшы чалавечы стан»⁴. Мы не робім на гэтым паданні несумненнай высновы аб рэчаіснасці існавання павер'я Мазырскага краю ў такую аддаленую, амаль негістарычную эпоху, але не можам не сцвярджаць, што сучасныя паданні мазыран⁵ аб ваўкалаках занадта багатыя і разнастайныя. Няма наваколля, няма вёскі, нават няма сямейства, дзе б не ведалі якога-небудзь самага пацешнага расповеду, самага фантастычнага павер'я аб ваўкалаках. Самі старыя ў вольныя калядныя вечары паўтараюць аб гэтых то страшных, то бездапаможных пярэваратнях, а зацікаўленыя малойцы і дзяўчаты падчас святочных вячорак апяваюць выхадкі знахароў, якія абарачаюць людзей у ваўкоў, і бездапаможны стан пярэваратняў. Так пераходзіць вераванне аб ваўкалаках з роду ў род. Павер'е гэтае да таго гіпербалізавана, што нярэдка звычайных ваўкоў прымаюць за пярэваратняў. Здараецца, што падчас зімовых маразоў згаладалыя ў лесе ваўкі нападаюць на людзей. Адразу па ўсёй вёсцы прабяжыць слых, што ваўкалак напаў на такога-то Пятра або Андрэя; бяда, калі тых лічаць знахарамі. Здагадлівыя бабы дапаўняюць слых, што ваўкалак жадаў адпомсціць знахару за тое, што той абярнуў яго ў ваўка.

Ваўкалакі-знахары, як і наогул знахары, знаходзяцца ў сувязі з нячыстым духам, якому яны прадаюць сваю душу і за гэта атрымліваюць магчымасць ператвараць людзей у ваўкоў і зноў вяртаць іх у чалавечы стан. Такое вераванне, відавочна, ёсць сумесь язычніцкага элемента з новым і вядзе свой пачатак, часткай, ад антрапамарфізму нячыстай сілы, а болей — ад славянскага народнага падання, што некалі ў іх продкаў былі жрацы язычніцкіх капішчаў, якія, вывучыўшы некаторыя таямніцы прыроды і трымаючы ў цёмным народзе веру ў сваю сілу і звышнатуральную, нечалавечую магутнасць, палохалі іх рознымі чарамі, заговарамі і насланнямі. Цяперашнія заходне-рускія знахары ні што іншае, як тыя ж знаўцы некаторых таямніц прыроды, якія вывучылі атрутныя або гаючыя ўласцівасці раслін і камянёў, выпадкова натрапілі на сілу магнетызму або

электрычнасці, якія пад уплывам сапсаваных нораваў злоўжываюць сваімі пазнаннямі. Славянскія язычнікі глядзелі на сваіх жрацоў быццам на бажаствы і, не разумеючы іх шарлатанства, благавелі перад іх мудрымі выслоўямі. Так, цяперашні заходнерускі, або, дакладней, мазырскі, народ, па сваёй цёмнае лічачы ваўкалакаў-знахароў чымсьці вышэй за сябе, хоць гэтыя знахары такія ж цёмныя, як і іншы просты люд, толькі больш хітрыя, — верыць ва ўсё тое, што яны кажуць, і хаця толькі дзясятая доля з іх баек спраўджваецца, а іншае аказваецца зманам, усё ж баіцца іх і аддае пашану на кожным кроку, асцерагаючыся абразіць і ўгнавіць іх магутнасць. Жрацы капішчаў нікому з простага люду не адкрывалі сваіх таямніц і хітрыкаў і пры смерці перадавалі іх таму, хто рыхтаваўся на іх месца. Так сапраўды і заходнерускія знахары ні за якія выгоды не адкрыюць свайго знахарства старонняму, а паміраючы, перадаюць яго дзецям або таму, хто вырашыўся прадаць сваю душу нячыстай сіле. Па разуменні язычніцка-славянскім, жрацы капішчаў былі дзецьмі або выбраннікамі багоў.

Па меркаванні заходнерускага народа, знахары-ваўкалакі людзі не простыя, яны, як быццам, складаюць адмысловую касту вышэйшых істот, якія маюць сувязь з нячыстай сілай... У склад гэтай касты ўваходзяць дудары (музыкі, якія граюць на дудзе; песельнікі; баечнікі), млынары і пастухі. Асабліва цёрты народа — дудары. Блукаючы па ўсім краі, дудар шмат чуе, шмат сам прыдумляе; умее спрытна распавесці аб бачным, часам абдурыць каго-небудзь спрытнай хлуснёй, асабліва калі яго слухачы бываюць падхмеленыя. Нярэдка, дарэчы, акажа паслугу якой-небудзь старой бабе (пэўна, і ў простым народзе жаночая пратэкцыя мае значэнне) і — пайшла чутка: «дудар не нашага двара брат, пасябраваў з дамавіком (тое ж, што і дамавы)». Млынары — народ адчужаны, нелюдзімы, з нейкім таямнічым, змрочным тварам. Млынар пастаянна сядзіць у сваім млыне, для большага барышу меле ўначы, а п'янаму хлопцу прадставіцца, што ў млыне сам сатана запраўляе жорнамі. Здарыцца ў вёсцы пажар — усё згарыць, а млын ацалее, — якая-небудзь баба складзе казку аб тым, што бачыла, як падчас пажару чорныя крумкачы сядзелі на даху, а жабы на сценах млына і абаранялі яго ад агню, тады як млынар спакойна стаяў сабе ў дзвярах і пакурваў трубку. І загаварылі па ўсёй

вёсцы, што млынар — не прасты чалавек, знаецца з *водовиком*. Пастухі — народ кемлівы, праводзяць усё лета ў лясх і балотах; ад нечага рабіць збіраюць траву, сушаць кветкі і розныя карані, потым гэтай жа травой, каранямі выпадкова вылучаць у суседа карову, у суседкі — авечку; пабольш назіраюць за чыёй-небудзь каровай, хоць тая і сама, па жывёльнаму інстынкту, зрывае пажыўную траву, таму дае больш малака. Мала таго, часам хітраваты пастух зловіць змяю-мядзянку (без джала), прынясе яе ў вёску, напалохае дзяцей — тыя распавядуць сваім маці. Маці, не бачыўшы змяі, выдаюць суседзям за несумнеўнае, што такі-то пастух не баіцца ядавітых змей. Бывае і так, што пастух дасць якой-небудзь травяной настойкі даверлівай закаханай дзяўчыне, потым звядзе яе цішком з абраным сябруком; тая распавядзе сваім сяброўкам, што ёй дапамог пастух... і — вось прагукалі: «Наш пастух знахар!» Так *творацца* ўсёведныя знахары. І многія з іх, захопленыя даверам народа, пакрысе і самі пачынаюць верыць у сваё ўсёведанне і вядзьмарства. Некаторыя з іх даходзяць да таго, што вырашаюцца зарабляць сваім знахарствам і, назапасіўшы багацце, жывуць сабе прыпяваючы, хоць, як гаворыцца ў народзе, такое багацце не трывалае: «не сёння, дык заўтра *огнем пойдзе оно*».

Па народным вераванні, ваўкалакi-знахары, ператварыўшыся ў ваўкоў, засвойваюць усе ўласцівасці звяроў, становяцца такімі ж драпежнымі і крыважэрнымі, як і сапраўдныя ваўкі, нават драпежней за іх, таму што не толькі нападаюць на жывёл і душаць іх, падобна звычайным ваўкам, але і на людзей, асабліва на дзяцей, і высмоктваюць іх кроў. Драпежнасць ваўкалакаў-знахароў ва ўсякі час ненасытна, таму што яны ператвараюцца ў ваўкоў для таго, каб адпомсціць каму-небудзь з людзей за нанесеную ім абразу, але гэтая ж драпежнасць, кажуць, найбольш выяўляецца два разы ў год — перад Калядамі і на Купалу. У гэтыя тэрміны ваўкалакi-знахары не даюць праходу жанчынам і дзецям, яны так спрытна ператвараюцца ў ваўкоў, што па выглядзе іх ніяк нельга адрозніць ад сапраўдных. У гэты час, быццам бы, паверхня іх цела цалкам пакрываецца ваўчынай поўсцю, тады як у іншую пару года, асабліва ў пачатку восені, калі ападае лісце з асіны, — на спіне, галаве і нагах часам бываюць прыкметныя сляды чалавечага цела (або адзежы і абутку), нават на лапах застаюцца

пальцы. У гэтыя дзве часіны года, паўтарае народ, ваўкалакі-знахары атрымліваюць нейкую асаблівую, незвычайную сілу чар і варажбы і могуць ператварацца не толькі ў ваўкоў, але і ў розных іншых жывёл і птушак: казлоў, сабак, кошак, жаб, сарок, варон, крумкачоў, соў і пеўняў. Адгэтуль народны звычай — пераапранацца напярэдадні Каляд у розных жывёл і расхаджваць у такім выглядзе з песнямі па вёсцы. Што ж тычыцца да ператварэння іншых людзей у ваўкоў і потым ізноў з ваўкоў у людзей, то знахары-ваўкалакі могуць абарачаць іх ва ўсякі час і на колькі заўгодна гадоў.

Такія забабоны мазырскага народа. Я прадставіў тут узор гэтых дзіўных вераванняў, якімі прасякнуты розум простага люду і нават іншых саслоўяў, для таго, каб паказаць, на якой ступені разумовай адсталасці і цемры знаходзіцца просты мазырскі люд.

Каб яшчэ больш упэўніцца ў атупенні мазырскага народа, трэба зазірнуць у яго бедныя хаты, па большай частцы, курныя, пабудаваныя без усялякіх зручнасцяў і неабходных гаспадарчых прылад. Мазырскі селянін цясніцца са сваёй сям'ёй, з хворымі дзецьмі ў адным пакоі, які асвятляецца лучынай ледзь не цэлы дзень, таму што нярэдка ў хаце маецца толькі адно маленькае акенца. Не дзіўна, што, калі яму душна ў такім пакоі, ён бяжыць з яго або ў карчму (піцейная хата), або ў лес. Сустрэўшы ў лесе, вы можаце прыняць яго за дзікабраза: у велізарнай касматай шапцы, з пад якой тырчаць доўгія, збітыя камякі валасоў, у бурай світцы (верхняя адзежа) і ўлетку, і ўзімку на барановым футры, пашматаным і пацёртым да таго, што цяжка пазнаць — футра гэта ці простая невырабленая шкура; на нагах — велізарныя цяжкія лапці, якія запавольваюць яго хаду. Жанчыны таксама ходзяць у лыкавых лапцях, у такіх жа скрутках з нейкімі высокімі павязкамі на галовах з доўгіх, вузкіх палос, вядомых пад назвай наметак.

...Нельга не пашкадаваць, што гэты добры, сумленны, рэлігійны народ, прывязаны да радзімы, які жыве ў багатым краі, шчодра надзеленым ад прыроды ўрадлівай глебай, жыватворным кліматам, цудоўнымі пашамі і векавымі лясамі, пакінуты на волю лёсу і не знаходзіць сімпатыі ў сваіх уладальнікаў. Уладальнікі, па большай частцы, не ўваходзяць у яго становішча, а некаторыя з іх нават ніколі не бачылі сваіх валадарстваў, пра-

жываючы ў сталіцах ці дзе-небудзь за мяжой. Умеючы толькі збіраць з іх чыншы, яны аддаюць лёс сваіх сялян арандатарам і яўрэям — галоўным віноўнікам канчатковага разумовага расслаблення і спусташэння сялян. Сялянам некалі падумаць аб сабе, таму што яны жывуць для ўладальнікаў, або, правільней, для ненаедных арандатараў і карчомных яўрэяў. Не маючы сваёй уласнасці, якая б магла суцяшаць іх у будучым забеспячэнні сям'і, для якой яны б ахвотна і свядома працавалі, сяляне не ўмеюць паважаць і чужой уласнасці. Палі, лясы, шматрыбныя азёры і рэкі падвяргаюцца страшным спусташэнням або застаюцца без усякай апрацоўкі. Цяжка становіцца пры выглядзе шматлікіх зараснікаў і хмызнякоў на тых палях, якія пры сваім чарназёмным грунце давалі перш вялікія зборы ўсякага хлеба. Палі гэтыя такія пладаносныя, што на іх можа радзіць самая зярністая пшаніца. На шматлікіх грунтах без усякай мазольнай апрацоўкі прывольна вырастае грэчка і асабліва проса, якое славіцца ва ўсёй Мінскай губерні: проса складае значны промысел Мазырскага краю. На мазырскіх грунтах родзяць нават кавуны і дыні, якія без асаблівага дагляду спеюць у пачатку жніўня і ў шматлікіх месцах складаюць самы недарагі ласунак.

Што тычыцца мазырскіх лясоў, то яны ўяўляюць вялікую спажыву для спусташальнікаў: тут вы знойдзеце такія велізарныя векавыя дрэвы, якія ўразяць вас сваёю таўшчынёю і велічным выглядам разрослых галін. Вялікую частку лясоў складаюць стогадовыя дубы, хвоі, піхта, клён; ёсць гаі бярозавыя, ліпавыя, грабавыя, арэхавыя; ёсць нават у лясах грушавыя, яблыневыя, вішнёвыя і слілавыя дрэвы, што даюць шмат пладоў, якімі карыстаецца любы прахожы, нярэдка ў шкоду ўладальніку, не дасведчанаму, што робіцца ў яго лясах. Шкода на ўсякім кроку: там ляжыць без толку ссечанае дрэва, тут гіганцкі дуб, сапаваны ад распальваемага ля яго вогнішча, — амаль уся ўнутранасць дуба выгарала, дрэва ледзь трымаецца і пры найменшай буры само гіне і іншыя суседнія дрэвы губіць, ламаючы ў трэскі ўсё, што ні патрапіць пад яго цяжар падчас падзення. Тут прасека, зробленая пастухом для прагону жывёл, таму што інакш немагчыма прабірацца ў гушчары мазырскіх лясоў: у іх могуць разгульваць толькі дзікія звяры, якімі багаты гэты край. Дзікі, мядзведзі, ваўкі, рысі, куніцы, выдры, сарны, хахулі, барсукі, лісіцы ў вялікай колькасці плодзяцца ў мазырскіх пушчах, але

іх часта трывожаць спусташальнікі лясоў. Спусташальнікамі гэтымі бываюць самі ж сяляне, падбухтораныя дробнымі яўрэйскімі гандлярамі, якія скупляюць лясы ў паноў для высечкі праз пасрэдніцтва арандатарай і не шкадуюць іх для сваіх барышоў. Бедная тая пушча, дзе габрэі сякуць лес: не пакінуць ні аднаго жывога пня, з густога лесу зробяць пасеку або голае поле. Самым лепшым гандлёвым лесам габрэі лічаць хваёвы, з якога робяць брусy, так званыя галандскія і англійскія; з дубовага дрэва — клёпкі, з ліпавага — луб, з яловага гоняць смалу, з бярозавага — дзёгаць. Дубовая і альховая кара ўжываецца на выраб скур. Нямала таксама пакутуюць лясы ад пчалярства, якім так любяць займацца мазырскія сяляне для сябе і для продажу. Дагляд за пчоламі здзяйсняецца без усялякіх асцярожнасцяў, без усялякай клапацілівасці аб панскіх лясах. Нярэдка для таго, каб паставіць вулей на якім-небудзь велізарным дрэве і абараніць яго ад мёдалюбівага мядзведзя, прыносяць у ахвяру некалькі суседніх дубоў і клёнаў, па якіх няпрошаны госць можа залезці да пчол. Не кажу ўжо аб тым, што абранае для размяшчэння вулея дрэва страшэнна псуецца насечкамі і агаляюць яго ад галін з нізу да верху — гэта таксама засцярога вуляў ад цікаўнасці мядзведзя. А што казаць аб здзіранні кары з ліп ці нарыхтоўцы лучыны і пусканні соку з маладых бяроз? Ад усяго гэтага няспынна штодня гінуць дзясяткі самых лепшых, сакавітых дрэў.

Не менш таго ў вялікім запушчэнні застаюцца азёры і рэкі, якімі парэзаны ўвесь Мазырскі край і якія ўтвараюць з сябе шырокі басейн вод. Вяскою і ўвосень яны разліваюцца ў выглядзе бязмежнага мора, па якім зносіны магчымыя толькі пасродкам зробленых асаблівым чынам невялікіх абсталяваных суднаў. Паміж гэтымі суднамі больш ужывальная так званая *шугалея*: яна робіцца з распаранага дубу, звонку абшываецца хваёвымі дошкамі, усярэдзіне абкладваецца такімі ж скобамі і заліваецца смалой. На шугалеі перавозяць падарожнікаў, для якіх (асабліва для паноў) уладкоўваецца бліз кармы навес са скур або трыснягу, якім так багатыя мазырскія азёры. Зрэшты, ёсць шугалеі і вялікія, на якіх можа змясціцца розных тавараў ад ста да трохсот пудоў; самая вялікая шугалея мае тры аршыны ў шырыню. Больш грувасткае судна — *байдак*, нешта накшталт баркі, на якім перавозяць ад трох да дзесяці тысяч пудоў паклажы: на іншым байдаку бывае тры і чатыры мачты.

Як байдак, так і вялікія шугалеі прызначаюцца для плавання па вялікіх рэках і азёрах, па якіх мазырскія яўрэі сплаўляюць у Крэменчуг збожжавы хлеб, дровы, вугаль, вэнджаную рыбу, клёпкі і абручы, а зваротна прыязджаюць з соллю. У апошні час на мазырскіх водах з'явіліся невялікія параходзікі, на якія, зрэшты, не толькі просты народ, але нават некаторыя гараджане, якія не выязджаюць далей суседняга мястэчка, глядзяць пакуль недаверліва. Не ўсякі з іх вырашыцца ехаць на параходзе, нягледзячы на хуткае плаванне, іншы аддае перавагу цягнуцца некалькі дзён з гультаяватымі роздыхамі і прываламі на лядачай шугалеі. Зрэшты, параходзікі ходзяць па самай вялікай рацэ Прыпяці, якая можа быць названа царыцаю ў воднай сістэме Мазыршчыны. З Прыпяцю зліваюцца дзясяткі іншых дробных рэк і рэчак, злучаных прытокамі і азёрамі. Больш прыкметныя рэкі ў Мазырскім краі: Гарынь, Лань, Смерць, Волхва, Крыўча, Несетня, Лугавая, Свінавода, Уборць, Маладая, Ствіга, Плотніца, Малінаўка, Славечна, Любна, Случ, Акорыза, Белоць і Дубок. Некаторыя з гэтых рэк славяцца сваімі гаючымі водамі і вядомы чырвонымі каштоўнымі камянямі, якія знаходзяць у іх, а таксама каляровым (розных колераў) пяском; здараецца нават, кажуць, знаходзіць у іх перліны. Гэта дае права пагадзіцца з адным старадаўнім заходнерускім натуралістам Жончынскім, які заўважае, што ў рацэ Гарыні раней у значнай колькасці здабывалі жэмчуг і развозілі яго па Вальні на кірмашах⁶. У больш утульных рэчках, закрытых прыбярэжнымі гушчарамі трыснягу, водзяцца бабры. Кажуць, калісьці даўней баброў было шмат на Мазыршчыне, таму што іх не чапалі і нават берагі; пасля сталі непакоіць і паляваць на іх, і частка іх была знішчана, а частка разбеглася па пінскім Палессі. З мазырскіх азёр асабліва шырокія і глыбокія: Грычына, Белае і *Князь-озеро*, вядомае таксама ў народзе пад імем Яўрэй-возёра. Адна і другая назвы маюць сваё значэнне: завуць яго *Жид-озеро*, таму што ў ім водзіцца выключна рыба з лускай, якую, па талмудысцкіх забабонах, ужываюць у ежу заходнерускія габрэі: вядома, што яны не ядуць рыбы без лускі (вугроў, уюноў). Князь-возерам завецца ва ўспамін аб пераборлівай задуме аднаго з князёў Радзівілаў, менавіта Карла, арыгінала свайго часу, вядомага пад мянушкай Пане Каханку. Гэтаму князю, які не ведаў перашкод

і супраціваў у самых мудрагелістых прадпрыемствах, прыйшла фантазія пабудавачь каменны замак пасярод мазырскага возера. Дарма тлумачылі князю, што гэта немагчыма, таму што возера бяздоннае і прытым напоўнена вірамі. Пане Каханку не жадаў слухаць пярэчанняў, абраў мялчэйшае месца на возеры і загадаў прыступіць да работ. Як быццам задума яго і атрымоўвалася, замак ужо быў напалову адбудаваны на палях, але аднойчы ўначы, падчас прыліву, імклівыя воды знеслі ўсе пабудовы, засталіся толькі палі, якія дагэтуль захаваліся на ўтвораным пасля астраўку. Зараз на Князь-возеры ёсць некалькі такіх астраўкоў з выдатнымі пашамі для быдла, якія не саступаюць іншым раскошным мазырскім лугам. На гэтыя астраўкі мазыране зганяюць свінней, якія спакойна і без пагрозы з боку драпежных звяроў пасуцца там цэлае лета.

Усе названыя тут мазырскія азёры і рэкі надзвычай багатыя рыбай і пры акуратным правільным рыбалоўстве, да якога схільны ўсякі мазыранін, маглі б даставіць іх уладальнікам вялікія выгоды. У рэках паміж звычайнымі рыбамі сустракаюцца вугры, фарэль і нават нешта накшталт стерлядзі. У азёрах мноства велізарных рыб — бялуг, асятроў, самоў. Але ў тым і справа, што ўладальнікі не жадаюць самі займацца рыбалоўствам, а аддаюць рэкі і азёры на самаўпраўнасць любога аферыста: лаві хто жадае, і не патрабуюць справаздачы, для каго і навошта. Ловяць, вядома, больш сяляне або гарадскія мяшчане, але частка ўсяго таго, што наловяць яны, абавязкова ідзе ў хату яўрэя, якая тут як тут тырчыць дзе-небудзь над возерам або пры рацэ ў глухім зарасніку, па якім цяжка праехаць нават найлягчэйшым аднаконным калёсам. Яўрэй не без намеру селіцца ў такіх цёмных, глухіх месцах: у каламутнай вадзе лягчэй лавіць рыбу. Але затое непазбежна пападае ў гэтую балотную яўрэйскую трушчобу ўсякі мужык: ён ужо так абвыкае да яўрэя, што без яго і кроку не зробіць. Як і быць інакш? Мужык вельмі добра бачыць, што яўрэй смочка з яго апошні грош, ды трымаецца з ім запанібрата, не глядзіць на яго пагардліва, па-панску, ён з ім і пагаворыць, і палаецца, і паб'ецца нават. А што такое для мужыка паны? Нейкая непрыступная кітайская сцяна, да якой ніколі не дабрацца мужыку пры прыгонных адносінах. Адчужаныя такою недасягальнаю сцяною ад паноў і тым больш ад фанабэрыстых арандатараў (пасэсараў), гэтых падпанкаў, што толькі забіраюць у селяніна

апошнюю капю сена, адштурхнутыя іх няўвагай і халоднасцю, сяляне вельмі непрыязна глядзяць на сваіх паноў-уладальнікаў і аддаюць перавагу яўрэю, які ўмее спрытна ўкрасіцца ў душу мужыка і пры выпадку паказытаць яго самалюбства, хоць мужыцкае, але ўсё ж чалавечае. І мужык неразлучны з яўрэем: усе вольныя часы і бяздзейныя гадзіны праводзіць у карчме: тут ён і гаруе, і плача, тут цешыцца заробленай у яўрэя капейцы, тут, на няшчасце, ён п'е і напіваецца, тым больш што гаспадар схіляе яго да п'янства. У гэтым стаўленні яўрэй — адкрыты вораг мужыка, і нельга не шкадаваць нават па-чалавечаму, калі, у сваю чаргу, яго абкладаюць частымі паборамі розныя земскія і сельскія ўлады. Толькі яўрэй умее спагнаць усё гэта з мужыка: для таго і існуюць карчомныя зборышчы, на якіх мужык прапівае і грошы, і адзежу. Шчаслівы падарожнік, калі ён патрапіць у карчму ў той час, калі ў ёй не бывае шумнай пацехі. Але гора вам, калі вы апынецеся там у хвіліны вясковага разгулу: на першым кроку вас аглушаць апантаныя крыкі баб і мужыкоў, якія б'юцца з яўрэямі. Не ўваходзьце лепш у карчму — там п'юць і гарлапаняць на ўсю вёску... І няма каму спыніць тых, якія бясчынствуюць, няма каму абразуміць атупеўшых мужыкоў: панам не да таго, навошта ім *марать* рукі і псаваць сваю кроў дзеля халопа; а карчмар паблажліва глядзіць на падобныя сцэны, таму што ўсе гэтыя падгулялыя яму карысць прыносяць. Хто па п'яні за паўкошту прадасць яму цяля, хто карову, хто бочку аўса, чвэрць пшаніцы, кавалак палатна.

...І п'е народ, п'е горкую, не думаючы аб агідных наступствах. А наступствы жудасныя! Вось ён, здаецца, і працавіты мужык, а п'е да бязладдзя: спачатку п'е для таго, каб сагрэцца, потым цеплыня паступова ператвараецца ў агонь, які распальвае яго галаву і каламуціць думкі. Ён забывае аб самім сабе, аб сваіх занятках, працы, аб сям'і — словам, аб усім... Не забывае толькі падліваць у няпоўную чарку; зрэшты, яўрэй сам нагадае. Няшчасны мужык раз'юшваецца, вусны яго прамаўляюць брыдкаслоўі, нярэдка і блюзнерства. Ізноў няма каму давесці яго да розуму: яўрэю незразумела злачыннасць такіх прамоў. Ап'янены мужык баіцца вяртацца дадому, праводзіць у карчме цэлыя дні, гаспадарскія справы яго забытаныя, працаваць не жадае... Піць і піць, крычыць адурэлы сем'янін. Апошняя вельмі зразумела яўрэю, і ён падтрымлівае ў ім цягу да п'янства.

Урад паступіў дабратворна, загадаўшы выгнаць яўрэяў з корчмаў і забараніць ім займацца продажаю гарачых напояў у корчмах і шынках, але, на жаль, гэты наказ не ў дакладнасці выконваецца да апошняга часу. Яўрэй, сапраўды, як быццам не існуе зараз у карчме, за прылаўкам сядзіць хрысціянін, але там далей, на заднім двары — гарэлка і закускі ідуць праз яўрэйскія рукі... Адтуль ён сакрэтна запраўляе ўсімі гаспадарчымі справамі сялян, а дзе можна, дзейнічае адкрыта. Ён нават беспакarana, як карчмар, пражывае ў казённых маёнтках. Пад маскай прыстойнага земляроба або гаспадара якога-небудзь малаважнага чыншавага артыкула паблізу сельскага кіравання пры садзейнічанні гарачых напояў яўрэй робіцца антрэпрэнёрам на ўсіх свецкіх сходках і поўным распарадчыкам здабытку сялян.

Пакуль у яўрэяў канчаткова не адбяруць усе сродкі свавольнага карчмавання і ўмяшання ў хатнія справы сялян, да туль не спыняцца страшныя абуральныя сцэны сельскага п'янства і спусташэння. Але для гэтага павінна ўтварыцца самая цесная, інтымна-чалавечая сувязь паміж панам, або пасэсарам, і селянінам. Няўжо яна не акрэпне пасля прызнання свабодных правоў нашых сялян, лёс якіх павінен палепшыцца пры наданні ім законнай вечнай уласнасці і свабоды? Усё залежыць ад свабоды ў жыцці нашага простага люду: пакуль не зробіць яго вольным грамадзянінам, пакуль не дадуць яму ўласнасці і не зблізяць яго з сабою ўладальнікі, да туль ён будзе ў разумовым застоі і сталым загоне ў яўрэяў. На шчасце, воля манарха пакрысе ажыццяўляецца на справе і прыкладзе камітэтаў, якія скончылі свае паседжанні, і прымусіць дзейнічаць больш рашуча іншыя губерні. Заходнерускі край таксама пачынае выпрабоўваць дабратворныя распараджэнні на рахунак пераўтварэння сістэмы арандавання фермаў у казённых маёнтках, якімі так багатыя заходнія губерні, у тым ліку і Мазыршчына. Дамова арэнд заходнерускіх казённых маёнткаў у новым выглядзе ўскладзена была ўрадам на дасведчанага міністэрскага службоўца, с. Кейстута-Гедыміна, практычна знаёмага з патрэбамі і недахопамі Заходнерускага краю.

У гэтым годзе⁷ праект с. Гедыміна аб пераўтварэнні арэнд у заходніх губернях зацверджаны Міністэрствам Дзяржаўных Маёмасцяў і ўжо апублікаваны ў друку. Па правілах гэтага грунтоўнага праекта, ухіляюцца ўсе злоўжыванні пры

арандаванні казённых зямель, якія адбываліся з-за ўдзелу ў іх карчомных яўрэяў, ад асабістага знаёмства іх з мясцовымі ўладамі. Па новых правілах, таргі на фермы будуць закрытыя, па аб'явах арандатары, удастоеных быць кандыдатамі, у запячатаных канвертах, якія будуць ускрывацца з пачаткам таргоў у агульнай прысутнасці. Досвед пераканаў, што звычайны адкрыты гандаль амаль заўсёды вядзе за сабой адну са шкодных крайнасцяў, а менавіта — або рознага роду стачкі паміж контрагентамі, або празмернае ўзвышэнне імі плацяжоў з аўкцыёну. У першым выпадку, акрамя відавочнай шкоды для казны, узбагачаецца аферыст за кошт працы прамых вытворцаў прадпрыемства; у другім, казну чакаюць невыгодныя наступствы банкруцтва контрагентаў, якія, звычайна, суправаджаюцца незлічонымі дамаганнямі іх да казны і жаданнем выратаваць грошы такімі абарачэннямі ў гаспадарцы, якія зменшаць прадукцыйнасць зямлі і прывядуць у заняпад гаспадарку на ёй. На ўзяцце ў арэнду казённых фермаў будуць мець права паны, асабістыя і нашчадкавыя дваране, службоўцы, купцы першых дзвюх гільдый і іншыя рускія абывацелі, якія па законах маюць права на ўступ з казною ў падрады, выключаючы дробных гандляроў і асабліва яўрэяў. Нават прынята пастанова за дапушчэнне яўрэяў у гаспадары запасных участкаў па вёсках або якога-небудзь чыншавага артыкула, забараняць фермеру-арандатару ўтрымліваць фермы. Для некаторых асоб, якія маюць давер урада або мясцовага начальства, будуць дапушчальныя і адкрытыя таргі. Пажадана было б, зрэшты, каб падобныя выключэнні адкрытага гандлю не існавалі. Без сумневу, досвед з часам пакажа перавагу толькі закрытых таргоў. Значна правільней, у выглядзе выключэння, без гандлю аддаваць ва ўтрыманне арэнднай фермы за вырахункаваны прыбытак або з надбаўкай толькі дзесяці адсоткаў — тэхнічным асобам, г. зн. тым, якія скончылі курс у земляробчым інстытуце або ўніверсітэце і маюць пасведчанне ад прадвадзіцеля дваранства, што яны з поспехам займаліся практычнай сельскай гаспадаркай. Адача фермаў з гандлю будзе здзяйсняцца на дваццацічатырохгадовы тэрмін з наданнем права толькі добранадзейнаму арандатару працяваць арэнду па заканчэнні гэтага тэрміну на другое дваццацічатырохгоддзе. Меншыя тэрміны дапушчаюцца з найвысокага дазволу па хадайніцтве Міністэрства. Вельмі важна ў праекце

с. Гедыміна тое, што тэрмінам рэшты і прыёму фермы гаспадаром прызначаны не грамадзянскі год са студзеня месяца, а мясцовы эканамічны⁸, што цалкам справядліва. Год грамадзянскі няёмкі ў гаспадарчым стаўленні па наступных прычынах: у зімовы час немагчымы перагон быдла — знікае гной за паўгода, пакуль новы гаспадар набудзе статак; разлікі збожжавыга хлеба заблытваюцца, і становіцца цяжка вымалоць хлеб. Тэрмін гэты ў стане быў вызначыць толькі той, хто ніколі не быў гаспадаром, а разважае аб стане сельскага земляробства як бюракат. Мясцовае начальства Дзяржаўных Маёмасцяў, як сказана ў апублікаваным праекце⁹ с. Гедыміна, не мае права абмяжоўваць без дастатковай падставы волю гаспадарчых распараджэнняў арандатара; але затое і арандатар абавязваецца ўтрымоўваць як здадзеныя яму з фермаю, так і ім самім пабудаваныя жылыя і гаспадарчыя будынкі ў спраўнасці і ахоўваць казённую інвентарную рухомасць ад растраты. Павінен застрахаваць у палову ацэначнага кошту ўсе жылыя і гаспадарчыя будынкі не пазней прызначанага тэрміну. Калі ж арандатар не жадае застрахаваць будынкаў, то ён абавязаны звыш закладу, роўнага гадавой арэнднай суме, прадставіць яшчэ заклад, роўны палове ацэначнага кошту будынкаў. Нарэшце, арандатар абавязаны ва ўвесь час утрымання ферменных угоддзяў кіраваць гаспадаркай па існуючых агульных законах, у дакладнасці выконваючы іх і зусім не прадпрымаючы нічога адваротнага ім, а таксама не пагаршаць урадлівасці арандуемых ім зямель няправільным парадкам севазваротаў або апрацоўкай без належнага ўгнаення, для якога неабходна ўтрымоўваць патрэбны лік быдла. Па канчатку арэнднага тэрміну ферменныя палі павінны быць здадзеныя ў казну засеянымі.

Каб канчаткова адцягнуць заходнерускага сялянціна ад зносін з яўрэямі ў святочныя дні, вельмі карысна было б увесці нядзельныя папулярныя чытанні, якія падыходзяць да асабліваасцяў жыцця вясковага гаспадара. Толькі чытанні гэтыя не павінны быць руціннымі і кніжнымі; гутарка настаўніка або святара павінна быць жывым словам, даступнаю прамоваю; ён не павінен чытаць прамовы дзеля красамоўства, а па-сяброўску, па-братэрску дзяліцца з сялянамі сваімі звесткамі і спазнаннямі. Узрушаны плённай, цёплай гутаркай свайго бацькі-пастыра, скіраваны да чыстых, высакародных спраў і думак жыва-

творнай прамовай, селянін пойдзе ў царкву з намерам маліцца і не падумае пасля абедні зазірнуць у карчму для гулянку або вакханальных оргій. Ён паспяшаецца дадому, да роднага агменю, у круг сваёй сям'і і там правядзе вольны час у бяспходным адпачынку і сямейных задавальненнях.

Падобныя чытанні вельмі магчымыя, яны не абцяжарваюць ні сялян, ні настаўнікаў-пастыраў. Яны будуць непрыемныя толькі для карчмароў-яўрэяў і мімаволі прымусяць іх падумаць аб тым, каб перабрацца з вёсак у гарады, а гэтага і варта жадаць для дабрабыту Заходнерускага краю.

II

Від горада Мазыра з набярэжнай ракі Прыпяці. — Легенда аб двух братах, першых заснавальніках Мазыра. — Жаночы кляштар Цістэрсок. — Святая гара. — Смяротная даліна. — Чортава гара. — Летапісныя паданні аб Мазыры з XII стагоддзя да цяперашняга часу. — Мангольскія і татарскія спусташальнікі. — Умацаванне горада пры Жыгімонце III. — Сляды гарадскіх умацаванняў. — Гара Вартаўнік і хутар Лупня. — Казацкі правадыр Міхненка. — Прывілеі Мазыра і яго староства. — Мазыр у цяперашні час. — Спаскі кірмаш. — Кірмашовы гандаль. — Адукаванае мазырскае грамадства. — Спандар Франкоўскі і паэт Неслухоўскі. — Дваранскае вучылішча. — Кірунак мазырскіх мяшчан. — Іх гарнітуры і цяга гараджанак да ўбораў. — Чарвец — мясцовая фарба. — Часовы тэатр і рэсурсы. — Крамы і гандлёвыя пункты. — Жалезная руда. — Рускія і яўрэйскія гандляры. — Піліпоны. — Гарадскія будынкі і сады. — Старажытная цясніна. — Цэрквы і касцёлы. — Спаская і Замкавая гара. — Сляды старажытнага замка. — Замкавая вуліца. — Старажытныя літоўскія вагі. — Мазырскія граматы ў гарадскім магістраце. — Скрыгалаў: яго гарадзішча, або Гарадок; курганы і насыты. — Каменны замак Барбараў са старадаўнімі вежамі.

Я пад'язджаў да Мазыра з рэчыцкага гасцінца і павінен быў перапраўляцца праз суднаходную, звлістую раку Прыпяць, якая доўгім, шырокім вэлюмам расцілаецца ў самага

падножжа арыгінальна пабудаванага горада. У чаканні парома я любаваўся на Мазыр з прыстані, ля якой злёгка калыхаліся розныя судны с аснасткай, вядомыя пад назвай *берлінок*¹, у тым ліку невялікі прыгожы параход са сцягам: з'ява рэдкая ў аддаленым глухім павеце Расіі.

Быў позні летні вечар... У хуткіх хвалістых водах Прыпяці адлюстроўваліся незлічоныя агні хат і будынкаў, раскінутых на пакатых берагах высокіх гор, з-за вяршыняў якіх віднеліся блішчастыя купалы і жалезныя крыжы цэркваў; а там — абрывістая даліна, ізноў горы, ізноў будынкі, ізноў хаткі, ізноў агенчыкі. І так увесь горад, як бы сыходзячы ад імклівых прыліваў хуткай ракі, разпоўзся то ў далінах між уцёсамі, то на кручах і хрыбтах некалькіх пагоркаў. А гэтыя кручы, гэтыя хрыбты пагоркаў усе да аднаго абрамлены то густымі хмызнякамі дзікіх дрэўцаў, то хораша ўладкаванымі садамі з паўнаважкімі грушамі і слівамі, якімі славіцца Мазыр на ўсю губерню. Адразу відаць, што гэта не поўнач. І чыстае паветра, і раскошная расліннасць, і вясёлыя песні гаманкіх перавозчыкаў мімаволі прымушалі забыцца на халодны, паважны Пецярбург: цэлая тысяча вёрст адлучала яго ад маляўнічага, фантастычнага Мазыра, поўнага жыцця і адчужанага ад спекуляцый.

Праз паўгадзіны я ўжо ўзбіраўся на бясконцыя крутасці і потым з мазырскіх гор яшчэ раз зірнуў на пакінутую ўнізе Прыпяць: які добры і прыгожы горад!

Не шмат такіх куткоў у Расіі. Не дзіўна, што Мазыр апяваецца ў народных песнях і ў вершах мясцовых захопленых паэтаў. У гэтых песнях, складзеных у даўнія, глыбокія часы, згадваецца аб фантастычных прыгодах волатаў дагістарычнай эпохі, да якой адносяць першапачатковую пабудову Мазыра. Мазыр, як і вялікая частка старажытных заходнерускіх гарадоў, мае сваю дагістарычную легенду, якая, можа быць, упрыгожана выдумкай, але апіраецца на помнікі даўніны, якія захаваліся да цяперашняга часу. Паданне прыпісвае пачатак пабудовы Мазыра двум братам, кіеўскім выхадцам, якія пасяліліся на вышніх стромкіх берагоў Прыпяці з мэтай зарабляць рыбным тлушчам. Браты нядоўга жылі ў згодзе між сабой. Старэйшы быў страшны вырадак і ўзненавідзеў малодшага, статнага прыгажуна, за перавагу, аказаную яму маладой суседкай, а галоўнае — за хуткае ўзбагачэнне: малодшаму шанцавала ў гандлі,

і ён быў багацей за старэйшага. Каб пазбавіцца ад зайздроснага родзіча, малодшы брат вырашыў расстацца са старэйшым і пасяліцца далей ад яго. Гэта яшчэ больш раздражніла злога брата, і калі, сапраўды, малодшы абвясціў аб сваім намеры, старэйшы не пажадаў выдаць палову прыналежага яму тавару (тлушчу) і загадаў сваім работнікам выкінуць яго вон без усяго. Малодшы брат сабраў дружыну і абвясціў вайну старэйшаму. Заспеты знянацку, старэйшы брат звярнуўся па дапамогу да чараўніцы (вядзьмаркі), якая жыла па суседстве на высокай востраканечнай гары, і чараўніца з'явілася да яго на дапамогу з незлічоным войскам падуладных ёй духаў. Бой завязаўся няроўны і малодшы брат павінен быў загінуць ад сілы чараўніцы. Але прыгажосць выратавала яго: падчас бою чараўніца да таго была здзіўленая дзівоснаю прыгажосцю малодшага героя, што загадала спыніць бітву і прапанаваць яму мір. Але старэйшы брат не пагадзіўся і патрабаваў вайны: «Мой жир!» — крычаў ён. — Я не саступлю яму ні адной меркі!» З гэтымі словамі ён накіраваўся на полчышчы духаў. Абражаная чараўніца ўзмахнула чарадзейным мячом, і гара распалася на дзве часткі. У прорве, якая ўтварылася, загінуў старэйшы брат, не перастаючы крычаць: «Мой жир!» «Не, мой жир! — выклікнуў малодшы, стоячы на абрыве падзеленай гары. — Табе не ўдалося пакрыўдзіць мяне». Пасля гэтага чараўніца прапанавала пакінутаму брату перанесці сваю хату на яе гару, але ён адмовіўся, і ашуканая ў сваіх надзеях вядзьмарка, на ліха яму, сама пасялілася на другой палове рассечанай гары і доўга не пераставала мучыць яго сваімі чарамі і насланнямі. Нарэшце малодшы брат, па радзе жонкі, паставіў крыж на сваёй гары, і чараўніца не адважылася дакрануцца да святога месца. Адсюль назва *Святая гора*, якая дагэтуль прысвоена той мясцовасці, дзе ў цяперашні час знаходзіцца цудоўны жаночы кляштар *Цистерсок* з царквой у імя св. Міхаіла. Кляштар гэты, са спрадвечных часоў пабудаваны з каменю і цагліны, красуецца ў цяністай даліне, амываемай рэчкаю Цістэркаю, паміж гарамі, зарослымі старадаўнім лесам. Агароджа таксама каменная з высокімі варотамі, упрыгожанымі рознымі статуямі каралёў, фундатару і ахвярадаўцаў. Канчатковыя ўпрыгожванні кляштара належаць кіеўскаму падчашаму Сігізмунду Шукшыце і княгіні Камароўскай, якія жылі ў канцы XVII стагоддзя.

У 1713 годзе кароль Аўгуст II яшчэ больш упрыгожыў кляштар дарагімі абразамі, а ў 1742-м Аўгуст III падарыў яму значны маёнтак і некалькі надзелаў зямлі, на якіх зараз разведзены велізарныя фруктовыя сады.

Тут жа па суседстве, з оўручкага гасцінца, віднеецца высокая востраканечная гара ў форме шара, па якой немагчымы доступ да яе вяршыні. На самой верхавіне гэтай змрочнай і адасобленай гары разрасліся неабсяжнай таўшчыні і надзвычайнай вышыні вечназялёныя хвой, якія надаюць гары нейкі маркотны, тужлівы выгляд і мімаволі падтрымліваюць у народзе паданне, што там жыве чараўніца, якая загубіла старэйшага брата. Гара і завецца *Чортоваю*. Месцам пагібелі старэйшага брата просты люд лічыць глухі, цёмны зараснік у непраходным гушчары, які выпінаецца між густымі лясамі суседняга наваколля кляштара Цістэрсок, — *Кімбароўка*, або *Смеротная доліна*².

Як бачыце, народ вельмі ўдала звязаў паданні аб братах з захаванымі назвамі апісаных мясцовасцяў. У гэтай мясцовасці, змешчанай у чатырох вярстах ад цяперашняга Мазыра, народнае паданне шукае паходжанне назвы самога горада, якое паходзіць ад слоў: *мой жир* — Мажыр, Мазыр; здагадкі свае засноўвае на сугуччы назвы блізкай прытокі (маленькай рэчкі, што ўпадае ў Прыпяць) — *Монжыр'е*. Па народным паданні, пакінуты на Святой гары брат хутка зрабіўся багатым уладальнікам навакольных земляў і потым перанёс сваю рэзідэнцыю на тое месца, дзе зараз раскінуты горад Мазыр.

Такія вусныя дагістарычныя паданні аб Мазыры, непадмацаваныя вызначанай храналогіяй, але, без сумневу, узыходзяць да XI стагоддзя. Гістарычная летапісная эпоха гэтага горада пачынаецца з XII стагоддзя. На падставе летапісаў, Мазыр варт лічыць адным са старажытных славяна-рускіх паселішчаў. Як здабытак рускіх князёў, Мазыр спачатку лічыўся горадам Тураўскага княства, і нават князі тураўскія, як і біскупы, зваліся доўгі час тураўскімі і мазырскімі. Потым, з падзеннем Тураўскага княства, Мазыр разам з Туравам і, наогул, з усёй цяперашняй Мінскай губерняй падпаў пад уладу мацнейшага Кіеўскага княства. У 1158 годзе кіеўскі князь Ізяслаў Давыдавіч саступіў Мазыр разам з некалькімі іншымі гарадамі чарнігаўскаму князю Святаславу Ольгавічу³. Так пераходзіў Мазыр

ад аднаго княства да другога на працягу ўсіх удзельных смут паміж рускімі князямі, пакуль, нарэшце, разам са шматлікімі ўдзельнымі рускімі валадарствамі не падпаў пад уладу Літвы, якая забрала ў свае рукі ўвесь Заходнерускі край. У 1174 годзе вялікі князь літоўскі Скірмунт «з звытяжствомъ великимъ пошелъ на рускую землю и взялъ *городъ Мозырь*, Черниговъ и другіе»⁴. У XIII стагоддзі, падчас мангольскай няволі на Русі, Мазыр не раз падвяргаўся нападам гэтых нелюдзяў, якія наводзілі жах на ўсю Літву і ўвесь Заходнерускі край сваімі рабаваннямі і спусташэннямі. У 1227 годзе арда татараў спаліла паўгорада і ўсе прылеглыя да Мазыра наваколлі ўздоўж рэчкі Акунёўкі, а ў 1241-м войскі Батыя канчаткова разрабавалі і разбурылі ўвесь Мазыр⁵.

Не паспелі адбудаваць горад, як тая жа ненасытная мангольская арда ўварвалася праз Валынь у Мазыр і зноў не пакінула ў ім каменю на камені. Мінула дзесяць гадоў, і цяжка было пазнаць у новаадбудаваным горадзе месцы спусташэння. З'явілася моцная крэпасць і некалькі абарончых замкаў, так што нямала каштавала высілкаў Менглі-Гірэю ажыццявіць свае планы, задуманыя па навету мяцежнага Глінскага ў 1508 годзе, калі Заходнерускі край мала-памалу пераходзіў ва ўладу Польшчы. Міхаіл Глінскі жадаў пры дапамозе гэтага хана зрабіцца ўдзельным князем мазырскім і валынскім, але, да злосці падбухторшчыка, хан не спраўдзіў яго надзей і Мазыр пакуль заставаўся пад уладай мангольскай. У пачатку XVI стагоддзя ў Заходняй Русі ўмацавалася панаванне Польшчы, і Мазыр павінен быў, паступова згладжваючы элемент рускай іерархіі, падпарадкоўвацца ўплыву польскай адміністрацыі і нават рэлігійных пераўтварэнняў (уніі). Польшча пераназвала ўсе старажытныя рускія княствы ў ваяводства, і вось з'явілася ваяводства Мінскае, у склад якога ўвайшоў Мазыр як горад павятовы, пераўтвораны пасля, нароўні з іншымі гарадамі, у *староство* з прывілеямі магдэбургскага права. Што ж тычыцца рэлігійных пераўтварэнняў, то мазырскае праваслаўе ўмела цвёрда вынесці працяглае змаганне з каталіцызмам і абараніла свае старажытныя правы, так што Мазыр менш за іншыя заходнерускія гарады папакутаваў ад уніяцкай прапаганды. З актаў Мінскай губерні вядома, што ў Мазырскім краі праваслаўнае вучэнне падчас уніі захавалася ва ўсёй сваёй чысціні не толькі паміж

простым народам, але нават паміж гарадскімі абывацелямі (гл. Акты і граматы Мінскай губерні).

У першыя гады панавання Жыгімонта I перакопскія татары сталі нападаць на Заходнерускі край, і Мазыр адным з першых гарадоў патрапіў у лік ахвяр татаршчыны. Набегі татарскія на Мазыр спарадзілі герояў, паміж якіх народныя песні ўслаўляюць адважнага, бясстрашнага Базара, родам грэка. Базар не раз граміў татараў і ва ўзнагароду за свае заслугі атрымаў ад Жыгімонта маёнтак *Ипагор* паблізу Мазыра. Праз два гады Базар быў узяты ў палон татарамі і забіты⁶. Іпагор перайшоў у валоданне другога такога ж адважнага ваяра Дзямяна Ленка, які зваўся ў граматах Ленка-Іпагорскі. Тое ж прозвішча Ленка, пераўтворанае ў Лянкевіча, з цягам часу стала прыкметай старастскага звання на Мазыршчыне: адзін з Лянкевічаў быў першым мазырскім старастам⁷. Нягледзячы на з'яўленне такіх герояў, татары ўсё-ткі не пакідалі Мазыра ў спакоі і ў 1534 г. неміласэрна выпалілі горад і перарэзалі жыхароў.

Мазыр не існаваў да 1609 года і толькі ў 1611-м, па прызначэнні каралеўскага сейма, загадана было сабраць з усяго Мазырскага краю неабходную суму для аднаўлення разбуранага горада. Дзіўнае прызначэнне цяжарам лягло не толькі на абывацеляў — валадароў маёнткаў, але і на сялян; за невыкананне пастановы сейма спаганяўся вялікі штраф (40 літоўскіх грыўняў), за адсутнасцю грошай — натураю: забіралі скаціну і нават адзежу. Вось на гэтыя сродкі па загадзе караля Жыгімонта III пабудавана ў гэты час каменная крэпасць і ўвесь горад абнесены высокімі валамі з сямю абарончымі вежамі, або фартамі. Сляды гэтых насыпных валоў захаваліся вакол Мазыра да цяперашняга часу: вышыня іх роўная з гарамі, на якіх раскінуўся горад. За гэтымі валамі цягнуцца ў розных напрамках сляды іншых умацаванняў, якія рабілі непрыступнымі мазырскія цвярдзіні: так на паўднёвым захадзе ад горада бачыцца насыпная гара *Старож*, дзе падчас татарскага пагрому акруговыя хутаранцы, замяніўшы цяперашніх апалчэнцаў, абавязаны былі адбываць дзённую і начную варту. Такія ж апалчэнцы складалі часовы гарнізон і на сямі абарончых фартах. У адным з навакольных хутароў, *Лупни*, самай непрыступнай па сваім месцазнаходжанні, таксама была добра ўмацаваная цытадэль, або замак, акружаны канавай. Рэшткі яе ўмацаванняў прыкмет-

ня яшчэ і зараз. Такіх замкаў падчас татарскіх набегаў было шмат вакол усяго Мазыра, таму што Мазыр служыў сховішчам для ўсіх жыхароў Палесся, якія зыходзілі адтуль на высокія вяршыні горада⁸.

Умацаваны такім чынам горад мог адважна процістаяць неўладкаваным натоўпам перакопскіх рабаўнікоў, але не лёгка было яму супрацьстаяць войску, арганізаванаму па ўсіх правілах ваеннай тактыкі, якім было войска польскае пры каралі Жыгімонце III. Выпадак для таго прадставіўся праз дваццаць гадоў. У час валадарання гэтага жорсткага дэспата і рэлігійнага фанатыка ўсе заваяваныя ім рускія вобласці трывалі страшны прыгнёт і паборы, а таму не дзіўна, што ўслед за рухам усяго казацтва на Украіне паднялося і народанасельніцтва заходнерускіх ваяводстваў. Дзеяннямі сваіх суайчыннікаў і адзінаверцаў захоплены былі і мазыране. У 1648 годзе казацкі правадыр Міхненка з адборнай дружынай украінцаў абыходзіў гарады Мінскага ваяводства і схіляў жыхароў на свой бок, да апазіцыі, супраць польскага самаўладства. Мазыр ахвотна далучыўся да дружыны Міхненка і доўга ўпарта трымаўся ў абарончым становішчы, нягледзячы на вялікія польскія сілы, якія асаджалі яго. Нарэшце польскі князь Януш Радзівіл падаспеў на дапамогу паякам з пяцітысячным атрадам і штурмам узяў Мазыр, пасля чаго паступіў з жыхарамі самым нялюдскім чынам: загадаў іх тапіць і кідаць у агонь. Паплаціўся жыццём і адважны Міхненка: Януш уласнаручна адсек палоннаму галаву і ўторкнуў яе, для пасрамлення, на замкавы шпіц⁹. У 1659 г. падчас усеагульнага літоўскага паўстання Мазыр беззваротна быў разбураны і спалены¹⁰, але ўсё яшчэ быў ва ўладзе польскага дэспатызму і не мог вызваліцца ад чужых яму пастаноў магдэбургскага права, якое ўвёў Жыгімонт III ва ўсім Заходнерускім краі для канчатковага знішчэння ў ім асноўнага старажытна-рускага адміністрацыйнага элемента. Апошні раз згадваецца ў летапісных актах аб Мазыры як аб ленным маяраце польскай улады ў 1670 годзе (ад 20 кастрычніка), менавіта ў грамаце караля Міхала¹¹, і ў 1685 годзе (11 мая) у грамаце караля Яна III, якая захоўваецца ў гарадскім магістраце і якая не ўвайшла ў збор актаў Мінскай губерні. У ёй вызначаецца гарадская ўласнасць мазырскіх мяшчан. У грамаце караля Міхала гаворыцца аб аднаўленні прывілея Жыгімонта III гораду Мазыру на маг-

дэбургскае права, герб і гарадскія зборы: абвесткі, дзесяціну, памернае, кармавое, вагавое, вазавое, васкабойнае і паводнае, таксама аб наладжванні двух кірмашоў у Мазыры і гандлю на іх па панядзелках і пятніцах. Тут жа Мазыр завецца падстароствам. Апошнім падстароствам быў Ян Лянкевіч-Іпагорскі¹². Затым, у XVIII стагоддзі, са спыненнем польскага валадарства ў Заходнерускім краі Мазыр вяртаецца ў склад аднаплемяннай Расіі і прымае выгляд ранейшага абсалютна рускага горада, рэзка адзеленага ў Мінскай губерні ад астатніх яе гарадоў і толькі крыху падобнага да Пінска і Турава па духу, характары народа і нават мясцовым адзенні.

У цяперашні час, не глядзячы на частыя пажары на працягу пяцідзесяці гадоў і асабліва моцны пажар у 1856 годзе, які спаліў ледзь не большую палову будынкаў, Мазыр належыць да ліку самых прыгожых і ўтульных мястэчак Заходнерускага краю. Пастаянных жыхароў у ім, па апошніх статыстычных дадзеных, 4700, але, як партовы горад, ён мае шмат часовых пасяленцаў, асабліва ўлетку, калі прыстань яго на працягу паўвярсты бывае абстаўлена рознымі вялікімі і малымі суднамі, дзе пераважаюць прускія і пазнанскія берлінкі. У гэты час Мазыр ажывае і ўяўляе сабой сумесь плямёнаў і гаворак: да таго ж улетку бываюць два кірмашы, з якіх адзін, так званы Спаскі, пачынаецца 6 жніўня і працягваецца каля трох тыдняў, бывае цікавы гандлем. На Спаскі кірмаш з'язджаецца дваранства і купецтва не толькі з суседніх паветаў, але нават з іншых губерняў. Прускія і пазнанскія купцы скупляюць лён, пнянку, сала, авечую шэрсць, свіное шчацінне, вэнджаную рыбу, рыбны тлушч і скуры: усё гэта складае вельмі выгоды матэрыял для мясцовага гандлю. І трэба заўважыць, што мазырскія гаспадары (больш мяшчане) і некаторыя памешчыкі з поспехам збываюць азначаныя тавары. Асабліва раскупляюцца скуры і рыбны тлушч: мазырскія мяшчане амаль усе рыбаловы і гарбары; некаторыя з іх прадаюць гэтага тавару на вялікія сумы. Мазырскія скуры адрозніваюцца своеасаблівым вырабам, сакрэт якога мясцовыя прамыслоўцы ўтойваюць ад усіх: кажуць, яны ўжываюць нейкі асаблівы сок, які здабываецца з пажыўных лясных раслін.

Падчас кірмашу на галоўнай плошчы горада ўладкоўваецца цэлая калона дашчаных крам і балаганаў, у якіх можна

знайсці розныя прывазныя рэдкасці, замежныя і тубыльскія, якія дасылаюцца з Варшавы, Вільні, Кіева і Мінска. Галоўная роля на кірмашы належыць яўрэям, без пасрэдніцтва якіх не змога арганізаваць аптovy продаж ні адзін прыезджы, асабліва пачатковец: або вазьмі для дапамогі яўрэя, або ён будзе ва ўсім замінаць, распаўсюджваючы самы невыгодны слых аб тваім тавары. Яўрэй абавязкова павінен быць пасрэднікам паміж прадаўцом і пакупніком, за што мае вядомы адсотак ад прададзеных рэчаў. Сярод прывазных тавараў сустрэнеце залатыя і срэбныя вырабы, сукно, шаўковыя матэрыі і кнігі — не толькі рускія і польскія, але і замежныя. Да гонару мазырскага адукаванага грамадства трэба сказаць, што кнігі раскупляюцца імі ахвотна. Акрамя гэтых кніг, некаторыя мазыране выпісваюць нават часопісы і сочаць за сучаснасцю. Мне не раз прыходзілася бываць у грамадстве такіх людзей, якія з любоўю займаюцца навукамі і мастацтвамі, крапатліва распрацоўваюць матэрыялы па гісторыі Заходнерускага краю, з захапленнем аддаюцца даследаванням мясцовых старажытнасцяў і адкрыццяў у вобласці натуральных навук. З задавальненнем магу, у гэтым выпадку, назваць адукаванага навукоўца, аматара старажытнасцяў, гарадскога прэзідэнта і павятовага памешчыка с. Франкоўскага, які збірае рэдкія славянскія манеты і які зрабіў вялікія поспехі ў справе вывучэння мазырскіх курганоў і розных іншых старажытных насыпаў, якімі, як я сказаў у першым раздзеле, багаты Мазырскі край. Між іншым, я абавязаны с. Франкоўскаму некаторымі паведамленымі мне звесткамі аб помніках даўніны горада Мазыра. Гэты ж годны навуковец даў мне магчымасць пазнаёміцца з актамі і граматамі гарадской ратушы і магістра. Ад яго я даведаўся аб выдатным таленце мясцовага паэта с. Неслухоўскага, які апеў прыгоды некаторых мазырскіх герояў — часоў татарскіх набегаў — у гучных, лёгкіх вершах¹³. Спадар Франкоўскі карыстаецца агульнай падтрымкай мазыран за збліжэнне грамадства, якое ён падтрымлівае сваімі таварыскімі зборамі. Асабліва карыснае гэтае збліжэнне для настаўнікаў мазырскай гімназіі або, як яе яшчэ завуць, дваранскага пяцікласнага вучылішча. Ад гэтых збораў і гутарак настаўнікі робяцца больш сучаснымі. Запазычваючы новыя погляды і больш дакладны кірунак педагагічнага спа-

знання, настаўнікі ў сваю чаргу дзеляцца імі з выхаванцамі і з большаю ахвотаю развіваюць сваю педагагічную дзейнасць, якая пры іншым грамадскім настроі ў другіх малых гарадах, як вядома, часта ўсыпляецца правінцыйнай апатыяй і потым ухіляецца ад свайго дабратворнага прызначэння. Таму Мазырскае дваранскае вучылішча адметна вылучаецца паміж іншымі павятовымі педагагічнымі ўстановамі Мінскай губерні і лічыцца ўзорным: з яго выйшла нямала маладых людзей, якія з поспехам маглі праходзіць сталічныя ўніверсітэцкія курсы. Нягледзячы на сваю назву, вучылішча дапускае ў свае класы і дзяцей мазырскіх мяшчан, якія таксама могуць служыць прыкладам для мяшчан іншых мінскіх паветаў. У дзяцей мазырскіх мяшчан ёсць адна выдатная рыса: па заканчэнні вучэння яны не саромяцца вяртацца да заняткаў сваіх бацькоў і нават апрацаваць ў мяшчанскае адзенне, якое, трэба зазначыць, даволі прыстойнае і ахайнае. Мужчыны ходзяць у доўгіх ботах і лямцавых бурых капелюшах з шырокімі палямі; зімой капелюшы замяняюцца футравымі шапкамі ў родзе старажытных баярскіх. Сурдут з бурага хатняга сукна з доўгімі крысамі і частымі зморшчынамі ў стане; у некаторых ён абшываецца ля каўняра і закаўрашоў сінімі або іншымі каляровымі снуркамі. Узімку носяць футравыя (ваўчыныя і мядзведжыя) шырокія кажухі. Жанчыны — абавязкова ў чаравіках, часцей з абцасамі, а па святах — з краснымі падборамі і металічнымі спражкамі на ўздыме. Галовы пакрываюць (старыя) *наметкамі*¹⁴, *лямцамі*¹⁵ і каляровымі хусткамі, звычайна павязанымі накішталт татарскай чалмы; маладзіцы і дзяўчаты носяць белыя хусткі, з пад якіх заўсёды выпускаюцца дзве касы з каляровымі, уплеценымі на канцах стужкамі. Некаторыя мяшчанкі фарсяць у гарадскіх сукенках і не пакрываюць (улетку) нічым галовы, прыбраныя па-моднаму. Але гэта, уласна, франціхі-мяшчанкі, якія, на жаль, захапляюцца панскімі ўборамі і ўяўляюць з сябе варон у паўлінавым пер'і. Цяга да ўбораў развіваецца паміж мяшчанкамі-мазыранкамі, якія запазычваюць пры гэтым ад паноў і розныя модныя грашкі. Эмансіпіраваная мяшчанка не рэдкасць у Мазыры, быць можа, таму што яна падбукторваецца да франтаўства сваёю прыгажосцю, якая натхняе на падарункі і валаводства гараджан. Да таго ж мазырскія мяшчанкі занадта ўразлівыя, бесцырымонныя і

жвавья ад прыроды. Звычайна ж яны ходзяць у суконных, даволі грацыёзных *жупянках*¹⁶, абшытых каляровай цясьмой, а зімою ў кажущках у абліпку. Яшчэ грацыёзныя іх гарсэты, большай часткай яркія шаўковыя, ваўняныя, суконныя, паркалёвыя і нярэдка аксамітавыя. У гэтых гарсэтах са шматлікімі бліскучымі гузікамі спераду і ззаду, з разрэзанымі баскінамі ніжэй таліі, без рукавоў хораша абмалёўваецца стройны жаночы стан. З-пад гарсэта бачны вялікія плоеныя або проста складчатыя каўняры белага кашулі, рукавы якой заканчваюцца ля кісці рукі чымсьці накшталт уздутых абшывак або буфаў, перацягнутых шырокаю стужкаю і прышпіленых вялікімі каніфольнымі запінкамі. Паверх каўняра адзяваецца мноства нітак бурштынавых караляў, гранатаў і шклярусу са срэбнымі манетамі. Гэта спадчына бабуль і прабабуль, якая пераходзіць з пакалення ў пакаленне і якую не прадаюць нават у выпадку крайняй беднаты. Дадаткам гарсэта служыць *андарак*¹⁷, які не закрывае ног: ён робіцца больш з ваўнянай тканіны хатняй нарыхтоўкі, што афарбоўваецца стойкай фарбай, вядомай пад назвай чарвяца. Чарвец гэты здабываецца з нейкіх палявых і лясных кветак, якіх вельмі шмат на Мазыршчыне, і дае цудоўную, чыстую, ярка-чырваную фарбу, якая не губляе свайго колеру да апошняга зносу андарака. Шматлікія прыезджыя замежныя гандляры імкнуліся даведацца сакрэт афарбоўвання чарвяцом і рабілі ў сябе доследы, але, па іх жа прызнанні, мазырская фарба значна чысцей і ярчэй. Для падрыхтоўкі гэтай фарбы не ўжываюць ніякіх хітрых сродкаў, кладуць толькі нейкі рачны камень, які раствараецца ў гарачай вадзе, але гэтага каменя і не называюць, і яго нялёгка дастаць; яго назіпаваюць вытворцы ў пэўны час года. Колер мазырскіх андаракаў кідаецца ў вочы ўсякаму новаму чалавеку і нельга не пажадаць, каб нашы натуралісты звярнулі сур'ёзную ўвагу на чарвец, які, гавораць, водзіцца выключна на глебе мазырскай і рэчыцкай і не можа прычапіцца да іншых грунтоў, як у гэтым упэўніліся замежныя гандляры, якія без поспеху спрабавалі разводзіць яго на сваёй зямлі. Чарвяцовыя андаракі такія прывабныя для простага мазырскага люду, што шматлікія — з большым дастаткам — сялянкі лічаць абавязковай умовай свайго сельскага гардэробу мець для ўрачыстых дзён хоць адзін прыгожы мяшчанскі андарак. Шкада толькі, што

з любоўю да андарака ў мазырскіх мяшчан не ўкараняецца і любоў да адукацыі: цёмная страшная паміж простага сельскага люду!

Падчас Спаскага кірмашу для прыезджага дваранства і мясцовых гараджан уладкоўваецца часовы тэатр, які мае, зрэшты, сталае памяшканне ў знарок прыгатаваным будынку. Будынак невялікі, але не пазбаўлены некаторай прывабнасці ва ўнутраным аздабленні. Прыезджая мінская губернская трупа, якая ў цяперашні час знаходзіцца ў казённым вядзенні, забяспечана жалаваннем і карыстаецца летнімі канікулярнымі водпускімі. У складзе гэтай трупы ёсць некалькі адукаваных артыстаў і артыстак, сярод якіх прываблівае сваёй натуральнай іграй і прыемным гучным голасам маладая дзяўчына спадарыня Драздоўская, якая збіраецца нават дэбютаваць на сталічнай сцэне. Прыезджаюць таксама артысты-музыкі і здараюцца неблагія канцэрты. Але галоўнай забаўкай кірмашовай бываюць *ресурсы*, г. зн. высакародныя танцавальныя зборы, да якіх наперад загадзя падрыхтоўваюцца мазырскія дамы, зазначу, ахвочыя прыбірацца. Ёсць такія, якія не задавальняюцца таварамі мазырскіх гандляроў і вырабамі мясцовых *маршандемодисток*, а выпісваюць матэрыялы і нават уборы калі не з Варшавы і Пецярбурга, дык абавязкова з Вільні або хоць з Мінска. А можна знайсці сёе-тое і ў мазырскіх гандлёвых пунктах, у ліку якіх ёсць некалькі крам і модных прылаўкаў...

У Мазыры можна налічыць больш за сотню ўсякіх крам, у якіх нямала вырабаў, зробленых з мазырскай жалезнай руды. Дарэчы, на грунтах мазырскіх горных цяснін здабываюць жалезную руду, якую потым апрацоўваюць у мясцовых рудакопнях. Багатыя жалезнай рудой пласты зямлі, якія ляжаць уздоўж берагоў ракі Славечны. Вялікая частка крам складае ўласнасць аферыстаў-яўрэяў, якіх поўна ў Мазыры і ў руках якіх весь дробны гандаль: яны і меднікі, і срэбнікі, і залатых спраў майстры, і краўцы, і гадзіншчыкі, і гаспадары кававых і кандытарскіх корчмаў. Ёсць, аднак, корчмы і кандытарскія хрысціянскія, якія больш чыстыя і добрапрыстойныя. Яўрэі — і фактары, і вестаўшчыкі, і рассыльныя, яны ўпотаі займаюцца продажам безбандэрольнага тытуню і цыгар. Смешна чуць іншы раз пытанне яўрэя-тытунніка: «Якога вам тытуню, з бандэроллю

ці без?» Калі без бандэролі — вас павядуць у такое цёмнае падзямелле, што вы адчуеце сябе ў якіх-небудзь старажытных катакомбах. Зразумела, і ў гэтае змрочнае месца павядуць вас толькі па знаёмстве, чалавека новага не пусцяць туды, яўрэй асцярожныя. Дзіўна, як яўрэй не перабілі ў мазырскіх мяшчан рымарства і шавецтва: шаўцы ў Мазыры больш хрысціяне. З іншых хрысціянскіх крамнікаў вядомыя так званыя рускія, г. зн. якія перасяліліся з велікарскіх губерняў. Гэтыя рускія купцы гандлююць чаем, самаварамі, ікрой, салёнай рыбай і варэннем, але такіх крам мала, падаецца, усяго дзесяць. Да ліку хрысціянскіх мазырскіх гандляроў, як тыпу мясцовых прамыслоўцаў, належаць так званыя *типионы*¹⁸, што раз'язджаюць па кірмашах з соллю, гароднінай і насеннем, якія яны так добра ўмеюць вырошчваць і гадаваць на сваіх па-майстэрску апрацаваных палях і шырокіх гарадах: іх цыбуля, бульба, гарбузы і асабліва агуркі вядомыя па ўсім Заходнерускім краі, пранікаюць нават у Маларасію і польскія губерні. Цыбуля, гарбузы і агуркі дасягаюць у велічыню проста дзіўных памераў.

Мазыр больш забудаваны драўлянымі будынкамі даволі правільнай і прыгожай архітэктуры ў рускім стылі з дамешкам гатычнага і візантыйскага элементаў, якія пераважна адлюстроўваюцца на франтавых порціках і фасадах стрэх, упрыгожаных разьбой і насечкамі. Прыгожы выгляд будынкаў дапаўняецца прасторнымі дварамі і вялікімі садамі, без якіх, падаецца, ні абыходзіцца ні адзін будынак у горадзе. Сады гэтыя тым цікавыя, што амаль усе яны раскінуты на ўзгорках, якіх шмат і ў без таго гарыстым Мазыры. Паміж узгоркамі знойдзеце некалькі глухіх цяснін, але самая таямнічая і прыкметная па сваім спіральным паглыбленні, якое, па народным павер'і, не мае дна, — старажытная цясніна, што завецца *татарской*, у якой, быццам бы, загінулі сотні перакопскіх татараў ад рукі адважнага Базара (гл. вышэй). У паглыбленні цясніны вясною, часам у дажджлівае лета, вертыкальна б'е са дна чыстая празрыстая ключавая вада. Цясніна разразае вялікую гару¹⁹, парослую цяністай ляшчынай, лістоўніцаю і хмызнякамі дзікіх руж, сярод якіх з задавальненнем можна пагуляць у самае гарачае лета. Зрэшты, гэтая гара сапраўды з'яўляецца ў горадзе любімым месцам для гулянняў, нягледзячы на тое, што не лёгка патрапіць туды па стромкай, звлі-

стай сцяжынцы. Але мазыранам не ў дзівочтва такія сцяжынкі і дарожкі: яны сустракаюцца ў горадзе на кожным кроку. Нават самі вуліцы праведзены з гары на гару, адзіная прамая вуліца — уздоўж набярэжнай Прыпяці.

Нельга, аднак, сказаць, каб у Мазыры не было каменных будынкаў: ёсць некалькі і нават даволі вялікага памеру. Самае значнае месца паміж каменнымі будынкамі займае Бернардынскі манастыр, размешчаны на вялікай гары. Ён заснаваны ў 1654 годзе, але ў апошні час, са знішчэннем ордэна бернардынаў, уяўляе сабой руіны. Каталіцкае набажэнства здзяйсняецца ў драўляным саборным касцёле — *fare*, заснаваным польскім каралём-прапагандыстам Жыгімонтам III у 1616 годзе па хадайніцтве мазырскага старасты Балтазара Стравінскага. Праваслаўныя царквы дзве: саборная, на высокім, стромкім кургане, да якога вядзе доўгая лесвіца з сотняй прыступак, і прыходская — *Пятніцкая*. Абедзве гэтыя царквы драўляныя. Па стылі вонкавай пабудовы і ўнутраных упрыгажэнняў, абразоў і купалоў яны нясуць на сабе адбітак старажытнасці: першая — саборная — адрозніваецца арыгінальнай старажытнай архітэктурай і абразамі візантыйскага стылю, не скажонымі ўплывам уніяцтва. І архітэктура, і жывапіс сведчаць аб пабудове саборнай царквы ў эпоху даўняцкага праваслаўя. Што тычыцца прыходскай, то ўжо сама назва *Пятніцкая* паказвае на яе старажытнасць. Вядома, што такую назву цэрквы атрымоўвалі ад Пятніцкіх канцоў, г. зн. вуліц горада або аддаленых прадмесцяў; а канцы існавалі толькі ў старажытных рускіх гарадах, напрыклад у старажытным Пскове і Ноўгарадзе²⁰. Зрэшты, існаванне праваслаўных цэркваў у Мазыры з найглыбейшай старажытнасці не выклікае сумнення: іх было, паводле падання, шмат. Прынамсі, вядома аб існаванні вялікай каменнай царквы Спаскай, ад якой атрымала назву галоўная гара Мазыра²¹. На гэтай гары стаяла царква і гарадскі замак, які замяняў крэпасць. Адгэтуль іншая назва той жа гары — Замкавая; нават вуліца, якая абгінае гару, завецца дагэтуль Замкавай²².

Сляды старажытнага каменнага замка захаваліся ў паглыбленні гары, пры раскопванні якой знаходзілі паленую цэглу, абломкі ланцугоў і розных іншых жалезных рэчаў. Замак гэты існаваў у Мазыры да пачатку XVIII стагоддзя: самы позні напамін

аб ім сустракаецца ў каралеўскай грамаце, выдадзенай у 1670 годзе на імя мазырскіх стараст для ўразумення судовых спраў, якія вырашаліся ў палатах замка²³. Як відаць з граматы, у гэты час замак меў яшчэ сваё адміністрацыйнае значэнне і рашэнні яго ўплывова дзейнічалі на палітычны строй горада без адрознення саслоўяў і званняў. Гэтым жа рашэнням падпарадкоўваліся як мясцовыя, так і замежныя гандляры, якія пражывалі тут часова, з тым толькі адрозненнем, што правы гандляроў не цалкам падпарадкоўваліся магдэбургскім пастановам. Гандлёвы клас шмат у чым кіраваўся законамі рускай або літоўскай юрысдыкцыі, але менш за ўсё магдэбургскім правам. Помнікам літоўскай даўніны могуць служыць грамадскія гарадскія *весы*, выстаўленыя на замкавым пляцы, да якіх павінны былі звяртацца ў выпадку абважвання ўсе пакупнікі. На гэтых жа вагах павінны былі ўзважваць усе зборы і мыты як з мясцовых, так і прыезджых купцоў. Гэтыя самыя вагі, пад назвай літоўскіх, існуюць і зараз на рынкавым пляцы, але без усякага ўжывання: яны моцна забіты ў зямлю. Уся іх аснова з масіўнага жалеза вагою ў некалькі пудоў. Нельга не звярнуць увагі, што польскія каралі падчас свайго валадарства ў Заходнерускім краі, вынішчаючы ўсё рускае і літоўскае, не знішчылі ваг літоўскіх, якія былі ў вялікім ужыванні ў заходніх губернях, у тым ліку і ў горадзе Мінскай губерні — Мазыры. Аб мазырскіх вагах гаворыцца яшчэ ў 1572 годзе ў грамаце Аўгуста II, якая дагэтуль ацалела ў архіве гарадскога магістрата. Там жа маюцца і іншыя старажытныя граматы. Я меў магчымасць праглядаць граматы ад 1572 года (аб гарадскіх парадках, аб мастах і судах у замку), 1577 года (аб гарадскіх зборах і мыце — мыце з піва), 1670 года (аб сцвярджэнні магдэбургскага права), 1680 года (аб гандлі і зборы за лоўлю рыбы) і 1685 года (аб гандлі па пятніцах). Ва ўсіх гэтых граматах згадваецца аб уласнасці (землях) мяшчан на прасторы ад рэчкі Лупні ўверх Прыпяці да пратокі Акарызы.

Недалёка ад Мазыра, падаецца — у дваццаці вёрстах, на гасцінцах тураўскім і давыдгарадзецкім, пры рацэ Прыпяці ляжыць старажытнае мястэчка *Скрыгалов*, аб якім як аб старажытным горадзе згадваецца ў польскіх летапісах. Зараз яно складае ўласнасць с. Аскеркі. Але быў час, гавораць старыя людзі, калі ў ім ішоў вялікі гандаль лесам і адбываліся дваранскія сеймы,

тады Скрыгалаў лічыўся ўмацаваным і непрыступным горадам. У доказ такой здагадкі спасылаюцца на суседняе *городище* як на рэшткі старажытнай скрыгалаўскай крэпасці. Народ дагэтуль заве гарадзішча *Городком*. Гарадзішча гэта нішто іншае, як шырокі пляц сярод густога лесу, які займае некалькі дзесяцін. Яно акружана высокімі землянымі акопамі і глыбокім ровам з вадой. Будучы зацэнена глухім, непраходным лесам ад самога Скрыгалава, гарадзішча амаль не прыкметна для тых, хто праязджае па вялікай тураўскай дарозе. Уся яго плошча зарасла векавымі дубамі, якія яшчэ больш надаюць таямнічасці ўсярэдзіне земляных акопаў. Але той, хто б захацеў бліжэй пазнаёміцца з гарадзішчам, убачыўшы штучны насып грунту, мімаволі прыйшоў бы да высновы аб старажытным яго значэнні. Яшчэ больш упэўніўся бы ў сваёй здагадцы, калі б крануў грунт рыдлёўкай або плугам: на невялікай глыбіні трапляюцца кавалкі гліны, цэгля, часанага каменя, нават сям-там абломкі мармуровых паліраваных пліт. Частку такой пліты мне прыйшлося бачыць. Распавядаюць, што некалькі гадоў таму адзін цярплівы археолаг-землякоп, які капаў у адным кутку пляца, знайшоў цэлую лесвіцу з мармуру, пад якой прасочвалася вада, як быццам са штучнага водаправода. На жаль, на тым і скончваюцца аповеды скрыгалаўскіх старажылаў: мясцовы памешчык не аматар старога і не цікавіцца тутэйшымі скарбамі. Як тут было на самай справе, цяжка сказаць: не існуе ніякага дакладнага падання аб гарадзішчы. Адзіныя сведкі мінуўшчыны — кругавы вал і ўсярэдзіне самога гарадзішча — магілы розных велічынь, мноства малых і вялікіх курганоў...

На паўднёвым усходзе ад Мазыра знаходзіцца яшчэ адно старажытнае мястэчка — *Юревичи* над Прыпяццю. Каля яго таксама ёсць штосьці накшталт гарадзішча з курганамі, празванае *Граднёю*. Тут жа на значным узвышэнні, паміж Прыпяццю і прыгожым возерам, красуецца пышны каменны замак *Барбаров*, закрыты ля падножжа ланцугом гор. Старажытная архітэктура гэтага замка, зубчастыя вежы, калоны, шпіцы, высокія равы, канавы, падземныя хады і ланцуговыя масты надаюць будынку характар нейкага асаблівага часу, амаль рыцарскага, калі толькі рыцарства існавала ў Заходнерускім краі. Каменны замак Барбараў належыць сп. Аскерку, уладальніку Скрыгалава.

III

Прыбярэжныя мястэчкі ад Мазыра да Петрыкава. — Мястэчка Петрыкава. — Абрад Купалы. — Купальныя вераванні. — Чэрнін. — Тураў і Тураўскае княства з X стагоддзя да аб'яднання Літвы з Польшчаю. — Тураўская епіскапія і яе біскупы. — Тураў пад польскім валадарствам. — Рэшткі старажытнасцяў. — Курган Тура. — Колькасць цэркваў. — Тураўскі могільнік. — Паданні аб ім. — Землі. — Тураўскія лясы. — Кампанія англічан для вырубкі лесу і пабудовы фермаў у Тураве. — Авецкагадоўля і пчалярства. — Тураўскія жанчыны. — Прадмесці Турава. — Каменны вугаль. — Мястэчка Давыд-Гарадок. — Яго правы. — Давыдгарадчане і іх гандаль. — Радзішча і старажытныя выбарныя ў мястэчку. — Іх строі. — Шавецтва. — Праца жанчын. — Давыдгарадоцкая мова. — Мястэчка Семікосцішча і фантастычная народная легенда аб сямі сёстрах.

З Мазыра ў Тураў можна дабрацца сухапутна і вадой, але я ўпадабаў апошняе, тым больш што можна было адправіцца на параходзе. Мне хацелася паглядзець на прыбярэжныя наваколлі Прыпяці, міма якіх павінен быў праходзіць параход і спыніцца па шляху да Петрыкава, а гэта не цяжка было зрабіць пры тым павольным плаванні, якім адрозніваюцца новаўведзеныя мазырскія параходы. На параходзе было вельмі мала пажыраў, увесь груз складаўся больш з таварнага багажу. Па меры аддалення парахода ад Мазыра берагі Прыпяці ўсё больш і больш былі пакрытыя цяжкімі хмызнякамі ядлоўцу і хвойніку, што паступова змяняліся густым лесам, які ператварыўся, нарэшце, у самыя глухія, некранутыя рукою чалавека гушчары гіганцкіх, таўшчэзных дубоў, якія народ заве стогодавымі. І сапраўды, дубы велізарных памераў — утраіх цяжка абхапіць, і стаяць цэлымі сем'ямі на высокіх пераменных гарах, нярэдка абрамленых друзлай багнай. Паміж тым берагі Прыпяці становяцца ўсё ніжэй і ніжэй, так што пры такой нізіне берагоў зразумелы той страшны разліў вод у прыбярэжных лясных мясцовасцях Мазыршчыны і тураўскай ускраіны. Але вось, нарэшце, паказалася мястэчка Петрыкава, раскінутае ў маляўнічым беспарадку на абрывістым

беразе Прыпяці. Мясцічка размешчана на высокай гары, усе будынкi драўляныя, царква і касцёл архітэктурны незайздроснай. Пётрыкава належыць князю Горскаму-Хадкевічу, продку старадаўняга літоўскага роду, апошнія прадстаўнікі якога лічыліся віленскімі кашталянамі. Тут ёсць гандлёвая прыстань для мясцовых суднаў. Гандлююць лесам і рагатай жывёлай, асабліва падчас кірмашоў, якімі багата мясцічка. У Пётрыкаве калісьці быў умацаваны замак з бастыёнамі і часовым гарнізонам слуцкага князя Юрыя Алелькавіча, знакамітага родапачынальніка старажытнай заходнерускай дынастыі ў Слуцкім княстве. Пётрыкаў складаў некалі павятовае мясцічка слускай долі князёў Алелькавічаў, а ад іх, па праве сваяцтва па жаночай лініі, перайшоў да Хадкевічаў.

Параход спыніўся ў Пётрыкаве на ўсю ноч для загрузкі скур, і я паспяшаўся скарыстацца вольным часам, каб прагуляцца па лясках і курганах мясцічка. Гэта было пад вечар, сонца хілілася да заходу. Я абышоў амаль усе бліжэйшыя гушчары дубоў і ўжо прабіраўся да прыстані, як раптам здзіўлены быў у самім глухім месцы лесу страшным полымем: мне здалося — ці не пажар у мясцічку, але, падыходзячы бліжэй да агню, убачыў зусім іншае. На высокім, амаль квадратным кургане — хто ведае, ці не гістарычнага паходжання — кружыўся натоўп сялян і сялянак, прытанцоўваў і спяваў ля пылаючага вогнішча з галля.

— Што ў вас такое? — спытаў я адну сялянку.

— Купалу спраўляем, — наіўна адказвала дзяўчына.

Купалу?.. Тут я ўспомніў, што патрапіў на народнае свята язычніцкага паходжання, вядомае ў велікарускіх вёсках пад назвай Іванава дня. У Заходнерускім краі гэты дзень завецца *Купалой* у памяць старажытнага язычніцкага славяна-рускага бажства Купалы, апекуна кветак і пладоў, і святкуецца напярэдадні Іванава дня — 23 чэрвеня. Мне было знаёма гэтае свята па дзіцячых успамінах, і я захацеў прыняць удзел у абрадзе народнага гуляння. Пасярод кургана быў прымацаваны ў паглыбленні доўгі драўляны шост, увесь абвіты зелянінай. На яго верхавіне было прывязана некалькі вяноў з кветак і бярозавых галін. Шост увасабляе бога Купалу. Яго, звычайна, прыносіць маладая прыгожая дзяўчына-купальніца, якая таксама ўся з ног да галавы ўпрыгожана кветкамі і зелянінай, на галаве вянок. Яна абавя-

зана ўторкнуць у яму шост, а іншыя сяброўкі на значнай адлегласці ад яго (каб не згарэў раней часу) накідваюць галлё і вянкi са свежай і сухой травы. Усё гэта рыхтуецца да заходу сонца. Як толькі сонца схваецца, купальніца з завязанымі вачыма садзіцца ў яму, карагод дзяўчат і хлопцаў колам кружыцца вакол ямы і шапта са спевамі. Паміж тым, купальніца без разбору вымае з ямы вянкi і раздае сяброўкам. Калі якой дзяўчыне трапіцца вянок са свежых кветак — быць ёй пшчаслівай і багатай замужам. Калі ж дастанецца вянок з сухой травы — значыць, дзяўчына будзе нешчаслівая і бедная ў замужжы. Па заканчэнні варажбы хлопцы кідаюць салому і лясное галлё ў яму і запальваюць іх, а каб *ілюмінацыя* працягвалася — падкідаюць сухіх дубцоў і лісця пакуль не спыняцца скокі. Да канца згарае і сам шост... З гэтым абрадам звязаны даволі пацешныя народныя павер'і. Думаюць, што Купальская ноч поўная незвычайных здарэнняў. Вераць, быццам у тую ноч весяліцца і скача ўвесь свет... Галоўная весялосць адбываецца на Лысай гары, дзе ведзьмы спраўляюць *шабаш*: на гэты шабаш павінны з'ехацца ўсе ведзьмы і падуладныя ім чараўніцы і ведзьмары; таму ў Купальскую ноч не пакідаюць коней на пашах у поўным перакананні, што які-небудзь вядзьмар абавязкова з'едзе на самым лепшым кані. Млынары адпраўляюцца на раку і прыварожваюць рыбу назло рыбакам, якія ў гэтую ноч атрымліваюць нейкае асаблівае прасвятленне ад незвычайнага водбліску на азёрах. Гэты водбліск абуджае качак і іншых рачных птушак, якія весела перагукваюцца на сваёй птушынай мове. Дрэвы скачучь, пераходзяць з аднаго месца на другое і размаўляюць паміж сабой пасродкам шуму лісця і галін. Каб разумець гэтую гутарку, трэба знайсці кветку папараці і насіць яе ў ботах або ў лапцях. З папараццю шукаюць скарбы і ўпэўнены, што знаходзяць.

На другі дзень з раніцы параход ляцеў на ўзмоцненых парах, і маляўнічыя краявіды з велічнымі дубамі праносіліся перад пасажырамі да самога Чэрніна, прыгожай вёскі: відаць, трэба было паспяшацца туды. Ад Чэрніна параход ізноў ішоў цішэй, а перад Туравам амаль чарапахай поўз. Нарэшце — вось і Тураў, паміж Прыпяцю і Струменем. Тыя ж велізарныя горы і курганы, тыя ж непраходныя лясы і гразкія балоты...

Хто б мог сказаць, убачыўшы невялікае мястэчка, нават вёску з маленькімі драўлянымі хаткамі, акружанымі нізень-

кімі тынамі з лазы, што гэтае мястэчка, гэтая вёска — той самы старажытны, гістарычны Тураў, галоўны горад першых рускіх удзельных князёў, найбліжэйшых сваякоў Уладзіміра Вялікага, ледзь не княства даўладзімірскай дынастыі, валоданне самабытнага варажскага князя Тура, аб якім так ясна гаворыцца яшчэ ў летапісах X стагоддзя. «Бъ бо Рогволодь, заўважае складальнік Лаўрэнцьеўскага спісу¹, — прішель изъ-за моря, имяше власть свою въ Полотьскѣ, а Турь — въ Туровѣ». Такое, сапраўды старажытнае паходжанне цяперашняга мястэчка Турава. Была эпоха, калі Тураў і Тураўскае княства займалі значнае месца ў складзе старажытнай Русі. Палітычнае значэнне Турава вылучаецца з самага пачатку X стагоддзя, калі першы тураўскі князь удзельнічаў у паходах Алега супраць грэкаў. Па дамове 907 года, грэкі плацілі даніну Алегу і тураўскаму князю: «и уклады на рускіе города и на Полтескъ и на Туровъ, по тѣмъ бо городомъ сѣдяху князья²». З XI стагоддзя Тураўскае княства падпарадкоўваецца манархіі Уладзіміра Вялікага: у 1019 годзе ён пасадзіў у Тураў пляменніка свайго Святаполка Яраполкавіча, які быў жанаты на дачцэ Баляслава Храбрага. Але з гэтага часу тураўскія князі маглі станавіцца прэтэндэнтамі на званне вялікіх князёў кіеўскіх і некаторыя з іх дасягнулі сваёй мэты. Першым Святаполк Яраполкавіч пачынае марыць аб Кіеве, але пры жыцці Уладзіміра Вялікага яму не ўдалося ажыццявіць сваёй мары: дзядзька быў раздражнёны інтрыгамі Святаполка і жонкі кольберцкага каталіцкага місіянера Рэйнберна, які знаходзіўся ў яго свіце, і пасадзіў усіх траіх у вязніцу ў Кіеве³. Пасля смерці дзядзькі Святаполк пры дапамозе сваіх саўдзельнікаў быў вызвалены і, як старэйшы ў родзе Рурыкавічаў, паспеў захапіць кіеўскі велікакняжацкі пасад: адгэтуль уплыў каталіцызму на Кіеўскую Русь пры садзейнічанні біскупа Рэйнберна⁴. У 1078 годзе Усевалад Святаславіч умацаваўся ў Кіеве і Тураў перадаў малодшаму сыну Яраполку: «Всеволодь сѣде Кіевъ на столѣ, переима власть руськую всю, придавъ Ярополку Туровъ⁵». У 1093 годзе тураўскім князем быў Святаполк Ізяславіч, які па прызначэнні Уладзіміра Манамаха абраны быў на велікакняжанне ў Кіеў. Ён быў раздражняльным і неспакойным, пастаянна варагаваў з суседзямі і рабіў смуты ў супляменных акругах. З першага ж года свайго княжання

па закліку тураўскай дружыны, якая знаходзілася пры ім, ён уступіў у барацьбу з моцнымі полаўцамі і, разбіты за р. Стугнаю, збег ізноў у Тураў, адкуль вярнуўся на велікакняжацкі пасады ў 1097 годзе⁶. Святаполк Ізяславіч памёр у 1113 годзе, пракляты падданымі. Пасля яго Уладзімір Манамах абраў у вялікія князі кіеўскія сына свайго Вячаслава, князя тураўскага, любімага сваімі падданымі больш за ўсіх напярэднікаў. Яго не раз пасылалі для ўціхамірвання непакорлівых крывічоў — жыхароў цяперашняй Мінскай губерні⁷. Месца яго ў Тураве ў 1146 годзе заняў Яраслаў Ізяславіч. З гэтага часу ў склад Тураўскага княства ўваходзіць Пінск і ляс яго неразлучны з Туравам. У 1155 годзе, калі вялікі князь Юрый Далгарукі аддаў Тураўскае княства сыну свайму Барысу, межы княства распасціраліся за раку Гарынь і ахоплівалі ўсю цяперашнюю Мазыршчыну. У 1158 годзе Тураў быў добра ўмацаваны і напоўнены саюзнымі войскамі па выпадку нападу Яраславічаў, якія хацелі выцесніць з яго Барыса Юр'евіча. Тураў дзесяць тыдняў быў абложаны шматлікім атрадам, але вялікі князь Юрый падаспеў на дапамогу, і Барыс утрымаўся⁸. У 1190 годзе летапісы называюць тураўскім князем нямоглага Святаполка Юр'евіча, які быў даннікам Ольгавічаў і павінен быў дапамагаць ім супраць кіеўскага князя Рурыка: «въ лето 6715 поидоша Олговичи вси опять на Рюрика к Киеву, Всеволодь Чермный съ своею братью и съ своими сыновци, а изъ Турова и изъ Пиньска князь Святополк⁹».

Пасля Тураўскае княства аслабла ад сталых драбненняў надзелаў, і ад моцных тураўскіх князёў пайшлі дробныя князі Астрожскія, Пагарынскія, Нясвіжскія, Свіслацкія. Канчатковае ж знішчэнне тураўскай валадарнай дынастыі настала ў эпоху ўмацавання ў Заходняй Русі літоўскай магутнасці. Уплыў гэтай магутнасці пачаўся пры Скірмунце, які, атрымаўшы бліскучую перамогу над тураўскім і вальнскім князем Мсціславам пры р. Ясельдзе, пасля доўгіх супраціваў жыхароў усё яшчэ дужага (па выразе летапісаў) Турава, аб'яднаў валоданні тураўскіх князёў з літоўскімі правінцыямі. Скірмунт аддаў Тураў свайму сыну Пусімунду. У 1320 годзе Гедымін знішчыў назву Тураўскага княства, і князі тураўскіх абласцей перанеслі сваю сталіцу ў Пінск. Зрэшты, у Тураве ўсё-ткі заставалася ў гэты час галоўная рэзідэнцыя праваслаўнай епіскапіі, якой падпа-

радкавалася Пінская епархія. Епіскапія яшчэ доўга існавала ў Тураве¹⁰: апошні біскуп тураўскі — Аўраамій Стагонскі памёр у 1630 годзе; папярэднікам яго быў Лаўрэнцій¹¹. З іншых біскупаў вядомыя: знакаміты прапаведнік — св. Кірыла; уладар Іаакім¹², Варлаам¹³, Марыон¹⁴, Арсень і Грыгорый, які ўдзельнічаў у брэсцкім саборы з выпадку мяркуемай уніі¹⁵. Тураўская епархія існавала нават у 1686 годзе, пасля злучэння Літвы з Польшчай¹⁶.

У XVI стагоддзі ўсе ўмацаванні з замкам і каменнымі будынкамі былі разбураны татарамі; зрэшты, і да таго Тураў вытрымаў нямала спусташэнняў. У 1521 годзе татары разрабавалі замак і ўсе скарбы ўладара павезлі ў сваю прагную Арду. Падчас польскага валадарства Тураў быў ператвораны ў попел падчас кровапралітнай сутычкі князя Януша Радзівіла з Міхненка, які па шляху ў Мазыр паспеў заахваціць тураўцаў на карысць казацтва і на абарону праваслаўнай веры і тым раздражніў польскую ўладу: Тураў спасцігла доля Мазыра (гл. вышэй, раздзел II аб Мазыры). З тых часоў Тураў перастае быць гістарычным горадам і не ўпамінаецца ў летапісах не толькі як княства, але нават ваяводства, у сэнсе польскай адміністрацыйнай вобласці. У канцы XVI стагоддзя, па сведчанні старадаўняга польскага географа¹⁷, значыцца толькі Мінскае ваяводства, да якога быў прыпісаны Тураў у палове XVII стагоддзя ў якасці павятовага горада.

Зараз Тураў — мястэчка Мазырскага павета. Відавочных слядоў старажытнага княжання ў ім няма амаль ніякіх. Адзіныя рэшткі тураўскіх старажытнасцяў — курганы і іншыя насыпы, раскінутыя вакол мястэчка; некаторыя з іх носяць назвы замчышчаў і могілак. Але ўсё гэта так цёмна, забытана ў вуснах народа, што па паданнях яго немагчыма скласці дакладнага паняцця аб значэнні большай часткі курганоў. Самы вялікі насып, вядомы пад іменем Туры, цягнецца на значнай прасторы па правым баку Прыпяці. Назва гэта, кажуць, утварылася ад былога некалі на ёй замка з сямю башнямі (турамі — вежамі), акружанага равамі; сляды равоў прыкметныя збольшага і зараз. Але ад развалін замка не засталася ні аднаго каменя. На месцы іх пабудавана царква. Усіх цэркваў тры, а, па народным паданні, у старажытным Тураве было 80 цэркваў.

Па левым баку Прыпяці на высокай гары размешчаны шырокі квадратны могільнік, на якім, па сцвярдженні народа, быў прыстанак св. Кірыла, епіскапа тураўскага, і месцазнаходжанне іншых тураўскіх уладык; тут жа быў, кажуць, і Кірылаўскі манастыр. Дзіўна, што дагэтуль за свае заслугі гэты знакаміты дзеяч свайго часу не ўшанаваны ніякім грамадскім помнікам у Мінскай губерні, нават ні адзін мінскі манастыр не носіць імя св. Кірылы. Хадзіў толькі слых два гады назад, што ў самім Мінску меркавалі заснаваць прытулак і манастыр у памяць св. Кірылы Тураўскага: няўжо толькі слыхам і абмяжуецца добры намер? На тых жа могілках, паводле падання, пахаваны любімы князь тураўскі Вячаслаў Уладзіміравіч. Непадалёк ад могільніка, у велізарным густым лесе, знаходзіцца магільны курган, дзе пахаваны два героі з аховы Вячаслава. Па суседстве з насыпамі і курганамі землі незвычайна ўрадлівыя, ды і наогул Тураўская зямля славіцца выдатным чарназёмам, на якім можа нарадзіцца шыкоўная пшаніца і проса. Мне здарылася бачыць сапраўдныя кавуны і дыні ў Тураве, якіх там багата і якія спеюць да жніўня. Гародніна тураўская: морква, агуркі, бульба і гарох — вельмі смачная і спажывуная.

Наколькі велічэзныя мазырскія лясы, але тураўскія пушчы складаюць выключэнне па сваіх незвычайна рослых ліпах, клёнах і піхтах, якія нагадваюць славетную Белавежскую пушчу (на мяжы пінскага Палесся, паміж Кобрынам і Брэстам), не хапае толькі зубраў; але затое ў тураўскіх лясах водзяцца такія мядзведзі, што пры сустрэчы з імі ахнеш ад здзіўлення: настолькі вялікія гэтыя спусташальнікі вулляў і сялянскіх палёў. Яны спакойна расхаджваюць па нівах, нішчаць авёс і пшаніцу, залазяць у вуллі і перакульваюць іх на зямлю. Водзяцца таксама сарны і барсукі. Тураўскія лясы забяспечваюць сялян сродкамі жыцця: сплаў страявога лесу, гонка смалы, падрыхтоўка луб'яў і мачулы — усё гэта важны прыбытак у мястэчку, якое ляжыць пры суднаходнай рацэ. Але асабліва вялікія заробкі з'яўляюцца вясною, калі падрадчыкі і наогул лясныя прамыслоўцы спяшаюцца пераправіць праз Прыпяць падрыхтаваны лес, а збыт лесу ў Тураўшчыне вялікі, хоць са значна большай засцярогай з боку ўладальнікаў, чым у мазырскіх пушчах. Тураўскія памешчыкі ведаюць

кошт свайму лесу і не дазваляюць абыходзіцца з ім нядбайна: рубка дапушчаецца самая ўмераная. А ахвотнікаў да знішчэння тураўскіх лясоў знайшлося б шмат, сюды пранікалі нават далёкія замежныя гандляры. Слава тураўскіх пушч дайшла нават у Англію: яшчэ ў 1790 годзе нейкая кампанія англічан ладзіла маштабны праект па закупцы самых лепшых лясных мясцовасцей вакол Турава з мэтай высечкі векавых дубоў і хвой і заснавання розных земляробчых фермаў на спустошанай зямлі. Ужо нават дайшлі да складання ўмоў куплі. Памешчык Агінскі адправіўся ў Англію для заключэння кантракта на дзясяткі гадоў, але, на шчасце, палітычны пераварот у Расіі спыніў згубны намер тураўскіх валадароў, і іх лясы засталіся непашкоджанымі да цяперашняга часу. Ці не лепш самім заняцца ачышчэннем лясоў і павольнай рубкай, а потым заснаваннем фабрык і фермаў?

Дарэчы, у Тураве добра развітыя такія галіны вытворчасці, як авечкагадоўля і жывёлагадоўля: авечкі тураўскія даюць багатую, выдатную мяккую воўну, з якой на замежных фабрыках вырабляюць тонкія ваўняныя і суконныя матэрыі. Чаму не выкарыстоўваць з карысцю тую ж воўну на мясцовых фабрыках? На фермах можна зрабіць пахты і маслабойні, жывёлы даволі, а тураўскія авечы сыр здасца далікатэсам для самых спакушаных гурманаў. У тураўскіх сёлах водзяцца козы — таксама матэрыял для фабрычнай прамысловасці. Уладальнікам трэба было б падбаць аб пчалярстве, бо сяляне атрымліваюць вялікія выгоды ад мёду, асабліва ліпавага (ліпец), пахкага і празрыстага, як ключавая бруя; некаторыя заможныя мужычкі дзясяткамі пудоў прадаюць мёд, які, нават праходзячы праз яўрэйскія рукі, усё ж такім застаецца каштоўным і мае вялікі попыт за мяжой.

Тураўскія сяляне і сялянкі маюць шмат агульнага з мазырскімі сялянамі і ў строях, і ў вобразе жыцця; але галоўнай перавагай тураўчанак можна назваць цноту, якая складае іх упрыгажэнне і гонар. Парушэнне цноты лічыцца недаравальнай крыўдай для сям'і і вінаваты караецца выгнаннем з грамады, — бываюць выпадкі, што спакусніка прывязваюць да слупа пасярод вёскі і такім чынам выстаўляюць яго на ганьбу перад усёй грамадой. Мужчыны вельмі статныя, прадпрыемальныя і энергічныя; жанчыны ціхія, пакорлівыя і кемлівыя, сядод

іх ёсць нямала рукадзельніц. Некаторыя ткуць самыя тонкія палотны, паясы і нават стужкі з воўны, якія на мінскіх кірмашах выдаюцца за прывазныя: так хораша ў іх атрымоўваецца. Жанчыны, асабліва дзяўчыны, любяць кветкі: амаль ля кожнай хаткі ўбачыце чысценькі, хоць і невялікі кветнік, зроблены дачкой, сястрой або пляменніцай гаспадара.

Тураў дзеліцца на дзве часткі: галоўную складае мястэчка, другую — два прадмесці: *Зяцель* і *Запесочье*; прадмесці адзелены ад мястэчка насыпам. Бліз гэтага насыпу, у лясах, нядаўна адкрылі радовішча каменнага вугалю, які аказаўся прыдатным для таплення. Кажуць, яго знаходзяць і ў іншых месцах тураўскіх лясоў, але няўменне далейшага выкарыстоўвання адбівае ў сялян ахвоту шукаць яго, а можна было б звярнуць сур'ёзную ўвагу на гэтую прадукцыйную галіну Тураўскага краю. Відаць, не прыйшоў яшчэ для нас час карыстацца дарамі сваёй айчыны... Магчыма, іншыя нагадаюць нам аб іх...

Хто бываў у Тураве, той не мог абмінуць выдатнага, вялікага, прыгожа забудаванага прамысловага мястэчка — *Давыд-городка*, які вылучаецца сярод іншых у Тураўскім краі сваім вяселым месцазнаходжаннем і норавамі жыхароў. Ён пабудаваны на некалькіх выспах паміж трыма рукавамі ракі Гарыні, якая ўпадае ў Прыпяць. Лёс гэтага мястэчка няпросты: некалі яно ўваходзіла ў склад ардынацыі вядомых князёў Радзівілаў, было ў руках іншых валадароў, карысталася правамі беспадатковай волі нароўні з мяшчанскім саслоўем, было захоплена падчас польскай бязладзіцы на Русі моцнымі панамі, нарэшце, у апошнія гады, давидгарадчане канчаткова судовым парадкам даказалі свае старажытныя прывілеі і зараз лічацца мяшчанамі. Даказаць мяшчанскія правы давидгарадчанам было нялёгка, хоць у захаваных прывілеях вельмі ясна пазначана законнасць іску. Па гэтых прывілеях, давидгарадчане — кіеўскія высяленцы, якія ў якасці ратнай дружыны хадзілі ваяваць у Тураўскае княства разам з сваім князем Давыдам з племя кіеўскага ўдзела. Які менавіта гэта быў князь, у прывілеях не пазначана, але пэўна тое, што ён са сваёю дружынаю пасля розных воінскіх няўдач прамяняў меч на спакойнае жыццё і заснаваў мястэчка непадалёк ад старажытнага Турава. Магчыма, яго лёс быў цесна звязаны з Тураўскім княствам, прынамсі паміж яго дружынай, цяпе-

рашнімі давидгарадчанамі, і тураўцамі існуе самая цесная, сяброўская сувязь.

Што Давыд-Гарадок даволі старажытнае аселішча даказвае грамата караля Яна-Казіміра¹⁸, у якой пад 1663 годам згадваецца аб старадаўняй праваслаўнай царкве ў Давыд-Гарадку. У самім мястэчку дагэтуль захаваўся помнік старажытнага кіравання — супольнай рады: адна вуліца завецца — *Радище* (або Радзічы), ад месца, дзе некалі адбывалася *рада*. На гэтай вуліцы, кажуць, была *радная изба*, у якой збіраліся *выборные мещане* для рашэння і абмеркавання местачковых спраў. У памяць старажытнай рады і зараз яшчэ некаторыя з нашчадкаў выбарных значацца ў паперах раднымі мяшчанамі. Гэтыя старшыні нават носяць па святых асаблівы нацыянальны строй (які, кажуць, быў прысвоены званню ранейшых выбарных): доўгі, амаль да ног кафтан, абшыты пазументавымі снуркамі з кутасамі, шырокі шаўковы пояс і высокая футравая баярская шапка. Гэты строй нагадвае старажытныя ўборы дапятроўскай Русі. Не менш цікавыя строі і іншых давидгарадоцкіх мяшчан — таксама кафтаны, толькі цёмнага колеру, з паясамі, высокія боты вышэй калена, кашуля з некалькімі запінкамі, на плячах тальмах з кайстраю; пры гэтым доўгія валасы, вусы і ў некаторых — голеныя бароды. Давыдгарадчане адрозніваюцца здаровым, атлетычным складам цела, спрытам і разумным выразам твару. Жанчыны відныя, жывога характару і працаўніцы ў вышэйшай ступені.

Жыццё давидгарадчан вельмі прывольнае: усе яны вялікія гаспадары і пераважна — агароднікі. Пастаянны прадмет іх прамысловасці і гандлю — гародніна і насенне, сушаная садавіна, проса і кмен, які выдатна захоўваецца. Усё гэта яны развозяць па суседніх губернях, пасылаюць у Кіеў, Варшаву, Вільню. У Вільні нават уладкавана для іх гандлю спецыяльнае месца перад рагушай, забяспечанае старажытнай (з XV стагоддзя) гарадской пастановай, якая загадвае не перашкаджаць давидгарадоцкім купцам вольна гандляваць у Вільні на *ратушевом пляцу*. Сюды ж яны і прывозяць сушаныя баравікі, якімі славяцца іх лясы, вэнджаную рыбу, саланіну і вяндрліну, якая сваім прыгатаваннем не саступае вестфальскай: яркіе ружовыя колер, крэпасць і маласольны смак складаюць адметную вартасць як давидгарадоцкай саланіны, так і вяндрліны. Каб

упэўніцца ў вартасці гэтай вяндрліны, варта паглядзець на саміх кабаноў, велічынёю з маладога вала, якія адкормліваюцца жалудамі, дзікімі яблыкамі, грушамі і сакавітымі карэннямі на давыдгарадоцкіх астраўках, дзе іх пакідаюць без усякага нагляду: кабаны гэтыя кормяцца два-тры гады, так што з-за заплыўшага тлушчу не могуць хадзіць. І гэта свіное сала часам бывае таўшчынёю ў чвэрць аршына, яго шмат закупаюць для замежных рынкаў. Не апошняе месца ў даходах складаюць сушаныя яршы і ўюны, якія прадаюцца вазамі, нанізаныя на доўгіх дубцах, а яшчэ лепш — салёныя яршы і марынаваныя ўюны.

Выдатна, што ў Давыд-Гарадку яўрэі ніяк не маглі ўцерціся ў мясцовы гандаль: як дробны, так і аптовы продаж усіх магчымых тавараў вядуць выключна хрысціянскія мяшчане. Нават рамесніцтва ў руках хрысціян. Асабліва цікавае мясцовае шавецтва: у мястэчку робяць непрамакальныя боты і чаравікі з падвойнымі падэшвамі, ды такія трывалымі, што нават у давыдгарадоцкіх балотах вытрымліваюць каля года. У гэтых адносінах Давыд-Гарадок можна паставіць нараўне з Таржком (Цвярской губерні) — мястэчкам, якое гандлюе гатовымі ботамі. Я нават думаю, што давыдгарадоцкі шавецкі тавар значна лепшы і мацнейшы за таржкоўскі, таму што мясцовы юхт вырабляецца без прымешку розных вострых, едкіх вадкасцяў, якія выкарыстоўваюць у Таржку пры ачыстцы скур дзеля іх лепшага вонкавага выгляду. Давыдгарадчанін больш клапаціцца аб трываласці, чым аб вытанчанасці скуры — асабліва для мужчынскага абутку. Гэта ад таго, што ў мястэчку ўсе жыхара ходзяць у ботах, і значыць — робяць тавар больш для сябе. Зрэшты, давыдгарадчанін такі добрасумленны, што ён не вырашыцца абманіць старонняга. Асноўнае правіла ў яго жыцці: «што не любя іншаму, то не міла і мне». Тады становяцца зразумелымі тыя высакародныя якасці, якімі вылучаюцца давыдгарадоцкія жыхары сярод іншых сялян. Іх добрыя справы ў сваю чаргу вяртаюцца ім сямейным шчасцем і дабрабытам. Яны жывуць у дастатку, нават, можна сказаць, багата. Некаторыя мяшчане валодаюць вялікімі капіталамі і запісаліся ў купецтва. Пісьменнасць паміж імі — рэч звычайная.

Давыдгарадоцкія жанчыны робяць рыбацкія сеткі, выражаюць з бяросты табакеркі і прадуць самую тонкую паперу, з якой

ткуць хусткі і *очипки*. Да ліку карысных тканін адносіцца так званая *редюга*, якая ўжываецца ўлетку замест шкла ў аконных рамах. Жанчыны нават плятуць з саломы мужчынскія шапкі і капелюшы, таксама кошыкі. Але асабліва прыгожыя кошыкі з вярбовых пляцёнак, якія афарбоўваюцца ў розныя колеры; з тых жа пляцёнак робяцца карабы для калёс і брычак, але гэта ўжо справа мужчын...

Давыдгарадчане да таго адрозніваюцца ад усіх сваіх суседзяў, што нават размаўляюць на мове, не падобнай на мазырскую і тураўскую. У іх говары чуюцца старадаўнія славянскія словы і нават адчуваецца блізкасць да біблейскай мовы; гэта яшчэ больш адлюстроўваецца ў пісьмовым складзе і канструкцыі мовы.

Мне прыйшлося яшчэ быць і ў другім старадаўнім мястэчку, не падобным на Давыд-Гарадок ні сваім месцазнаходжаннем, ні мнагалюдствам, ні прыгожымі хаткамі. Яно знаходзіцца ў лесе, а на яго мясцовасці растуць дрэвы і хмызнякі. Завецца яно Семікосцішчам і асаблівае тым, што вакол яго страшныя балоты, а само яно размешчана на сямі пагорках з самага чыстага, амаль белага пяску. Народная фантазія надзяліла Семікосцішча легендай, ад якой, быццам, мястэчка і атрымала сваю назву. Народ распавядае, што на гэтых пагорках жылі сем замужніх сяцёр — адна за другую прыгажэй і разумней. Іх мужы зараблялі пушнінай і часта ездзілі ў далёкія краі на доўгі час. Сёстры жылі дружна, так што ў адсутнасць мужоў заўсёды збіраліся і разам праводзілі час. Аднойчы, калі іх мужы кудысьці з'ехалі, выпадкова патрапіў у іх месца прыгожы, статны хлопец у золаце і срэбры на хвацкім белым кані. Як убачылі сёстры-дамаседкі такога статнага волата, усе закахаліся ў яго. Волат вырашае, у чью хату заехаць, кожная з сямі сяцёр кліча да сабе. Нарэшце волат прапанаваў усім ім сабрацца ў бліжэйшай хаце і сам туды адправіўся. Мінула некалькі дзён, госцю трэба ехаць далей, але сёстры не пускаюць яго, перасварыліся нават паміж сабою. На бяду сваю, упрасілі яны госця застацца яшчэ на некалькі дзён: прыехалі мужы і паднялі страшную трывогу. Завязаліся сямейныя спрэчкі: жонкі адмовіліся ад мужоў і абвясцілі, што гатовы ехаць з рыцарам на край свету. Тады мужы ўступілі ў бойку з жонкамі: яна была б няроўнай, калі б

на дапамогу сёстрам не выйшаў сам волат: ён быў вядзьмак і клікнуў гарцукоў (горныя духі). Мужы былі пераможаны і ўсе да аднаго забіты. Ведзьмаку-герою заставалася абраць адну з сямі сяцёр, але гэта нялёгка было зрабіць: кожная з іх жадала быць жонкаю волата. Каб пазбавіцца ад жонак-здрадніц, якія так паступілі са сваімі мужамі, волат загадаў гарцукам склікаць сем лясных духаў і з'явіцца ўсім ім у выяве такога ж, як ён, статнага хлопца і ўзяць сем сяцёр-удоў сабе ў жонкі. Сёстры былі ўпэўнены, што кожная з іх абрана самім волатам, а яму таго і хацелася. Ён з'ехаў у той жа дзень на сваім белым кані, а лясныя духі назаўжды засталіся ўладарамі сямі сяцёр. Мужы ўсіх сямі сяцёр пахаваны на сямі пагорках, а месца бойкі названа Семікосцішчам, таму што на ім пахавана сем тупаў (касцячоў). Семікосцішча дагэтуль лічыцца прытулкам чарадзеяў і чараўніц.

ЗАХОДНЕРУСКІЯ НАРЫСЫ¹

Дружба жыдоўская — праўда чартоўская.
Беларуская прыказка

Прышчамі язык зубамі і кланяйся нізка,
бо як пачуе ці ўбачыць камісар, то і скура
будзе ў рабоце і апошною авечку адбярэ.
(Sielanka, Marcinkewicz, с. 12)

Чалавекалюбныя меры Аляксандра II для паляпшэння побыту сялян сваёй вялікай імперыі, якая складаецца з рознаплемяннага насельніцтва, нідзе так моцна не адчуваюцца і не багаслаўляюцца, як у Заходнерускім краі, які ў апошні час уяўляў журботнае відовішча беднаты і нават галечы пад няволяй прыгону, які адбіраў у сялян магчымасць пазбавіцца ад прыгнёту дробных пасэсараў¹⁾ і карчэмных яўрэяў, галоўных клеўрэтаў і прыхільнікаў сялянскага зневажэння і невуцтва. Відовішча тым больш журботнае, што яно цалкам не натуральна ў краі, надзеленым прадукцыйнымі сіламі і, галоўнае, — багатымі

вялізнымі плошчамі ворнай зямлі, якую нават не паспяваюць усю апрацоўваць.

Возьмем, напрыклад, Мінскую губерню, якая складае цэнтр Заходнерускага краю і можа быць названа адным з лепшых яго куткоў паміж прылеглымі да яе губернямі: Віцебскай, Смаленскай, Магілёўскай, Гарадзенскай і Ковенскай. У той час як гэтыя сумежныя губерні шмат чаго пазбаўлены, Мінская губерня складаецца з самых разнастайных палос зямлі, якія ўваходзяць у склад рознаплемянных яе акруг, і ўяўляе выключную ў гэтым дачыненні з'яву. Яна ўключае ў сябе амаль усе прадукцыйныя сілы, неабходныя для народнага ўзбагачэння. Назавём любую з яе акруг або павеатаў, і кожная з іх прад'явіць свае правы на той або іншы матэрыял народнага дастатку. Так, напрыклад, Ігуменскі, Рэчыцкі²⁾, Бабруйскі паветы славяцца раскошнымі, духмянымі лугамі, жывёлагадоўляй і ткацтвам. Мінскі, Слуцкі і Мазырскі могуць пахваліцца садамі, агароднай расліннасцю, авечкагадоўляй, руднямі і, збольшага, рыбалоўствам. Барысаўскі вядомы пчалярствам і смалакурэннем. Пінскі — апрацоўкай скур, мёдаварэннем і, асабліва, у вялікіх памерах, рыбалоўствам, што складае вельмі выгодны промысел Палескай акругі. Навагрудскі павет валодае асаблівага роду і колеру пластамі гліны, прыдатнымі для ганчарнай апрацоўкі. Наогул, большая частка Мінскай губерні славіцца вялізнымі векавымі лясамі, непраходнымі, пакуль яшчэ некранутымі ў шматлікіх месцах, дубовымі і піхтавымі пушчамі, у якіх можна здабываць будаўнічы матэрыял для карабельных мачтаў самых вялізных памераў. Такім чынам, з лішкам надзеленая ад прыроды ўсімі дарункамі самай урадлівай глебы і, звыш таго, багатая такімі шырокімі суднаходнымі рэкамі, як Днепр, Нёман, Прыпяць, Бярэзіна, Мінская губерня гатова падзяліцца сваімі скарбамі і сродкамі для набыцця іх уладальнікамі яе зямель, у распараджэнні якіх тысячы пакорлівых галоў і дужых рук. Гэтыя галовы і рукі тым надзейней і выгодней у параўнанні з народанасельніцтвам велікарускіх губерняў, што яны належаць больш аседламу і адданаму сваёй радзіме заходнерускаму працоўнаму племю. Заходнерускія сяляне, незнаёмыя з жыццём, не ведаюць велікаруускай капрызнасці, не імкнуцца да багатых сталіц дзеля карысці, нярэдка капеечнай, якая развівае ў прагным аферысце круцельскую бесцырымоннасць, што ўносяць у сельскі побыт гарадскія заганы. Беларусцы

аддаюць перавагу працы ля роднага агменю, на вачах любімай сям'і і побач дарагіх папялішчаў. Гэтая любасць да роднай хаты мае вялікі ўплыў на адзінства думак і братэрства заходнерускіх сялян. Гэта ратуе ад сваволля і бясчынства, робіць цяжкімі да незнаёмых велікарускаму касмаполіту-селяніну самаахвяраванняў. На няшчасце, уладальнікі гэтых адданных сялян не ўмелі або, правільней, не мелі часу заўважаць такіх якасцяў і па неасцярожнасці дазволілі пасяліцца ў Заходнерускім краі (у тым ліку і ў Мінскай губерні) двум страшным бедствам: распаўсюджванню дробных² пасэсій (арандатарстваў) і яўрэйскага пралетарыяту ў вёсках. Гэтыя два бедствы мелі ўплыў не толькі на аб'яднанне заходнерускіх сялян, але і на іх маральны побыт. Уплыў гэты будзе працягвацца да таго часу, пакуль сялян не забяспечаць якой-небудзь уласнасцю. Валодаючы ёю і не звязаныя прыгонным правам, яны пазбавяцца ад самаўпраўнага падначалення іх пасэсарам і могуць выжыць са сваіх участкаў зламисных яўрэй-пралетарыяў, якія нярэдка сакрэтна гандлююць у карчме па бестурботнасці ўладальнікаў або па разліках дробных пасэсараў-перакупшчыкаў.

Шкода дробных пасэсій у Заходнерускім краі прызнаецца не толькі староннімі, вандроўнікамі, але і самімі мясцовымі абывацелямі. Хто такія, гэтыя дробныя заходнерускія пасэсары? Аканомы, камісары, пісарчукі, войты, якія выслужыліся пры дварах багатых паноў, — словам, тыя, каго народ кліча *падпанкамі, шэракамі* (таму што яны носяць сурдуцы з простага шэрага сукна). Яны ўсё сваё дзяцінства, усю маладосць правялі ў зневажэнні для накаплення маленькага капітальца і потым на сабраныя з грахам папалам грошы спачатку вымалілі ў якога-небудзь магната пяць-шэсць двароў у пасэсію, нарэшце пажывіліся за рахунак сялян і ўзялі ў арэнду дзесяць, дваццаць, а многія і трыццаць двароў. Яны выраслі па-за ўсякімі пачаткамі разумовага развіцця і высакародных чалавечых памкненняў, навучыліся ў сваіх шарачковых родных аднаму круцельству і зману, не прачыталі ніводнай кнігі, акрамя Бердзічаўскага календара, таму ў іх не было магчымасці пераканацца, што чужыя сяляне, якіх яны арандуюць, павінны быць прадметам іх клопату і бацькоўскай апекі. Наадварот, яны прывыклі абыходзіцца з імі не як з людзьмі і, не атрымаўшы ніякай адукацыі

і забыўшыся пра сваё першапачатковае жыццё-быццё, пагардліва, з азіяцкай нецярпімасцю пазіраюць на іх як на сваіх рабоў і абдзяляюць нават сваёй увагай, калі мужык уздумае шукаць у іх заступніцтва ад яўрэйскага прыгнёту: для іх барыш вышэй за ўсё. Чаго ж чакаць ад такіх гандляроў? Відавочна, не дабрабыту, а жабрацтва і галечы сялян і спусташэння саміх маёнткаў. І колькі багатых маёнткаў спустошана такім чынам дробнымі пасэсарамі, якія карыстаюцца адсутнасцю магнатаў-памешчыкаў, што пражываюць дзе-небудзь у чужых краях і не маюць ніякага паняцця аб побыце сваіх сялян! Карыстаючыся безграшоўем уладальнікаў, асабліва маладых спадчыннікаў, нярэдка гатовых аддаць у пасэсію свае маёнткі каму бы тое ні было і на якіх заўгодна ўмовах, толькі б атрымаць на патрэбны тэрмін неабходныя грошы. Гэтыя пасэсары нажываюць потым стоадсоткавыя выгоды, а за ўсё адказвае селянін, за ўсё плаціць бедны працаўнік: да Бога высока, да цара далёка. А колькі трываюць сяляне, калі адной вёскай распараджаюцца два-тры пасэсары (што здараецца вельмі часта), з якіх адзін бяднейшы за другога?! Але асабліва сялян чакае гора, калі дробныя пасэсары бываюць вымушаны па якіх-небудзь меркаваннях узяць у арэнду ўчастак за завышаны кошт, амаль з боем, з прычыны суперніцтва добранамерных арандатараў з вялікімі паямі. «Не заставацца ж нам у страце, — думаюць яны і на падставе такой аксіёмы імкнуцца атрымаць свае барышы (галоўная мэта дробных пасэсій) самымі недазваляльнымі шляхамі. У апошні год арэнды яны нярэдка звяртаюцца да нялюдскіх мер: мардуюць сялян самымі цяжкімі работамі, прымушаюць іх распрацоўваць рудні, удзельнічаць у падрадных пабудовах суседніх гарадоў, пасылаюць іх жонак і дочак служыць гараджанам, загадваюць займацца перавозкай камянёў, смецця і нават лёду па навакольных мястэчках, нарэшце захопліваюць участкі сялян і засяваюць іх для сябе. Услед за тым дастаецца і самому маёнтку: яны сякуць лес для продажу, а неабходнага рамонту вясковых будынкаў не робяць; прадаюць лепшае быдла, птушак; пакідаюць палі без гною і нават найменшай азімай сяўбы ў надзеі, што ім не патрэбны будуць гэтыя палі. Яны больш не будуць іх арандаваць і клапаціліся аб іх, толькі пакуль тыя былі іх часовай уласнасцю. Словам, з канчаткам пасэсіі заканчваецца ўсякі клопат аб арандаваным маёнтку. Ім няма гора, што

ён застаецца ў спустошаным выглядзе. Вы спытаеце, куды ж глядзіць памешчык-уладальнік? У тым і справа, што памешчык, які давярае сваю спадчыну такім пасэсарам, нікуды не глядзіць, нічога не бачыць. Ды ён, мабыць, ніколі і не бываў у сваім маёнтку. Падобныя пасэсары вельмі добра разумеюць, што памешчык, які дапусціў пасэсію па завышаных (*злосных*, як кажуць) цэнах, не шануе сваё дабро і ва ўсім спадзяецца на прыказчыка. А яны — тыя ж падпанкі, тыя ж будучыя пасэсары, натуральна, падаюць руку сваім сабратам, якія з імі ў камерцыйнай справе, значыць, усё сыходзіць з рук і пасэсарам, і прыказчыкам. Калі ж памешчык якім-небудзь чынам даведваецца аб гэтай змове, то і тады не можа пратэставаць супраць дзеянняў пасэсараў, бо яны звычайна ўладкоўваюць арэндныя справы з памешчыкамі завочна, праз тых жа прадажных, некантралюемых самім уладальнікам прыказчыкаў, так што памешчык ніякім чынам не можа прычапіцца да самага відавочнага спусташэння. Па нейкім патрыярхальным звычаі, умовы дробных пасэсій у Заходнерускім краі складаюцца без строгіх фармальнасцяў, нярэдка сямейным чынам, на хуткую руку, або пры садзейнічання прыказчыкаў на круцельскі лад, хоць, відаць, і на падставе актавых папер. Выключэннем у гэтым выпадку маглі быць казённые маёнткі Заходнерускага краю, якія аддаваліся ў пасэсіі з узаконенымі, дакладнымі фармальнасцямі, пад наглядам так званых люстратаў³⁾, захавальнікаў казённага інтарэсу. Але і пры гэтых строгасцях выявіліся злоўжыванні дробных спекулянтаў-пасэсараў, якія здолелі дамовіцца з люстратамі і па жаданні выбіраць для сябе лепшыя землі ў шкоду сялянам. Таму-то, нарэшце, урад звярнуў увагу на бескарыснасць люстрацый і з гэтага года даручыў дасведчанаму міністэрскаму службоўцу, мясцоваму памешчыку спадару Кейстуту-Гедыміну, практычна знаёмаму з патрэбамі і недахопамі краю, пераўтварыць арэнду заходнерускіх казённых маёнткаў, з правам арандаваць, згодна з духам новых распараджэнняў аб паляпшэнні побыту сялян, толькі незаселеныя запасныя землі, якія застаюцца свабоднымі пасля размежавання пасяленцамі неабходных і карысных для гаспадаркі і земляробства ўчасткаў. Мэта гэтага пераўтварэння відавочная: забеспячэнне народнага харчавання і ўдасканаленне сельскага земляробства і прамысловасці самымі справядлівымі, чалавекалюбнымі мерамі,

якімі трэба было б скарыстацца і заходнерускім уладальнікам, асабліва ў стаўленні да дробных пасэсій. Спадар Кейстут-Гедымін ужо публічна прыступіў да правядзення і выканання гэтых дабратворных мер урада ў Мінскай, Магілёўскай і Віцебскай губернях, ад чаго чакаюцца вялікія поспехі ў паляпшэнні народнага дабрабыту.

Што тычыцца пралетарыяцтва заходнерускіх яўрэяў у вёсках, то гэта такое зло, якое пры абыякавасці і бестурботнасці ўладальнікаў рана або позна прывядзе сялян да канчатковай галечы і маральнага атупення, а таму, пры сапраўднай добрай думцы ўрада аб развіцці паміж сялянамі разумных чалавечых праў, палітыкам-эканамістам варта звярнуць на гэта сваю ўвагу. Гэтае зло адзначана ўрадам у тым жа даручэнні с. Гедыміна, якое адносіцца да адной з важных прычын невыгодных наступстваў для земляробства і народнай маральнасці — знаходжання сярод сялян пад рознымі падставамі яўрэяў, якія не пакідаюць сваёй звычкі займацца продажам спіртных напояў. І сапраўды, зло гэтае тым больш згубнае, што яно прыкрываецца самымі добрапрыстойнымі дзеяннямі і таму для чалавека, не знаёмага з характарам яўрэйскага пралетарыяцтва, не прыкметнае. Часам які-небудзь падарожнік, велікарускі жыхар, спакушаны паслужліваасцю (нярэдка ў цёмных справах) спрытнага, хітраватага фактара⁴⁾, карчмара або проста вандроўнага яўрэя, думае, што яўрэй на самой справе карысны, неабходны ў Заходнерускім краі. Яно, збольшага, так, калі вы будзеце патрабаваць ад яўрэя толькі фактарскіх паслуг, мы не адымаем гэтых якасцяў у яўрэя-пралетарыя (заўважце, мы гаворым аб заходнерускіх яўрэях і адрозніваем іх ад адукаваных яўрэяў, якіх бачым у сталіцы). Яўрэй-фактар, які звывся з шырокім сталічным жыццём, возьме з вас за ўсю сваю бегатню надзіва невялікую плату. Іншы памешчык, які прывык усё рабіць праз фактараў, у захапленні ад свайго Янкеля, Лейбы або Беркі. Але ж усё гэта робіцца для вас, для мяне, для іншага, таму што яўрэй чуе прыбытак, няхай невялікі, але ўсё ж прыбытак — дакладны, несумнеўны і прытым у гэтую ж хвіліну, без крэдыту, без адкладу: яўрэю галоўнае хутчэй *іельд!* Яго нават калашмацяць для пацехі (што здараецца падчас ваенна-паходных стаянак), але абы плацілі зараз жа ды наяўнай манетай. І чым даражэйшая манета, тым больш паслужліваасці

з боку яўрэя. Чым багацейшы падарожнік, тым больш зняважаны яўрэй. Яўрэй чуйны, як заяц, і цямлiвы, як кошка. Як ён вас сустракае, зыходзіць з таго, на чым вы прыехалі. Калі вы прыехалі на пары коней у якой-небудзь брычцы, ён нават насустрач вам не выйдзе, толькі паглядзіць у акно. Вы ўвайшлі ў яго карчму, ён запусціць рукі ў кішэні свайго балахона, абыходзіцца з вамі як з роўным, плюе направа і налева, паліць трубку і не вымае яе з рота, адказвае вам адрывіста, неахвотна, калі вы спытаеце ў яго сена або аўса для сваіх коней. Ён ведае, што шмат на вас не нажывецца і гандлюецца з вамі, не пускае далей агульнага, абкуродымленага пакоя і там жа ходзіць перад вамі ў шапцы.

Калі вы прыехалі на тройцы і прытым з бомамі, калі вы спраўнік або засядацель (станавы для яго не ўказчык), яўрэй сустракае вас ля дзвярэй з паклонам, вядзе ў асобны пакой і аказвае значна больш увагі. Для засядацеля або спраўніка ганаровы пачастунак: рыба, яйкі, мёд, піва.

Калі вы імчыцеся ў калясцы, карэце, запрэжанай чацвярнёй, а чаго добрага — шасцярнёй з фарэйтарам, гвалт раздаецца па ўсёй карчме. У яўрэя пачынаецца істэрыка: вы яшчэ не пад'ехалі, а яўрэй стрымгалоў, адціснуўшы нагу і нават галаву не адной курыцы, ляціць насустрач вам, скурчыўшыся і сагнуўшыся дугой, штохвілінна кланяючыся, адчыняе дзверцы вашай карэты, абцірае падножку шапкай або крысом свайго лапсардака, ледзь не на руках выносіць вас да самага ганка і ў той жа час паспявае адкрыць дзверы карчмы. Не паспелі вы апынуцца ў агульным пакоі, як там ужо раздаецца грозны крык яўрэя: ён сілком турыць мужыкоў і расштурхвае перад вамі прыезджых. Да вашых паслуг асобная святліца. Вакол вас валтузня яўрээк і яўрэяў: адзін працірае акно, другая сцірае фартухом пыл з зэдлікаў і крэслаў, сам ён накрывае стол чыстай сурвэткай, часта прасціной, прыносіць (калі гэта бывае ўвечары) лоевую свечку і спяшаецца ўставіць яе ў брудны бляшаны шандал. Усе вашы жаданні выконваюцца ў імгненне вока, яўрэя сочыць за ўсімі рухамі, каб адгадаць вашы патрабаванні. Паслужлівасць яўрэя даходзіць да абсурду: вы чхнулі, вам жадаюць усякай усячыны; кашлянулі — яўрэй таксама кашляе; вы пазяхнулі і яўрэй пазяхнуў, імкнучыся гэтым выказаць рабскую ўгоднасць.

Але вась уваходзіць у карчму стомлены, змучаны мужык, які прыехаў на трасучай лубачнай таратайцы, запрэжанай калматым канякам. Мужычок бедны, ён жыве ў нястачы і яму патрэбна дапамога яўрэя як адзінага грашовага чалавека ў вёсцы, і дэкарацыя змяняецца. Той жа гнуткі, як удаў, яўрэй ператвараецца ў нерухомую сапраўдную статую і нават брывом не вядзе. Мужык кажа яму: «Здароў, Рэбка», а Рэбка быццам не чуе і толькі пасля некаторых меркаванняў з агідна-велічным выглядам задае пытанне: «Што скажаш, Якім? Прывёз ямень? Не прывёз — гутарка закончана». Яўрэй сыходзіць у сваю каморку і ўжо не выходзіць з яе да самага ад'езду мужыка. Дарэмна Якім упрошвае яўрэя даць яму ў доўг касу або серп (у яўрэя ёсць усё на ўсякі выпадак, у яго цэлая крама і без гільдзейскай платы, па сакрэце — яўрэй любіць усё сакрэтнае). Яўрэй няўмольны і бялітасны да мужыка. Гэта яго васал, яго ахвяра, з якой ён павольна, па кроплі смоча здароўе і маёмасць і на якога ўвесь час лаецца. На бедным мужыку яўрэй спаганяе ўсе свае няўдачы з панамі, усе абразы і збіццё якога-небудзь падарожнага прапаршчыка. Ён не без падставы пасяліўся ў вёсцы: вы думаеце, для таннага жыцця, для гаспадарчых разлікаў? Памыляецеся. Іншая, больш важная прычына вабіць яго ў вёску і прытым у самую глухую, далей ад горада і вялікай дарогі. У любога заходнерускага, грубага, неадукаванага талмудыста два шляхі ў жыцці — з іх любы ён выбірае яшчэ з дзяцінства, які больш па сэрцы, — скіраваныя на дасягненне адной мэты: хутчэй, нічога не робячы, не працуючы, нажыць капейку і пусціць на афёру, перакупніцтва. Першы шлях — жыць у горадзе і зарабляць фактарствам усіх родаў і відаў. Але на гэта не ўсякі яўрэй вырашаецца, таму што за найменшае круцельства яму моцна дастаецца ад улад, у тым ліку і ад гарадавога, часта прыбыткі роўныя выдаткам. У кожным горадзе столькі ж фактараў, колькі саранчы ў гарачае лета — перспектыва суперніцтва незаздросная. І вась, нязвыклы да рамяства і сур'ёзнай працы, яўрэй ідзе іншым шляхам: спакушаны поспехамі сваіх сабратаў, ён адпраўляецца разам са сваёй Соркай і шматлікімі бохурамі (дзецьмі) шукаць шчасця там, дзе няма суперніцтва сабрата, дзе няма перашкоды для падману і шашняў, — словам, жабраком падарожнічае па вёсках. Пасля доўгіх падарожжаў з клункам за спінай знаходзіць,

нарэшыце, па нюху запаветную зямлю і размяшчаецца з дапамогай сабраных капеек спачатку ў хаце мужыка, потым, дамовіўшыся з камісарам або прыказчыкам, выпрошвае ў іх сабе лесу для хаты і абзаводзіцца, так сказаць, хаткай на курыных ножках. Пасля з'яўляецца вялікая карчма, з якой часам яўрэй выязджае мільянерам у горад, дзе ўжо з грашыма не баіцца ўлад. Зрэшты, падобная хатка застаецца ў такім жа выглядзе цэлыя дзесяцігоддзі і пераходзіць у спадчыну, не таму, што гаспадар не мае сродкаў паставіць новую, лепшую, бо ў ёй водзяцца тысячы рублёў і чырвонцаў, у ёй жывуць бацькі багатыроў. У такой жа бруднай хатцы, між іншым, вырас адзін з цяперашніх нашых мільянераў-выскачак, які марыць аб правах Ротшыльда для заходнерускіх талмудыстаў. Нашаму яўрэю неяк уцешней жыць у паскудзі і брудзе, а галоўнае — яму не хочацца, каб па палацы здагадаліся аб яго скарбах: мабыць, прыйшлося б падзяліцца сваім дабром з няпрошанымі гасцямі. Ён жыве скурчыўшыся і ўсяляк імкнецца пасябраваць са сваімі дваровымі і паслугачамі ўладальніка вёскі. Нарэшыце ўсё на яго баку. Улады далёка, адзін станавы, можна адкупіцца невялікай сумай грошай. І па задуманым плане дзеянні разгортваюцца хутка, з дапамогай Соркі і падрослых бохураў. Сорка скупляе ў сялян курэй, індыкоў, палатно, яйкі, насенне, грыбы, ягады ў той час, калі сяляне маюць патрэбу ў грашах, перад святамі або перад кірмашамі, калі іншай маладзіцы хочацца купіць абноўку або неабходную ў гаспадарцы рэч. Таму ўсё гэта Сорцы дастаецца амаль за бясплату. Набыты такім чынам тавар прадаецца потым за сапраўдны кошт у горадзе, у двары памешчыка або ва ўласнай хаце падчас праезду згаладаўшыхся паноў.

У сваю чаргу і бохуры, забяспечаныя бацькам рознымі забавкамі: яскравымі стужачкамі, паяскамі, меднымі пярсцёнкамі, адпраўляюцца па святах на гулянні і, дразнячы маладых дзяўчат гэтымі цацкамі, прадаюць іх хлопцам па неадступнай просьбе той або другой прыгажуні. Усё гэта робяць бохуры па навучанні бацькі і з дзяцінства пачынаюць збіраць свой капітал са схаваных капеек. Бацька скупляе ў мужыкоў сена, авёс па частках падчас іх безграшоўя, а потым ім жа прадае ўдвая даражэй. Мужыку няма чым заплаціць, яўрэй дае сілком у доўг ды яшчэ пачастуе гарэлкай пад падставай сяброўства. Мужык вып'е чарку дарма, потым тры за грошы, якія палічаць за пяць.

Мужык сп'яну не памятае, а яўрэй пры ім і іншых сведках запісвае павялічаны доўг. Мала-памалу мужык уцягваецца ў вялікія даўгі, не мае чым заплаціць памешчыку падушныя. Яўрэй карыстаецца выпадкам, наперад скупляе ў яго жыта, пшаніцу на караню і плаціць за яго памешчыку. Даверлівы мужык цешыцца, што паспеў загадзя збыць хлеб у надзейныя рукі і лічыць яўрэя сваім дабрадзеям. А паглядзелі б вы на гэтага дабрадзея, калі неасцярожны памешчык або перакупшчык-пасэсар наблізіць яго да сабе, дасць яму поўнае права распараджацца сялянамі і, такім чынам, пусціць ваўка ў аўчарню, асабліва ў былую эпоху, калі яўрэям дазвалялася гандляваць віном у корчмах. Гэтыя дабрадзеі ўмелі прыбраць да рук і сялян, і памешчыка, адкрыта ведучы гандаль усімі таварамі і раздаючы іх пад велізарныя адсоткі. Зараз, калі ім забаронена карчэмства, яны прыходзяць пад заступніцтва камісараў і саміх уладальнікаў і прыбіраюць да сваіх рук сялян. Усё гэта робіцца пад маскай добрапрыстойнасці: яўрэі пражываюць у вёсках у якасці арандатараў зямлі або хлебаробаў, жыллё іх абстаўлена вельмі сціпла. Вы ўбачыце паблізу яго агарод і поле, для парадку часам яўрэй ходзіць нават з плугам, а яўрэйка кешкаецца на градах. Але гэта толькі выкруты.

Гэтыя самыя ўяўныя хлебаробы займаюцца продажам віна, толькі таемным чынам: у карчме для выгляду жыве хрысціянін і сядзіць за прылаўкам з віном. Але і віно, і ежа — уласнасць яўрэя, які прытуліўся ў задніх пакоях, дзе можна знайсці ўсё што заўгодна. Яны па-ранейшаму распараджаюцца вёскай, толькі з тым адрозненнем, што патрапілі ў большую залежнасць ад уладальнікаў і акруговых улад, якіх паняволі павінны шанавать. Затое яны ўмеюць узнагароджваць сябе за такую дарагую для іх залежнасць. У корчмах тая ж папойка сялян, тое ж апутванне іх даўгамі, тыя жа мірскія сходкі і розныя ігрышчы, на якія дробныя ўладальнікі дзеля асабістых выгод не звяртаюць увагі. Усё гэта выклапачуць сабе яўрэі ў памешчыкаў. Я ведаю нават выпадкі, калі па вуснай дамове мужык абавязваецца ўсе свае сямейныя святы абавязкова адзначаць у карчме. Без гэтага яўрэй не дасць яму ні кроплі віна. Карчма прасторная, гаспадар такі паслужлівы з выгляду, з вясёлай усмешкай сустракае маладых, якія вяртаюцца з-пад вянца, нават адорвае іх. Зразумела, у канцы вечара гэтыя падарункі абыдуцца ап'яnelым

сватам і сваццям у тры дорага. Тут жа спраўляюцца хрэсьбіны, памінкі, пахаванні. Усё гэта агідна. І выходзіць, што мужык кроку не зробіць без яўрэя. Дзе ж яму мець пасля гэтага сваю волю, свой характар, нават калі б дабрамысныя людзі і клапаціліся аб гэтым? Не, пакуль яўрэі ў заходнерускіх вёсках будуць жыць пралетарамі, датуль не будзе ў тым краі народнага дабрабыту.

Каб рэльефней выявіць названья мной бедствы Заходнерускага краю, прапаную некалькі нарысаў з побыту яго сялян, а менавіта — жыхароў Мінскай губерні.

КРАСНАСЛУПСКІ КАМІСАР І МУЖЫК АКСЁН

Вёска Красны Слуп рэзка вылучаецца сярод суседніх сёл і вёсак як па сваім месцазнаходжанні, так і па норавах і звычаях жыхароў. Строй краснаслупцаў не мае нічога агульнага з вопраткай іншых сялян і больш падобны на сукенкі гарадскіх мяшчан. У народзе гэтая вёска вядома як мястэчка. Старыя людзі кажуць, што Красны Слуп быў калісьці гарадком. Вёска раскінулася на высокіх кручах узгоркаў, уздоўж якіх сцелецца хуткая шырокая рака. Пагоркі гэтыя маюць форму курганоў, на іх ёсць рэшткі развалін, аб якіх ходзяць фантастычныя легенды. Абапал вёскі густыя, месцамі непраходныя гушчары лясоў, і сярод гэтых лясоў раптам трапляюцца сляды старадаўняй вялікай дарогі, высокіх валоў і акопаў з равамі. Усё гэта пацвярджае паданні старых аб тым, што іх дзяды валодалі нейкімі паперамі, якія сведчылі аб правах абывацеляў старажытнага Краснага Слупа. Яны памятаюць яшчэ той час, калі іх бацькі прававаліся (судзіліся) з-за сваіх векавых ільгот і ў гэтых судах страцілі ўсю сваю маёмасць. Нажыліся толькі суддзі, а краснаслупцы засталіся без папер і без сродкаў абараняць свае правы.

Мінуў гэты цяжкі час, але жыхары Краснага Слупа перадавалі з пакалення ў пакаленне паданні старых: аднавіць прывілеі ў судах не было сілы. Выпадкова захопленыя ў прыгоннае права падчас смуты, якая злой доляй навісла над Заходнерускім краем, краснаслупцы пасля няўдалых спроб павінны былі скарыцца лёсу і застацца прыгоннымі моцнага магната, ад якога

пасля, па нейкіх роднасных адносінах, перайшлі ў рукі выпадкова разбагацеўшага падпанка Коржыка (назавём яго хаця б гэтым імем). Выпадковы багатыр не навучыўся яшчэ панаваць, не быў знаёмы з вытанчанай сталічнай раскошай і яе прынадамі, але абвык жыць у вёсцы і збіраць грошы. Прыкупіўшы да спустошанага Краснага Слупа яшчэ некалькі суседніх вёсак, Коржык пасяліўся ў адной з іх і пачаў весці справы па гаспадарцы сам, пад асабістым наглядам, так што камісар (тое ж, што і прыказчык) яго не адважваўся ні ў чым распараджацца свавольна, без згоды памешчыка. Не па душы гэта было камісару Хапункевічу, які разлічваў, што ўсё-ткі не на адно ж жалаванне прыйдзеца яму існаваць. Затое сялянам стала лягчэй пры такім клапатлівым гаспадары: значна паправіліся краснаслупцы і зажылі вальней. Але такое жыццё працягвалася нядоўга. Паспеўшы прывесці ў парадак прышоўшую ў заняпад сядзібу, стары Коржык памёр, і яго вялізны маёнтак дастаўся адзінаму сыну, які нават не прыехаў развітацца з бацькам, нягледзячы на дасланы яму ліст.

Нельга сказаць, што ў сына Коржыка было каменнае сэрца, але ён быў дрэнна выхаваны з дзяцінства, а пераехаўшы ў Пецярбург і патрапіўшы ў кампанію нікчэмных таварышаў, канчаткова збіўся з прамой дарогі. Яшчэ студэнтам ён пазнаёміўся з усімі спакусамі свету і марыў аб замежным жыцці. Вестка аб смерці бацькі да яго дайшла, калі ён толькі скончыў курс і думаў, як бы выблытацца з даўгоў, якіх за часы студэнцтва ў яго назбіралася без меры. Стаўшы поўным уладальнікам бацькоўскага багацця і не маючы ніякага паняцця аб сваім камісары, думваючы, што калі бацька трымаў пры сабе такога чалавека, дык, мусіць, ён заслгоўваў гэтага, малады Коржык не хацеў нават зазірнуць у сваю вотчыну, а запрасіў да сябе ў Пецярбург пана Хапункевіча на асабістыя перамовы наконт грошай.

Хапункевіч даўно чакаў новай эпохі для свайго кіравання, і яна надыйшла. Малады Коржык, як і ўсе сынкі выпадковых багацеяў, не жадаў нават ведаць, што будзе з яго маёнткам і хто ім будзе кіраваць: яму было цікава толькі, колькі грошай будзе даваць ён на яго мантэчанне. Хітры, пранырлівы камісар супакоіў Коржыка словамі аб тым, што яго маёнтак у цудоўным стане і што ён кожны год будзе мець значную суму.

— Я еду за мяжу на некалькі гадоў, — сказаў Коржык, развітваючыся з Хапункевічам. — Прашу без напамінаў высылаць мне патрэбную суму і не прырэчыць. Я давяраю вам маёнтак на час маёй адсутнасці і ўпаўнаважваю вас цалкам заняць маё месца.

Хапункевіч прасіў усё гэта замацаваць фарменным чынам на паперы і, атрымаўшы патрабуемае, з трыумфам вярнуўся ў заповітную зямлю, дзе неадкладна прыступіў да неабмежаванага распараджэння. Каб адвесці ўсякае падазрэнне і нават найменшы сумнеў наконт спусташэння сялян, Хапункевіч акуратна, у прызначаны час выслаў Коржыку за мяжу столькі грошай, колькі той патрабаваў. А паміж тым спусташэнне сялян становілася ўсё больш прыкметным і адчувальным для памешчыка.

Адны краснаслупцы трымаліся мацней за іншых і не падаваліся крыўдам камісара. Яны па-ранейшаму вялі жыццё, цалкам адасобленае ад суседніх сялян: апрашаліся чысцей, знаёмства вадзілі з засцяпковымі¹⁾ шляхціцамі і чужаліся грубіянскіх оргій і кабацкіх гулянак. Гэтым краснаслупцы жадалі падтрымаць сваё старадаўняе паходжанне.

Дарэмна сяляне імкнуліся як-небудзь пераслаць скаргу свайму памешчыку, дарэмна некаторыя з іх жадалі прабрацца ў губернскі горад, каб даведацца, дзе жыве Коржык. Хапункевіч закрыў усе шляхі незадаволеным і «падбухторшчыкам», як ён на іх ляўся. Ён сышоўся з усімі патрэбнымі людзьмі і дзёрзка абкрадваў маладога, даверлівага памешчыка, які нічога не ведаў аб гэтым і гойсаў у чужых землях з горада ў горад. Мала-памалу ў Хапункевіча сталі з'яўляцца недалёка ад маёнтка Коржыка розныя заводы, даржнікі, фальваркі і, нарэшце, вёсачкі.

Але як ні прыбіраў да рук камісар сялян Коржыка, усё-ткі слых аб яго рабаванні разносіўся далёка. Гэтаму слыху Хапункевіч больш за ўсё быў абавязаны краснаслупцам, якія ненавідзелі рабаўніка і рабілі ўсе спробы выкрыць яго гніосныя ўчынкі.

Асабліва моцна паўставаў супраць Хапункевіча пажылы краснаслупец Аксён Кошаль, якога ўсе паважалі ў вёсцы і нават суседняя шляхта вадзіла з ім хлеб-соль. Аксён угаворваў краснаслупцаў ісці ў горад жаліцца на прыгнятання камісара. Нарэшце адна акалічнасць яшчэ больш падахваціла яго да гэтага.

У Аксёна быў адзіны сын, але такі бойкі і кемлівы, што бацька вырашыў навучыць яго грамаце. Аксёну, як прадстаўніку краснаслупцаў, прыйшла думка, што яго адукаваны сын з часам

дойдзе да Пецярбурга і там выклапача жыхарам Краснага Слупа старажытную вольнасць. Параіўшыся з жонкай, Аксён аддаў свайго Лёшу вучыцца ў Засценак да знаёмага шляхціца, сын якога вучыўся ў губернскай гімназіі і па заканчэнні курса займаўся бацькоўскай гаспадаркай. Ён ахвотна ўзяў пад сваю апеку бойкага хлапчука. Лёша рабіў вялікія поспехі і ў 16 гадоў мог ужо параўнацца ў ведах з настаўнікам. Аксён не мог нарадавацца, што яго мары спраўджаюцца. Ён ужо прыдумаў, як адправіць сына ў які-небудзь горад для далейшай адукацыі. Настаўнік гімназіі, які гасцяваў у знаёмага шляхціца, растлумачыў Аксёну, што яго сын з такімі здольнасцямі можа паступіць ва ўніверсітэт, калі толькі памешчык вызваліць яго ад прыгону. Кроў прыліла да галавы няшчаснага бацькі, калі ён гэта пачуў, у душы абудзіліся горкія думкі і ён быў гатовы прадаць апошняю адзежу, каб купіць сыну вольную для далейшай вучобы ў вышэйшай установе.

Вярнуўшыся дадому, Аксён распавёў усё жонцы і загадаў ёй заўтра рыхтавацца ў дарогу.

— Пойдзем, — сказаў ён, — да камісара, аддамо яму ўсё, што маем, хай ён выклапача ў пана вольную Лёшку. Я не жадаю, каб ён заставаўся ў такой жа нядолі, якую нясём мы.

На другі дзень краснаслупцы бачылі, як Аксён з жонкай, апранутыя ў святочныя строі, спяшаліся ў галоўную адміністрацыю (месца рэзідэнцыі памешчыка, а ў яго адсутнасць — камісара). Аксён надзеў старадаўні жупан з светла-сіняга сукна, перацягнуўся шаўковым поясам працы старажытнай нясвіжскай фабрыкі, замест звычайнай фуражкі надзеў высокую футравую шапку, падобную на старажытную рускую баярскую. Жонка апранулася ў каляровыя газетавы гарсэт, галаву павязала шаўковай хусткай. Судзячы па такой прыбранасці, можна было меркаваць, што Аксён збіраўся на якое-небудзь свята. Выкуп сына быў для яго сапраўдным святам. Краснаслупцы пажадалі яму поспеху.

Але камісар і слухач не захацеў Аксёна, ён ужо даўно чуў, што Лёша не па гадах разумны. Яму не падабалася, што хлопец усё, што даведваецца ў Засценку з кніг і разнастайных газет, якія прывозіў яму знаёмы настаўнік, адразу перадае бацьку, а бацька распавядае ўсім краснаслупцам.

— Гэтак, мабыць, — думаў камісар, — хлопчык навядзе калі-небудзь сялян на думку дзейнічаць супраць мяне.

Камісар баяўся, што Лёша з часам можа давесці да ведама памешчыка ўсе яго выхадкі.

Скончылася тым, што камісар абляяў Аксёна і рашуча адмовіў у яго просьбе. Аксён разлютаваўся. «Сябе мне не шкада, — казаў ён, — але чаму ж Лёшы праз навуку не зрабіцца чалавекам? Дзе ж праўда пасля гэтага? Няўжо ніякага суда не знойдзецца на камісара?»

Аксён параіўся з краснаслупцамі, і ўсе ў адзін голас вырашылі ісці ў горад прасіць за Лёшу.

Але іх клопаты не мелі поспеху. Аксёна разам з прыхільнікамі пратрымалі ў розных месцах некаторы час, выцягнулі ў іх усё, што было, і адпусцілі толькі з абяцаннямі. Аксён, вярнуўшыся дадому, не ведаў, што рабіць. А тут яшчэ жонка сустрэла з маркотнай весткай.

— Вось ужо два тыдні, як камісар забраў Лёшу і зрабіў яго сваім пісцом.

Аксён кінуўся было да камісара, але той не жадаў яго бачыць. Аксён прасіўся да сына, і тут адмова. Змучаны і засмучаны бацька выбіўся з сіл і перастаў хадзіць да камісара. Спрабавала хадзіць і жонка, але таксама дарэмна.

Раптам прыйшла вестка, што малады Коржык на днях прыедзе ў свой маёнтак. Прыезд Коржыка спалохаў камісара, ён быў заспеты знянацку, не ведаў, за што ўзяцца, каб залатаць усе прарэхі свайго ганебнага кіравання. З другога боку, яму хацелася хутчэй прадаць свой маёнтак. Ён думаў, што такі прыезд памешчыка без папярэдняга апавяшчэння мог быць з выпадку якога-небудзь даносу. А справа была вось у чым: Коржык занадта размашыста зажыў за мяжой і нарабіў столькі дурасцяў, што павінен быў вярнуцца ў Пецярбург. Прыцелі параілі яму адправіцца на нейкі час у вёску, у яго ж, дарэчы, велізарныя лясы, дзе можна папаляваць. Час набліжаўся да восені.

Калі Коржык прыехаў у вёску, Хапункевіч не паспеў прадаць сваіх вёсак. Спачатку яго гэта мучыла, але потым, калі ён даведаўся, што Коржык не мае намеру нікуды ўмешвацца, то адклаў свае справы да ад'езду памешчыка і імкнуўся толькі ўсяляк адводзіць вочы Коржыка ад усяго, што магло паказаць надобрасумленнасць яго кіравання.

Мінуў месяц. Коржык з прыцелямі праводзіў дні ў лесе на паляванні, а ночы ў замку (так завуць панскую хату ў Заходне-

рускім краі) у папойках, разгуле, калі не сказаць больш. Хапункевіч быў вельмі задаволены такімі паводзінамі памешчыка. Але яно засмучала сялян і асабліва краснаслупцаў. «Хоць бы ўспомніў пра нас, — казалі яны паміж сабой, — хоць бы раз сабраў нас на сваім двары і пагутарыў з намі, як, бывала, рабіў яго бацька».

Бачачы, што Коржык не думае аб сваіх сялянах, што ён прыехаў не з-за іх, а для ўласнай забаўкі, краснаслупцы паралі Аксёну прабрацца ў двор пад маркай адведаць сына і там даведацца, ці сапраўды памешчык на днях з'езджае, не пабачыўшыся з сялянамі. Аксён пайшоў у маёнтак, але яго не пусцілі да сына, ён даведаўся толькі аб ад'ездзе памешчыка.

Журботны вяртаўся Аксён дадому, заняты думкай аб сваім горы. Ён павольна праходзіў праз густы гушчар лесу і набліжаўся да ракі, праз якую яму трэба было пераправіцца. І калі ўжо хацеў увайсці ў лодку, як яго хтосьці спыніў.

— Гэй, пачакай! — закрычаў незнаёмец у паляўнічай апараты з даволі вялікай барадой.

Аксён махнуў рукой і хацеў крануць лодку, ён пакрыўдзіўся на грубіянскі загад паляўнічага.

— Ды пачакай жа, мой мілы, — паўтарыў паляўнічы больш ветліва, падышоўшы бліжэй да лодкі.

Аксён спытаў, што яму заўгодна.

Паляўнічы папрасіў перавезці яго на той бок.

Калі паляўнічы сеў у лодку і Аксён крануў яе, паміж імі завязалася размова, якая мела самыя неспадзяваныя вынікі. Аксён прыняў паляўнічага за аднаго са шляхціцаў Засценка, яго зблытала барада незнаёмца. Ён і не меркаваў, што пан можа насіць мужыцкую бароду.

— Чый ты? — спытаў Аксёна паляўнічы, усё больш і больш узіраючыся ў разумны твар мужыка.

— А *вашец* (вы) адкуль? — спытаў яго Аксён замест таго, каб адказаць на пытанне.

— Я тутэйшы, з засценка Марок, недалёка адгэтуль. А ты чый?

— Няма чым хваліцца. Коржыка, каб яму дабра не было, — адказаў Аксён, знаходзячыся пад уражаннем свайго гора.

— Што такое?

— Ды так: каб яму дабра не было.

— Завошта ж так?

— А за тое, што Коржык нягодны пан. Не жадае нас ведаць. Прыехаў ужо з месяц, шпацыруе, банкеты спраўляе, а ні разу не зазірнуў ні ў адно сяло. Не спытаў нават, як жывуць яго мужыкі, як абыходзіцца з імі камісар. Нягодны пан.

— А няўжо нядобра вам у Коржыка? Няўжо камісар крыўдзіць вас?

— Што і казаць. Быў час, за бацькам яго добра жылося, і камісар нас не крыўдзіў. Зараз, за чатыры гады абабраў нас камісар, як вавёрак. Спытайце, чые жабракі просяць на дарогах міласціну? Скажучь: «Коржыка». А Коржыку і гора мала. Яму на паляванні некалі падумаць пра нас. Ён, кажучь, нічога не ведае, камісар намовіў, што ўсё добра. А паглядзеў бы ён сам ды спытаў, дык не паверыў бы сваім вушам.

Паляўнічы, а калі ўжо сказаць прама, Коржык, прыздумаўся. Першы раз у жыцці прыйшлося пачуць яму горкую праўду ды яшчэ ад мужыка, які не ведаў, з кім ён размаўляе, і такім чынам не меў прычыны хаваць ад сустрэчнага незнаёмца тое, што накіпела ў душы. Выпадак навёў яго на Аксёна. Коржык заблукаў на паляванні, не ведаў, як выйсці да замка, хацеў пераправіцца праз раку, а там накіравацца да паляўнічага шатра па знаёмай дарозе.

Калі Аксён прычаліў да берага, Коржык ізноў у яго спытаў: «З якой ты вёскі?»

Аксён назваў вёску і слова за словам распавёў Коржыку аб усіх прыгнятаннях і крыўдах камісара, прычым не забыўся згадаць моцным слоўцам Хапункевіча за тое, што той перашкодзіў яму выкупіць сына. Коржык падзякаваў Аксёну і пайшоў па знаёмай яму сцежцы. Але яму было ўжо не да палявання. Словы Аксёна кранулі яго да глыбіні душы, яшчэ не зусім зачарсцвелай.

Хто б мог падумаць, што выпадковая гутарка ў лесе з простым чалавекам радыкальна падзейнічае на разгульнага Коржыка, які не слухаў нічыхі парад і засцярог, і зробіць рашучы пераварот у яго далейшым жыцці? Тры дні хадзіў Коржык журботны і маўклівы, ніхто не мог зразумець яго адчужэння ад грамадства. Ён не пускаў да сабе нікога з гасцей. Прыяцелі вяселіліся без яго.

На чацвёрты дзень Коржык запатрабаваў камісара. Гэта было ў нейкае вялікае свята.

— Сёння я хачу схадзіць у царкву, — спакойна сказаў ён. — У якой вёсцы царква?

— У Красным Слупе, — адказваў збянтэжаны камісар.

— У Красным Слупе? А як там жывуць сяляне?

— У вялікім дастатку, — зманіў Хапункевіч.

— Добра, загадайце зараз падаць каляску, я еду адзін.

Што рабіць камісару? Як выдаліць Аксёна? Усё скончана. Аксён не пашкадуе шэльму, не пабаіцца нават выкрыць яго пры ім жа. Так і здарылася.

Коржык прыехаў у краснаслупскую царкву і пасля абедні з натоўпу сялян выклікаў Аксёна Кошала. Аксён і ўсе краснаслупцы разам прасілі Коржыка, каб ён пазбавіў іх ад Хапункевіча. З Краснага Слупа Коржык паехаў у іншыя вёскі і ўсюды чуў адны і тыя ж скаргі на камісара.

У двары таксама ўсе абвінавацілі Хапункевіча. Лёша першым адкрыў Коржыку выхадкі камісара, прадставіў усе рахункі, ілжыва складзеныя камісарам, і распавёў, як камісар нават у апошні час паспеў усё лепшае быдла перавесці ў сваю вёску.

Коржык выгнаў Хапункевіча, прымусіўшы яго спачатку вярнуць нарабаваную маёмасць, Лёшу ўзяў з сабой у Пецярбург і аддаў ва ўніверсітэт. Пасля з гэтага простага вясковага хлопчыка выйшаў прафесар.

Ад'язджаючы, Коржык па агульным жаданні даверыў кіраванне маёнткам Аксёну, а пасля заканчэння вучобы Лёшы, па просьбе свайго гадаванца, які стаў яго сябрам, адпусціў на волю ўсіх краснаслупцаў.

Такім чынам спраўдзілася жаданне Аксёна: Красны Слуп ізноў вольнае мястэчка, а жыхары яго вольныя хлебаробы.

ДУДАР

Заходнерускія дудары, як і маларасійскія кабзары, — гэтыя прамыя нашчадкі старажытных баянаў — некалі складалі цікавую з'яву ў вёсках. Бывала, расказваюць старажылы, кожная акруга, усякае вялікае сяло мела свайго дудара, які пад восень і потым усю зіму пераходзіў з хаты ў хату і спяваў пад гукі дуды народныя песні. Там, дзе ён спяваў на вечарах, збіраліся цэлыя сем'і старых і маладых. Першыя любілі пад гукі дуды,

якія зліваліся з матывамі знаёмай роднай думкі¹⁾, успамінаць сваю маладосць і часта пад уплывам гэтай самабытнай музыкі заседжвацца ў суседа да позняй ночы. Маладыя хлопцы і дзяўчаты завучвалі на памяць песні дудара, якія, нярэдка, ён сам і складаў, і потым самі спявалі тыя сумныя песні і цэлыя баллады. Дудары заўсёды карысталіся павагай і ласкай усёй сваёй акругі і нават суседніх наваколляў, куды яны заходзілі як вандруючыя артысты. У мінулыя часы дударамі, звычайна, былі старыя, якія паняволі, іншы раз у сувязі са стратай голасу абмяжоўваліся адной іграй на дудзе, якая заўсёды складала неабходную прыладу такога баяна. Гэтая дуда выраблялася са скуранаго меха, іншы раз вывернутага поўсцю наверх, у якім з аднаго боку прымацоўвалася драўляная, рэдка — металічная трубка, а з другога — нешта падобнае на флейту. Затое, ва ўзнагароду за страчаную магчымасць спяваць, старыя дудары, як людзі бывалыя, забаўлялі сабраны вакол іх натоўп расказамі аб пабачаным і пачутым. Іх навіны знаёмілі жыхароў той ці іншай вёскі з бытам суседзяў і нават аддаленых народаў. У гэтым выпадку яны былі сапраўднымі вестунамі для сваёй вёскі і часам даносілі да яе норавы, звычаі, паданні, павер'і, легенды і нават песні з іншых мясцовасцей.

У наш час старыя дудары складаюць выключную з'яву ў Заходнерускім краі. На змену ім прыйшлі бойкія маладыя народныя спевакі, якія, не маючы свайго жылга, пад тым жа імем дудароў вандруюць па розных вёсках. Гэта, большай часткай, сіроты, якія засталіся без роду і племені, але гэта людзі з пазычным самародным талентам, у якіх, іншы раз, у сувязі са знаёмствам з жыццём пазней развіваецца граматынасць і звычкі да ахайнасці і прывабнасці. Гэта ўжо, нейкім чынам, свядомыя народныя спевакі, якія перадаюць братам-сялянам свае шчырыя думкі і меркаванні аб жыцці продкаў, аб цяжкай нядолі і горы прыгоннага сялянскага жыцця, аб панах і войтах, аб гарджанах і дварчанах. Гэта спрытныя апавядальнікі, вясёлыя пабрацімы на вясковых сходках, любімцы маладзіц і дзяўчат, у асяроддзі якіх яны становяцца бойкімі і з ахвотай распяваюць для іх старажытныя легенды і песні.

Але і маладыя дудары пакрысе становяцца рэдкасцю і ў апошні час амаль знікаюць. З'яўленне маладога дудара ў вёсцы складае падзею, і наведваннем яго, як выбраннікам цэлага

народа, вельмі ганарацца. Такіх дудароў нямала сустракаецца ў Нясвіжскім маляўнічым, паэтычным, апетым нават сучаснымі мясцовымі паэтамі краі, які славіцца галасістымі хлопцамі і стройнымі прыгожымі дзяўчатамі. У нясвіжскіх наваколлях было шмат дудароў, аб якіх між сялянкамі захаваліся сардэчныя ўспаміны, аднак ні ў адным з гэтых народных паданняў не апатызавана так асоба гэтых заходнерускіх баянаў, як у рамантычнай прыгодзе любімага дудара Петруся, па мянушцы Красны Сіротка.

Петрусь, на самой справе, з ранняга дзяцінства быў круглым сірацінай. Сын пастуха-бабыля, ён яшчэ дзіцем любіў разам з бацькам блукаць па лугах і лясах і прыслухоўвацца да бацькавай жалейкі і спеву птушак. Яму падабалася гадаваць птушанят, вучыць іх спяваць і самому імітаваць іх. Застаўшыся сіратой, ён не змог развітацца са сваімі птушкамі і, пражываючы ў хаце бабулі, далёкай радні, якая са спагады дала яму прытулак, ён лета і вясну праводзіў у лясах і толькі нанач вяртаўся ў вёску. Хутка ён зусім не стаў паказвацца ў старой, і яго палічылі загінуўшым дзе-небудзь у пушчы, у якой вяліся драпежныя звяры.

Прайшло шмат год, і вось дарослы дзяцюк, сірата Петрусь, пачаў з'яўляцца пад Нясвіжам з дудой на розных вясковых ігрышчах. Вясёлыя дзяўчаты і паслужлівыя хлопцы ўсюды з ласкай прымалі новага дудара. Петрусь быў статным прыгожым хлопцам, умеў бойка весці размову, а спяваў так, як даўно не спявалі дудары ў Нясвіжскім краі. Вочы дзяўчат разгараліся, як толькі яны бачылі гэтага дудара, і хутка прызвалі яго Красным Сіроткам. Аб яго сірочай долі і беднасці даведаліся з яго ж песень, у якіх ён сам склаў цэлую аповесць аб сваім гаротным жыцці. Яшчэ болей выяўлялася яго самотная аповесць у жаласлівых павольных думках, слухаючы якія, маладыя дзяўчаты надрываліся ад шчырых уздыхаў і нават слёз. У гэтых тужлівых думках неаднойчы ўзгадвалася імя Ганусі, аднак ніхто не ведаў, хто гэтая Гануся і дзе яна жыве. Большасць меркавала, што гэта імя проста ўстаўлена ў спеўках — не выкідваць жа слова з песні, і таму не адна з прыгожых несвіжанак старалася звярнуць на сябе ўвагу Петруся на працягу некалькіх дзён, праведзеных ім у тутэйшых ваколліцах. Але Петрусь быў абыякавы да ўсіх пшчотаў нава-

кольных прыгажунь. Яго сэрца сумавала па мілай Ганусі, дачцэ багатага селяніна Засвіслацкай акругі. Вандруючы з вёскі ў вёску, Пятрусь, нарэшце, амаль пасяліўся ў сяле Чуркі, дзе жыла яго каханая, прадмет пастаянных думак і песень. Для яе ён прыдумваў новыя матывы і да іх прыкладваў свае вершы. Дзеля Ганусі Пятрусь забываў пабрацімскія сходкі прыяцеляў, якіх у яго было шмат і якія, любячы дудару за добрае сэрца, запрашалі яго на свае сяброўскія зборышчы. Бывала, Петруся клічуць у якую-небудзь іншую вёску на вячоркі, дзе так часта ўспаміналі яго ігры і расказы, і прапаноўваюць за гэта вялікую плату, але Пятрусь адмаўляецца ад любых грошай і застаецца ў Чурках, сумуючы па любай, з якой яго разлучылі.

А тужыць было па кім. Гануся лічылася прыгажуняй на ўвесь Засвіслацкі край. На ўсіх вечарынах яе звалі краляй і без яе не абыходзіліся ніводныя вячоркі ў Чурках. Статная, жвавая, са свежым тварам, з добрай адкрытай душой, яна адметна выдзялялася паміж сяброўкамі сваёй пяшчотай, ветлівасцю і ўменнем загаварыць любога з балбатуноў. Яе прыгажосць была прадметам размоў суседскіх хлопцаў. У яе бліскучых чорных вачах адлюстроўваўся розум і нейкі асаблівы сэнс, які так рэдка выяўляецца ў здрабнелых фізіяноміях нашых зацюканых сялян. У яе выглядзе кідаўся ў вочы светла-папялісты колер раскошных густых валасоў, якія, дарэчы, яна, па большай частцы, асабліва на людных сходках, закрывала завязанай хусцінай.

Пятрусь упершыню ўбачыў яе ў суседняй вёсцы Бялесы на вялікім святочным ігрышчы. Гануся, як заўсёды, была вясёлай і гаварлівай. Яе абступалі хлопцы і наперабой шукалі яе пяшчотнага погляду, але з усімі яна абыходзілася аднолькава ветліва. Яе сэрца было вольным і нікому не аддавала перавагі. На гэтае ігрышча яна прыйшла дзеля таго, каб паслухаць спеў дудару, аб якім ёй так многа нагаварылі сяброўкі-суседкі. Ганусі спадабаўся спявак. Яна не адыходзіла ад Петруся, калі ён спяваў або граў, але не сказала яму ніводнага слова. А ўсё ж такі Пятрусь заўважыў, што яе чорныя вочы глядзелі на яго больш міла, чым на іншых хлопцаў, што яе грудзі ўздымаліся вышэй у час яго спеваў, чым у час ліслівай пахвалы іншага дзецюка. Спадабалася Петрусю Гануся, і ён пачаў часцей хадзіць у Бялесы. У гэты час на ігрышчах пачалі часцей гучаць яго песні. Яго апаведы рабіліся больш працяглымі і займальнымі. Так прайшло некалькі

зімовых вечароў. Гануся не прапусціла ніводнага з іх. Але Петрусю не ўдавалася пагутарыць з ёй. Яна чамусьці пазбягала размоў з дударом, нават не ўдзельнічала ў тых гульнях, якія ладзіў Пятрусь з мэтай бліжэй сысціся з ёй.

А між тым, кожны раз, вярнуўшыся з бялесаўскага ігрышча, Гануся расказвала сваёй маці аб дудары такія падрабязнасці, што нельга было не заўважыць, як паступова расло яе пачуццё да сіраты-музыкі. Маці слухала гэтыя аповеды і пакутліва ўздыхала: бязмерна любячы сваю дачку, яна здагадвалася, што гэтае каханне не прынясе радасці яе дарагой Ганусі. Маці баялася, што круты нораў бацькі стане суперак волі дачкі. Бацька Улас рыхтаваў у жаніхі сваёй дачцэ аднаго дварчаніна, якога велічалі ў вёсцы Цітам Сцяпанавічам, які быў любімцам чуркоўскага пана. Улас быў багатым і па-свойму славалюбівым: яму хацелася парадніцца з панскім лёкаем і праз яго трапіць у павагу пры двары. На дудароў ён глядзеў як на бадзяг, што спакушаюць даверлівых дзяўчат, і лічыў іх шкоднымі людзьмі. Дакладна так ён адзваўся і аб дудары Петрусі, аб якім даведаўся ад паслужлівага Ціта Сцяпанавіча, які непрыязна глядзеў на Петрусю, адчуваючы ў тым саперніка.

Здагадкі дварчаніна мелі рацыю: Пятрусь з кожнымі вячоркамі ўсё болей і болей думаў аб чарнавокай Ганусі. Ён пачаў распытваць аб ёй хлопцаў і, даведаўшыся аб яе багацці, яшчэ больш задумаўся. Дзяўчаты ўжо пачалі перашэптвацца між сабой наконт Петрусю і адны з іх, пакрыўджаныя яго халоднымі адносінамі, сталі распускаць плёткі аб яго патаемным знаёмстве з Ганусяй. Гэтыя чуткі яшчэ больш узмацніліся пасля таго, як дудар першы раз уставіў імя Ганусі ў знаёмую ўсім песню, дзе раней яе імя не ўпаміналася. Гэты выпадак дапамог Петрусю бліжэй пазнаёміцца з Ганусяй: яна сама загутарыла з ім у той вечар, і спрытны Пятрусь змог выкарыстаць яе ўвагу. Пасля ігрышча ён вызваўся праводзіць сваю каханую разам з іншымі хлопцамі з музыкай да самых Чурак.

Але ж гэты выпадак адкрыў вочы і закаханаму Ціту Сцяпанавічу, і ён расказаў пра ўсё бацьку Ганусі, Уласу. Рашэнне таго было кароткім: ён забараніў дачцэ хадзіць у Бялесы на ігрышчы.

Цяжка засумаваў Пятрусь, калі не ўбачыў сваёй любай на бялесаўскіх вечарынках. Яго дуда гучала так сумна, нічога яго

не радала, і ён пакінуў Бялесы назаўсёды. Стаў ён блукаць па другіх месцах, але ўсюды яму бачылася Гануся, і яго любячае сэрца нідзе не знаходзіла спакою. Ён перабраўся ў Чуркі. Але бацька Ганусі і яе жаніх пільна сачылі за ёй і не давалі магчымасці сустрэцца з дударом.

Гануся здагадвалася з намёкаў маці, што бацьку не падабаецца яе знаёмства з бедняком дударом, але ніяк не ўяўляла, што ён можа прыняволіць яе пайсці за нялюбага дварчаніна. Яна думала, што Ціт Сцяпанавіч ходзіць да іх па якіх-небудзь справах, і нават зусім не заўважала яго, хаця ён заўсёды прыносіў ёй розныя падарункі і прысмакі.

Між тым надыйшла вясна, а Ганусі так і не ўдалося пабачыць Петруся. Дарэмна яна ўгаворвала маці прайсціся з ёй разам па вуліцы, каб хоць зірнуць на дудара, каб хоць даведацца ад іншых, што з ім робіцца. Маці не адважвалася выканаць просьбу дачкі. І Гануся сумавала не менш за Петруся. Нарэшце яна прыстала да маці і пачала таксама выпытваць бацьку.

— Да скажы ж мне, матулечка мая любая-дарагая, — звярнулася аднойчы Гануся да маці, — калі скончыцца мая няволя? За што бацька трымае мяне пад замком?

Цяжка было маці праўдзіва адказаць на гэтае пытанне, але нельга было і маўчаць аб рашэнні бацькі.

— Заўтра, Гануся, сам бацька ўсё табе скажа... Не журыся, мая дзяўчынка: не добрую вестачку ён скажа, паабячае табе ў жаніхі Ціта Сцяпанчыча.

Залілася слязьмі Гануся і праплакала ўсю ноч. На наступны дзень раніцай бацька абвясціў дачцэ, што Ціт Сцяпанавіч сватаецца да яе і што ён сам жадае выдаць яе за панскага пестуна.

— Выкінь блазнаванне з галавы, — строга сказаў Улас Ганусі, — што табе ў нейкім дудары? Яшчэ хто ведае, ці не бадзяга ён які, хлопец жа не з нашых мясцін. Заўтра ты пойдзеш з маці да двара і застанешся там на тыдзень у цёткі Ціта Сцяпанчыча: яна ключніца пры нашай пані. Там ты павесялееш, калі лепш пазнаёмішся з Цітам Сцяпанчычам. Чалавек ён прыстойны, у панскай ласцы.

Прамовіўшы гэта, бацька лічыў справу скончанай. Але не тое было на душы ў Ганусі. Прытуліўшыся да маці, яна горка загаласіла:

— А што, калі гэтае блазнаванне не ў галаве маёй, а ў сэрцы? Не, не вырваць яго адтуль ні бацьку, ні гэтаму Ціту Сцяпаньчу!

З панскага двара Гануся вярнулася дамоў яшчэ больш сумнай і задуменнай. Але дома яна заставалася нядоўга: за ёй прыйшла сама ключніца. Яна паведаміла Уласу, што Гануся спадабалася пані і тая пытаецца, ці не хочацца Ганусі зноў пабыць у панскіх пакоях, тым больш што там чакаюць шмат гасцей, і дапамога такой спрытнай, жвавай і ахайнай дзяўчыны можа спатрэбіцца.

Уласу былі даспадобы ліслівыя словы ключніцы, але пры ўсім жаданні дагадзіць ёй ён не мог адразу адпусціць Ганусю, бо яму трэба было дзеян на пяць з'ездзіць у горад, а пакінуць дома адну хворую жонку ён не мог. Але Улас паабяцаў ключніцы, што як толькі ён вернецца, то адразу адправіць дачку.

Калі бацька паехаў, Гануся адчула сябе больш свабоднай. Яна расказала маці, як Ціт Даўгавязы (такую мянушку дала яму Гануся) назаліў ёй пры двары сваімі заляцаннямі і абрыд самахвальствам, якое даходзіла да таго, што ён лічыў сябе сынам нябожчыка пана. Маці суцяшала яе як магла. Каб як-небудзь супакоіць дачку, яна параіла ёй заняцца кветнікам, які заўсёды славіўся лепшымі кветкамі, а зараз застаўся без усялякага нагляду. Гануся ахвотна ўвайшла ў некалі пешчаны ёй кветнік і, убачыўшы ў ім запусценне, уздыхнула: не любы быў ён ёй зараз, як і не любя ўсё ў хаце, якая з некаторай пары па волі бацькі і Даўгавязага Ціта ператварылася для яе ў турму. Доўга хадзіла Гануся па кветніку, але ёй было не да працы, ды і позна ўжо яго даглядаць: вясна ў поўнай сіле, набліжаўся май. Раптам Гануся пачула — загучала дуда, і ля паркана кветніка паказаўся Пятрусь. Гануся забылася на строгі наказ бацькі і кінулася да агароджы. У гэты ж час у кветнік зайшла маці, і Гануся выprasіла ў яе дазволу, каб заўтра Пятрусь зайшоў да іх.

На наступны дзень сонейка грэла неяк асабліва, і дзень выдаўся амаль летнім. Пятрусь з'явіўся пасля абеду і, размясціўшыся са сваёй дудой пад цяністым дубам каля самай хаты Уласа, сыграў любімую песеньку Ганусі. Тая выйшла з калаўротам і заняла месца на лаўцы каля любага. Яна не зводзіла вачэй з Петруся, які значна змяніўся з таго часу, як яна яго бачыла: твар схуднеў, вочы запалі. Акрамя таго Пятрусь ад-

пусціў доўгія валасы, якія густымі завіткамі прыкрывалі яго шыю і апускаліся амаль да спіны. Гануся распытвала, дзе ён праводзіў час і ці не забыўся пра яе. У адказ на яе пытанні Пятрусь спяваў розныя песні, у якіх выказваў, як моцна ён яе кахае і баіцца страціць.

— Навошта ж ты, — сказала Гануся, — дазваляеш мяне мучыць? Чаму не пагаворыш з Цітам Сцяпанчычам і не растлумачыш яму, што мы кахаем адзін аднаго і што я ніколі не буду любіць яго?

— Я ўжо неаднойчы гутарыў з гэтым злым чалавекам, — адказваў Пятрусь, — але ён і слухаць мяне не хоча. Мала таго, пагражае мне панскім гневам, калі я не пакіну Чурак і не з'еду куды-небудзь далей. Цяжка мне, залатая мая Ганусенька: чую маё сэрца нядобрае.

— А мне што лягчэй? За адзін гэты тыдзень, што я прамучылася пры двары, я болей сумавала, чым ты за некалькі месяцаў.

— Ад гэтага і баліць маё сэрца. Навошта пакахаў я цябе? На гора сабе і табе... Такая вось доля мая дударская...

І ўслед за гэтым Пятрусь заспяваў новую песню, якую ён зляжыў аб сваім няшчасным каханні. Ён даўно ўжо збіраўся спець яе Ганусі, але падумаў, што зараз самы час. Сумна загучала дуда, але яшчэ больш сумным быў напеў. Пятрусь амаль са слязьмі спяваў:

Засеў сокал пад клёнам
І стаў галасіці:
Ой, як цяжка убогаму
Багату любіці.
Багата не знае,
Як бедненькі нудзіць.
Яна толькі дбае,
Як дзецюкоў мучыць.
Колькі часу так згібаець,
Я шчасця не знаю.
Сэрца ўва мне наддыбае,
Што чыніці маю?
Хаджу-блуджу, хаджу-блуджу,
Як сонца ў крузе.
Куды пайду, ці што раблю,

Усё сэрца ў тузе.
Хаджу-блуджу, хаджу-блуджу,
Век свой праклінаю,
Што палюбіў багатую,
Ды яе не маю...
Спазналася ўжо Гануся
З панамі, з панскім дварам:
Цяпер больш ёй не прыгажуся,
Пайду зайграю чорным борам...

На працягу ўсёй песні Гануся памінутна ўздрыгвала, але пачуўшы апошнія словы, яна парыва ўскочыла і горка заплакала: Пятрусь несправядліва ўпікнуў яе панскім дваром.

— Злыя людзі агаварылі мяне, — прамовіла скрозь слёзы Гануся, — а ты і паверыў. Ці ж па добрай волі я жыла пры двары? За што ты хочаш пакінуць Ганусю?

Пятрусь не ведаў, як яе суцешыць. Ён сам не меней за Ганусю адчуваў патрэбу ў спачуванні. Нарэшце паступова твары закаханых праяснілі, і яны пачалі ўжо ўсміхацца, але за агароджай кветніка паказаўся Ціт Сцяпанавіч, і дудар паспешна развітаўся з Ганусяй.

На наступны дзень Гануся па загаду пана была пры двары. Бацька, які вярнуўся з горада, паспяшаўся да Ціта, і той супакоіў яго. Але скончылася ўсё не так спакойна...

Ціт паспеў праз цётку-ключніцу падбухторыць пані, і тая, калі чаканья госці з'ехаліся, залічыла Ганусю ў штат пакаёвак. Тыя ж непрыязна паглядалі на Ганусю, бо яна была маладзейшай і прыгажэйшай за іх.

Гануся вярнулася дамоў для пакут. З аднаго боку — любячая маці марнела ад выгляду таючай прыгажосці дачкі; з другога боку — бацька стараўся позняй пяшчотай загладзіць свой учынак, які давёў дачку да ганьбы. Яе ўспрымлівая душа не магла вынесці гэтай пяшчоты. Гануся з кожным днём чэзла і амаль ні з кім не размаўляла. Ніхто ніводнага разу не чуў, каб яна прамовіла імя Петруся.

Нарэшце аднойчы раніцай яе не знайшлі ў пакоі. Гануся ноччу пайшла з дому і доўга яе не маглі знайсці. Яе цела вынесла на бераг рэчка. Пахавалі Ганусю на тым жа месцы, і насыпалі над магілай высокі курган.

Народнае паданне захавала песню, у якой спяваецца аб сумным дудары, які, быццам бы, кожную ноч з'яўляецца на магіле Ганусі, і замагільныя гукі дуды наводзяць жах на ўсю ваколіцу Чурак.

ПІНЧУКІ

Сяляне Пінскага павета, або, як іх звычайна завуць, пінчукі, складаюць у Заходнерускім краі нейкае асаблівае племя, рэзка выбітнае паміж народанасельніцтвам Мінскай губерні. Адзеленыя ад сумежных жыхароў іншых паветаў шырокаю, непарыўнаю сеткаю рэк і прытокаў, акружаныя з усіх бакоў густымі, амаль непраходнымі лясамі, пінчукі ледзь не ўсё жыццё сваё не выходзяць з гэтага заварожанага лабірынта вод і, гразышы ў сваіх чарназёмных, гразкіх, клейкіх балотах, вядуць нейкае асобнае жыццё, без усялякіх зносін не толькі з іншымі гарадамі і мястэчкамі, але нават са сваім горадам Пінскам. Прычына такога затворніцкага жыцця, вядома, складаецца ў нелюдзімым, недаверлівым характары лясных пінчукоў і, не меней таго, тлумачыцца цяжкасцю, амаль немагчымасцю зносін па непраходных балотах, асабліва ўлетку, увесну і ўвосень, падчас разводдзя незлічоных азёр і рэк. У гэтыя поры года ў некаторых месцах нават адна вёска з іншай не можа мець сталых зносін. Адзіны шлях — водны, але пры нядбалай пабудове дробных суднаў хатняга ўжытку, нахштальт плавічак (маленькая лодка) або шугалеек (доўгая, вузкая лодка), ён неразлучны з пастаяннымі перашкодамі і гібеллю падарожнікаў: басейны пінскіх вод, большаю часткаю, ключавыя і таму імклівыя. Вось чаму з'яўленне пінчука ў іншым павеце, асабліва ў галоўным губернскім горадзе Мінску, складае рэдкасць. На пінчука, які заехаў туды, глядзяць як на нейкага заморскага жыхара, і пры з'яўленні яго на гарадскім пляцы збягаецца народ, як на незвычайнае відовішча. Нават мова яго не падобная на мову іншых жыхароў Мінскай губерні. Трэба, зрэшты, сказаць, што пінчук па вонкавым выглядзе сапраўды кідаецца ў вочы жыхару аддаленага Мінска. Колер твару яго адрозніваецца моцна асмугласцю, у фізіяноміі дзівяць буйныя, рэзкія рысы, паміж якімі асабліва звяртаюць на сябе ўвагу раздзьму-

ты шырокі нос і вялікія цёмныя вочы. Дадайце да гэтага вялікія вусы і чорную бараду. Не меней выдзяляецца і яго вопратка: верхняя світа з цёмна-бурага сукна асаблівага крою, узімку — на мяху з нейкіх цёмна-бурых аўчын. Пад світаю, на куртцы, праз плячо перакінутая шырокая дзяга¹⁾ (тальяма) з воўчай скуры, нярэдка поўсцю ўверх. Да дзягі прывешаны доўгі канчук²⁾ нахштальт нагайкі і скураная торба для крэсіва, губкі, трубкі і тытуню — пінчук кроку не зробіць без трубкі ў роце. Паверх штаноў, схаваных у халявы, выпушчана вечна чорная, у варволі кашуля. На нагах вялізныя дзягцярныя боты з надзвычай высокімі халявамі і таўшчэзнымі абцасамі, падкаваныя ледзь не конскімі падковамі — усё гэта вельмі патрэбныя рэчы ў багністым краі. Але галоўнае ўпрыгожанне пінчука складае арыгінальная высокая шапка, амаль уся футравая — з аўчын і іншых шкур, з разрэзам пасярэдзіне і з суконным верхам, аблямаваным узорыстымі стужкамі: дасканалая шапка старажытных яцвягаў, якіх гісторыкі лічаць продкамі пінчукоў.

Жанчыны (пінчучкі) таксама апранаюцца асабліва: на галаве паверх абцягнутай наметкі доўгае шырокае покрыва з палатна або ваўняных тканін. На шыі мноства стужак, бурштынавых упрыгожанняў, ракавых вачэй¹⁾, медных і срэбных манет, таксама пацерак і шклярусу. Капот (верхняя вопратка) з сіняга або бурага сукна з рознымі аблямоўкамі самых арыгінальных узораў, пад капотам — гарсэт таксама з сукна, але цёмнага, з чырвонымі ашалёўкамі і бліскучымі металічнымі вялікімі гузікамі. Замест сукенкі — каляровы суконны андарак, абрамлены стужачкамі. Пры скураным поясе, таксама як у мужчын, торба з іголкай, ніткамі, ножыкам і грабянцом. На нагах часцей боты, радзей чаравікі, але таксама дзягцярныя, як і першыя, і са звінючымі падкоўкамі. На руках заўсёды шмат пярсцёнкаў.

Але самае галоўнае ўпрыгожанне пінчукоў — гэта іх густыя цёмныя, нават чорныя, як смоль, валасы, якія доўгімі хвалістымі пасмамі абвіваюць шыю і падаюць на плечы. Прыгажосць і шаўкавістасць гэтых блішчастых валасоў надае ім асаблівы выгляд. Але, на жаль, над пінчукамі ляжыць нейкі злавесны лёс. Прыгожы, свежы, квітнеючы здароўем малады хлопец або прыгожая маладзіца раптам пачынаюць адчуваць нуду, знямогу, на іх нападае штосьці нахштальт меланхоліі. Затым хворы або хворая падвяргаюцца розным нервовым пры-

падкам, невыноснаму галаўному болю, страшнай ламоце ў касцях, курчу, спазмам, сэрцабіццю. Усё гэта наступствы так званая каўтуну — хранічнай хваробы, якая выражаецца ў тым, што валасы на галаве звіваюцца, потым зрастаюцца разам, склейваюцца ў адну масу ў выглядзе лямцавай шапкі. Хвароба гэтая асабліва паражае жанчын, суправаджаецца самымі нясцерпнымі пакутамі пры любой перамене надвор'я і выяўляецца ў самых пачварных нарастах і ранах на целе. Прычыну хваробы тлумачаць шкоднымі ўласцівасцямі багністай глебы і азёрнымі выпарэннямі. Лекары рашуча прадстаўляюць лёсу гэтую мясцовую эпідэмію. Дагэтуль не знайшоўся ні адзін медык, які бы звярнуў сур'ёзную ўвагу на пінскі каўтун. Многія нават рызыкуюць зрэзваць яго і тым яшчэ больш узмацняюць пакуты, канчаткова паралізуючы ўсё цела хворага.

Але як ні распаўсюджанае ва ўсім краі меркаванне аб прычыне каўтуну, усё-ткі людзі дасведчаныя, мясцовыя старажылы прыпісваюць яго больш душэўнаму ўзрушэнню, раптоўнаму страху, сполаху, і гэта пацвярджаецца самым лагічным чынам. Часта ў адной і той жа вёсцы з двух мужчын аднолькавага арганізма адзін пакутуе каўтуном, а другі — не. Потым у аднаго праходзіць гэтая хвароба, каўтун звальваецца сам, калі пройдзе душэўная скруха, узрушэнні, а ў іншага, па меры ўзмацнення нуды або няшчасця, каўтун усё большае. Так бывае ў вёсках сярод сялян, тое ж здараецца і з гараджанамі, у якіх значна больш магчымасцяў скарыстацца парадамі лекараў. Душэўныя пакуты роўна нясцерпныя і для мужыка, і для пана, і для мурзатай сялянкі, і для чысцоткай пані. Мне не раз прыходзілася быць сведкам сямейных сцэн у сялянскім побыце пінчукоў, і я больш і больш пераконваўся ў тым, што прычына каўтуну — хутчэй душэўныя ўзрушэнні, чым клімат або глеба: бо багністая глеба ва ўсім Пінскім краі, чаму ж не ўсюды існуе каўтун, а нярэдка, насупраць, шкодзіць жыхарам мясцовасці менш багністай. І я жадаю дадаць да маёй здагадкі адну са шматлікіх бачаных мною падзей.

Яна пра брата і сястру: сялянкіна Яўсея і сялянку Хвядосю — з розных вёсак, даволі аддаленых і адрэзаных адна ад другой некалькімі азёрамі, якія зліваюцца ў адзін бяздонны басейн.

Адным сухім летам Хвядосся адправілася наведаць брата і распавесці яму пра сваё гора. Яна сустрэла яго ля самай вёс-

кі, дзе жыў Яўсей. Брат да таго быў здзіўлены страшнаю худнечаю раней часу састарэлай, за тры гады расстання, сястры, што спачатку не пазнаў яе.

— Што з табою, Хадося? Ты так змянілася — не да добра, відаць.

— Якое дабро, брат, калі гора ў хаце, ні днём, ні ўначы не сыходзяць слёзы. Настуся загібла зусім. Усё, што было, прадала на лячэнне: паляпшэння няма. Дапамажы, брат.

— Ды што ж сталася з Настусяй? Хіба пані не можа памагчы твайму гору?

— Настуся даўно ўжо не пры двары. Заелі бедную Настусю, не жыць ёй больш. Усё пайшло прахам у хаце, хутка не застанеца ні кала, ні двара.

Брат зразумець не мог гора сястры і павёў яе да сябе. Дарогай ён цішком аглядаў сястру з ног да галавы, і яшчэ больш зашчымела яго сэрца: Хвядосся падобная была на жабрачку.

— Вось што значыць бабін розум! — падумаў пра сябе Яўсей. — Не жадала жыць разам з братам, аддзялілася, панскімі ласкамі заганарылася, брата забыла... Хто такая яна зараз? Жабрачка...

А быў час і не так даўно, не далей трох гадоў, як Хвядосся жыла лепш за усіх у сваёй вёсцы Цёмныя Прудкі. Усяго было поўна ў хаце. Яна засталася маладою ўдавою з маленькай дачкой Настусяй, ды такой прыгожанькай, ды такой ласкавай і бялявай, што ўсе далі ёй мянушку Панначка. Усяк судзілі аб дачцэ Хвядоссі, але яна не баялася намоў людскіх, сумленне яе было чыстым, душа спакойнай. Яна жыла ў здаволенні і міры з тымі, якія за вочы абгаворвалі яе ўсякай няпраўдай і паклёпам.

Не доўга, аднак, жылося так Хвядоссі: было ёй добра, а потым стала яшчэ лепш — добра ўсякага прыбавілася ў хаце, ды і дачкі не было з ёю. Пані яе, пасэсарша, таксама ўдава, убачыўшы неак раз бегаўшую пястушку Настусю, прыстала да маці: «Аддай ды аддай мне сваю дачку, замест роднай вазьму яе да сабе». Доўга не верылася сялянцы, што пані праўду гаворыць: ці бачная справа, каб дачка яе і запраўду зрабілася панначкай.

Але пані не адыходзіла ад Хвядоссі, нагаварыла ёй столькі мядовых прамоў, што прасцячка разавіла рот: занадта ўжо са-

лодкімі здаліся панскія казкі. Казкамі яны і выйшлі — сама пасля прызнавалася Хвядосся.

Вось і ўзялі Настусю ў панскія пакоі, вымылі, апранулі ў гарадскія ўборы, расчасалі густыя валосікі, абулі чаравічкі — проста панначка, зусім не верыцца, што ў мужыцкай хаце нарадзілася. Хвядосся глядзела на дачку і не пазнавала: яна або не яна, а ўсё неяк матчынаму сэрцу хацелася спадзявацца, што дачка яе будзе шчаслівая ў панскім доме. Каб суцешыць Хвядоссю, пасэсарша дазволіла ёй жыць у сваім двары і часам пускала яе да Настусі. Настуся сама імкнулася да маці.

Як падрасла Настуся, пасадзілі яе за кніжку, грамаце і пісьму сталі вучыць, але далей не пайшла навука. Цяжка было зразумець, што жадала пасэсарша зрабіць з дачкі Хвядоссі: паненку або так — дзяўчынку сабе на забаву. Толькі на дачку пані не падобная была Настуся: апранута чыста і ела з панскага стала, ды толькі пры гасцях саджалі яе далей ад пані, а як стала падрастаць прыгожая сялянчак, здаралася і так, што Настусю прымушалі выконваць абавязкі пакаёўкі, а швачкай яна сапраўднай і без таго была. Вывучылася хутка і лёгка шыццю, на пані майстравала ўсялякія моды і ўпрыгожанні.

У шаснаццаць гадоў Настуся здзівіла ўсіх сваіх родных: як убачылі яе ў царкве, падысці не рашыліся. Настуся ўсё з пані, ды такая важная, прыбраная, за панну ўсе лічылі. Сельскі дзячок усё збіваўся ў спева, як яна ўваходзіла, пазнаёміцца жадаў, вельмі спадабалася яму Настуся.

У гэты час прыехаў з Кіева сын пасэсаршы, відны з сябе, зусім малады, дзевятнаццаці гадоў — толькі што з навукі выйшаў. Спадабалася яму прыгожанькая Настуся, закахаўся, стаў часцей уступаць у гутарку з ёю, чытаў ёй кнігі. Насця прывыкла да яго, але паводзіла сябе сціпла, не падавала найменшай падставы да благой гаворкі. Васіль Васільевіч (сын пані) не на жарт стаў заляцацца да Настусі і нават гаварыць ёй аб каханні. Маці глядзела на заляцанні сына як на панскія свавольствы. «Чаму б і не пагарэзіць яму з сялянкай?» — думала яна і не асуджала памкненні свайго Базіля, мяркуючы цалкам натуральнай, звычайнай справай для барыча яго залёты.

Але не так думаў ідылічны сыноч. Яму падабалася ў Настусі адкрытасць і прастата, вольныя, але цнатлівыя адносіны да яго. Прытым гэта была першая жанчына, якую ён пакахаў

па-дзіцячаму, захоплена, у першы раз пасля выпуску са школы. У маладым сэрцы гэтае каханне развівалася хутка і не дала часу падумаць аб тым, што з гэтага выйдзе. Хіба думаюць у такія гады?

Улюбёнец маці і спадчыннік вялікага багацця, ён карыстаўся неабмежаванай воляй і, як госць, які прыехаў на кароткі тэрмін, мог рабіць усе магчымыя дурыкі: матулька толькі любавалася сынкам. Але не даспадобы было ёй, калі аднойчы Базіль напрамую сказаў, што ён жадае ажаніцца з Настусяй.

Маці спачатку смялася, жартавала з сынка, думаючы што ён дурэе, але ўсё скончылася слязамі. Базіль настойваў, што не можа адмовіцца ад слова, якое даў Насці.

— Падумай, Вася! — угаворвала матуля. — Што ты за дурасць уявіў сабе: хіба ты не ведаеш, што Настасся сялянка? Я магу зараз прагнаць яе.

— Ах, матулька, як вы дзіўна разважаеце! Хто ж зараз глядзіць на паходжанне? Усе мае таварышы далі слова ажаніцца з простымі. Гэта значна пазычней і цікавей. Колькі паззіі ў такой жонцы, як Насця! Вы не разумееце яе...

— Але табе толькі дзевятнаццаць гадоў. Я не дазволю ажаніцца так рана.

І маці зноў расплакалася.

Некалькі дзён працягвалася барацьба маці з летуценным сынкам. Базіль паўтараў адно: «Ажанюся з Настусяй!» — і не думаў з'езджаць з вёскі. Маці рашылася на крайні сродак і для любога сынка ахвяравала беднай сялянкай.

У вёсцы быў адзін майстравы з прыгонных самых незайздросных паводзін, але з выгляду бойкі і спрытны. У двары часта прымячалі, што ён неяк зацікаўлена пазіраў на панскую Насцю і нават аднойчы прагаварыўся на гулянцы, што жадаў бы мець яе за жонку. Вядома, усе пасмяяліся з яго, але, як гаворыцца, наканаванага на кані не аб'едзеш. Чуткі аб намерах майстравога дайшлі да пасэсаршы вельмі дарэчы: яна паклікала яго да сабе і абвясціла жаніхом Насці. Усё гэта было зроблена па сакрэце ад Базіля: Настусі забаранілі гаварыць аб гэтым пану. Зрэшты, Базіля матуля паспела ўгаварыць з'ездзіць на час да суседзяў, і ўсё было зроблена ў яго адсутнасць.

Насця разгубілася і не ведала, з кім параіцца. Маці на той час не было ў вёсцы, яе знарок паслалі ў суседні фальварак,

каб пакінуць Насцю адну і лепш дзейнічаць на яе мяккую натуру без усякіх знешніх уплываў. Бедная сялянка змучылася пад уздзеяннем пакутлівага чакання. Ёй думалася, што пані толькі палохае яе, каб выдаліць Базіля, але прызначаны дзень надышоў, а ніякай перамены не прадбачылася.

Маці вярнулася толькі тады, калі Насця стаяла пад вянцом з бойкім майстравым, які не звяртаў увагі на тое, што Настуся прымусам прысуджана яму. Маці так распавядала брату сваё гора:

— Прыходжу я ў царкву, не ведаю, як ногі трымалі мяне. Як згледзела Настусеньку маю побач з гэтым разбойнікам-сталяром, так кроў і застыла ўва мне. А Настусенька так і кінулася бы да мяне на шыю, ды нельга — крыўда горкая! Бледная-то якая! Нібы з магілы выйшла... Не плача, а так страшна глядзіць, ажно самой памерці хочацца. Завошта ж ёй гэта прысудзілі? Вучылі, вучылі, ды і аддалі ў рукі гэтаму басурману бязлігаснаму. Вельмі ўжо я засмуцілася тады, не памятаю, як прывезлі мяне дахаты. Настусенька мая зусім злягла, а муж яе нарачоны грубіяніць пачаў мне. «Яна, — гаворыць, — мне жонка, навошта ўзяла яе да сябе?» Ну, і пані стала дакараць мяне: «Не ўздумай, — кажа, — трымаць яе. Ды і сама ідзі прэч, на вёску». Там мне і хатачку старэнькую прызначыла. Вось я і перайшла адна, а Настусю ўзяў муж.

Не доўга радаваўся ды бушаваў майстравы. Настуся месяц цэлы нічога не гаварыла, уся, як воск, пажоўкла. Гляджу я раз, а ў яе і каўтун уецца, ды так часта, так высока на галаве, што я ніколі і не бачыла такіх. У мяне таксама сплёўся акаянны, ды невялікі. Усё з гора, бачыш, брат. Спачатку муж лашчыўся да Настусі, грошы выманьваў у мяне, а як убачыў, што больш няма чаго ўзяць, вось і прыстаў да хворай: «Уставай, што разлежылася, далікатная паненка?» Для Настусі яшчэ больш цяжкім стала жыццё, ды якое жыццё — нябожчыцай выглядала. І хаця б жаласць якая была ў пані, адведаць нават не даслала нікога з двара. А барыч і забыў пра Настусю. Так і ёсць, я ведала пра гэта, гаварыла Насці не слухаць яго, а вось выйшла на худое.

Узяла я да сябе маю Насцю, не сплю начэй, бегаю за шаптухамі — нічога не могуць зрабіць, а каўтун усё больш і больш расце. Ды не ўсё яшчэ скончылася. Мужанёк яе стаў піць і па цэлых тыднях вока не казаў. Адночы прыходзіць уначы п'яны ўшчэнт, як загрукае са двара ў вакно, шыбы так і павыляталі.

Убег бесталковы, загарлапаніў на ўсю глотку: «Давай грошай, а то заб'ю!» Настуся зусім спалохалася: скруціла яе так, што ні рук, ні ног не разгнуць. Вось прыпавесць якая напала!

А там і пайшло: што ні дзень, то новая хвароба, што ні ноч, то курч. Плача так страшна, што не прывядзі Бог! Кідаецца галавой — таго і глядзі разаб'е. Апамятаўся нягоднік муж, стаў шкадаваць жонку, ды ўжо позна, змарнела зусім Настуся, не жыліца яна ў мяне.

Пайшла я ў двор да пані, прашу прыставіць доктара да Настусі. Неяк упрасіў яе барыч, ён яшчэ не зусім забыў Насцю. Вось і прыйшоў доктар, паківаў галавой, пакратаў жылы на руках. Насця язык высунула яму, ды з тым і сышоў.

«Не магу, — гаворыць, — нічога зрабіць, такой хваробы нельга вылечыць, трэба зрэзаць каўтун». Я рукамі і нагамі: «Як можна рэзаць?» А ён як закрычыць на мяне, ну я і адпусціла яго з падзякай. І за тое дзякуй, што прыйшоў паглядзець хворую. А майстрыавы наш сядзіць і праклінае сваю долю: «Навошта ажаніўся?»

Не, брат, навошта я аддала яе ў навуку? Можа, і не здарылася б такога граху, калі б Насця жыла ў мяне. І ў сваёй хаце магла б вывучыцца ад людзей грамаце, вась дзячок навучыў бы яе ўсяму.

— Што ўжо зараз-то дарма трывожыць сябе? — адказваў брат Яўсей. — Пойдзем заўтра ж да хвораі і перавязём яе да мяне, тут лягчэй ёй будзе.

Яўсей стрымаў слова. Ён узяў Насцю да сабе з дазволу пасэсаршы, але хвораі нядоўга заставалася мучыцца: праз паўгода Насця памерла.

Майстрыавы запіў з гора, і яго аддалі ў салдаты за благія паводзіны. Пасэсарша не магла трымаць яго ў сябе ў вёсцы, таму што ён нагадваў ёй аб Настусі...

ДЗЁННІК ЗНАЁМАГА ЧАЛАВЕКА

Вясёлы час — Каляды! Усюды запрашаюць, усюды сустракаюць ветлівымі прывітаньнямі...

Усюды весялосць, усюды радасць, усюды віно. А можа быць, хто-небудзь і засумуе за весялосцю, за ігрыстым віном... Можа быць, у той час, як вы падносілі келіх да ўсмешлівых вуснаў у імя сучаснасці і нават будучыні, можа быць, у чыёй-небудзь душы адгукнуўся трывожны ўспамін. Але дзе ж вам зразумець гэта, вам, якія забыліся пра тое, што прайшло, або незнаёмым з трывогамі сэрца. Вакол вас усё светла і бліскуча: яркія агні разганяюць цемру.

...І мімаволі захапляешся агульнай весялосцю, паступова паддаешся абаянню музыкі. Усё забыта.

* * *

...нярэдка адкрыцці і карысныя вынаходствы нашых суйчыннікаў не знаходзяць у нас падтрымкі і апоры, таму што аб гэтым не засведчана ў друку: для нас усё яшчэ важна таўро замежнага вырабу. А, паміж тым, тое ж адкрыццё, тое ж вынаходства падхопіць чужы чалавек, засвоіць сабе і пусціць у свет Божы пад сваім імем, пад сваёю фірмаю. І чужы чалавек нас жа затрэ нашым розумам, нашай здольнасцю, ды потым пасмяецца з нас, а мы пашкадуем ды і ізноў — на супакой¹⁾.

* * *

Тое, што рускі мужык гатовы вучыцца, што ён надзелены незвычайнай знаходлівасцю, кемлівасцю, даказваецца незлічонымі прыкладамі нашых самавукаў-рамеснікаў і нават спевакоў, музыкаў і мастакоў, з якіх шматлікія, не маючы магчымасці развіць свае прыродныя здольнасці, застаюцца самавукамі ў неведомасці, у глухмені, у аддаленых ускраінах радзімы (у нас дагэтуль іншагароднія жыхары не жадаюць, або лянуюцца, або не лічаць патрэбным дзяліцца са сталічнымі часопісамі весткамі аб правінцыйных з'явах, якія выходзяць з узроўню паўсядзённага жыцця); некаторыя ж, пры найменшым кіраўніцтве якой-небудзь дабраторнай асобы, удасканалваюць свае таленты і нават робяцца вядомымі адукаванаму свету. Варта больш уважліва зірнуць на такарныя працы нашых мужычкоў, на іх кавальскія выдумкі і інш., каб пераканацца, што пры іншых лепшых акалічнасцях гэтыя самавукі маглі б дасягнуць лепшай долі. Аб спеваках і музыках і казаць няма чаго. Нядаўна ў Маскве з'явіўся выдатны самавук-музыка, прыгонны чалавек с. Ванлярскага, нехта Мяшкоў, які аказаўся выдатным віяланчэлістам. Зрэшты, удасканаленнем сваіх здольнасцяў ён абавязаны, уласна, самому сабе. Ён узяў толькі не больш дванаццаці ўрокаў у маскоўскага артыста Шміта і гэтулькі ж урокаў у Серве. Мяшкоў да таго звярнуў увагу сваёй іграй у некаторых колах, што яму паралі даць публічны канцэрт, і ў канцэрце самавука-мужыка не адмовіліся ўдзельнічаць вышэйшыя дамы — аматаркі-артысткі.

* * *

Нельга не спыніцца на вялікім вакальным і інструментальным канцэрце (у зале дваранскага збору) з удзелам 150 спевакоў пад кіраўніцтвам князя Галіцына, які стварыў у Пецярбургу выдатны пеўчы хор, складзены з сялянскіх дзяцей і даведзены ім да вышэйшай ступені музычнай дасканаласці ў духу спеваў Бартнянскага. Вядома, што князь Ю. Н. Галіцын у наш час адзіны прадстаўнік выдатнай школы Бартнянскага. Зала была поўнай, і ў якасці ганаровых гасцей прысутнічалі Імператар, Імператрыца і Вялікая княгіня Марыя Мікалаеўна²⁾.

* * *

Калі ж у нас спыняцца канцэртныя злоўжыванні? Ходзяць чуткі, што ў Варшаве будзе заснавана музычная кансерваторыя пад дырэкцыяй Апалінарыя Контскага. Будучы дырэктар кансерваторыі пакуль яшчэ ў Пецярбургу, але, Кажуць, хутка развітаецца з намі і перад ад'ездам дасць канцэрт. Нарэшце і мы будзем мець сваю кансерваторыю³⁾, і ў нас стануць адрозніваць праўдзівых артыстаў ад аферыстаў-музікусаў. Можа быць, пался гэтага і ў нас не вырашацца даваць канцэрты музычныя недавукі.

* * *

Хутка пасоўваецца наперад варшаўская чыгунка, якая, Кажуць, цяперашнім летам адкрыта будзе да Дзінабурга. Прадпрымаецца спроба пусціць параходы на Паўночнай Дзвіне, плаванні на якіх можа зблізіць аддаленыя паўночныя губерні з галоўнымі гарадамі, і асабліва праз Цвер з Пецярбургам. На захадзе, у польскіх губернях і ў Беларусі з цяперашняга лета будуць рабіць рэйсы параходы па Прыпяці і Нёману.

* * *

Куды як нявесела сустракацца з так званымі славянафіламі, з гэтымі псеўдапатрыётамі, нашымі расійскімі фанатыкамі, якія ва ўсім сваім бачаць адны выключныя дасканаласці і захапляюцца імі да такога самаадурэння, што, адпрэчваючы ўсякія паляпшэнні, запазычаныя па-за айчынай, гатовы ахоўваць яе кітайскаю сцяною і са стараверчаскай зацятасцю нападаць на еўрапейскі прагрэс. Але яшчэ невясялей патрапіць у грамадства крыкуноў прагрэсістаў, з нейкай асалодай бязлітасна лаючых усё рускае, якія не прызнаюць у рускіх ніякіх поспехаў без замежнага ўплыву. Гэтыя еўрапейцы ўяўляюць нават, што пакуль не патрэбна руская мова ў Расіі, што для таго, каб лічыцца адукаваным рускім, досыць ведаць французскую мову. Водзяцца ж у нас такія дзеячы⁴⁾.

* * *

На жаль, у нас нялёгка знайсці добрую кнігу для дзяцей. У нас неяк дзіўна глядзяць на дзіцячую літаратуру. Ёсць нават

такія, якія, кажучы аб пісьменніку, прывяціўшым сябе складанню дзіцячых кніг, заўважаюць з усмешкай: «Ён жа дзіцячыя кніжачкі піша!» Яны і не падазраюць таго, што для дзяцей пісаць значна цяжэй, чым для дарослых, зразумела, калі пісаць з мэтай прынесці хоць якую-небудзь карысць маленькім чытачам, а не забаўляць іх рознымі байкамі...⁵⁾

* * *

Мы бачылі знакамітага Кастона перад яго ад'ездам на адным прыватным вечары, дзе ён паказваў некалькі фокусаў з картамі: два — з занатоўкамі, на якіх з'яўляліся назвы кветак і імёны, якія выбралі гледачы, і яшчэ адзін з адгадваннем гістарычных дат, якія адносіліся да вядомых падзей, запісаных ім на дошцы. Яго самы лепшы фокус у тым, што за вечар ён узяў паўтараста тысяч срэбрам⁶⁾.

* * *

Пара ўжо рускім быць больш уважлівымі да земляробаў, якія даўно чакаюць дапамогі людзей, што разумеюць важнасць земляробства ў Расіі. Таксама трэба паклапаціцца і аб прадметах сялянскага побыту. У нашых сялян конегадоўля ў сапраўдным заняпадзе. Лепшыя коні толькі ў паноў ды ў багатых гандляроў. У сялян канякі маленькія, з нейкімі кашлатымі пысамі, кволья, таўстаногія, сапраўды быччай пароды. Першы дослед паляпшэння па гэтай частцы робіць начальнік заходніх акруг віленскі генерал-губернатар Назімаў. Для гэтага ён заснаваў з цяперашняга года ў Вільні конныя скачкі для сялянскіх коней і прызначыў шэсць прызоў ад 60 да 500 рублёў. Каб заахоціць сялян да ўдасканалення пароды коней губернатар Назімаў абвясціў у праграме скачак, што той, хто прадставіць у 1864 годзе лепшага каня чыстай пароды, атрымае 3000 рублёў. Выдатна, што ўжо знайшліся сярод сялян Віленскай акругі 50 ахвотнікаў. Пажадана, каб гэты прыклад узрушыў спаборніцтва і ў іншых акругах⁷⁾.

* * *

У грамадстве нашым прыкметна прыемнае абуджэнне, выўляецца нейкі разумны, свядомы рух; мы як быццам пачынаем саромецца ранейшай сваёй дрымоты і вырашаем прысту-

піць да добрых распачыненняў у імя грамадскіх пытанняў, якія ў нас яшчэ далёка не распрацаваныя... Пытанні гэтыя зрабіліся прадметам абмеркаванняў не толькі ў кабінетах навукоўцаў, але і ў сямейных колах.

...Рэдкі дзень не чытаеце вы, напрыклад, аб мерах для выкаранення прыгнёту, які аказваецца ў Пецярбургу працоўнаму са слоўю гаспадарамі або майстрамі. Аб важнасці гэтай справы гаварылася ўжо ў «Городских Известиях» нашай газеты. На самой справе, нельга не задумацца над лёсам якога-небудзь працоўнага хлопчыка, асуджанага на горкую долю ў сырым склепе бязлітаснага гаспадара, які, заграбаючы яго рукамі жар, сам нежыцца ў цёплым пакоі, атрымлівае асалоду ад усіх радасцяў жыцця, а яму не дазваляе і блізка падыходзіць да гэтай цеплыні — трымае ў каморы, не дае прыстойнага абутку, адзення, неабходнай здаровай ежы. Хлопчык працуе дзень і ноч, увесь дрыжыць ад холаду, голаду, смагі... Там пхне яго адзін, тут — другі, ды яшчэ дадасць ад сябе нялюдскі гаспадар: хлопчык марнее, хворы, аслаблены, без усякага нагляду валяецца на брудных нарах і ніхто не скажа яму ласкавага слова⁸⁾. А бывае яшчэ горш: загнаны, напалоханы збіццём, ён прывучаецца да прытворства, зману, пачынае красці, робіцца нягоднікам. І хай бы гэта было ў якога-небудзь грубага кулака-невука, але гэта здараецца ў паліраванага д'Этана або Кюр'е, людзей, што прэтэндуюць на еўрапейскую цывілізацыю.

...Не заставацца ж нам вечна без голасу і свайго меркавання: пара і нам «смець сваё меркаванне мець» і выражаць яго галосна. Галоснасць у абмеркаванні грамадскіх думак — важная рэч⁹⁾!

* * *

Так! У нас часта яшчэ шануюць не чалавека ў чалавеку, а яго вонкавае ўпрыгожанне. І гэта паўтараецца не толькі паміж якімі-небудзь Жоржамі, але нават паміж пісьменнікамі, якія больш за ўсё павінны шанаваць чалавека за яго дзеянні, за яго перакананні і паняцці.

* * *

«Шырокая натура ў славян!» — заўважыў багемскі археолог Шафарык у адным са сваіх даследаванняў. І заўвага яго справяд-

лівая, асабліва ў адносінах да нас, рускіх. Рускі чалавек любіць усё рабіць на шырокую нагу. Калі заляжа спаць, дык спіць да знямогі, так што потым доўга прыходзіцца хадзіць з апухлымі ад сну вачамі. А збярэцца пагуляць, дык гулянне яго ператвараецца ў разгул, ад якога расступаецца зямля і вакол толькі трэскі ляцяць. Калі засумуе руская натура, дык не падыходзь да яе блізка. Ці нападзе лягота, дык рука не падымецца, каб паднесці лыжку да рота, язык не павернецца паклікаць слугу для якога-небудзь загаду — сядзіць сабе рускі чалавек і маўчыць цэлымі днямі. А загаворыць — што той курскі салавей. Адкуль мова возьмецца. Аб усім кажа, аб усім судзіць¹⁰⁾.

* * *

Непрыязнасць да водкупаў¹¹⁾ ледзь не з кожным днём расце і ўзмацняецца ў нашых правінцыях.

... Так, у Віленскай губерні ў трох вёсках 800 сялян прынесла грамадскую прысягу — устрымацца ад ужывання гарэлкі на працягу ўсяго жыцця. Гэта адбылося па прыкладзе сялян Вількамірскага павета, якія значна раней склалі апазіцыю водкупу і дагэтуль не п'юць гарэлкі.

... Але вось яшчэ выдатны выпадак, які цалкам даказвае, што ўсе змагаюцца з водкупамі. Гэта было ў Заходнерускім краі, у горадзе Навагрудку Мінскай губерні, і зрабіла моцнае ўражанне на сялян, якія сабраліся ў вялікай колькасці з нагоды святочнага дня. Мясцовы святар, які карыстаецца папулярнасцю і павагай сваёй паствы, так як чалавек сучасны і спалучае свае пропаведзі з духам часу, у адну з нядзель закрунуў у сваім павучанні тэму п'янства. Прасякнуты свядомасцю згубнасці гэтага жудаснага бедства, прапаведнік так трапна прывёў наступствы п'янства, так моцна выказаў свае перакананні, што словы яго глыбока запалі ў душы слухачоў, і ў царкве раздаўся агульны плач. Чальцы акцызнага водкупу, якія прысутнічалі ў храме і якія з часу распаўсюджання ў Жмудзі і Ковенскай губерні цвярозасці і ўстрымання адчулі панічны страх. Жадаючы заглушыць уражанне, зробленае прапаведнікам на народ, адразу пасля абедні загадалі выкаціць бочку гарэлкі на рынкавы пляц і пачалі прадаваць напой за паўкошту. Нарэшце, калі і гэта мера не падзейнічала — ніхто не купляў гарэлкі, — загадалі раздаваць яе дарма. Дзень быў гандлёвы, усякага народу

панаехала. Зразумела, некаторыя не вытрымалі такога спакушэння: знайшліся ахвочыя да дармаўшчыны і, не думаючы доўга, да вечара апаражнілі бочку. Многія страшна перапалі, а адна баба згарэла (відаць, пітво не было разбаўлена вадой) ад гарэлкі. Цела жанчыны валялася на зямлі, з рота вылятала сіняе полымя з дымам: ніхто не звяртаў увагі на няшчасную ахвяру, цела п'яніцы атачылі сабакі і свінні і абгрызлі яе галаву. Гэтая страшная сцэна мімаволі адверзіла іншых п'яных: выглед акрываўленага цела п'яніцы даказаў тое, чаго не дамовіў у сваім павучанні высакародны прапаведнік.

* * *

У «Іллюстрацыі», цалкам спачуваючай польскаму племю, як блізкаму да роднай рускай славянскай сям'і, не раз згадвалася пра знакамітага польскага паэта Адама Міцкевіча, і быў змешчаны яго партрэт. У дадатак да нататак пра паэта скажам, што ў Познані збіраюцца паставіць яму помнік, нягледзячы на тое, што Міцкевіч не вельмі шанаваў Пазнанскі край, лічачы яго амаль нямецкай краінай. Адноўчы ён гаспяваў у аднаго генерала NN, і госці завялі гутарку пра захаванне элемента польскай народнай паэзіі ў княстве Пазнанскім. Міцкевіч не ўтрымаўся і заўважыў даволі горача: «Дзе вам, пагружаным у тэндэнцыі нямецкай філасофіі, занятым бураком і бульбай, адчуваць і разумець паэзію?!» Усе госці напалі на паэта і сталі абараняць дух народа ў княстве, тлумачылі неразвіццё народнай паэзіі рознымі акалічнасцямі і няшчасным становішчам краю. Паэт прызадумався, твар яго праясніўся; ён, здавалася, пагадзіўся з пазнанскімі жыхарамі. Але потым, пры першым выпадку, ізноў неспрыяльна адклікаўся на іх германска-філасофскі кірунак. Калі Міцкевіч памёр, княства Пазнанскае ледзь не першае адклікнулася на цяжкі сум суайчыннікаў аб страце народнага паэта. Пазнанцы сабралі значную суму, на якую задумалі зрабіць годны помнік. Помнік гэты, работы Уладзіслава Аляшчынскага, з моцнага пясчаніку з дазволу ўрада будзе пастаўлены ў маі месяцы ў Познані поруч касцёла св. Марціна¹²).

* * *

Спадар Мюнстар, вядомы літограф, распачаў вельмі карыснае выданне «Партрэтная галерэя рускіх літаратараў, журналі-

стаў і іншых выдатных дзеячаў, пераважна сучасных»¹³). Выданне выходзіць сшыткамі: у кожным з іх па чатыры партрэты. Ужо выйшлі сшыткі, у якіх змешчаны партрэты Краеўскага, Някрасава, Панаева, Львова, Тургенева, Кастамарава, Пісемскага, Ганчарова, Мураўёва-Амурскага, графа Талстога, Бенедзіктава і Бялінскага. Кожны партрэт звыш таго прадаецца асобна па 75 капеек срэбрам. Выдавец будзе кіравацца выбарам менавіта такіх пісьменнікаў, якія звярнулі ўвагу публікі якімі-небудзь выдатнымі белетрыстычнымі і навуковымі творамі. Большая частка партрэтаў літаграфавана з лепшых здымкаў Ажэ, Дзеп'ера і іншых і цудоўна выканана на камені. Спандар Мюнстар — адзін з нашых лепшых літографаў — робіць таксама ў сваёй майстэрні візітныя карткі з літаграфаванымі партрэтамі асобы, якой належыць картка: звычай гэты даўно ўжо існуе за мяжой і, мабыць, спадабаецца і ў нас¹⁴).

* * *

Калі, нарэшце, апамятаюцца нашы багачы аферысты і стануць паходзіць на іншых людзей сваімі зносінамі з людзьмі беднымі? Што ні дзень, то які-небудзь абуральны ўчынак з боку гэтых нашчадкаў мангольскай арды. Чыстая татаршчына аднаўляецца ў нас. Наляцелі з розных бакоў Азіі і Амерыкі, напакавалі сабе кішэні рускім золатам, растаўсцелі на пухавіках і думаюць, што сам багдыхан ім не брат. Ганарыстасць і сваволле іх даходзяць да недарэчных памераў. Уяўляюць, што ўсе павінны схіляцца перад нарабаваным золатам. «Ці ведаеш ты, з кім гаворыш?» — вось любімае пытанне гэтых манголаў. Іншы ідыёт толькі і ведае, што фанабэрыцца, закідвае галаву назад ды таксама патрабуе пакланення і пакоры, сапраўды татарскі хан, нібы для яго законы не пісанья.

...Мабыць, багацце дурманам дзейнічае на зазнаўшыхся аферыстаў...¹⁵).

* * *

Акрамя таго ў правінцыі заслугоўваюць увагі і іншыя высакародныя дзеянні на шляху да прагрэсу, якія даказваюць, што і ў аддаленай глухмені Расіі не адстаюць ад разумовага руху. Так

у Мінску стараннямі жонкі губернатара, графіні Келер, заснавана грамадства дам для наведвання і дапамогі бедным і закладзены асноўны капітал для стварэння багадзельні пры адных з мінскіх могілак, у той частцы горада, што завецца Залатой Горкай¹⁶.

* * *

...важнае адкрыццё належыць с. Сасноўскаму. Ён прыдумаў фарбу, якая засцерагае драўляныя будынкі ад пажару, так што калі пафарбаваць ёй хату, то яна можа ацалець ад пажару або, прынамсі, не хутка загарыцца. Фарба алейная і, па жаданні пакупніка, можа быць розных колераў, кошт яе не перавышае кошт звычайнай алейнай фарбы. Карысць відавочная, урад дазволіў выдаць вынаходніку прывілей. Засталося толькі даказаць карысць фарбы на практыцы, каб узбудзіць агульную спагаду публікі. З гэтай мэтай с. Сасноўскі прыехаў з г. Мінска, дзе ён ужо рабіў вопыты, у Пецярбург, але на першым кроку сустрэў цяжкасці.

...Нарэшце пасля доўгіх няўдач ён вырашыўся правесці дослед на апошнюю капейку. І ці многія з'явіліся паглядзець? А з тых, што з'явіліся і пабачылі несумнеўны доказ важнасці адкрыцця, ці многія падалі яму руку дапамогі? А дослед праведзены быў як нельга лепей. Ён адбываўся на летнім (конным) пляцы бліз Знамення. Былі пабудаваны дзве хаткі, з якіх адна была выфарбавана нававынайдзенай вадкасцю, а другая заставалася нефарбаванаю. Вакол нефарбаванай хаткі расклалі вогнішча, і калі запалілі яго, нефарбаваная хатка загарэлася, а пафарбаваная заставалася цэлаю на адлегласці сажня (і потым нават двух аршынаў) ад агню і толькі тады стала загарацца, калі яе шчыльна сунулі з хатай, якая гарэла. Мінула нямала часу пасля доследу — і як быццам яго не было. Дагэтуль яшчэ не знайшліся людзі, якія б пагадзіліся даверыць с. Сасноўскаму хоць частку сваіх капіталаў для адкрыцця фабрыкі, на якой можна было б рабіць карысную фарбу ў вялікіх колькасцях.

* * *

У Пецярбургу ўзбуджае шмат чутак і пытанняў новая музычная крама, адкрытая нядаўна людзьмі, якія не належаць да касты гандляроў кнігамі ці наогул купцоў. Крама гэта заснава-

на двума адукаванымі чыноўнікамі, якія, адкінуўшы ўсякія забабоны і лжывы сорам, вырашылі даказаць, што ўсякі занятак, усякае гандлёвае прадпрыемства само па сабе сумленнае, абы былі сумленнымі самі выканаўцы падобнай справы.

...Мы жадаем, каб гэты прыклад падзейнічаў на тых, хто з прадузятасцю глядзіць на гандлёвую справу і лічыць за сорам, калі за прылаўкам стаіць адукаваны чалавек. Няўжо ж лепш быць службоўцам з дваццаццю рублямі жалавання і звяртацца да розных цёмных сродкаў для існавання? Ці не лепш быць сумленным забяспечаным прыказчыкам, чым мімавольным хабарнікам?

* * *

У «Московских ведомостях» з'явілася аб'ява пра выхад у свет першага тома твораў Бялінскага. У пятніцу «Петербургские ведомости» абвясцілі пра продаж гэтага тома ў краме Д. Я. Кажанчыкава. Ён атрымаў з Масквы ўсяго паўтараста асобнікаў гэтага тома. Да абеду гэтага ж дня ў краме не заставалася ўжо ніводнага. Гэты факт, рэдкі ў нашым кніжным гандлі, лепш за ўсё даказвае, які ўплыў робяць на нашу публіку крытычныя працы Бялінскага. Што пасля гэтага значыць усё гудзенне казурак нашай журналістыкі супраць гэтага крытыка, выхадкі злосных банкрутаў супраць велізарнай здольнасці пісьменніка? Не, ніякія вымовы не зняважаць праўдзівага таленту. Байкапісец наш даўно сказаў, што «адны падробленыя кветкі дажджу баяцца»¹⁷⁾.

* * *

Вясна! У поўным сэнсе пецяўбургская вясна з дажджамі і брудам. Блізка і лета. Раз'едуцца па дачах, бязлюдным зробіцца Пецяўбург. Уладальнікі дач як быццам адгадалі палітычныя падзеі за мяжой, якія ўтрымліваюць шматлікіх аматараў вандраванняў ад паездкі ў чужыя краі, дзе, можа быць, наканавана цяперашнім летам разгуляцца крывавай еўрапейскай драме. Як сквапныя крумкачы, гэтыя дачаўладальнікі ўзвысілі кошты на прыгарадныя хаткі, асабліва ў Паўлаўску, які так страшна папакутаваў у мінулае лета ад пажараў. Але і прагнасць гэтых драпежных птушак не палохае прыхільнікаў Паўлаўска, што заўсёды застаецца любімым месцам ад-

пачынку паклоннікаў Штрауса, які на радасць паненак зноў з'яўляецца да іх паслуг.

* * *

Развітальны канцэрт выдатнага скрыпача с. Апалінарыя Контскага суправаджаўся бясконцамі воплескамі. Канцэрціста сустрэлі і праводзілі з надзвычайным захапленнем пры вялікай колькасці публікі, ад імя якой артысту было паднесена некалькі вяноў і букетаў. Авацыі паўтараліся кожны раз, як толькі Контскі паказваўся на сцэне. Па ўсім было бачна, што яны шчырыя, нягледзячы на апазіцыйныя дэманстрацыі некаторых карэспандэнтаў, якія намагаліся паменшыць заслугі такога скрыпача, як Апалінарыя Контскі. Не дарма яго абралі дырэктарам кансерваторыі ў Варшаве, куды ён і з'езджае назаўжды са званнем саліста двара Яго Вялікасці. Большую частку канцэртных нумароў выканаў сам канцэрціст. Між іншым, ён іграў на аднаструннай скрыпцы вядомую фантазію Паганіні «Малітва Майсея», клавір якой ён падпісаў Контскаму як вучню.

* * *

Выйшла таксама кніга пад назвай «Апісанне вайны паміж Расіяй і Швецыяй у Фінляндыі ў 1741, 1742 і 1743 гадах» спадарыні Шпілеўскай, удастоеная высокай адзнакі. Аўтар узнагароджаны дыямантавай брошкай¹⁸.

* * *

Як людзі багатыя, не звязаныя ніякімі абавязкамі спяшаюцца ўлетку за мяжу насыціцца ўсімі задавальненнямі тамтэйшага жыцця, так чыноўнікі, пецярбургскія службоўцы, з нецярпеннем чакаюць летняга сезона, каб выклапатаць камандзіроўку ў правінцыю, часткай для забаўкі, часам для папраўкі здароўя, а вельмі часта для таго, каб пракаціцца па якой-небудзь губерні ў якасці рэвізора. Апошнія вельмі прывабна для прыхільнікаў фармалізму і чынашанавання, які даходзіў некалі ў губернях падчас прыезду рэвізора да рабскага зневажання і крывадушнасці: усе бягуць насустрач з паклонамі, мітусяцца, рукі па швах, неправадзейнага саветніка правасхадзіцельствам завуць. Прыемна быць рэвізорам у правінцыі¹⁹!

* * *

Вядома, што ў Пецярбургу кроку зрабіць нельга без пратэццыі. Асабліва жудасна даводзіцца новаму, прыезджаму чалавеку: кланяецца, кланяецца няшчасны, усе дарогі абаб'е; усюды прымаюць з усмешкаю, вельмі ветліва, суцяшаюць, падбадзёрваюць, абяцанням канца няма, а на справе — нічога, фразы нахштальт наступных: «Будзем мець на ўвазе! Паглядзім, як адкрыецца вакансія» і г. д. Чакае даверлівы правінцыял адкрыцця вакансіі, іншы раз і вызваліцца мястэчка, ды не для яго, а для матчынага сынка, у якога пратэццыя мацней. Паняволі змарнее змучаны абяцаннямі пачатковец, схуднее, абносіцца, у даўгі ўлезе. На што яму разлічваць у Пецярбургу? На шчаслівы выпадак? Але гэтыя выпадкі такія рэдкія ў пасталічнаму спакойнай і праязічна ціхай сталіцы Поўначы.

* * *

Жаночы ўлюбёнец Штраус з бародкай прыехаў у Паўлаўск і з мінулай нядзелі ўжо меў гонар падскокваць перад шматлікай публікай, узрадаванай з'яўленню такога знакамітага скакуна. Паненкі замітусіліся, многія знарок паспяшаліся пераехаць у Паўлаўск раней мяркуемага тэрміну.

* * *

У апошні час у газетах поўна вестак пра распаўсюджванне цвярозасці нашага народа ў правінцыях. Уцешная, суцяшальная з'ява!

* * *

Справаздача публічнай бібліятэкі ў Пецярбургу за 1858 год сведчыць аб выдатнай арганізацыі гэтай карыснай установы, якая пасля свайго пераўтварэння зрабіла гэтулькі новых набыццяў рукапісаў і самых рэдкіх кніг: не дзіўна, што замежныя дзяржавы аддаюць поўную справядлівасць пецярбургскай бібліятэцы. Замежныя газеты заўважаюць, што яна па літаратурных каштоўнасцях найбагацейшы збор у свеце. Справаздача надрукавана вельмі вытанчана, з апісаннем падрабязнасцяў набыцця новых рэдкасцяў. У ліку выдатных набыццяў названы: калекцыя грэчаскіх і ўсходніх палімпсестаў і рукапісаў пра-

фесара Цішэндорфа; калекцыя інкунабул, асобнік знакамітай Мазарынаўскай Бібліі; бібліятэкі баронаў Клопмана і Кіштэнгейма, таксама навукоўца Адэлунга (больш за 4000 тамоў) і калекцыя прывілеяў на розныя вынаходствы, выдадзеных англійскім урадам з XVII стагоддзя да нашага часу; старадаўнія рускія часопісы, камедыя Грыбаедава «Горе от ума», надрукаваная без цензурнага дазволу; масонскія хары і песні, розныя старажытныя карты і эстампы. У ліку набытых рукапісаў заслугоўваюць адмысловай увагі: падараванае імператару Аляксандру I грэчаскае Евангелле, паднесенае Яго Вялікасці Трапезундскім мітрапалітам Канстанцыем; уласнаручная цыдулка цэсарэвіча Канстанціна Паўлавіча да А. Д. Балашова, лісты мітрапаліта Платона, Грыбаедава, Карамзіна, Жукоўскага, паперы Катлярэўскага (аўтара «Энеіды» на маларасійскай мове) і дзесяць друкаваных маніфестаў на польскай мове, выдадзеных падчас Паўночнай вайны, з уласнаручнымі ў іх подпісамі Пятра Вялікага, князя Меншыкава і Шарамецьева, аўтографы Глінкі, Мошлеса, Ліпінскага, Рачынскага і іншых. У справаздачы прадстаўлены спіс чытачоў, якія наведвалі бібліятэку ў мінулым годзе, і людзей розных саслоўяў, якія ахвяравалі грошы на бібліятэку²⁰.

КАМЕНТАРЫ І АЎТАРА

БЕЛАРУСКІЯ ПАВЕР'І

¹ Нічога асаблівага.

² Вядома, тут па сэнсе можна разумець: *врагов бить*. Але для чаго ж *Варягув Варягу?* З распытаў відаць, што тут маецца на ўвазе нешта іншае.

НАРОДНЫЯ ПРЫКАЗКІ З ТЛУМАЧЭННЕМ ІХ ЗНАЧЭННЯ І ПАХОДЖАННЯ

¹ Гл. *Prawda Ruska*. P. Rakowieckiego, т. 1, стр. 53.

² Напрыклад, *венеды* пыталіся ў бога Светавіда дазволу на вайну і на мір. *Czas*, Krakow. *Cazeta*, 1851 г. № 113. *Параўн. Helmold*, lib. II, cap. 12. p. 89—90; *Sax. Gram. Hist. Dan.* cap. XIV, p. 320—321.

³ *Sax. Gram. Hist. Dan.* p. 297; *Dytm. Merseb. Chron.* I. VI.

⁴ Трактат Ігара з грэкамі ў 945 г. Гл. *Prawda Ruska*. P. Rakowieckiego, т. 1, стр. 53.

⁵ *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathowitz pro religionis Ruthenis ordinis s. Basili ad Munkaes, Cassorie*, an. 1799, p. 74.

⁶ Таксама робяць, калі сустрэнуць святара або старога чалавека, і тыя, ведаючы пра іх намеры, паспяваюць іх супакоіць.

⁷ Невялікае сельскае паселішча дробнай беларускай шляхты, якая зараз атрымала назву вольных хлебапашаў і нават аднадворцаў.

⁸ У Ігуменскім павеце Мінскай губерні.

⁹ Гл. *Krótkie przypowieści dawnych Polaków*. *Krakow*. 1819.

¹⁰ *Noworocznik Aug. Bielowskiego, Lwow*, 1837 г. — Гл. Слова *Zievonia*.

¹¹ Немцы пытаюцца: «Kuckuk, sag'mir an, wie viel Jahr ich noch leben kanu?» Палякі кажучь: «Moja kukuleczko! Sliczna Panicneczko! Ile ja będę żył lat z moją ulubioną?»

¹² Барысаўскі павет Мінскай губерні.

¹³ Нават падобна азіяцкім рабыням, жанчыны падпарадкоўваюцца мужчынам.

¹⁴ Гл. маё «Даследаванне аб ваўкалаках».

¹⁵ Гл. там жа.

¹⁶ З аповеду жажароў Нясвіжа. Акрамя таго, аб гэтых паляваннях Радзівілаў захоўваецца рукапіс у Нясвіжскай замкавай бібліятэцы.

БЕЛАРУСЬ У ХАРАКТАРЫСТЫЧНЫХ АПІСАННЯХ І ФАНТАСТЫЧНЫХ ПАВЕР'ЯХ

Вясельныя абрады сялян Магілёўскай і Мінскай губерняў

¹ У некаторых месцах Беларусі гэты абрад праводзіцца інакш. Гл. Журн. Мин. Нар. Просв. 1846 г. Прибавл., мой артыкул: *Белорус. Народ. Поверья. XXII. Слова — Дзявоц, пад псеўданімам Дрэвлянскаго.*

² Хата беларускага селяніна (вядома, не самага беднага, у якога не бывае такой вясельнай імпрэзы) складаецца з галоўнага, вялікага пакоя, *дымніка, светлицы* (чыстага, не дымнага пакоя), *істопки* (каморы) і *клеці* (летняй спальні).

³ Жаніх апрануты ў новую *белую світу*. На галаве шапка, аблямаваная барановым мехам з кукардаю з чырвонай стужкі. На шыі белая хустка, да канцоў якой прывешваецца рознакаляровая тасьма.

Абрады сялян Віцебскай і Мінскай губерняў пры ўборцы хлеба з палёў

¹ Што не з'ядуць і не вып'юць, закапываюць на тым месцы, дзе зжалі жыта для снапа.

² *Богиня* — гэта значыць тая, якая павінна несці на галаве вянчок. У некаторых месцах абраная для гэтага дзяўчына называецца *Талакою* (гл. Журн. Мин. Нар. Просв. Прибав. Кн. 4, 1846 г., стр. 111. Артыкул: Беларусск. Народ. Поверья, слова Талака).

³ З таго, што ў песнях гаворыцца аб плаце за вянчок і што гаспадыня адорвае багіню грашыма і ботамі, не варта рабіць высновы быццам гэтым выяўляецца карысталюбства і вымаганне грошай за працу, як думаюць некаторыя польскія даследчыкі славянскай даўніны (Jucewicz, H. Str. 311), на падставе вышэйпрыведзенай песні і прывітання багіні. Гэтым толькі даказваецца наіўная шчырасць жней і вольныя зносіны іх з тым гаспадаром, на якога яны працавалі і ў дабыні якога яны ўпэўнены... Хто колькі-небудзь вывучаў дух

падобных абрадаў, славянскіх наогул і асабліва славяна-рускіх, той мог заўважыць, што падарункі (нярэдка самыя нікчэмныя, як напрыклад пры вясельных абрадах, — паяскі) складаюць галоўную ўмову і прыналежнасць гэтых абрадаў як выраз гасціннасці і сяброўскай славянскай таварыскасці...

Юр'еў дзень

¹ Гл. Жур. Мин. Нар. Просв. 1846 г. Прибавл. кн. 4., мой артыкул: Беларусск. Народ. Поверья, № XXX, *Ляля*.

² *Niezapominajki*, 1844 г.; артыкул Мацееўскага: *Swieta Polakow Rogan*, стр. 36, 37.

³ Гл. Жур. Мин. Нар. Просв. 1846 г. Прибавл. кн. 1, мой артыкул: Беларусск. Народ. Предания, слова *Цмок*.

⁴ Гл. Москвитянин, 1853, № 5, артыкул аб ваўкалаках.

⁵ Заўважце, гэта бывае толькі ў Юр'еў дзень.

Маладзіковая нядзеля

¹ Напрыклад, каменныя малаткі, сякеры, нейкі посуд нахштальт місак. Усе гэтыя прылады апісаў граф Тышкевіч, вядомы беларускі навукоўца. (Гл. яго *Badania archeologiczne*, с. 31, 32).

² Гл. Збор актаў Мінскай губерні.

³ Адзін крывіцкі старажыл расказваў мне, што калісьці тут была рэчка і называлася *Крывічкою*, але ў апошні час яна высахла і замест яе засталася невялікая пратока — *Крывча*.

⁴ Я апісваю збор людзей на багамолле ў летні час. Зімой людзей бывае менш.

⁵ Гл. № 4-й. Пантеон. 1853 г., Беларуская ярмарка.

⁶ Пры гэтым іншы раз робяцца памінкі, але часцей — проста падсілкоўваюцца і больш нічога. Аб памінках будзе асобны артыкул.

⁷ Насамрэч, у Беларусі ўмеюць цудоўна саліць і вэндзіць свіное сала, вэнджанае беларускае сала па смаку паспрачаецца з любым заморскім сырам.

⁸ *Озерод* — клетчаты пераплёт з сасновых або хваёвых жэрдак для прасушвання снапоў.

⁹ Слуцызнай тут называюць увесь Слуцкі павет.

Вясельныя абрады ў засцянкуоўцаў Віцебскай губерні

¹ Пантеон. — № 5. — 1853 год, с. 31—44.

² Падрабязнае апісанне засцянкуўцаў зроблена мной у «Пада-рожжы па Палессі і Беларускам краі». Гл. «Современник», 1853 г., № 8, Раздзел VIII, Мінская губерня.

³ Іншы раз здараецца, што пры выхадзе жаніха нявеста прышпільвае або прышывае да яго шапкі вянок з кветак, якія яна сарвала на ўласным кветніку: гэтым яна паказвае сваю схільнасць да даўно абранага жаніха.

⁴ Зязюлька, ад чэшскага Zozulka; у пераносным сэнсе — плачучы, няўсцешна гаруючы, гарамыка, а іншы раз: міленькі, ах, галубка!..

⁵ Падобная песня спяваецца на вяселлях у сербаў. Wak. St. Karadzicz. Pesn. T. 1. pesca. 101.

Ігрышчы

¹ Улетку гэтыя ігрышчы часцей бываюць пасля ўборкі з палёў і агародаў каноплі, таму і называюцца *конопельнымі*, прычым і самі песні носяць назву *конопельных*.

² *Водар* ад слова вадзіць, кіраваць. Уласна кажучы — кіроўца, кіраўнік.

³ Музыку пляцяць, звычайна, хлопцы, дзяўчаты ж танцуюць за кошт кавалераў. Сваіго роду ветлівасць.

⁴ Гэты падман яўрэяў-карчмароў вельмі праўдзіва апісаў беларускі (мінскі) пісьменнік В. *Дунін-Марцінкевіч* у вядомай народнай аперэтцы «*Селянка*». Вось як у гэтай аперэтцы яўрэй Іцэк угаворвае селяніна Ціта браць гарэлку ў доўг: «Ну, калі не заплаціс, то *закарбуй*, а мы пазіцым, і я прыму стырну сена, сто ў цябе ў адрынцы, і есцэ на барыс кварту гарэлкі пастаўлю». (*Селянка*, с. 13).

⁵ *Заславль* — зараз мястэчка ў Мінскай губерні, а ў старажытнасці — горад, пабудаваны князем Уладзімірам. У гэтай песні ён называецца слаўным, знакамітым горадам, згодна з запісамі летапісаў.

⁶ Гл. Журн. Мин. Нар. Просв. 1846 г. Прибавл. кн. 1, статья: Белорусские народ. преданія; стр. 19, слово *чур-бог*.

⁷ Древнія російск. стихотворенія, собр. Кир. Даниловым. Москва 1818 г.

⁸ Нясецкі. Когона Polska, т. 1, с. 389.

⁹ Такое паданне можна дапусціць па сэнсе песні, якую спяваюць у час танца чурыла. Гл. тут жа.

Чары, замовы, прымхі, забабоны

¹ Значная частка міфалагічных паданняў і павер'яў апісана ў Журн. Мин. Нар. Просв. 1846 г. Прибавл. кн. 1, 4. Прибавл. № 3.

² Што, калі б англічане ведалі гэты беларускі сакрэт? Пэўна, пры дапамозе пары пусцілі б яго ў справу! Вось бы цяжка прыйшлося рускім крэпасцям і цытадэлям! Без ключоў адмакнулі б *замок кронштадскій!*..

Радзіны і хрэсьбіны

¹ L. Gotębiowski-Lud. Polsk. Warszawa, 1830 г. str. 246, 247, 248.

² А як часта здараецца, што парадзіха ў дзень родаў працуе і гаспадарыць дома; мала таго, нарадзіўшы ў полі, у час жніва, праз некалькі гадзін працягвае жаць.

³ Журн. Мин. Нар. Пр. 1846 г. Прибавл. кн. I. — Сравн. Известия Академии Наук. Том. I. стр. 115.

Пахаванне і памінкі

¹ Мертвячыкі ў некаторых беларускіх вёсках складаюць асобны клас людзей: яны жывуць у канцы вёскі і харчуюцца, збіраючы хлеб і грошы ў час памінак. Ім прыпісваюць якасці чараўніц і баяцца іх абразіць: кажуць, што яны адкапваюць трупы на другі дзень пасля пахавання, зразаюць з іх тлушч, з якога робяць чароўныя свечкі, незгараемыя і нябачныя нікім, акрамя саміх мертвячых.

² Таму што гэтыя выпадкі бываюць мімавольнымі, асабліва *заспаніе*, або *приспаніе*, дзяцей. У апраўданне маці кажуць, што быццам вядзьмаркі і чараўніцы насылаюць на іх такія цяжкі сон.

³ Адметна, што беларускі народ не называе самагабцаў *покойнікамі*: ён прыдумаў для іх іншую назву: *загубок*, г. зн. той, хто наўмысна загубіў сябе, і таму яго душа не знойдзе спакою на тым свеце.

⁴ Выраз *догнать* памерлага вельмі ясна гаворыць аб тым, што беларускі народ уяўляе тагасветнае жыццё дзесьці далёка, куды трэба доўга бегчы.

⁵ Адметна, што беларусец усялякі іншы павет, а не толькі іншую губерню, дзе ён не жыў і не быў, называе чужой стараной. Яго родная старонка — той павет і нават тая вёска, дзе ён нарадзіўся. З гэтага бачна, што беларусцы не любяць, як велікарусы, пакідаць свае аселішчы: іх не завабіш у Маскву або ў Пецярбург.

⁶ Гл. *Piesni ludu ruskiego w Galicyi, Pauli Zegoty*. Том II, стр. 38. — Lwow. — 1840 г. Акрамя таго, вельмі падобнае першае вышэйпрыведзенае галашэнне сустракаецца ў Гродзенскай губерні ля Ваўкавыска. Яго пераклаў у форме легенды г. С-Слав...ій, і таму што легенда перакладзена на польскую мову, яна атрымалася слабейшай за арыгінальнае галашэнне. Сама легенда, уласна, цудоўная, як таленавіты паэтычны твор. Гл. *Poezye \ S-S T. II. Str. 70—78. Warszawa, 1852 г.*

⁷ Трэба памятаць, што, калі я кажу ад падобных павер'ях і паданнях як рэштках язычніцтва нашых продкаў — рускіх славян, я маю на ўвазе просты люд беларускі.

⁸ Barszczewski — Białorus u fantastycznych opowiadaniach. Petersburg. Тут легенда расказана са змяненнямі.

⁹ Многія тлумачаць паходжанне слова *Радаўніца* ад дзеяслова *радоваться*, або ад *Род*, *Рожаница*. Але першае значэнне не мае ніякай сувязі з сумным абрадам. Другое патрабуе доказаў: ці існавалі боствы Род і Рожаница⁴, ці мелі яны ўплыў на памерлых і ў якіх славянскіх плямёнах захаваліся паданні аб гэтых боствах? Мне здаецца, *Радаўніца* паходзіць ад слова рада, радзіць — раіцца, прасіць парады. І насамрэч, у беларускіх галашэннях у дзень Радаўніцы жывыя раюцца з мёртвымі, просяць у іх парады, як жыць, што рабіць. Акрамя таго, у казках і песнях, не толькі беларускіх, але і велікарускіх, і, наогул, славянскіх, вельмі часта ўзгадваецца, што сын прыходзіць да труны бацькі, каб убачыць яго цень, пагутарыць з ім і спытаць у яго парады, што яму зрабіць у канкрэтным выпадку⁵. І, наогул, у Беларусі існуе паданне, што той, хто раней за ўсіх прыйдзе на могількі ў дзень Радаўніцы, той пачуе ад памерлых родных важную параду аб тым, як знайсці ў зямлі клад.

¹⁰ Адметна, што лічба страў павінна быць цотнай: стравы для гэтага гатуюцца густыя, а не вадкія.

Валачобнікі

¹ Бываюць валачобнікі і ў калядныя святы, але тыя завуцца *щедраванцамі*, хаця, па сутнасці, яны такія ж, як і велікодныя валачобнікі. Аб гэтым будзе ніжэй ў артыкуле аб *коляде*.

² Калі бывае музыка, то яна складаецца з гусяў і дудкі. Гукі музыкі ў такім выпадку бываюць ціхімі.

³ Звычайна валачобнікі носяць з сабой палатку, шацёр з рознымі выявамі Бога і святых і, паказваючы ўсякаму гаспадару, якога віншуюць, кожную выяву, тут жа распавядаюць аб справах святых, якія іх праславілі і якія запісаны ў святцах. Прыклад гэтага можна бачыць у дадзенай песні.

⁴ Відавочна, гэта алегорыя. Яна азначае тое, што з таяннем зямлі і з пачаткам вясны, які народ лічыць з Юр'я (дня святога Георгія), раса пачынае з'яўляцца на зямлі.

⁵ У некаторых мясцінах два гэтыя радкі замяняюцца наступнымі словамі: «Першая Прачистая жыта сеець леваю рукой, а мене коньчаць пахаць и ўлешки ганяць» (г. зн. на першую Прачыстую (на Праабражэнне) сеюць не шмат жыта, а на другую (на Успенне) заканчваюць заворванне палёў).

ДАСЛЕДАВАННЕ АБ ВАЎКАЛАКАХ

¹ У атрыкуле захоўваю беларускае вымаўленне: знаходжу несправядлівым пісаць насуперак вымаўленню, як гэта робяць некаторыя.

² Даследаванні аб гэтым падрыхтаваны ў «Падарожжы па Палессі і Беларускім краі».

³ *Белорусскія народныя преданія*, — *Древлянского*: Журн. Мин. Нар. Просв. 1846 год. — *Прибавления* — кн. 1-я и 4-я.

⁴ Гэта ўзор поўных маіх даследаванняў аб беларускіх павер'ях (лікам 50), падрыхтаваных для выдання: пасля, калі дазволіце, па ведамлю ўзоры даследаванняў аб беларускіх прыказках.

⁵ На царкоўна-славянскай і славацкай мовах гаворыцца *вурколак* і азначае 'прывід'. У Ліндэ чытаем: *вурколаки мертвенны из гробов вставшие* (Linde Dikcionarz т. VI, U—Z).

⁶ Беларусцы думваюць, што ў ваўкалакаў не ўсё цела пакрыта поўсцю, а толькі месцамі, так што дзе-нідзе віднеецца *тело чело-вече*. Гл. ніжэй.

⁷ У славяна-рускім слове *вовкалака* — *вивколека* зусім не чуваць літары *д*, такім чынам, няма для чаго вымаўляць канчатак *лака* ад *dlak-dlaka* — поўсць, хоць значэнне слова *dlak* не супярэчыць паняццю аб руска-славянскім *вовкалак*.

⁸ *Зооморф. бож. У Сл. См. Отеч. Зап. 1852, № 3. Снадар Афанасьеў*, прыкметна, меў на ўвазе агульнаславянскае корневыслоўе *вовкалаки*.

⁹ Нават у *Шведов ёсць lāka...* Гл. «Корнеслов» Шымкевіча, с. 135, слова *лек*.

¹⁰ Да чаго звяртаюцца знахары, калі ператвараюць людзей у ваўкалакаў. Гл. ніжэй, аповед 1-ы.

¹¹ Гл. ніжэй, аповед 3.

¹² Гл. ніжэй. Можна яшчэ інакш вымаўляць слова ваўкалак на падставе польскіх прыказак: «*zażarty jak wilkołak*» (пражорлівы, як ваўкалак) і «*zjadł cię nad misą kaszy, jak wilkołak*» (хапае з міскі кашу, нібы ваўкалак), г. зн., каранем слова ваўкалак можна лічыць дзеяслоў *лакать* — з прагнасцю есці што-небудзь, глытаць, піць па воўчаму або па-сабачаму (гл. «Корнеслов» Шымкевіча, слова — *ло-кать*). Сербы завуць п'яніц ваўкалакамі. Вось іх прымаўка аб п'яніцах, якія п'юць запоем: *Cheelas mi dat' muža, dalas wkoloka; cely den nerobi, ten dudle, haruś i, ces noc w kareme žerie, rano mña tantusi* (Гл. *Slownik Czecko-Nemecki Ioz. Iungman. T. 20 — wlkodlak*). Але ўжо ніяк не варта звяртацца да ўтварэння слова *вовкалака* ад *волхв* (Шеппинг М., Слав. языч., с. 73).

¹³ Herodot. т. II. lib. IV, с. 105, edit. Parisii. Schweighacuseri).

¹⁴ Spener—Notitia German. Antiquae.

¹⁵ Stred. Hist. Sacr. Moravid.

¹⁶ Гэтыя неўры раней жылі над усходнім берагам Дняпра блізу р. Дзясны, але па прычыне мноства змей і вужак у тых месцах (Herodot. T. II. lib. IV. c. 105) незадоўга перад паходам Дарыя ў Скіфію перасяліліся на другі бок Дняпра — менавіта туды, дзе цяперашнія губерні Магілёўская, большая частка Мінскай і частка Чарнігаўскай — паміж Дзясною і Дняпром (Naruszew. Hist. Nar. Pols. T. I. ks. I. p. 14).

¹⁷ Naruszew. Hist. N. P. T. I. ks. I. p. 14.

¹⁸ Запісана з вуснаў народа.

¹⁹ Авідзію была знаёма р. Днестр (Тугас), таму што побач яе вусця ён жыў падчас свайго выгнання. Возера, у якое яна ўпадае або, лепш, якое яна ўтварае перад сваім упадзеннем у мора, дагэтуль завецца Авідавым (Naruszewic Hist. Nar. Pol. T. I. ks. I. str. 9, примеч. 19).

²⁰ Нават, можа быць, напісаў спачатку гэтыя «Метамарфозы» на цяперашнім *польско-пинском* або *белорусском* дыялекце або по яго, на *гетском* (getico sermone): бо пісаў жа Авідзій вершы на *гетскай* мове, калі жыў паміж славян паблізу Чорнага мора; вось уласнае яго прызнанне ў тым:

Даже я — стыдно сказать! — написал посланье по-гетски,
В наш уложив размер варвара трудную речь.
Можешь поздравить, стихи понравились; дикие геты
Стали поэтом меня с этой поры величать.
(Овидий. Письма с Понта. Кн. IV. Стих. 3. пер. Н. Вольпин).

Але пасля, верагодна, захоплены пачуццём народнага гонару, як рымлянін, не жадаў публікаваць сваёй паэзіі на чужой варварскай мове, баючыся тым абразіць лацінскіх муз, ён нават шкадаваў, што пісаў на гетскай мове.

²¹ Lib. I. vers. 230—240; гэтую думку падрабязна развівае с. *Отвиновский* (Otwinow. — Metamorph. Ovid. 4).

²² Вось узор гэтых песень:

Па беламу двару Марутка ходзе,
Усежна плача, так и руки ломиць,
И як каго забачиць на гасподзе
Дык горш ена нябога загалосиць.
Ды штож галосиш ты, нябога?
Ой!.. Як жеж мне не галасиць,
Кали майго дружка Григора
Сабака як вовка зубасиць...
Чыж гэта јон той вавкалака,

Што нас завсёль на йгрищах страшиць?
Па чом пазнала, небарáка?
Па том, што, як и людзи, плачиць;
А плаче — стогне, што кусаюць,
За лысинки усё хапаюць...

²³ Наогул, трэба заўважыць, што з'ява ваўка ў агароджы хаты, а нярэдка ў самой хаце — днём — у Беларусі лічыцца прадвесцею якой-небудзь бяды... Пачатак гэтага веравання вельмі старажытны. *Пліній* кажа, што, па меркаванні старажытных, убачыць ваўка шкодна і што калі воўк убачыць чалавека перш, чым чалавек, то чалавек пазбаўляецца мовы (Гл. лац.-рус. лекс. Н. *Кроненберга*, слова *Lupus*).

²⁴ Знахароў садзяць на куце, ім першым падаюць гарэлку і стравы і ва ўсім рабалепствуюць перад імі да таго, што гатовыя аддаць ім апошні грош. Гатовыя не плаціць *долгов шинкарю* (арандатару-гарэлачніку — цяпер няма ўжо такіх шинкароў, асабліва яўрэяў-шынкароў), што вельмі шмат значыць — толькі б мець чым дагадзіць, залагодзіць знахароў. Цікавыя ў гэтым стаўленні наступныя прымаўкі беларускія: *Не хавай у хаце, гадзі вовкалаце* — не збірай (грошай) для хаты, аддай іх ваўкалаку-знахару... *Не плаці шинкару, атдай млынару* — не плаці карчмару, лепш аддай (грошы) знахару-млынару. *Сварися з гаспадаром, толькі не берыся з дударом* — лепш пасварыцца з гаспадаром хаты, чым са знахаром-дударом. *Першы кусок на куту атдай пастуху* — пасадзі знахара-пастуха на кут і дай яму лепшы кавалак...

²⁵ Таму ніяк нельга даведацца ў Беларусі аб абрадах перадачы гэтага знахарства і злучаных з імі замоўных слоў. Вядома толькі (не спаўна) адна замова. Гл. аповед 5, ніжэй.

²⁶ Ёсць яшчэ *знахарки-вовкалачки*. Гл. ніжэй, аповед 5.

²⁷ *Домовик* — беларускі дамавік. Гл. мае «Белорусские народ. поверья». Журн. Мин. Нар. Просв. 1846 г., прибавл. кн. 1. с. 22—23.

²⁸ *Водовик*, або лазавік — па паняцці беларускаў, нячысты дух, які жыве ў вадзе. Гл. мае «Белорус. Нар. Пр.». 1846 г., Прибавл. кн. 4, с. 17, 18.

²⁹ Гл. там жа, с. 14.

³⁰ Падобнае паданне існуе і ва ўнутраных губернях Расіі, як кажа с. *Шептинг* (Мифы. Слав. яз. с. 72—73). Ці не змяшаў с. *Шептинг* беларускае павер'е з велікарускім? Сапраўды, такое ж павер'е аб *вовкалаках*, якія высмоктваюць кроў у дзяцей, ёсць у *Морлохов*, або *Далматцев* (Pamiętuik Warszawski, F. Bentkowskiego, 1820 г. Т. XVI, str. 436).

³¹ Гл. мае Бел. Нар. Пр. (Ж. М. Н. Пр. 1846., Приб. кн. 1.)

³² *Разамара* — адзін са службовых духаў *Бабы-Яги*, якія нясуць паветры яе агністую *ступу* (ігоць). Аб разамары будзе надрукавана ў 3-м артыкуле «О Белорусских Нар. Преданиях».

³³ Аб двухразовых ператварэннях ваўкалакаў кажучь таксама ў Люблінскай губерні блізу *Хелма*, старажытным паселішчы рускіх славян: гэтае паданне перайшло адтуль ва ўнутраныя польскія губерні. Гл. Bohomolec, — Dżast w swojej postaci, str. 145.

³⁴ Гэта распавядаў мне адзін з так званых беларускіх *знахарей-вовкалак*.

³⁵ Сапраўды такое ж павер'е існуе ў *Жмуди*. Kalendarz Warszawski na rok 1759 przez M. Stan. Dunczewskiego.

³⁶ Беларусцы вераць, што ўсякі знахар-ваўкалак павінен перадаць каму-небудзь *свои знахарскія тайны* і, такім чынам, перавесці на таго свой абавязак *нечыстыку* за дадзеную яму сілу *вовкалачества*; у адваротным выпадку нячысцік з'яўляецца за сваім абавязкам, г. зн. за прададзенай яму душой *вовкалаки-знахаря*, і з цела яго паступае як яму заўгодна.

³⁷ *Завіткі* (заломы) на жыце або на пшаніцы; г. зн. перавязваюць некалькі каласоў нейкай перавяззю з вымаўленнем вядомых замоўных слоў; той, хто вырве завітку, робіцца (быццам бы) вырадкам, п'яніцам, злодзеем і нават... *вовкалакой*.

³⁸ Нешта падобнае на недавер да памерлых *вовкалак-знахарей* (Vasodlak) выказваюць і далматы. Вось што яны робяць з гэтымі чарадзеямі: падразаюць ім жылы пад каленамі і колюць усё цела, думаючы, што пасля гэтага яны ўжо не будуць з'яўляцца сярод жывых. У старажытных далматаў (*Морлохов*) былі нават пастановы наконт *вовкалак* (Pamiętnik Warszawski, F. Bentkowskiego, 1820 г. Т. XVI).

³⁹ Падобны звычай існуе і ў Велікарасіі. *Языков* кажа, што па смерці чарадзея-ведзьмака ў сэрца яго забіваецца *осиновый кол* з засцярогі, каб не ажыў (Энцykl. Лекс. ч. IV. с. 192).

⁴⁰ Сапраўды такое ж павер'е існуе і ў Маларасіі.

⁴¹ Па паданні польскага народа, ваўкалак сляпы, мае *рога* без *головы* (?) — (*Teat. Polski*; 11. — 6. 69. 120).

⁴² Нават імкнуцца як-небудзь утрымаць у хаце, але ваўкалак тамна сыходзіць, панукаемы сілай знахара, які заваражыў яго і ўсюды за ім ходзіць; у гэтым стаўленні ён падобны на пярэваратня — *Зныдзена*. (Артыкул 3 аб беларускіх павер'ях — не надрукаваны.)

⁴³ Гл. ніжэй — Аповед 1.

⁴⁴ Гэты аповед перададзены мне в *Могилевской губерні Аршанском уезде*.

⁴⁵ Хатняя беларуская *водка*, даволі прыемная падчас піцця, але занадта дурманлівая пасля.

⁴⁶ Беларусцы вераць, што апоўначы, калі перастаюць гуляць русалкі, шумяць лясы і вада калыхаецца ў азёрах, рэках, раўчуках і нават у балотах...

⁴⁷ *На волах* — значыць на калёсах, запрэжаных валамі.

⁴⁸ Верхняе адзенне (з сукна) беларускіх сялян.

⁴⁹ *Калёсы* — чатырохколавая гаспадарчая павозка без усялякіх папярочын. Ужываецца ў Беларусі для звозу снапоў, сена і дроў.

⁵⁰ *Дамова* — ад слова дом, хата, сям'я, сямейства.

⁵¹ Гэты аповед з Мінскай губерні.

⁵² *Небóга* — небарака, няшчасны, гаротнік.

⁵³ Аповед гэты з *Витебской губерні*.

⁵⁴ Па паняцці беларусаў, знахары і ведзьмары часта з'яўляюцца ў выяве вандроўнікаў і пракожых.

⁵⁵ Аповед гэты з Мінскай губерні.

⁵⁶ *Дзевóйник* ад слова *Дзевóя* — багіня цнатлівасці, па паданні беларусаў. *Завóйник* ад слова *завóй*, або *на́метка* — галаўны ўбор замужняй беларусянкi. — Гл. мае *Белорус. Народн. Пред.* — Жур. Мин. Нар. Просв. 1846 г. Прибавл. кн. 4, 5, 6, — *Дзевóя*.

⁵⁷ Гл. там жа, с. 8, у слове — *Дзевóя*.

⁵⁸ Аповед *полескiй*, г. зн. з *Пинскаго* павета *Минской* губерні.

АРХЕАЛАГІЧНАЯ ЗНАХОДКА

¹ У свой час аб гэтым ідале быў змешчаны ў «Отечественных записках» (1851 г., № 7) артыкул В. Ляствіцына.

² Гл. «Путешествие по Полесью и Белорусскому краю» («Современник», 1853, 1854 і 1855 гады).

МАЗЫРШЧЫНА

I

¹ Ваўкалак — пярэварацень, значыць чалавек, ператвораны ў ваўка сілай або па сваім жаданні.

² Па картах Спенера (*Notitia German. antiquae*) і Страдоўскага, Герадотавых неўраў трэба прымаць за галіну яцвяжскага племені, з якога пайшлі сучасныя мазыране, пінчукі і тураўчане.

³ Нарушэвіч сцвярджае, што Герадотавы неўры, у якіх існавалі паданні аб ваўкалаках, займалі мясцовасць цяперашняй Магілёўскай і Мінскай губерняў паміж Дняпром і Прыпяццю (*Naruszew. Hist. Nar. Pol. T. I. ks. I. p. 14*).

⁴ Ετεος έχας8 άλαξ τών Νευρών έχασος Χυχος γίνεται ήμέρας όλίγας και άντις ο'πίσω ές ταύτα χατίζαται (Herodot, t. II. lib. IV, с. 105, edit. Parisii Schweighaeighaeuseri).

⁵ Вераванні аб існаванні ваўкалакаў агульныя амаль для ўсіх славянскіх плямёнаў. Так у палякаў ёсць wilkołek, wilkołak; у чэхаў — wlkodlak; у сербаў — вльколек, врколак и вльколижек, у харватаў і баснійцаў — vukodlak; у далматаў — vucodluk, у рагузцаў — vukolak, у трансільванцаў — vucodlac; нават у нямецкіх славян ёсць той жа пярэварацень пад назвай wärgwolf.

⁶ Histor. natural. curios. p. 32; Auct. 14, 15.

⁷ У красавіку 1859 г.

⁸ Пад эканамічным годам разумеюць звычайны ў кожнай губерні дзень (23 красавіка) здачы маёнткаў у арэнду.

⁹ Праект Гедыміна надрукаваны пад назвай «Правілы аб здачы казённых фермерскіх угоддзяў і аброчных артыкулаў у арэнднае ўтрыманне ў заходніх губернях».

II

¹ Берлінка — пласкадоннае судна берлінскай работы; яно даволі даўгаватае і вузкае, з мачтамі і каютамі.

² Завецца таксама Цёмнай далінай.

³ Летапіс Даниловіча, с. 117—119.

⁴ Pomniki do dziejów Lit. Nar., летапіс Нарбута, — с. 6, § 11.

⁵ Kojałowicz, 1, 80.

⁶ Нашчадкі Базара і зараз жывуць на Мазыршчыне пад прозвішчам Базарэвічаў. Сярод татар быў яшчэ герой *Сайкер*, які пасяліўся ў Мазыры. Ад яго пайшло прозвішча Сайкоўскіх.

⁷ Збор грам. і акт. Мінскай губерні № 142. Стараста адпавядае абласному намесніку з правам леннага ўладальніка.

⁸ Аб усіх гэтых замках і цытадэлях ёсць звесткі ў старажытных фундушавых запісах панскіх уладанняў.

⁹ Histor. belli Cosacco-polonici, Pestini, 1789 an. p. 116; Histor. Jana Kazimira, выд. Рачынскага, I. 91.

¹⁰ Вось што сказана аб гэтым разбурэнні ў прысудзе сеймавага паседжання 1676 года: «Разрабаваны і спалены горад Мазыр уяўляе страшэнныя руіны. Ад забойства выратавалася ўсяго некалькі дзясяткаў жыхароў».

¹¹ Збор стар. акт. і грамац Мінскай губерні, № 142.

¹² Там жа.

¹³ Асабліва добрая яго паэма, названая ад ракі Прыпяць, «Прыпеіда». У гэтай паэме, якая складаецца з 50 старонак, паэт у выдатных вершах распавядае аб геройстве Сайкера, татарскага пра-

вадыра, што кінуў татарскі лагер і перайшоў на бок мазырскага апалчэння. Па-мастацкаму малюецца мясцовасць прыгожага хутара Іпагора, бой казакоў на вяршынях мазырскіх гор і каханне Сайкера да адной прыгожай мазыранкі. Паэма напоўнена апісаннямі нораваў мазыран, іх гасціннасці, а таксама рознымі мясцовымі паданнямі і павер'ямі.

¹⁴ *Наметка* — доўгае вузкае покрыва з белага палатна, нярэдка самага тонкага, з ажурнай тканінай на канцах; покрывам гэтым некалькі раз увінаюць галаву, па баках вісяць канцы.

¹⁵ *Лямец* — штосьці нахштальт какошніка ў выглядзе чатырохкутніка, канцы якога спускаюцца назад.

¹⁶ *Жупянка* — род паліто ніжэй калена з таліяй у абліпку.

¹⁷ *Андарак* — верхняя спадніца, якая аточваецца ўнізе махрамі; у больш багатых ён абшываецца аксаміткамі, часцей чорнага колеру. Андаракі бываюць часам вельмі каштоўныя.

¹⁸ *Піліпоны* — нашчадкі старажытнай раскольніцкай секты, якая атрымала назву ад свайго заснавальніка Філіпа. Яны з даўніх пор перасяліліся з Чарнігаўскай губерні на Мазыршчыну і займаюцца выключна агародніцтвам; ходзяць у вялізных ботах, змазаных дзэгцем, і ў чорных паяркавых капелюшах.

¹⁹ Гавораць, што гэта старажытны магільны курган.

²⁰ Гл. кнігу сп. Красава аб месцазнаходжанні старажытнага Ноўгарада. (Ці не было б больш правільным выводзіць назву Пятніцкай царквы ад пабудовы яе ў імя св. Параскевы-Пятніцы? **Заўвага рэдактара** *Архива истор. и практ. сведений, относящихся до России.*)

²¹ «Прыпеіда» сп. Неслухоўскага, т. I, с. 34.

²² Так называлася яна і ў 1577 годзе. Збор мазырскіх граматаў у гарадскім магістраце, грам. пад № 1.

²³ Збор актаў і граматаў Мінск. губер. № 142.

III

¹ Летап. Нест. Лаўр. спіс, с. 32.

² Там жа, с. 13.

³ *Dietmari chronic. lib. VII, p. 859, § 52.*

⁴ Там жа. Таксама — *Monumenta German. histor. t. III, p. 69.*

⁵ Лаўрэнц. лет., с. 87.

⁶ Дзяніс Зубрыцкі «Гісторыя старажытнага Галіцка-рускага княства», Львоў, 1852 г., ч. II, с. 16.

⁷ Руская хроніка, выд. Даніловіча, с. 121.

⁸ Дзяніс Зубрыцкі «Гісторыя старажытнага Галіцка-рускага княства», ч. II, с. 29.

⁹ Лаўрэнц. лет., с. 181.

¹⁰ Zywoły Ewfrosynii, — Stebelski, — ч. II, с. 163, — 18.

¹¹ Рус. Патер. Ноўг. Саф. Бібл. № 502, л. 87.

¹² Jusza — o obrazie cudownym Matki Boskiej w Chelmie; Niesiecki, t. I. f. 94; t. IV, 770.

¹³ Збор акт. і грам. Мінск. губ., № 11.

¹⁴ Гістарыч. слоўн., т. I.

¹⁵ «Соврем.», 1853 г. № VI. Артыкул аб Брэсце.

¹⁶ Крашэўскі «Вільна ад пачатку існавання», т. III., с. 64.

¹⁷ «Геаграфіч. слоўнік» Карпінскага, с. 402.

¹⁸ Збор акт. і грам. Мінскай губер. № 132.

ЗАХОДНЕРУСКІЯ НАРЫСЫ

¹ У 1853, 54 і 55 гадах у «Современнике» быў змешчаны шэраг артыкулаў пад назвай «Путешествие по Полесью и Белорусскому краю». Прадстаўляем зараз нарысы таго ж аўтара ў форме аповедаў, якія дапаўняюць сур'ёзныя навуковыя дадзеныя, змешчаныя ў «Путешествии...». Усіх нарысаў будзе шэсць. Ілюстрацыі да іх намаляваў П. І. Аненскі. Аўтар прапанаваў уступны артыкул, у якім дадзены яго пагляд на побыт сялян Заходнерускага краю. (Рэд. «Иллюстрации»).

² Просім не блытаць дробных пасэсій з вялікімі арэндамі, якія існуюць і ў Расіі, і за мяжой без страт для ўладальнікаў. Падобныя вялікія пасэсары іншы раз даглядаюць чужыя маёнткі лепш за саміх уладальнікаў.

Пінчукі

¹ Ракавымі вачамі называюць белыя круглыя каменьчыкі, якія знаходзяць унутры ракаў, ля самых вачэй.

КАМЕНТАРЫІ ПЕРАКЛАДЧЫКА

АД ПЕРАКЛАДЧЫКА

¹⁾ Беларусія в характэрыстычных апісаннях і фантастычных повер'ях // Пантеон, 1853. — Т. 10, кн. 7. — С. 45—46. — Ч. 9. Молодиковая недела.

²⁾ Ст. 1: ЖМНП, 1846 г., кн. 2, с. 4—25; ст. 2: 1852 г., кн. 4, с. 85—125; ст. 3: 1852 г., кн. 3, с. 37—68.

³⁾ ЖМНП. — 1846 г. — Кн. 2. — С. 5.

⁴⁾ Москвитянин. — 1853. — Т. 2. — № 5. — Отд. 3. — С. 1—30.

⁵⁾ Тамсама. — С. 1.

⁶⁾ Тамасама. — С. 3.

⁷⁾ Кісялёў, Г. В. «...Я жыў з імі, я рос сярод іх» / Г. В. Кісялёў // Пошукі імя. — Мінск, 1978. 248 с.

⁸⁾ Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. — Минск : Беларусь, 2004. — 52 с.

⁹⁾ Из путешествий по Западнорусскому краю. — Архив истор. и практ. сведений, относящихся до России // Мозырщина. — 1859. — Кн. 3. — Отд. 2. — С. 1—49.

¹⁰⁾ Тамсама. — С. 7.

¹¹⁾ Иллюстрация. — 1858, № 43, с. 279; № 44, с. 291; № 46, с. 325—326, 389—390; 1859, № 52, с. 22—23; № 55, с. 73—75; № 59, с. 134—135; № 69, с. 298—299; № 70, с. 314—315; № 71, с. 330.

БЕЛАРУСКІЯ ПАВЕР'І

¹⁾ Маяк. — 1844. — Т. 16, кн. 34. — Гл. 5. — С. 41—49.

Чарадзейныя яблыкі

¹⁾ Маяк. — 1844. — Т. 17. — С. 76—80.

НАРОДНЫЯ ПРЫКАЗКІ З ТЛУМАЧЭННЕМ ІХ ЗНАЧЭННЯ І ПАХОДЖАННЯ

¹⁾ На Беларусі існавала Смаргонская мядзведжая акадэмія, дзе дрэсіравалі гэтых жывёл.

БЕЛАРУСЬ У ХАРАКТАРЫСТЫЧНЫХ АПІСАННЯХ І ФАНТАСТЫЧНЫХ ПАВЕР'ЯХ

Калядныя павячоркі

¹⁾ Лічылася, што калі попел паляціць уверх — дзяўчына ў гэтым годзе выйдзе замуж, а калі асядзе на рашотцы, то не.

²⁾ «Белоруссия в характеристических описаниях и фантастических поверьях» // Пантеон. — 1853. — Т. 8. — Кн. 3. — С. 91—96.

Вясельныя абрады сялян Магілёўскай і Мінскай губерняў

¹⁾ Фальклорныя матэрыялы, якія прыводзіць Шпілеўскі, пераклікаюцца з матэрыяламі Я. Тышкевіча з артыкулаў «Вясельныя абрады вясковага люду ў Мінскай губерні, Барысаўскім павеце, Гаенскай парафіі, назіраныя ў 1800, 1801 і 1802 гадах, з некаторымі песнямі і іх звычайнымі нотамаі» і «Абрады вясковага люду з-над Бярэзіны».

Юр'еў дзень

¹⁾ Замкнёны замок — абярэг ад ваўкоў («Няхай так замкнецца яго пашча на ўсё лета»).

²⁾ Каб каровы былі круглыя і поўныя. Калі яйка заставалася цэлым пасля праходу жывёлы, спадзяваліся, што і жывёла сёлета будзе цэлая.

³⁾ Песня прыводзіцца ў кнізе Яна Чачота «Вясковыя песні з-пад Нёмана і Дзвіны», 1846, п. 2, с. 2—3 (кн. 1, п. 1).

⁴⁾ Варыянт песні са зборніка Яна Чачота «Вясковыя песні з-пад Нёмана і Дзвіны», 1846, п. 3, с. 3 (кн. 1, п. 38).

Вясельныя абрады ў засцянкаўцаў Віцебскай губерні

¹⁾ Фалборка, фальбона (ад фр. *falbala*) — палоска матэрыялу, прышытая зборкамі да спадніцы, фартуха і іншых дэталюў строю.

²⁾ У тым выпадку, калі нявеста не аказалася цнатлівай.

Ігрышчы

¹⁾ «Белоруссия в характеристических описаниях и фантастических поверьях» // Пантеон. — 1854. — Т. 15. — Кн. 6. — С. 47—59.

²⁾ Дзёгцем.

³⁾ Бразготкі на адзенні і абутку ў выглядзе пустацелых металічных шарыкаў з кавалачкамі металу ўсярэдзіне акрамя ўпрыгожвання неслі на сабе функцыю абярэгу. Лічылася, што яны засцерагаюць ад няшчасцяў. (Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыкл. — Мінск : БелЭн, 1993, с. 93.)

⁴⁾ У тыя змрочныя часы, калі не выходзіла ніводнага (!) выдання на беларускай мове, патрабаванне ад даследчыкаў ведання роднай мовы было праявай сапраўднага патрыятызму.

⁵⁾ Вельмі цікавы прыклад народнай педагогікі беларусаў. Бацькі сваім аўтарытэтам і ўласным прыкладам засцерагалі ўжо амаль дарослых дзяцей ад свавольства і неабдуманых учынкаў. У тым ліку і ад п'янства.

⁶⁾ У Беларусі ў XIX стагоддзі слова яўрэі не мела абразлівага сэнсу.

⁷⁾ Шпілеўскі піша назву танца з падвойнай суфіксальнай літарай *л*, што не характэрна для беларускай мовы і надае слову арабска-татарскае адценне, таму ў перакладзе на беларускую мову я буду пісаць *чурыла* з адной *л*.

⁸⁾ Асобае памяшканне ці асобны будынак пры палацы князя, дзе ён бавіў час са сваёй дружнай.

⁹⁾ Бэлька.

¹⁰⁾ Разны, адліўны, вытачаны.

¹¹⁾ Т. Валодзіна, аналізуючы гульні *чурыла*, якая вельмі падобна на гэты танец, сцвярджае: «Аналіз гульні ў шэрагу ізаморфных рытуалаў дазваляе сцвярджаць, што яна дэманструе кантакт кожнага з удзельнікаў з продкам, страх перад такой сустрэчай і разам з тым непазбежнасць сутыкнення. Чурыла ж выступае ў якасці сакральнага кіраўніка ініцыяцыі моладзі, пакліканай зацвердзіць яе шлюбную гатоўнасць...» (Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн. — Мінск : Беларусь, 2004, с. 560.)

Мне ж бачацца агульныя карані *чур-рылы* з *яш-чурам*. Сыходзячы з гэтага, яго можна лічыць нейкай хтанічнай істотай, звязанай са змеям, а сам танец нагадвае выбар змеям нявесты.

Чары, замовы, прымхі, забабоны

¹⁾ «Пантеон», 1853—56.

²⁾ Шпілеўскі памыляецца, называючы гадзюк «бясшкоднымі змяямі».

³⁾ Купалле.

Пахаванне і памінкі

¹⁾ Гэтая вада, якую ў казках называюць «мёртвай», нясе на сабе моцны зарад негатыўнай энергетыкі, таму яе стараліся выліць у магілу — на той свет.

²⁾ Цудоўнае дрэва асіна адметна ўласцівасцю паглынання адмоўнай энергетыкі. Толькі гэтае дрэва магло вытрымаць на сабе вісельніка Іуду, і яго спрадвеку выкарыстоўвалі ў ахоўнай магіі. Успомнім, што ў сэрца вампіраў забівалі іменна асінавы кол.

³⁾ Магчыма, Ігумен.

⁴⁾ Лічыцца, што культ Рода і парадзіх сфарміраваўся раней за культ Перуна і іншых вярхоўных бостваў як славян, так і іншых індаеўрапейскіх народаў. Рода і парадзіх ушаноўвалі сціплымі ахвяраваннямі хлеба, кашы, сыру ды мёду, праводзілі рытуальныя піры. (Л. Салавей. Беларуская міфалогія: Энциклапед слоўн. — Мінск : Беларусь, 2004, с. 429—429, арт. Род).

⁵⁾ Можна ўгадаць «Гамлета» Шэкспіра.

Валачобнікі

¹⁾ Упершыню песня надрукавана ў кнізе Яна Чачота «Вясковыя песні з-над Нёмана і Дзвіны», Вільня, 1846 г., п. 1 (кн. 4, п. 1). Шпілеўскі дадае толькі новы апошні радок: «Проша, пане добрадару!»

²⁾ Гэты найбольш архаічны шэдэўр народнай творчасці, які зафіксаваў аднясенне пачатку года да веснавога раўнадзенства, быў запісаны Яўстафіем Тышкевічам ад жывых выканаўцаў з ваколіц Бярэзіны. (Я. Тышкевіч «Абрады вясковага люду з-пад Бярэзіны».)

ДАСЛЕДАВАННЕ АБ ВАЎКАЛАКАХ

¹⁾ Прывяду словы расійскага вучонага этналінгвіста А. Леўкіеўскай з яе працы «Механізмы стварэння міфалагічных фантамаў у “Беларускіх народных паданнях” П. Дрэўлянскага»: «А каб абгрунтаваць сваю этымалогію гэтага слова (ваўкалака — гэта, нібы-то,

“воўк-лекар”, “воўк-знахар”, г. зн. знахар, які абарочваецца ў ваўка), Дрэўлянскі прыдумляе цалкам немагчымую і ніколі не фіксаваўшуюся форму *вовколек*».

²⁾ Вось дакладныя словы Герадота, які ў чацвёртай кнізе «Мельпамена» апісвае паход Дарыя супраць скіфаў, што пачаўся ў 514 г. да н. э.: «Неўры былі вымушаны пакінуць сваю зямлю і пасяліцца сярод будзінаў. Гэтыя людзі, мабыць, чарадзеі. Скіфы і эліны, якія жывуць сярод іх, сцвярджаюць, што кожны неўр кожны год на некалькі дзён ператвараецца ў ваўка, а потым зноў вяртаецца ў чалавечае аблічча. Мяне гэтыя байкі, вядома, не могуць пераканаць; тым не менш так кажуць і нават клянучца ў гэтым». (Геродот. Гісторыя. Кн. 4. Л., Навука, 1972 г., с. 213.)

Дадатак перакладчыка Г. А. Стратаноўскага: «Воўк — татэмная жывёла неўраў, з якім яны лічаць сябе ў радстве. Паведамленне аб прэвартнасці адносіцца да культывага свята, удзельнікі якога насілі воўчыя скуры і маскі».

Як бачым, сам Геродот не верыў чуткам аб ваўкалацтве неўраў.

³⁾ Геродот паведамляе старажытную легенду аб перасяленні скіфаў. Змеі ў ёй сімвалізуюць варожыя плямёны, якія прыйшлі з пустыні і выгналі неўраў з іх зямель.

⁴⁾ Нашы фалькларысты могуць толькі ўсміхнуцца, прачытаўшы гэты наіўны каментарый. Пры запісе любога фальклорнага твора трэба адказаць на тры пытанні: Дзе? Калі? Ад каго запісана? Інакш запіс нельга лічыць навуковым.

⁵⁾ Бяру на сябе смеласць сцвярджаць тое, што Авідзій ніколі не быў на Палессі. У снежні 8 г. н. э. у пяцідзесяцігадовым узросце ён быў сасланы ў маленькі горад Томы, што знаходзіўся на месцы ўпадзення Дуная ў Чорнае мора (тэрыторыя цяперашняй Румыніі). Большасць гараджан складалі буйныя і сварлівыя геты і сарматы. За Дунаем жылі ваяўнічыя качэўнікі, якія пастаянна нападлі на Томы, і іх атручаныя стрэлы падалі на гарадскія вуліцы. Сувязь са знешнім светам падтрымлівалі толькі грэчаскія караблі, якія летам прывозілі весткі з Рыма. У гэтых суровых умовах Авідзій пражыў 10 год і памёр, так і не дачакаўшыся даравання... Ці мог састарэлы паэт здзейсніць падарожжа даўжынёй амаль у дзве тысячы кіламетраў праз край, населены варожымі плямёнамі? Навошта яму было ехаць на Палессе, калі ён усёй душой ірваўся ў Рым? У сваіх «Пісьмах з Понта» (выд. «Навука», М., 1978 г.) Авідзій ні словам не згадвае аб падобным падарожжы.

⁶⁾ Геты не былі славянскім племенем. Славянамі былі венеды, якія ў першых стагоддзях н. э. жылі паміж Днястром і Дунаем побач з гетамі і дакамі. (Энцыклапедыя «Археалогія і нумізматыка Беларусі», Мінск, «Бел. Энц.», 1993 г., с. 569). Таму версію аб паходжанні беларускай мовы ад гетскай можна назваць памылковай.

⁷⁾ Дазволю сабе не пагадзіцца з тлумачэннем П. Шпілеўскага сэнсу некаторых прымавак. *Не плаці шинкару, атдай млынару.* Гэтую прымаўку я б патлумачыў так: чым прапіваць грошы ў карчме, лепш схадзі да млынара ды змялі або купі сабе мукі. *Сварися з гаспадаром, толькі не берыся з дударом.* Мне здаецца, што ў бессэнсоўнасці спрэчкі з дударом запэўнівае надзіва моцны гук яго інструмента: калі раве дуда — нікога не чуто:

Як мяне татка аддаваў,
Чатыры скрыпачкі нанімаў,
Пятая жалеечка.
Я ў бацькі паненачка,
Шостая дуда раўла,
Мяне з памяці звяла.

Першы кусок на куту атдай пастуху. Ад пастуха ў многім залежала сытасць і здароўе сялянскай скаціны, а значыць, і дабрабыт сям'і. Таму і стараліся пасадзіць пастуха на лепшым месцы — куце, добра накарміць ды і чарачку наліць. На Віцебшчыне да гэтай пары захаваўся такі звычай: пасля заканчэння сезона пасьбы пастух тры дні гасцюе ў таго гаспадара, на якога прыйшлася апошняя радоўка (чарга пасвіць).

⁸⁾ У «Шляхціцы Завальні» Яна Баршчэўскага чацвёртае апавяданне называецца «Ваўкалак» (дзея адбываецца пад Невелем) і змест яго амаль дакладна паўтарае першае апавяданне П. Шпілеўскага. «Шляхціц Завальня» выйшаў з друку невялікімі томікамі ў 1844—1846 гг. «Даследаванне аб ваўкалаках» — у 1853. Высновы я не раблю...

АРХЕАЛАГІЧНАЯ ЗНАХОДКА

¹⁾ Артыкул прывезены мной з Расійскай нацыянальнай бібліятэкі г. Санкт-Пецярбурга (зала 18, шафа 18, паліца 5, № 116).

Друкуецца па: Санкт-Петербургские ведомости. — № 18. — 1857.

²⁾ Хачу нагадаць, што з усёй багацейшай калекцыі бацькі і братоў Тышкевічаў у іх лагойскім доме-музеі засталася адна (!) кніга па археалогіі...

³⁾ Светавід, Светавіт, Свентавіт — бог багоў, галоўны бог язычніцкага пантэона заходніх і прыбалтыйскіх славян, звязаны з вайной і перамогамі, упамінаецца Гельмальдам і Саксонам Граматыкам. Яго сімвалічны колер — чырвоны, а атрыбутамі з'ўляліся меч, сцяг, дзіды і баявыя значкі, у тым ліку з выявай арла.

Свяцілішча Светавіда знаходзілася на востраве Руген у горадзе Аркона (цяпер Германія). Усярэдзіне добра ўмацаванага храма, абнесенага трыма сценамі, стаяла скульптурная выява Светавіда, значна вышэйшая за чалавечы рост, з чатырма тварамі — суадносна чатыром напрамкам свету і чатырохбаковай мадэлі свету славянскай міфалогіі. Ён трымаў у адной руцэ вялікі рог з віном, якое абнаўлялася восенню кожнага года і па якім жрэц варажыў пра будучы ўраджай, у другой — спушчаны лук — сімвал ваяўнічасці і апякунства ўрадлівасці.

Белы святы конь пры храме пасля ночы аказваўся пакрытым брудам: верылі, што ён выязджаў ноччу для барацьбы з ворагамі. Пры гаданнях каня падводзілі да трох радоў дзід, і калі ён спатыкаўся на левую нагу — гэта лічылася дрэнным знакам, а калі ступаў з правай нагі — добрым. Светавіду прыносілі ахвяраванні (часам і чалавечыя, з ліку палонных) вернікі з усіх славянскіх плямёнаў і купцы, што прыплывалі на Руген з гандлёвымі мэтамі. У XII стагоддзі дацкі кароль разбіў ругенскіх славян, разрабаваў і знішчыў храм. Зараз збруцкі ідал знаходзіцца ў музеі г. Кракава.

⁴⁾ Зараз гэты ўнікальны экспанат з калекцыі графа Я. Тышкевіча захоўваецца ў Дзяржаўным гістарычным музеі г. Масквы. Калекцыя раскідана па музеях Расіі, Польшчы і Літвы. Прыгажун палац Тышкевічаў у гады Айчыннай вайны спалілі партызаны. Тут словы заканчваецца, пачынаюцца адны выклічнікі...

ЗАХОДНЕРУСКІЯ НАРЫСЫ

¹⁾ Пасэсар (польск. posesor, ад лац. possesor) — арандатар маёнтка або фальварка ў Вялікім княстве Літоўскім, Польшчы. (Булыка А. М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. — Мінск : БелЭн, 1999).

²⁾ У сярэдзіне XIX стагоддзя Палессе ўваходзіла ў склад Мінскай губерні.

³⁾ Люстрат (польск. *lustracja*, ад лац. *lustrum* — падатковы перыяд) — удзельнік камісіі па перыядычным апісанні дзяржаўных маёмасцяў у Польшчы і на Беларусі ў XVI—XVIII стст. з мэтай вызначэння іх прыбытковасці.

⁴⁾ Фактар — пасрэднік, камісіянер.

Краснаслупскі камісар і мужык Аксён

¹⁾ Так называюцца дробныя дваране ў Заходняй Расіі, якія не маюць маёнткаў і жывуць нароўні з вольнымі хлебаробамі.

Дудар

¹⁾ Думка — жанр гістарычнай народнай песні, звычайна ўкраінскай.

Пінчукі

¹⁾ Дзяга — рэмень, паясная папруга.

²⁾ Канчук — раменны бізун.

ДЗЁННИК ЗНАЁМАГА ЧАЛАВЕКА

¹⁾ Ілюстрацыя: *Всемирное обозрение*. — № 2. — 09.01.1858.

²⁾ Тамсама. — № 11. — 13.03.1858.

³⁾ Заўважце: іменна Польшчу і Беларусь аўтар лічыць сваёй Радзімай.

⁴⁾ Ілюстрацыя: *Всемирное обозрение*. — № 11. — 13.03.1858.

⁵⁾ Тамсама. — № 12. — 20.03.1858.

⁶⁾ Тамсама. — № 13. — 03.04.1858.

⁷⁾ Тамсама. — № 15. — 17.04.1858. Калі чытаеш гэтае паведамленне, прыходзіць думка: а ці не продкамі знакамітых вараных дрыггантаў, апісаных Уладзімірам Караткевічам у «Дзікім паляванні караля Стаха», з'яўляліся тыя маленькія конікі з кашлатымі пысамі? У такім разе сучасныя каняводы аддалі б мільёны, каб займець хаця б пару прадстаўнікоў гэтай знікнуўшай пароды.

- 8) Чым не сюжэт для «Ванькі Жукава»?
- 9) Заўважце, сказана за паўтара стагоддзі да М. С. Гарбачова.
- 10) Ілюстрацыя: Всемирное обозрение. — № 16. — 24.04.1858.
- 11) У дадзеным выпадку — права на гандаль гарэлачнымі вырабамі.
- 12) Ілюстрацыя: Всемирное обозрение. — № 57. — 12.02.1859.
- 13) У гэтую «Галерэю» марыў трапіць і П. М. Шпілеўскі.
- 14) Ілюстрацыя: Всемирное обозрение. — № 63. — 26.03.1859.
- 15) Тамсама. — № 64. — 02.04.1859.
- 16) Тамсама. — № 65. — 09.04.1859.
- 17) Тамсама. — № 65. — 09.04.1859.
- 18) Тамсама. — № 66. — 23.04.1859.
- 19) Тамсама. — № 67. — 30. 04.1859.
- 20) Тамсама. — № 69. — 14.05.1859.

РЭКАМЕНДУЕМАЯ ЛІТАРАТУРА ПА ТЭМЕ

Александровіч, С. Письменнік і этнограф Павел Шпілеўскі / С. Александровіч // Беларусь. — 1947. — № 7.

Афанасьев, А. И. Поэтические воззрения славян на природу : в 3 т. / А. И. Афанасьев. — М. : Современный писатель, 1995.

Бандарчык, В. К. Гісторыя беларускай этнаграфіі / В. К. Бандарчык. — Мінск, 1964.

Беларуская міфалогія : дапам. / укл. У. А. Васілевіч. — 2-е выд. — Мінск : Універсітэцкае, 2002.

Беларуская міфалогія : Энцыклапед. слоўн. / С. Санько [і інш.]. — Мінск : Беларусь, 2004.

Беларускі эпас / склад. С. Васілёнак, М. Грынблат, К. Кабашнікаў. — Мінск, 1959.

Богданович, А. Е. Пережитки древнего миросозерцания у белорусов / А. Е. Богданович. — Гродно, 1845.

Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік Усходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч. — Мінск, 1970.

Васілевіч, У. А. Беларускі народны каляндар / У. А. Васілевіч. — Мінск, 2003.

Васілевіч, У. А. Збіральнікі / У. А. Васілевіч. — Мінск, 1991.

Гарэцкі, М. Гісторыя беларускай літаратуры / М. Гарэцкі. — Мінск, 1926.

Германовіч, І. К. Беларускія мовазнаўцы / І. К. Германовіч. — Мінск, 1985.

Гурскі, А. І. Семантыка і паэтыка сямейнай лірыкі / А. І. Гурскі. — Мінск : Права і эканоміка, 2001.

Добровольский, В. Н. Смоленский областной словарь / В. Н. Добровольский. — Смоленск, 1914.

Каваленка, В. А. Вытокі. Уплывы. Паскоранасць / В. А. Каваленка. — Мінск, 1975.

Карский, Е. Ф. Белорусы. Очерки словесности белорусского племени / Е. Ф. Карский. — М., 1916.

Касторский, М. Начертания славянской мифологии / М. Касторский. — СПб., 1841.

Киркор, А. Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении / А. Киркор. — СПб., 1882. — Т. 3, ч. 2 : Белорусское Полесье.

Кісялёў, Г. В. «...Я жыў з імі, я рос сярод іх...» / Г. В. Кісялёў // Польша. — 1974. — № 3.

Кліманскі, С. У. Павел Шпілеўскі — публіцыст і тэатральны крытык / С. У. Кліманскі // ЛіМ. — 1968. — 29 сакавіка.

Крук, І. І. Сімволіка беларускай народнай культуры / І. І. Крук. — Мінск : Беларусь, 2003.

Кузнецова, С. А. Русская дореволюционная печать и советское литературоведение о Павле Шпилевском / С. А. Кузнецова // Книга в Белоруссии. Книговедение, источники, библиография. — Минск, 1981.

Ларчанка, М. Г. Па шляхах да рэалізму / М. Г. Ларчанка. — Мінск, 1958.

Ларчанка, М. Г. Славянская супольнасць / М. Г. Ларчанка. — Мінск, 1963.

Левкиевская, Е. Е. Механизмы создания мифологических фантомов в «Белорусских народных преданиях» П. Шпилевского / Е. Е. Левкиевская. <http://www.ruthenia.ru/folklore/levkievskaya3.htm>.

Левкиевская, Е. Е. Мифологические персонажи в славянской традиции: 1. Восточнославянский домовый / Е. Е. Левкиевская // Славянский и балканский фольклор. Народная демонология. — М., 2000.

Левкиевская, Е. Е. Мифы русского народа / Е. Е. Левкиевская. — М. : Издательство Астрель, 2006.

Левкиевская, Е. Е. Славянские представления о способе коммуникации между тем и этим светом / Е. Е. Левкиевская // Концепт движения в языке и культуре. — М., 1996.

Ліс, А. С. Каляндарна-абрадавая творчасць беларусаў / А. С. Ліс. — Мінск, 1998.

Ліцьвінка, В. Д. Святы і абрады беларусаў / В. Д. Ліцьвінка. — Мінск : Беларусь, 2001.

Лозка, А. Ю. Беларускі народны каляндар / А. Ю. Лозка. — Мінск : Полымя, 2002.

Мальдзіс, А. В. Забытая аповесць Шпілеўскага / А. В. Мальдзіс // Падарожжа ў XIX стагоддзе. — Мінск, 1969.

Маляўка, М. А. М. А. Дабралюбаў і П. М. Шпілеўскі / М. А. Маляўка // Беларуская літаратура і літаратуразнаўства. — Мінск, 1969.

Міфалогія. Духоўныя вершы. — Мінск : Бел. навука, 2003.

Міфы бацькаўшчыны / укл. У. А. Васілевіч. — Мінск, 1994.

Мифы народов мира : энцикл. в 2 т. — М. : Советская энциклопедия, 1991

Ненадавец, А. М. Каму пакланяліся продкі / А. М. Ненадавец. — Мінск, 1996.

Ненадавец, А. М. Святло таямнічага вогнішча / А. М. Ненадавец. — Мінск, 1993.

Ненадавец, А. М. Сілаю слова. Чорная і белая магія / А. М. Ненадавец. — Мінск : Беларусь, 2002.

Никифоровский, Н. Я. Нечистики. Свод простонародных в Витебской Белоруссии сказаний о нечистой силе / Н. Я. Никифоровский. — Вильна, 1907.

Никифоровский, Н. Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах / Н. Я. Никифоровский. — Витебск, 1887.

Носович, И. И. Словарь белорусского наречия / И. И. Носович. — СПб., 1870.

Пыпин, А. Н. История русской этнографии. Белоруссия и Сибирь / А. Н. Пыпин. — СПб., 1892. — т. IV.

Романов, Е. Р. Белорусский сборник : в 9 вып. / Е. Р. Романов. — Витебск, 1891. — Т. 1, вып. 5.

Русский биографический словарь. — СПб., 1911. — т. 24.

Рыбаков, Б. Язычество Древней Руси / Б. Рыбаков. — М., 1988.

Рыбаков, Б. Язычество древних славян / Б. Рыбаков. — М., 1981.

Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. — Мінск, 1930.

Сказания русского народа, собранные И. П. Сахаровым. — СПб., 1989.

Срезневский, И. Святилища и обряды языческого богослужения древних славян / И. Срезневский. — Харьков, 1846.

Толстая, С. М. Полесский народный календарь: Материалы к этнодиалектному словарю / С. М. Толстая // Славянское и балканское языкознание. — М., 1984 [Предисловие, буквы А—Г].

Толстая, С. М. Полесский народный календарь: Материалы к этнодиалектному словарю / С. М. Толстая // Славянское и балканское языкознание. — М., 1986 [буквы Д—И].

Толстая, С. М. Полесский народный календарь. Материалы к этнодиалектному словарю / С. М. Толстая // Славянский и балканский фольклор. — М., 1986 [буквы К—П].

Толстой, Н. И. Язык и народная культура / Н. И. Толстой. — М., 1995.

Топорков, А. Л. О «Белорусских народных преданиях» и их авторе / А. Л. Топорков. — Ладомир, Москва, 2001.

Фрэзер, Дж. Золотая ветвь / Дж. Фрэзер. — М., 1984.

Фрэзер, Дж. Фольклор в Ветхом Завете / Дж. Фрэзер. — М., 1989.

Цішчанка, І. К. Да народных вытокаў / І. К. Цішчанка. — Мінск : Навука і тэхніка, 1986.

Шейн, П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / П. В. Шейн. — СПб, 1887. — Т. 1, ч. 1.

ПРАЦЫ П. М. ШПЛЕЎСКАГА

1. Археологическая находка. – СПб., 1857.
2. Белоруссия в характеристических описаниях и фантастических поверьях // Пантеон. – СПб., 1853–1856. – 1853, т. 8, кн. 4, с. 71–73 : Предисловие; т. 8, кн. 4, с. 73–83 : Сестра чаровница. Предание Минской губернии; т. 8, кн. 4, с. 83–91 : Белорусская ярмарка; т. 8, кн. 4, с. 91–96 : Колядные повечорки. Вечернее собрание девиц во время рождественских святок, оканчивающееся с рассветом. Повсеместный обычай в Белоруссии; т. 9, кн. 5, с. 1–20 : Свадебные обряды у поселян Могилевской и Минской губерний; т. 9, кн. 6, с. 1–19 : Медвежье ушко. Предание Витебской и частично Смоленской губерний; т. 9, кн. 6, с. 19–34 : Обряды поселян Витебской и Минской губерний при уборке хлеба с полей; т. 10, кн. 7, с. 15–21 : Волшебный цветок. Предание Могилевской, Минской и Витебской губерний; т. 10, кн. 7, с. 21–44 : Юрьев день. Народные обычаи и поверья по случаю этого дня; т. 10, кн. 7, с. 42–56 : Молодиковая неделя; 1854, т. 15, кн. 5, с. 21–30 : Золотая щука. Предание Витебской губернии; т. 15, кн. 5, с. 31–44 : Свадебные обряды у застенковцев (околичан) Витебской губернии; т. 15, кн. 6, с. 47–59 : Игрища. Местный очерк; кн. 6, с. 59–68 : Чары, заговариванья, суеверья и предрассудки. Отрывок из обширного сборника; 1856, т. 25, кн. 1, с. 1–12 : Родины и крестины; т. 25, кн. 1, с. 12–30 : Похороны и поминки; т. 26, кн. 3, с. 1–9 : Волочобники. Повсеместное белорусское обыкновение; т. 26, кн. 3, с. 9–28 : Глебушкины слезки. Предание Могилевской и Минской губерний.
3. Белорусские народные поверья // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. – Ст. 1 : 1846, кн. 2, с. 4–25; ст. 2 : 1852, кн. 4, с. 85–125; ст. 3 : 1852, кн. 3, с. 37–68.
4. Белорусские поверья // Маяк. – СПб., 1844. – Т. 16, кн. 32. – Гл. 5. – С. 41–49.
5. Белорусские пословицы. – СПб., 1853. – 26 с.
6. Волочобники в Витебской губернии // Русский дневник. – 1859. – № 101.
7. Волшебные яблоки // Маяк. – СПб., 1844. – Т. 17, кн. 34. – С. 76–80.
8. Воспоминание о Петербургской маслянице // Иллюстрация. – СПб., 1859. – № 66, с. 254; № 67, с. 270.
9. Диспут академика Погодина и профессора Костомарова // Иллюстрация. – СПб., 1860. – № 113. – С. 209–210.

10. Дневник знакомого человека // Сын Отечества. – СПб., 1857; Иллюстрация. – СПб., 1858–1859.

11. Дожинки. Белорусский народный обычай. Сценическое представление в 2-х действиях, с хорами, песнями, хороводами и плясками белорусскими. – СПб., 1857. – 60 с.

12. Заметки русского барона // Русский мир. – 1859. – № 3, 5–8, 10–22, 24, 26; Русский театр. – 1859. – № 62, 66, 69, 73.

13. Западнорусские очерки // Иллюстрация. – СПб. – 1858, № 43, с. 279, № 44, с. 291 : Введение; № 46, с. 325–326 : I ч. Ребе-Хаим и Кузьма-бобыль; с. 389–390 : II ч. Кум и кума; 1859, № 52, с. 22–23 : III ч. Краснослупский комиссар и мужик Аксён; № 55, с. 73–75 : IV ч. Дударь; № 59, с. 134–135 : V ч. Пинчуки; № 69, с. 298–299, № 70, с. 314–315, № 71, с. 330 : VI ч. Арендарь Пейсах.

14. Знакомая незнакомка // Современник. – 1851. – № 8. – С. 97–116.

15. Исследование о вовколаках на основании белорусских поверий // Москвитянин. – 1853. – Т. 2, № 5. – Отд. 3. – С. 1–30.

16. Мозырщина. (Из путешествий по Западнорусскому краю) // Архив истор. и практ. сведений, относящихся до России. – 1859. – Кн. 3. – Отд. 2. – С. 1–49.

17. Народные пословицы с объяснением происхождения и значения их // Москвитянин. – 1852. – Т. 4, № 16. – Отд. 3. – С. 125–136.

18. Описание посольства Льва Сапегы в Москву в 1600 году // Журнал Министерства народного просвещения. – 1850. – Ч. 18. – С. 91–122.

19. Очерки Жмуди: Описание страны, ее нравов, языка и песен // Пантеон. – 1855. – Т. 19, кн. 1. – С. 29–72.

20. Поездка в Западные губернии. От Петербурга до Минска // Иллюстрация. – СПб. – 1860. – № 131, с. 94; № 132, с. 99.

21. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю // Современник. – 1853, т. XXXIX, № 6, отд. II, с. 75–98; т. XL, № 7, отд. II, с. 1–26; № 8, отд. II, с. 39–110; 1854, т. XLVIII, № 11, отд. II, с. 33–58; 1855, т. LII, № 7, отд. II, с. 1–62. Также: СПб., 1858. – 242 с. Также: Минск : Беларусь, 2004. – 251 с.

22. Седая маска. Три сестры. Гюго Абель. Венецианский карнавал / пер. с фр. // Библиотека для дач, пароходов и железных дорог: Собрание романов, повестей и рассказов, новых и старых, оригинальных и переводных. – СПб., 1857. – С. 5–116.

23. Словарь белорусского наречия. Краткая грамматика белорусского наречия. Заметки белоруса о белорусском языке / Рукописный отдел АН Санкт-Петербурга. – 1853. – Рукописные работы. Не печатались.

24. Урок старому болтуну. Тяжба. Очерки польских нравов // Современник. – 1854. – № 10.

25. Финляндия в 1854 году // Пантеон. – СПб. – 1855. – Кн. 6. – С. 1–36.

26. Цыганенок. Повесть для детей. – СПб., 1855. – 144 с.

27. 30 мая 1858 года в Петербурге // Иллюстрация. – СПб. – 1858. – № 22, с. 351; № 23, с. 374–375.

ЗМЕСТ

Ад перакладчыка	5
Беларускія павер'і	17
Чарадзейныя яблыкі	27
Народныя прыказкі з тлумачэннем іх значэння і паходжання	31
Беларусь у характарыстычных апісаннях і фантастычных павер'ях	41
Беларускі кірмаш	43
Калядныя павячоркі	49
Вясельныя абрады сялян Магілёўскай і Мінскай губерняў	53
Абрады сялян Віцебскай і Мінскай губерняў пры ўборцы хлеба з палёў	72
Юр'еў дзень	85
Маладзіковая нядзеля	90
Вясельныя абрады ў засцянкуўцаў Віцебскай губерні	102
Ігрышчы	113
Чары, замовы, прымхі, забабоны	124
Радзіны і хрэсьбіны	132
Пахаванне і памінкі	141
Валачобнікі	155
Даследаванне аб ваўкалаках	161
Археалагічная знаходка	181
Мазыршчына	184
Заходнерускія нарысы	227
Краснаслупскі камісар і мужык Аксён	237
Дудар	244
Пінчукі	253
Дзённік знаёмага чалавека	261
Каментарый аўтара	274
Каментарый перакладчыка	288
Рэкамендуемая літаратура па тэме	297
Працы П. М. Шпілеўскага	300

Літаратурна-мастацкае выданне

ШПЛЕЎСКІ Павел Міхайлавіч

БЕЛАРУСЬ У АБРАДАХ І КАЗКАХ

Рэдактар *В. С. Рацэвіч*

Мастак *А. Ф. Ваічанка*

Камп'ютарная вёрстка *Л. В. Касцюкевіч*

Стыльрэдактар *В. С. Рацэвіч*

Падпісана ў друк 14.12.2010. Фармат 60×90^{1/16}. Папера афсетная.

Гарнітура Times. Афсетны друк.

Ум. друк. арк. 19,0. Ул.-выд. арк. 15,86. Тыраж 1000 экз. Заказ 1858.

Рэдакцыйна-выдавецкая ўстанова «Літаратура і Мастацтва».

ЛІ 02330/0494044 ад 03.02.2009.

Вул. Захарава, 19, 220034, г. Мінск.

Адкрытае акцыянернае таварыства
«Паліграфічны камбінат імя Я. Коласа».

ЛПІ 02330/0150496 от 11.03.2009.

Вул. Чырвоная, 23, 220600, г. Мінск.

ISBN 978-985-6941-92-7

9 789856 941927

П.М.ИТИГЕУСКИ

БЕИТАРЬ
ОБЪЯВЛЕН
ВЪ
МАССАХУСЕТСКОМЪ
УНИВЕРСИТЕТѢ
КАКЪ
ДИПЛОМАТЪ